onuphre panvinius Religieux augustin vivoit au 16e Siecle, il etoit né a Verone et mourut a Palerme en 1568. a 39 ans, sa grande Erudition le fit distinguer parmi les Savans de son Siecle - il nous a laissé plusieurs ouvrages - parmi les quels on distingue chronicon ecclesiasticum a julii caesaris imperio ad maximilianum. II., commentarii de Republica Romana - fasti et triumphi Romani, et le present ouvrage de ludis circensibus. il travailloit a une histoire générale des papes lorsquil mourut - la meilleure edition de ludis circensibus est de padoue 1681. in f°.

ONVPHRII PANVINII VERONENSIS,

DE LVDIS CIRCENSIBVS, LIBRI II. DE TRIVMPHIS, LIBER VNVS.

Quibus vniuersa ferè
ROMANORVM VETERVM
SACRA RITVSQ. DECLARANTVR,
ac Figuris Aeneis Illustrantur.

AD SERENISSIMVM
FRANCISCVM MARIAM
Secundum Vrbini Ducem Sextum.
Cum rerum memorabilium Indice copiosissimo.

AVRORA

VENETIIS. Apud Ioannem Baptistam Ciottum
Senensem. M. DC. *Superiorum permissu.*

SERENISSIMO PRINCIPI FRANCISCO MARIAE II. VRBINI DVCI SEXTO.

Ioannes Baptista Ciotus, Fęlicitatem.

LIBRVM Onuphrij Panuinij, viri doctissimi, manu scriptum, de Ludis Circensibus, quem mihi quędam prope diuina sors attulit, proximis his diebus edendum meo sumptu curaui, Serenissime Princeps: quod quidem opus, cũ obscurę vetustatis eruditam historiam contineat, multis ante sęculis desideratam, iure inter pręcipuos illius auctoris partus referũt. Quamobrem in eam ego pręcipuè curam, hac oblata facultate, totis uiribus incumbendum mihi duxi, vt huiusmodi antiquitas quàm fieri posset in lucem & conspectum hominum ornatior exiret; vt qua diligentia auctor est vsus ad illam ex temporum iniuria, & Reipublicę parietinis eruendam, non minorem ars & industria nostra ei restituisse in emittendo libro videretur. Itaque formis, ad vsum & speciem valde pulchris, vt opinor, eum imprimi, ac imaginibus in ære magnificè incisis, exornari iussi. Hac igitur de causa ex instituto, & consuetudine mea, locupletandę pro uiribus, cum occasio inciderit, illius admirabilis Serenitatis Tuę bibliothecæ, non dubitaui librum ipsum obseruantiæ in Te meę testem, mittere: qua in re, si non tenuitatem meam, sed scriptoris dignitatem, & excellens ingenium spectaueris, spero fore, vt non postremum in celebri tuo Musæo locum ei concedas: non enim ex aliorum opinione, ac iudicio, vt cęteri, sed per teipsum, & proprijs ingenij uiribus, potes aliorum scripta comprobare, singulorumque merita perpendere; Itaque literę, quæ ex Principum hoc tempore pectoribus aufugerunt, literatique homines, & ij, qui literatis libros magno labore sumptuque comparant, Tuæ Celsitudinis auctoritate, gratia, & patrocinio nituntur. Vale.

ONVPHRII PANVINII VERONENSIS,

IN LIBROS DE LVDIS CIRCENSIBVS.

PRAEFATIO.

MVLTI praeclaro ingenio, & doctrina praediti viri, Romanae Historiae praestantia & pulchritudine accensi; eam terris diu incognitam, & temporum iniuria exterminatam, in pristinum decus & splendorem, nostris temporibus; quasi postliminio reuocare aggressi sunt. Qui eius dignitatem & eximiam excellentiam admirati, varias eius parteis, quae penitus exoleuerant, vt vniuscuiusque ingenij vis fuit, ex ijs quae supersunt ueterum scriptorum monumentis, constituerunt. Quum alij vrbis Topographiam, alij antiqua iura, alij leges, alij comitia, alij senatum, alij fastos magistratuum, alij familias, alij imperium, alij demum alia eiusdem quasi corporis membra, doctissimis lucubrationibus & commentarijs, intra hoc decennium complexi, ad huius disciplinae praestantiam excolendam omnium hominum studia excitarunt. Haec ego, qui ab ineunte aetate, acri naturae impulsu, hisce ornatissimis studijs impensè operam dedi, contemplatus, ne quid ad perfectam totius Historiae Romanae cognitionem, deesset, summa industria maximam, & nobilissimam eiusdem Historiae partem, à nemine hactenus, quod sciam, tractatam, quamquam obscuram & difficilem, post fastorum, magistratuum, Vrbis Topographiae, & Reipublicae Imperijque Romani explicationem, litteris mandare constitui. Ea est vniuersa antiquae religionis, vel (vt rectius dicam) superstitionis, falsorumque Deorum cultus, ritus, & caeremoniarum ratio. Ex cuius rei cognitione, multa nobis vtilia hauriri posse, haud difficile demonstrari potest. Primum enim quantis errorum tenebris, quàm prodigiosae superstitionis inuolucris, genus humanum diabolica fraude diu inuolutum, & detentum fuerit, cognoscemus. Hinc maximum D. N. Iesu Christi beneficium animo complectemur, qui sanctissimae doctrinae lumine tetram errorum caliginem, quae mentibus nostris insederat, disiecit; & certissimum dei cultum, cuius cognitio ita obscura erat, vt aliquando an deus esset, in controuersiam reuocatum fuerit, mortalibus aperuit: quo & viuentes fęlicissimi, & vita functi perpetuò in aeternis coeli sedibus beatissimi essemus. Ad haec cognitu erit facile, quod etiam D. Augustinus Libro de Ciuitate Dei V. cap. XII. & XV. scri-

ptum reliquit, veteres Romanos quanquam falsa religione implicitos, multa tamen ex fluxis & caducis huius mundi bonis, vt diuitias, opes, tot de hostibus victorias, & Imperium denique Orbis terrarum, non ob aliam praecipuè caussam à deo adeptos esse, quàm quod virtutes, bonos mores, ritus, & caeremonias suas, etsi falsas & superstitiosas, accuratissimè tamen, & sanctissimè coluerint. Quibus rebus aestimare poterimus, quæ nos rectae fidei & religionis cultores à Deo impetrare possemus, si re ipsa praestaremus, quæ aliquando verbis tantùm profitemur. Latinae demum linguae, & veteris Romanae Historiae studiosis, quos multos in tota Europa esse scio, qui in eius disciplina studium & operam collocant, vtilissimam eiusmodi tractationem futuram esse opinor, quę propter eius amplitudinem, & multarum rerum cognitu dignarum comprehensionem, infinita paenè antiquorum auctorum loca, uel deprauata, uel obscura aperiet & illustrabit; & priscae Romanae Historiae, quæ hac in parte penitus obsoleuerat, magnam lucem adferet: praesertim quum scriptioni multa vetusta marmorea & aerea monumenta, Typis aeneis excusa, quæ sacerdotum, sacrificiorum, ludorum, & aedificiorum publicorum formas ostendent, adiunxerim. Vniuersam porrò veterem religionem scitè & breuissimè primo Saturnalium libro exponit Macrobius: Festis (inquit) diebus, qui Dijs dicati sunt, insunt sacrificia, epulae, ludi, feriae. Sacra enim celebritas est, vel quum sacrificia Dijs offeruntur, vel quum Dijs: diuinis epulationibus celebratur, vel quum Ludi in honorem aguntur Deorum, vel quum feriae obseruantur. ita ille. Vetus igitur omnis religio quattuor potissimum rebus Sacrificijs, Epulis, Ludis, & Ferijs constat. Sacrificia, quibus Auguria, Haruspicinam, Sortes, Diuinationem, de coelo obseruationem, & alia eiusmodi adiunxi; item epulas, alijs commentarijs expediam. Quæ nunc in promptu habeo, de Ludis primùm, mox de ferijs adferam.

SVMMA SINGVLORVM
CAPITVM HVIVS OPERIS.

LIBER SECVNDVS.

FINIS.

INDEX RERVM QVÆ IN HOC OPERE CONTINENTVR.

Discus

I N D E X

Philippi

INDEX

FINIS.

BIBLIOPOLA
LECTORI BENIGNO S.

HÆC, vt quàm emendatissima, pro dignitate operis, prodiret Editio, à Viro doctissimo simul & oculatissimo, cui ea Prouincia demandata fuit, est allaboratum: Sed vel exscriptorum oscitantia, vel concinnatorum imperitia, vel, vt rem acu tangam, quod aiunt, ipsius Typographiæ fato, omnino ineluctabili, accidit vt menda vitiaq; irrepserint quàmplurscula: Quibus repurgandis, non tam industria nostra, quàm humanitate tua hic opus esse video, Lector Rerum Romanarum studiose: ea ipsa, inquam, & Tabulæ huius indicio comprehensa restitui: & siquæ (agnosco certè plurima, eaq; nec leuia) vel animaduersionem nostram, vel properantiam importuniorem effugerint, benignè candideq; cupio à te instaurari; Vno etiam præmonito, dictiones vno loco notatas, pro, vbicunq; inciderint, correctis haberi: vt & in diphthongis neglectis & litera perperam duplicata, vitiosè intrusa aut omissa multis locis vsu veniet: Commatum prætereà myriades, aduerbiorum accentuationes, & huiusmodi minuta, consultò, nè nimis excresceret hæc Tabella, omissas, excusare, non culpare, dignabere. In Textu porrò Authoris, viri doctissimi & de bonis omnibus optimè meriti, quidpiam immutari, etiamsi, fortè, potuisset, autographum religiosè secuti, non sumus passi: Criticè .n. idest anxiè & morosè versari in hoc scripti genere, quod res ipsas exhibet, non verba expendit, minimè visum est oportunum.

Ordo, & series Figurarum Ænearum in Opere nouo de Ludis Circensibus, & de Triumpho.

De Triumpho.

ONVPHRII PANVINII VERONENSIS DE LVDIS CIRCENSIBVS, Liber Primus.

nouvelles Remarques sur le Stade d'Olympie comparé aux cirques de Rome - hist. de l'acad. des inscrip. et bel. let. tom. IX. p. 22.

QVI EX ANTIQVIS SCRIPTORIBVS EIVSMODI ARGVmentum tractarint. Cap. I.

C

DE SPECTACVLIS, & certaminibus Romanorum Sinnium Capitonem Libros aliquot, Duos verò Suetonium Tranquillum scripsisse Lactantius Libro vj. cap. xx. & Suidas auctores sunt. M.Varro ante eum, in Libris rerum Diuinarum, de Circensibus, Theatralibus, & Scenicis Ludis, origineq; ipsorum; item de Ferijs Commentaria scripsit, vt D. August. libr. vj. cap. iij. de Ciuitate Dei, & Censorinus de Die Natali cap. vj. qui eosdem Varronis libros citant, tradunt. Quę si haberemus, aut huic nostro labori consultum, aut locupletior huius argumenti materia nobis esset. Sed & Q. Septimius Tertullianus, librum de Spectaculis; item D. Cyprianus breuem Tractatum edidere. Quibus ea improbant, singulas ipsorum partes enumerant, eorundem turpitudines, flagitia, & pericula, recensent, Dęmonum cultum, & Idolatriam meram esse ostendunt, vt illorum temporum rudes Christianos, ijs nimis assuetos, & intentos, ab illorum uisu, & vanitate arcerent, & ad purę Religionis cultum omnino reuocarent. Quorum Commentarijs multum me profecisse fateor. Nec parum adiutus sum Isydori Etymologiarũ libro xviij. Epistolis aliquot Cassiodori, & Sidonij Apollinaris Panegyrico de Laudibus Narbonæ ad Cosentium. Qui ex instituto Circensis & Scenicos Ludos tractarunt. Ab ijs præcipuè, & alijs Latinis Græcisq; scriptoribus, Dione potissimum, Tranquillo, & Polluce, quorum loca opportuna sigillatim afferam, ea quæ de Ludis scribere constitui, magna ex parte excepi. Quibus veterum marmorearum tabularum præclara adiumenta addens, hæc volumina edidi, & ante omnia de Circensibus opus, Libris duobus digessi. Quorum primo, Ludorum Circensium origi-

Sinnius Capito. Suetonius Trã quillus. M.Varro

D

Tertullianus. D.Cypr.

Isidorus. Cassiodorus. Sidonius Apolinaris.

nem, Circi Maximi, Topographiam & ornamenta; item currendi modum; Secundo alia Circensia Spectacula, cum ijs quæ huic argumento consentanea sunt, & reliquorum Circorum descriptionem comprehendi.

LVDORVM ETYMOLOGIA ORIGO, ET GENERA. Cap. II.

Ludi à Lydis dicti. Ludi à quibus instituti.

DE Ludorum etymo & origine, variè antiqui auctores prodidere. Timæus Siculus in Commentarijs, Ludos a Lydis dictos putat, qui ex Asia Tyrrheno duce (is regni partem quę ei obtigerat fratri Lydo concesserat) in Hetruriam concedẽtes, inter cetera sacra, Ludorum etiam Spectacula non voluptatis, sed religionis nomine (vt Liuius, Valerius, & D. Augustinus tradunt) instituerunt, quæ Deorum sacrificijs postmodum adiunxere. Neque enim deinceps Ludi sine re sacra, hostiarum oblatione, odorum suffimentis, solenni supplicatione & carmine facti sunt, quum Ludi non nisi adiunctis sacrificijs fierent. Et quemadmodum ob diuersorum Deorum uenerationem celebrabantur, ita diuersa uictimarum genera habebant. In Ludis enim Ioui, Neptuno, & Apollini exhibitis, Tauri albi; Iunoni eiusdem coloris Vaccæ; Telluri Scrofæ; Parcis, Agnæ, & Capræ furuæ; Plutoni, & Proserpinæ Tauri, & Vaccæ nigræ; & alijs Dijs alia atque alia hostiarum genera diuersis ritibus, & cæremonijs à veteribus imolabantur. Demum quum Romani, ex Hetruria peritissimos Ludorum artifices, Ludiones & Histriones, ut Romæ Spectacula ederent, euocassent, ea ab auctoribus Lydis, Lydos primum, deinde mutata more Romano littera Y in V Ludos appellauere.

Ludi à ludo.

At M. Varro Ludos à verbo ludo, idest lusu denominatos arbitratur, quod in Ludis homines ludendo discurrerent, vt Lupercalibus, quæ ideo Ludi sunt appellata, quod ludendo per Vrbem iuuenes nudi cursitarent.

Ludorum origo.

Ludos porro à Græcis, Latinos, & Hetruscos, vt multos alios ritus fuisse mutuatos, atque ab his ad Romanos fluxisse, aliquot etiam vsque à Troiæ excidio Æneam in Italiam attulisse, veteres auctores, inter quos est Dionysius Halicarnasseus lib. i. prodidere.

Ludorum genera.

Ludorum autem multa genera fuisse non est dubium. Nam Græci sua ludicra, Latini, & Romani sua etiam habuere. De Græcorum Spectaculis alio libro disputabo, hisce enim Commentarijs de Romanorum tãtum Ludis institutus mihi sermo est, apud quos uetusta Latinorum Græcorumque monumenta accuratè contemplans duo tantum fuisse præcipua genera obseruaui, Circensium scilicet, qui à Circo; & Scenicorum, vel Theatralium, qui à Scena vel Theatro appellationem sumpsere: nam gladiatorum Spectacula non Ludi, sed munera dicebantur. Quod si quis eorum quę dixi auctorem requirat, is M. Tullium habebit, qui libro secundo de Legibus, vniuersam Ludorum Romanorum rationem breuissime sic exponit: *Iam Ludi publici quum sint Cauea, Circoque diuisi; sint corporum certiones, cursu, & pugillatione, luctatione, curriculisque equorum vsque ad certam victoriam Circo constitutis; Cauea cantu, voce, ac fidibus, & tibijs, dummodo ea moderata sint, vt lege perscribitur.* Quibus verbis omnem Circi apparatum, & Scenæ artem, & eorundem partes peritissimè describit: vtriusque enim Ludorum generis multæ erant species. At de arte Scenica, & eius partibus, disputatione in alia Volumina remissa, Circensium Ludicrorum, de quibus hisce libris tractare constitui, originem, uaria nomina, eorum etymologiam, & diuersa genera, Circi item descriptionem expediam.

Circenses Scenici Ludi. Gladiatorum munus.

LVDO-

NAVMACHIAE·IDEST·NAVALIS·PVGNAE
Ex uetusteis lapidum et nummorum monumenteis graphica deformatio
Cum priuilegio Pontificis, Caesaris, Regum, Senatus Veneti, et Ducum

ONVPHRII·PANVINII·VERONENSIS·
AVCTORIS
Impensa et aeneis typis Venetijs Anno Salutis Christianae
∞DLXXX Gre XIII papa Romano
B.VI
Pag 3.

LVDORVM QVI POSTEA CIRCENSES DICTI SVNT, origo, varia nomina, & eorundem etymologia. Cap. III.

LVDOS igitur, quos antiquissimi Romani Consuales, posteriores verò Circenses appellauerunt, primus apud Elidem Arcadum oppidum, Deorum monitu Eliorum Rex Oenomaus (de quo Plutarchus in Problematibus) & Pelops Tantali Phrygum Regis, & Tagyete filius, eiusmodi ob caussam instituisse traduntur. Quum Oenomaus Pisæ Rex ab Oraculo didicisset, se tunc moriturum, quum ipsius filia nupsisset, multis illam petentibus, proposuit certamen, quo victus interficeretur, victor filiam duceret vxorem: Curule autem ad Neptuni aram in Isthmo Corinthiaco certamen instituit: & quum plures, equorum (quos pernicissimos habebat) velocitate superasset, victosq; occidisset, Pelops tandem curuli certamine congressus, equorum pernicitate vicit Oenomaum, abduxitq; ex pacto vxorem Hippodamiam. Ita Pausanias, & Cassiodorus variarum Epist. Libro Tertio. Sidonius in Panegyrico ad Antemium Augustum.

Circensiũ origo.

Græcia, ni pudor est, reparatis Pisa quadrigis
Suscitet Oenomaum natæ quem fraude cadentem,
Cerea destituit resolutis axibus obex.

Eusebius, & alij, eorundem originem ad Herculem referunt; qui dum apud Elidem luderet, fratribus suis Pœoneo, Epimedi, Iasio, & Idæ, cursus certamen proposuit, victorque, se tũc primum, quum Oleastri corona redimiri voluisset, id Ludicrum instituit. Quod postea Romulus, vt multa alia à Græcis mutuatus, in raptu Sabinarum edidit, vt Fabius Pictor, M. Varro, Pedianus, Tertullianus, Isidorus, idemq; Cassiodorus tradunt. Quos ludos (inquit Cassiodorus postquam de Oenomao locutus est) postea Romulus in raptu Sabinarum, necdum fundatis ædificijs, ruraliter ostentauit Italiæ, & Valerius lib. ij. cap. j. de Institutis antiquis; Circense spectaculum primus Romulus raptis virginibus Sabinis Cõsualium nomine celebrauit. Quod etiam innuere videtur Virgilius Æneidos lib. viij.

Alia sententia de origine Circensiũ

Nec procul hinc Romam, & raptas sine more Sabinas
Consessu caueæ magnis Circensibus actis
Addiderat, subitoque nouum consurgere bellum
Romulidis, Tatioq; seni, Curibusq; seueris.

Vbi illud scitu dignum, Virgilium ad sua tempora respexisse, quum eos Circenses appellauit. Nam ante Prisci Tarquinij regnum, à quo Circus ijs edendis extructus fuit, iam inde à Romuli tempore Consuales dicebantur, à Conso Deo, cui (vt Pedianus, & Seruius auctores sunt) Romulus quando eos primum fecit, sacrauit. Is consilij Deus putabatur, & præsertim eius, quo tunc Romulus, Sabinarum virginum raptu, Romanis suis matrimonia inuenit, & à quo opem consiliumq; in difficultate coniugiorum petierat; Cui postea in Circo vbi hi Ludi edebantur, sub terra, iuxta primas metas, ara dicata fuit, cum hac inscriptione,

Cõsualia.

CONSVS . CONSILIO
MARS . DVELLO
LARES . COMITIO
POTENTES

Apud quam Nonis Iulij sacrificabant Sacerdotes publici, & XII. Kal. Septemb. Flamen Quirinalis, & Virgines Vestales, vt in Lib. de Spectaculis tradit Tertullianus. Eius porro ara, ideo terra defossa erat, quoniam Consilium non sacra modo res est, vt ait Plato, sed occulta quoque esse debet. Consum porro Græci ἱπποποσειδῶνα vocant, idest Neptunum equestrem: cuius templum, vt Dionysius lib. j. est auctor, ab Euandro Arcade in Latio prope Vrbem Romam conditum fuit, festumq; diem sta-

tutum, quem illi ἱπποκράτειαν, Latini Consualia nominabant, quo die cessabant ab operibus equi & muli, sertisque redimiti per Vrbem ibant. Pedianus Oratione II. in C. Verrem. Quod consiliorum (inquit) secretorum Deo, idest Neptuno lati. * Hi Ludi primum Consuales dicti, quod consiliorum secretorum Deo, idest Neptuno dati. Idem qui erat quod Consus. Seruius super viij. lib. Æneidos versu illo, ,, *Magnis Circensibus actis.* Magnis (inquit) quantum ad pristinam paupertatem pertinet, nam legimus propter equorum inopiam, diuersis eos tunc vsos esse animalibus. Sinnius Capito (apud Lactantium lib. vj. de vero cultu cap. xx.) in lib. de Spectaculis. Venationes (inquit) quæ vocantur munera Saturno attributæ sunt, Ludi Scenici Libero, Circenses Neptuno. Et in Epitome diuinarum Institutionum, Ludi Circenses Neptuno dicati putantur, &c. Raptæ uerò sunt Sabinæ Consualibus ad XII. Kal. Septemb. Consus autem dictus est consiliorum Deus, qui ideo templum sub tecto, sub circo habet, vt significaretur tectum debere esse consilium. Inde est quod Fidei, panno uelata manu sacrificabatur, quia fides tecta esse debet, & uelata. Ideo autem dicato Consi simulachro rapuerunt Sabinas, vt tegeretur initum de raptu consilium. Hinc de Conso Arnobius lib. iij. aduersus gentes scribit. Salutaria & fida consilia nostris suggerit cogitationibus Consus. Minucius Felix in Dialogo Octauio, Consum veritaculum Romanorum Deum vocat. & Augustinus lib. iiij. de Ciuitate Dei, Consum a consilio dando denominatum ait. D. Cyprianus: Consus quem Deum fraudis veluti consiliorum Deum coli Romulus uoluit, postquàm in raptum Sabinarum presidia procuret, &c. Hoc porrò Ludicrũ, eiusmodi ob caussam à Romulo primum Romæ institutum fuisse Dionysius lib. ij. & Liuius lib. j. tradunt. Quum à finitimis populis Romulus recens Vrbe condita vxores pro Romanis impetrare non posset, verbisque iniuriarum plenis, ab ijsdem fuisset lacessitus, animi ægritudine dissimulata, Ludos olim à Græcis inuentos, Neptunoq; equestri solennes, quos postea Consualia appellauit, se etiam Romæ exhibiturum finitimis populis ex industria indixit, qui paulo ante quo rei maiorem fidem faceret, aram subterraneam in eiusdem Dei honorem ab Euandro olim constructam, se inuenisse finxerat. Ludos quanto maiore apparatu poterat, aut sciebat, instruxit. Conuenere ad spectaculum mortales multi ex finitimis populis, cum liberis ac coniugibus, quum ludorum caussa, tum studio videndæ nouæ vrbis. Inter hos præcipui Ceninenses, Crustumini, & Antemnates. Cunctis ludicro intentis, signo à Rege dato, Sabinæ virgines à Romanis raptæ sunt, & in matrimonium acceptæ. In cuius raptus memoriam quod excogitata prosperè successissent, eos Ludos Romulus Conso, consilij Deo dicauit, araque illi excitata, eos Consualia uocatos Romæ solennes statosque esse voluit. Plutarchus refert Romulum cuiusdam Dei aram conditam sub terra in Circo inuenisse, eiq; Deo Consi indidisse nomen, siue a cõsilio, quòd consiliarius foret, siue quod Neptunus equester esset, Aramq; ipsam, reliquũ tempus latere, in equestribus uerò certaminibus aperiri. De ara Consi in templo Neptuni equestris Dionysius lib. j. Arcades Euandri socij Neptuno equestri festum instituerunt Arcadibus Hippocratia dictum, Romanis Consualia, per quod apud Romanos ex more immunes sunt ab opere equi & muli, coronanturq; floribus. Et lib. ij. Festũ quo Romulus Sabinas rapuit quod ideo consecrauit, & nunc Romani celebrant nomine Consualium, in quo ara subterranea sita prope Circum Maximum refossa terra Sacrificijs honoratur, & libaminibus, & equorum ac quadrigarum committuntur certamina. Deus in cuius honorem ista fiunt, Consus à Romanis vocatur, quem Greci Neptunũ equestrem vocãt, ideoq; aram ei sacratam subterraneam, quod hic Deus terram habeat. Alij dicunt, aram subterraneam positam Genio cuidam, cuius nomen proferri nefas sit, ocultorum consiliorum scruatori ac presidi. Neptuno.n. occultam aram usquam terrarum sacratam esse, non cõstat. Plutarchus in Romulo. Fama vulgata à Romulo

Hic locus deprauatus est, ita forte restitui posset.

Consualiorum institutio.

E F G H

primum

A primum est,cuiusdam Dei arā conditam sub terra inuenisse,eiq; Deo Conso nomen indidisse, siue à consilio quòd consiliarius foret,siue Neptunus equestris:nam ara est in Circo Maximo posita, quę reliquum quidem tempus latet,in equestribus autem certaminibus aperitur.Placet alijs,quoniā consilium arcanum,& minimè palàm esse oportet,sub terra aram hanc latere,& opertam Dei aram esse.Sextus Pompeius,Consualia ludi dicebātur,quos in honorē Consi faciebant,quem Deum consilij putabāt. Varro lib.v. Cōsualia dicta à Conso vult,quibus ferijs publicis ei Deo,& in Circo ad arā eius à Sacerdotibus fiebāt ludi illi quibus virgines Sabinę raptę repręsentabātur.

Eum esse idem cum Neptuno equestri docet Ausonius. Tunc Iouis, & Consi, germanus Tartareus dis. Et alibi. Cænea mutauit proles Saturnia Consus. D.Augustinus lib.ij. cap.xvij. de Ciuitate Dei. Ad memoriam raptus illius Circensiū spectaculum mansit. Hoc ludicrum initio certamen equestre,& curule fuit,idest equorum,vel (vt ait Seruius)propter equorum inopiam,aliorum animalium singulorum, B uel curribus adiunctorum cursus. Sex.Pompeus. Mulis celebrantur Ludi in Circo Maximo Consualibus,quia id genus quadrupedum primum putatur cęptum curru uehiculoq; adiungi. Curruum porro sub Romulo adhuc indistinctum genus erat. Primus enim L.Tarquinius priscus Rex,bigas,trigas,& quadrigas distinxit. Quo tēpore certum in quo ederentur locum,quod sciam,adhuc non habebant. Eos à Romulo,& ante Tarquinium Priscum a ceteris Regibus in Campo qui postea Martius appellatus fuit,& fortè super Tiberis ripas,fieri solitos,refert Festus. Initio autem quū Romulus hos Ludos Conso tantū dicasset,religione & delectatione aucta,idem Martis etiam cultui quem patrem profitebatur, addixit, solennesq; Romæ instituit. Cęterum quemadmodum Ludi Conso sacrati Cōsualia,sic Marti dicati,Equiria ab equorum fortè cursu tantum, appellati sunt. Cuius rei Tertullianus, & ex Verrio Flacco Sex.Pompeius meminerunt.Ille,postquam de Consualibus locutus est,ait: Equiria Romulus Marti instituit. Hic uerò: Equiria Ludi, quos Romulus Marti C instituit,per equorum cursum,qui in Campo Martio exercebantur. Equiria autem dies solennes sunt in Fastis notati III.Kal. Martij, & pridie Idus Martij, quibus hi Ludi exhibebantur. Post Romulum crescente superstitione, primum sub cęte is Regibus,deinde Reipublicæ tempore,demum sub Imperatoribus pluribus primo, omnibus postea ferè alijs publicis,priuatisque, ordinarijs,& extra ordinem,atue votiuis populi Romani solennitatibus,quæ uel Deorum venerationi,vel hominum honori, uel publicarum victoriarum recordationi,uel mortuorum memoriæ celebrabantur,antiquis post recentiores Ludos adiunctos permanentibus,facti sunt. Numa Pompilius post Romulum Rex,eos Marti gradiuo,alio ab Equirijs die,& Robigini(nam & Robiginem Deam finxerunt,cuius festum Robigalia VII.Kal.Maij colebant) Tullus Hostilius Veneri Cluacinæ,reliquorum Deorum multitudini Ancus Martius,& qui post eum Reges fuerunt solennes dedicauēre,exhibueruntque. Hinc Sinnius Capito (apud Lactantium) in Libro de Spectaculis scribit. Ludi Scenici D Libero,Circenses Neptuno attributi sunt, paulatim verò & cęteris Dijs idem honos tribui cępit,singulique Ludi numinibus eorum consecrati sunt.Isidorus Etymologiarum lib.xiix. Ludi Circenses Sacrorum caussa Deorum,ac Gentilium celebrationibus instituti sunt. Quare factum fuit,ut certamen curule & equestre, quod quum Conso tantum initio sacrum esset, Consualeq; ideo diceretur,proprium Ludicrum erat, vni Deo dicatum, commune factum deinceps pluribus Dijs, & diuersis diebus celebratum fuerit. Horum Ludorum qui singulis Dijs speciatim attributi erant, Ludicrum certamen tantum fuit equestre & curule,quod quum adhuc à Circo denominationem non haberet,Circensium Ludorum appellationem ab eius Dei uocabulo cui sacrum erat,vt Consualia,& Martialia ; vel à rebus,quorum ministerio fiebat,vt Equiria, obtinuit. Primum tamen nomen Consualiorum pręcipuè in usu erat. Qua verò

Equiria

ratione

ratione tam certamini equeſtri, & curuli, quam ſingulis Deorum Ludicris, commune Ludorum Circenſium nomen inditum fuerit, nunc exponam.

E

LVDI MAGNI, SIVE ROMANI, QVI, ET QVARE CIRCENſes vocati; item Circi conſtitutio. Cap. IIII.

Ludi magni ſiue Romani, unde.

L. Tarquinius Priſcus, quinctus Romæ poſt Romulum Rex, bello primo quod cum Latineis geſſit, oppido Appiolis ui capto, maximaq; inde prędą abducta, Ludos Conſuales, certamen ſcilicet equeſtre & curule, opulentius, inſtructiusque (vt Libro j. refert Liuius) quam priores Reges fecit. Nam certamina, equeſtre, & curule a Romulo ruraliter (vt Caſſiodori verbo vtar) & tenuiter primum inſtituta, incompta & confuſa, exornauit, & diſtinxit, additisque aliquot Ludicris ſpecioſiora reddidit. Currus enim in bigas, trigas, & quadrigas ab equorum numero vocatos, primus diſtribuit. Curſus equos in ſingulares, & deſultorios diuiſit, addiditq; Gręcorum more, poſt curſum, certamen Gymnicum, ſiue athleticum, eorum ſcilicet, qui corporibus certabant, in tria athletarum genera diſtinctum, curſores, pugiles, & luctatores, vt Dionyſius in fine vij. libri prodit. De quibus ſingulis infra ſuis locis dicam. Hęc omnia Liuius lib. j. paucis refert. Bellum (inquit) primum cũ Latineis Tarquinius geſſit, & oppidum ibi Appiolas, ui cępit, prędaque inde maiori quam quanta belli fama fuerat reuecta, Ludos opulentius inſtructiusq;, quam priores Reges fecit, &c. & paulo infra. Ludicrũ fuit, equi, pugileſque, ex Hetruria maximè acciti. Equis Liuius cuncta equeſtria, pugilibus athletica omnia certamina intellexit, vt ex Dionyſij libro vij. qui hũc locum latius exponit, obſeruaui. Neq; Dionyſio Liuius repugnat, Ludiones ex Hetruria accitos referens, qui à Dionyſio à Gręcis manaſſe dicuntur, quum Tuſci ea omnia à Gręcis cum origine acceperint. Tarquinius porro eos Ludos opulentius ab ſe editos (ut M. Tullius Oratione vij. in Verrem ſcribit) Ioui, Iunoni, & Mineruę conſecrauit, ſolenneſq; Romę VII. Kal. Octobris eſſe ſtatuit. Nunc (inquit Cicero) ſum deſignatus Ædilis, ſcio mihi Ludos ſanctiſſimos maxima cum cęrimonia faciundos, mihi Ludos antiquiſſimos, qui primi Romani ſunt nominati, maxima cum dignitate, ac religione, Ioui, Iunoni, Mineruęque eſſe faciundos. Qui Ludi quod annui Romę permanſerunt, Romani, ab expenſarum verò magnitudine, vel quod Dijs magnis fierent, magni ſunt uocati. Solennes (inquit Liuius) annuique manſere, Romani, magniq; uariè appellati. Et Pedianus in Commentario Orationis II. in C. Verrem. Romani Ludi ſub Regibus inſtituti ſunt, magniq́ue appellati, quod magnis impenſis dati. Tunc primum Ludis impenſa ſunt CC. ∞. Nummum (.i. aureorũ coronatorum noſtratiũ, niſi ſit codex mendoſus ſex millia) adeo magnos Ludos factos putant. * quod Conſiliorum ſecretorũ Deo, ideſt Neptuno lati. * tum Regi & rerum conditarum. * Et Dijs magnis, ideſt Laribus Vrbis Romę dati ſunt, quibus aiunt raptas Sabinas eſſe. Vt uideatur propter hoc dicere Virgilius.

F

G

„ *Magnis Circenſibus actis.* Quum & Circenſes Ludi ſint, &c.

H

Circus cõditus.

Vt autem hi Ludi qui à Priſco Rege, in Iouis, Iunonis, & Mineruæ cultum conſtituti, Romani, & magni appellabantur, & alij cuncti à Romulo, & cęteris Regibus ordinati, ut Conſuales, Equiria, Martiales, Robigales, & eiuſmodi, commodius, & ſpecioſius exhiberentur, ab eodem Rege tum primum Circo, qui poſtea Maximus eſt dictus, deſignatus locus fuit, ut cum Liuio Dionyſius tradit. A quo poſtea omnes Ludi in eo quibusuis diebus, & quacunque de cauſſa celebrati, Circenſes uocati fuere. Atque ita ex Conſualibus, uel ſi quo alio nomine antea appellarentur, Circenſes ſunt dicti, quod deinde nomen ijs perpetuum Romę fuit. Tertullianus eos a Circe dictos exiſtimat, qui ita ſcribit. Quod ſpectaculum primum à Circe habent, ſoliq́ue patri ſuo (ut uolunt) editum affirmant. Ab ea quoque & Circi argumentantur

Circenſes Ludi unde.

appella-

CIRCI·MAXSIMI·ET·PALATII·QVAE·SVPERSVNT·RELIQVIAE·ET·PARIE
Onuphrij panuinij Veronensis autoris impensa et aeneis signeis. Venetijs Anno
Palatinus.
V
A
M
V
R

Et Vallis Murciæ situm inter Montes Palatin. Cælium
Auentinum, pro textu pag.ª 7. Litera B.
Et Palatii prospectum, qui hoc æuo, ipsa ruderum
Vastitate admirandum, ad text. pag.ª 10. litera N.
una eademq. cōmode ostendit hæc figura.
TINAE · QVEMADMODVM · NVNC · VISVNTVR · EXACTE · DELINEATAE
salutis ∞ D LXXX. GRE.º XIII. Papa. Cum priuilegijs principum
Cælius.
L
L
G
I
A
Auentinus.
B
Pag. 7.

A appellationem. Seruius super iij. Georgic. & viij. Æneidos, eoq; prior M. Varro, in libris de gente populi Romani: Circenses (inquiunt) sine Ludorum adiectione (hoc est sine illo, vel illo ludicro Sesto accepti) dicti sunt, uel à circum eundo, uel à circuitu, vel ab ensibus, quod exhibebantur in circuitu ensibus positis. Vbi enim nunc metae sunt, olim gladij ponebantur. Nam quum rudis uetustas loca huiusmodi ludis apta nondum ædificasset, eos locis uirentibus, atque herbosis, in littore fluminum agebat, in altera parte positis gladijs, ita ut enses aliquando, & flumina, uel ubi non erant flumina, enses tantum metarum locum obtinerent, ut ignauis in circumeundo, utraq; parte præsens esset periculum. Quare Virgilius iij. Georgic. ait,

Centum quadriiugos agitabo ad flumina currus.

Alij demum ideo ipsos Circenses dictos putant, quod circum populus fusus spectaret Ludos, quemadmodum ex ea tabula videri potest quam infra adijciam, in qua is Circus expressus est qui marmoreo frusto in ædibus Maffeiorum Romae extat.

B

❧ Figura Ænea. A.

DE CIRCO MAXIMO, ET EIVS PRÆCIPVIS PARTIBVS. Cap. V.

VT igitur Ludi Consuales primum, deinde Circenses uocati, commodius edi, magnarumq; rerum arcana, quæ significabant perfici possent, quũ antea populus Romanus non sine magno incommodo, sub tabernaculis ligneis, aridis harundinibus fultis (ut ait Dionysius) stans spectaret, L. Tarquinius Priscus Rex, publicę cõmoditatis ergò, Circo, qui postea Maximus uocatus est, primus locum in valle Murcia inter Auentinum, & Palatium colles designauit, perfecitque, & Ludos opulentissimos in eo edidit. Cuius vallis, & C montium Auentini, Palatij & Cęlij, cum Circi Maximi Topographia, imago eiusmodi est, summo studio, & labore formata.

Circi Maximi Topographia.

❧ Figura Ænea Circi Maximi. B.

Cęterum quum omnium publicorum ædificiorum, quibus Ludi ederentur, formam demonstrare cõstituerim, ut Circorum, Theatrorum, Amphitheatrorum, Thermarum, & aliorum id genus publicorum locorum, non alienum ab hoc argumento uisum fuit, etiam ipsorum situm exponere. Vrbis igitur accuratã Topographiam hãc feci, qua antiquas eiusmodi publicas fabricas notaui, & alia etiã ædificia adieci, quorum hodie uestigia supersunt, Vrbis ornamẽto, uel pręclarorum hominum memorię condita, nè quid postremò deesset, quod auidus lector desiderare possit.

❧ Figura Ænea Vrbis Romae. C.

D Vallis verò Murcia à proximo colle Murco nomen obtinuit, is est Auentinus, qui Murcus, aliàs Murceus olim appellabatur, à Sacello Veneris Murciæ in eodem constructo, vt M. Varro auctor est. Festus: Murcię Deae Sacellum erat sub monte Auentino, qui antea Murcius uocabatur. Alij Auentinum ideo Murcium uocari tradunt, quod è lapidibus velut muro costructus sit. M. Varro lib. iiij. Intimus Circus ad Murciũ vocatus, vt Procilius aiebat, ab vrceis, quod is locus esset inter figulos; Alij etiam dicunt à Murteto declinatum, quòd ibidẽ fuerit, cuius uestigium manet, quod ibi Sacellum etiã nunc Murcię Veneris sit, &c. Tertullianus in lib. de Spectaculis, refert, medio in Circo Murcię delubrum fuisse, in eius Deae honorem, quę recessui illo, qui inter colles Auentinum, & Palatium iacet, vbi Circus Maximus excitatus fuit, nomen dedit. Murcia (inquit) Idolum facit. Murciam enim Deam amoris uolunt, cui in illa

Locus Circi Maximi vallis Murcia dictus.

parte

parte ędem uouere. Et D. Augustinus de Ciuitate Dei lib. iiij. cap. xvj. Deam Stimulam vocauerunt quę ad agendum vltra modum stimularet, Deam Murceam, quæ præter modum non moueret, ac faceret hominem, vt ait Pomponius marcidum, id est nimis desidiosum, & inactuosum. Vnde Ammianus quosdam fuisse ait in Italia, qui vitandæ militię gratia, pollicem pręciderent, eosq; Murcos vocari tradit. Plautus Murcidum dicit hominem, pro inerti, & languido. De valle Murcia Claudianus in Panegyri alterius Stiliconis Consulatus, ita canit,

Ad cœlum quoties vallis tibi Murcia tollet,
Nomen Auentino Palanteoque recessu.

Et Liuius lib. j. Ancus multa millia Latinorum in Ciuitatem accepit. Quibus, vt iungeret Palatio Auentinum, in Murcia data sedes. Et Plinius lib. xv. cap. xxix. Ara vetus fuit Veneri Myrteae, quam Murciam uocant. Appuleius lib. vj. Metas Murcias uocat, vnde apparet eas Murciae dicatas fuisse, in cuius valle locatę erant. In pręd ictis uerò locis Murciam, non Martiam, vt passim librariorum errore inrepserat, legendum esse ex Tertulliano, Victore, Plinio, & uetusto Cassiodori Codice scripto satis constat. Sed Mundi Dominus (de Augusto loquens, Cassiodorus scribit) ad potentiam suam opus extollens, mirandam etiam Romanis fabricam, in vallem Murciam tetendit Augustus, ut immensa moles firmiter pręcincta montibus, contineretur, ubi magnarum rerum indicia clauderentur. Quod etiam Varronis testimonio confirmatur, qui lib. iiij. de verborum origine ad Ciceronem, ait: Intimus Circus (de Maximo loquitur) ad Murciam, aliàs Murcis uocatus, ut Procilius aiebat, ab vrceis, quod is locus esset inter figulos. Alij esse dicunt à Murteto declinatum, quod ibi fuerit, cuius vestigium manet, quod ibi Sacellum etiam nunc Murciae Veneris, &c. Plutarchus in Problematibus, eam Venerem Myrteam antiquitus, à Myrtis appellatã tradit, quę postea Murcia dicta sit: nam qua ratione ea vallis Martia dici potuerit, non inueni. Circus autẽ erat certus in gyrum ambitus, à circum eundo (auctore Seruio) dictus: siue (vt M. Varro tradit) quod circum Spectaculis ędificatus sit, ubi Ludi fiunt; vel à circuitu equorum, quod ibi circum metas equi currerent; uel quod Circum metas in eo existentes ferretur Ludorum pompa. A Circo (vt dixi) Ludi in eo editi Circensis uocati. Maximi autem Circi nomen à Ludorum magnificentia quidam dictum putant. Alij, (quod magis placet) quod omnium Vrbis Circorum esset maximus, atque capacius. Quod Liuij auctoritate lib. j. confirmatur. Circo (inquit) qui nunc Maximus dicitur, locum Tarquinius designauit; Vbi ipsum Maximum olim appellatum non fuisse, non obscurè indicat, quum ait; Qui nunc Maximus dicitur, quia quum antea unus tantum in Vrbe esset, Maximus non dicebatur: Cęterum alijs aliquot Circis extructis, Maximi ad eorum discrimen, nomen obtinuit.

Circus. *Maximus.*

Erat autem Circus Maximus, ambitus olim ligneus, postea porticibus lateritijs gradus sustentantibus in gyrum conclusus, forma oblonga uertens, qui ex una parte in hemicycli speciem desinebat, ex alia uerò angulos duos quadrata figura habebat in valle Murcia inter Auentinum Palatiumq; colles Ludorum gratia fabricatus, quem M. Varro lib. iiij. de Verborum origine, Armilustrum uocat, ita: Armilustrum ab ambitu lustri, locus item. Circus Maximus dictus, quod circum Spectaculis ædificatus, ubi Ludi fiunt, & quod ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt. Itaq; dictum in Cornicula, Milites aduenjunt, quem circumeunt ludentes.

Circus Maximus.

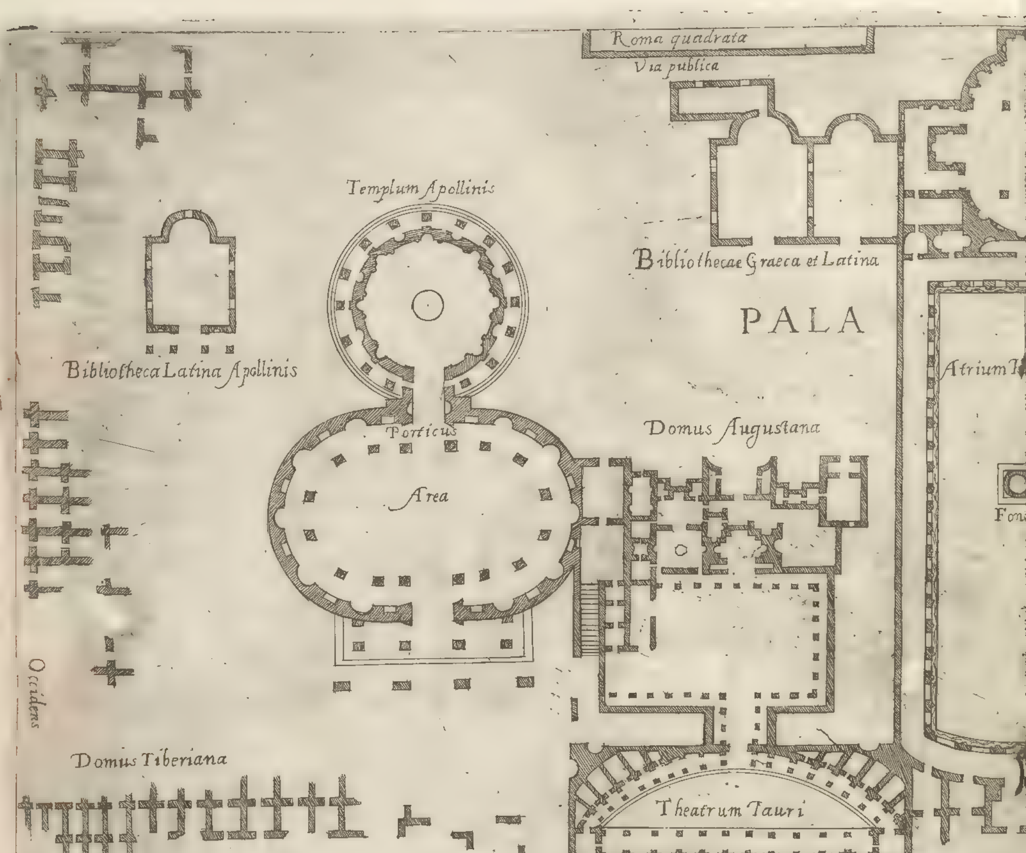
Quid cessamus ludos facere?
Circus noster ecce adest.

Plutarchus in Romulo, Armilustrum Titi Tatij Regis sepulchri locum in Auentino monte esse scribit. Circum Gręci ab equorum cursu Hippodromum, & Catadromum, idest decursorium ab hominum curriculis, uocauere, quę uox à Latinis etiam quandoque usurpata est. Martialis lib. xij. in habentem amoenas ædes.

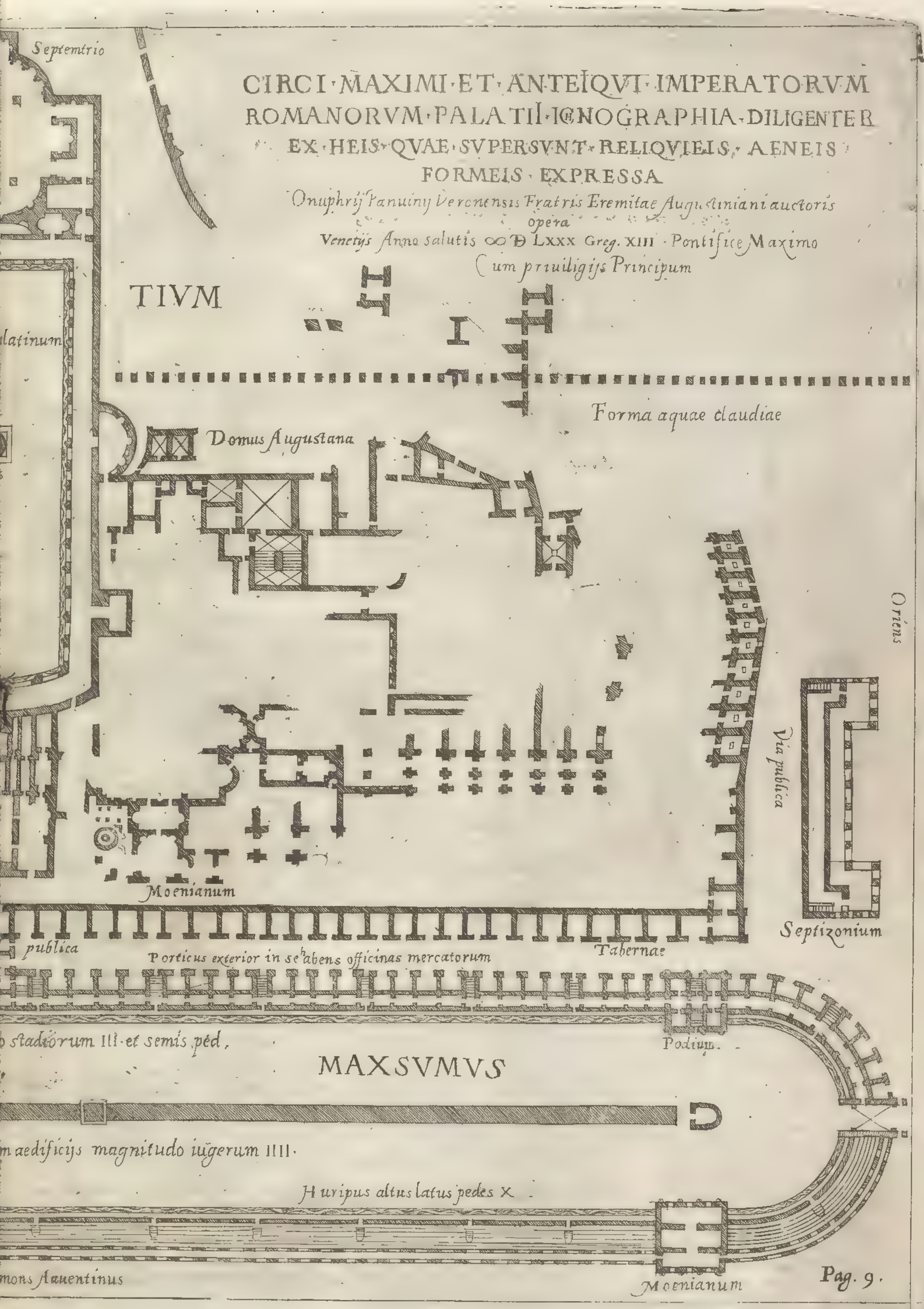
Pul-

MERIDIES
VIA OSTIENSIS
VIA PORTVENSIS ET PORTA
Horti Caesaris
FLVVIVS
DOLIOLVM
Sep. C. cestij
GEMINA
AVENTINVS
REG. XIII
Atrium Libertatis
REG. XI
Horti Asiniani
XII PISCINA PVBLICA
REG. X PAL
Th. Antoninianae
Th. Seueri
V. ARDEATINA
VIA APPIA
REGIO
PORTA CAPENA
LATINA
ALMO FLVVIVS
VALLIS AEGERIAE
VIA LATINA
Castra peregrina
REG. II COELIMONTIVM
Domus Lateranj
Th. philippi
Arc. Gallieni
REG. III ISIS ET
ESQVILINA
Minerva Medica
Aqua Iulia
AQVA CRABRA
VIA CAMPANA
AQVAE CLAVDIA ET ANIO NOVVS
Circus castrensis
VIA LAVICANA
AQVAE MARCIA TEPVLA ET IVLIA
VIA PRAENESTINA
ET VIA TIBVRTINA
ORIENS
Anio uetus

OCCIDENS
VATICANVS
CAMPVS·VATICANVS
Horti Domitiae
Circus Adriani
ANTEIQVAE·VRBIS·IMAGO·
accuratissime, ex uetusteis moumenteis, et heis quae supersuntreliquieis, et parietinieis
delineata ONVPHRII·PANVINII·VERONENSIS·FRATRIS·Eremitae Augustiniani
autoris impensa, et aeneis formeis Venetijs·Anno salutis ∞ Ↄ LXXX.
Gre. XIII: Pontifice maximo·Cum priuilegeis Pontificis, Imperatoris
Regum, Reipublicae Venetae, et Ducum
TIBERIS
REG·XIIII·TRANSTIBERIM
CAPITOLIVM
REGIO·IX·CIRCVS·FLAMINIVS
MONS CITORIVS
CAMPVS·MARTIVS
Sep·Augusti
REG·VII·VIA·LATA
Forum Traiani
SEPTA
QVIRINALIS
Th·Constantini
VIMINALIS
REG·VI·ALTA·SEMITA
COLLIS·HORTVLORVM
Sep·Neronis
T·Fortunae
Circus Florae
Circus Salustii
PORTA·FLAMENTANA·VIA·FLAMINIA
Prata Mucia
Pons Meluius
PORTA ET VIA COLLATINA
COLLINA·VIA·SALARIA
Th·Olympiadis
Horti Maecenatis
Th·Diocletianae
CVM·COLLE·VIMINALI
TARQVINII
QVERQVETVLANA
Castrum Praetorium
T·Robiginis
1 Porta Coelimontana
2 Insula
3 Pons Cestius
4 Pons Fabricius
5 Velabrum
6 Spes Vetus
7 Circus maximus
8 Circus Flaminius
9 Circus castrensis
10 Theatrum balbi
11 Theat·Tauri
12 Th·Lapideum
13 Amph Vespasiani
14 Amphiteatrum Tauri
15 Amphith· castrense
16 Meta Sudans
17 Ludus Matutinus
18 Ludus Gallicus
19 Ludus Magnus
20 Ludus Dacicus
21 Ludus Mamertinus
22 Forum Caesaris
23 Forum Augusti
24 Forum Nervae
25 Forum Boarium
26 Forum Piscarium
27 Thermae Agrippae
28 Thermae Titi
29 Th·priuatae Traiani
30 Th·Commodianae
31 Th·Varianae
32 Horti Terentiani
33 Horti Palantiani
34 Horti Torquatiani
35 Horti Galbae
36 Sepulchrum metellae
37 Col·Antonini
38 Septizonii Seueri
39 Vstrinum
40 Sepulchra antiqua
41 Arcus Drusi Neronis
42 Arcus Titi
43 Arcus Traiani
44 Arcus L·Veri
45 Arc Marci et Veri
46 Arcus Seueri
47 Arc Seueri Boarius
48 Arc Gordiani
49 Arc·Constantini
50 A·Arcadij et Honorij
51 Arcus Nouus
52 Ianus
53 Aqua Appia
54 Castellum Aq·Appiae
55 Castell Aniomis uetris
56 Cast·Aq·Iuliae
57 Fons Lollianus
58 Castrum
59 Senatulum
60 Horologium
61 T·Iouis Capitolini
62 Pantheon
63 T·Martis extramuranei
64 T·Diui claudij
65 T·Isidis serapidis
66 Aedes Ven·Verticordiae
67 Temp·veneris Erycinae
68 Templum Quietis
69 T·Siluani
70 T·Iunonis Lucinae
71 T·Iouis Fagutalis
72 T·Aesculapij
73 Aed·Malae Fortunae
74 Aedes Felicitatis
75 Ara Iouis Viminei
76 Aed Veneris placidae
77 Sacellum Deae Naeniae
78 T·Salutis
79 T·Serapis
80 T·Apollinis et clatrae
81 T·Quirini
82 T·Mineruae Flauianae
83 Templum Fidei
84 Templum Florae
85 T·Lunae
86 T·Dianae
87 T·Bonaedeae
88 T·Iunonis reginae
89 Aedes Victoriae
90
SEPTENTRIO

Roma quadrata
Via publica
Templum Apollinis
Bibliothecae Graeca et Latina
PALA
Bibliotheca Latina Apollinis
Porticus
Area
Domus Augustana
Occidens
Domus Tiberiana
Theatrum Tauri
Tabernae
Tabernae
Scalae
Via
Podium
CIRCVS
Gradus capaces hominum CL ∞
Porticus exterior in se habens officinas mercatorum
Meridies

CIRCI·MAXIMI·ET·ANTEIQVI·IMPERATORVM
ROMANORVM·PALATII·ICHNOGRAPHIA·DILIGENTER
EX·HEIS·QVAE·SVPERSVNT·RELIQVIEIS·AENEIS
FORMEIS·EXPRESSA
Onuphrij Panuinij Veronensis Fratris Eremitae Augustiniani auctoris opera
Venetijs Anno salutis ∞ Ɖ LXXX Greg. XIII Pontifice Maximo
Cum priuilegijs Principum
Septemtrio
TIVM
latinum
Forma aquae claudiae
Domus Augustana
Oriens
Via publica
Septizonium
Moenianum
publica
Porticus exterior in se habens officinas mercatorum
Tabernae
stadiorum III et semis ped.
Podium
MAXSVMVS
m aedificijs magnitudo iugerum IIII
Huripus altus latus pedes X
mons Auentinus
Moenianum

A *Puluerémque fugax hippodromon vngula plaudit.*

Sidonius lib.ij.epist.ad Domitium.

Si non hippodromus saltem cryptoporticus vocabitur.

Cuius accuratam, & particularem descriptionem facturus, à maioribus partibus initium faciens, ad minores progrediar.

Circi porrò Maximi campus, siue area, in valle Murcia locata, siue eiusdem ædificijs longitudine trium stadiorũ cum dimidio, latitudine verò unius, idest CXXV. passuum erat, vt libro iij. Dionysius tradit. Quod si aedificiorum quoque, & porticuum solum adiungatur harenae, quaternum iugerum ambitum Circus Maximus complectitur, vt idem Dionysius auctor est. Quod replicans Plinius lib. XXXVI. ca.xv. ait: Nã vt Circum Maximum à Caesare Dictatore extructum, longitudini stadiorum trium, latitudine vnius, sed cum aedificijs iugerum quaternum, inter magna opera dicamus.

Circi magnitudo.

Circi harenam (vt est apud Plinium & Tranquillum) Caius & Nero Imperatores Chrysocolla constrauerunt. Hic in Caligula, cap.xviij. Edidit Circenses plurimos, minio & Chrysocolla constrato Circo. Ille verò, lib.xxxiij.ca.v. Visum est (inquit) iam Neronis Principis spectaculis harenam Circi Chrysocolla sterni, quum ipse con colori panno aurigaturus esset. Chrysocolla verò (vt idem Plinius libro eodem tradit) est humor, qui in aurifodinis per venas auri defluit, & crascessente humore, rigoribusque hybernis, vsque ad pumicis duritiem solidatur, quæ subtilissimè contusa, auri picturam præbet. Circum verò Maximum hac ideo harena strauerunt, tum ad ornatum, tum ut post Naumachiam, emissa in Tiberim aqua, (adhuc enim subterranei specus, & à Circo ad Tiberim productarum cloacarum vestigia visuntur) nullo limo impediente, reliqua ludicra celebrarentur.

Circi area

B

Antiquitus circum aream Circi erant gradus subselliaque, seu sedilia lignea, quo commodius spectari posset, à Tarquinio excitata, quibus Ludos spectaturi considebant, atque ita in modum scalarum composita, vt alter alterius prospectum non impediret. Superiores autem gradus duodecim pedibus à terra alti erant, sensimque ad imum solum descendentes, furcis ligneis sustentabantur, vt libro primo refert Liuius: Spectauére (inquit) furcis duodenos a terra spectacula alta sustinentibus pedes. Circo extructo, illicò Tarquinius sedilium loca inter xxx. Curias diuisit, dans vnicuiq; Curiae partes singulas, ita, vt in suo quisque loco sedens spectaret. Auctores Dionysius & Liuius: qui libro primo refert, Tarquinium diuisisse loca in Circo Patribus, Equitibusque. Ea porrò subsellia, quibus insidentes Ludos spectabant, Fori dicebantur. Liuius loco supradicto: Loca diuisa Patribus, Equitibusque, ubi spectacula sibi quisque faceret, Fori appellati. Et lib.xxix. Censores M. Liuius, & C. Claudius, omnia à foro boario ad Veneris, & circa foros publicos facienda locauerunt. & libro LV. Licinio Consuli ad quadrigas mittendas ascendenti, tabellarius qui se ex Macedonia venire diceret, laureatas litteras attulisse dicitur. Quadrigis missis, Consul currum conscendit, & quum per Circum veheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis, repente immemor spectaculi populus, in medium decurrit, eo Senatum Consul uocauit, recitatisque tabellis, ex auctoritate patrum, pro foris publicis denunciauit populo, L. Aemilium collegam, Macedonum exercitum prælio fudisse, fugasseque. Sext. Pompeius: Fori (inquit) significant Circensia spectacula, ex quibus etiam minores Forulos dicimus, per diminutionem, idest minores Foros, hoc est minora spectacula. Nonius Marcellus. Fori sunt spatia in nauibus, vel locus apertus, ac patens. Dio libro LV. Sub Augusto Ludi Circenses seorsum à Senatoribus, & Equitib. spectati sunt, quod adhuc moris est. Cn. Cornelio Cinna Magno, M. Valerio Messalla Consulibus. Tranquillus in Claudio cap.XXI. Circo Maximo marmoreis carceribus, auratisque metis exculto, propria Senatoribus constituit loca, promiscuè spectare solitis. Dio libro LX. Spectauerunt in Circo ima parte

Sedilia Circi.

C

Sedilia Circi diuisa.

Fori.

D

Distinctio ordinum in Circo.

seorsum singuli ordines Senatorum, Equitum, & plebis, ex eo tempore quo lex de ea re lata fuit. Non tamen certi loci singulis attributi erant, sed tunc Claudius ea subsellia Senatoribus destinauit, quæ nunc etiam sunt. Concesso quoque si qui alibi veste plebeia spectare vellent. Quibus actis, Senatum cum uxoribus, Equites & Tribus epulo excepit. Hoc idem Nero (vt Tranquillus cap. XI. scribit) Equitibus quoque præstauit: Circensibus (inquit) loca Equiti secreta a cęteris tribuit. Plinius lib. VIII. cap. VII. Nero in Circo Euripos sustulit, Equitib. loca addens. Tacitus lib. XV. Nero Cæsar Equitum Romanorum locos sedilibus plebis anteposuit apud Circum. Namque ad eam diem indiscreti inibant: quia Lex Roscia nihil (de Circo scilicet) nisi de quattuordecim (theatri scilicet tantum) gradibus sanxit. Cæterum populi Romani opibus & maiestatę crescente, Circi sedilia ex ligneis lateritia, amplissimarum porticuum ordinibus sustentata, deinde marmorea structa fuere, qui porticuum ordines altitudine, & latitudine (vt lib. antiquitatum Romanorum III. tradit Dionysius) & ex his quæ supersunt Circi vestigijs apparet, triplices erant. Quorum primus ad imam partem triplici fornice, alter duplici, tertius vno compositi, gradus, foros, & ambulatoria, queis spectabatur, theatrorum more sustinebant, altiore loco angustiore, postea sensim latius sese usque ad solum diffundentes, ut ex superiore Circi topographia patuit. Quum uerò duabus lateribus Circi ambitus comprehenderetur, ab altera extremitatum qua in hemicycli formam Circus desinebat inuicem gradus omnes lineari, & paralella figura connectebantur, ita ut una ex singulo quoque ordine fieret continuata porticus circularis.

Circi porticus.

Gradus.

Ex triplici porticuum ordine, quorum vnus supra alium exteriore Circi parte erat, imus intra fornices officinas habebat, & habitationes super eas, inter quas per certos scalarum gradus qui inter easdem officinas erant, ingressus & ascensus euntibus ad Spectacula, erant ita compositi, vt tot hominum abeuntium & ingredientium millia, nihil eorum quæ circa erant conturbarent.

Officinæ Circi.

Ex duabus Circi extremitatibus, altera quæ in hemicycli formam desinebat, amplissimum & patens ostium moeniano suppositum, & duo ex utroq; latere alia moeniana, siue podia quadrigis ornata habebat. In altera autem cui figura quadrata anguli in modum turrium uel moenianorum erant, tresdecim ostia fuere cōstructa, quorum medium omnium maximum, alio podio subiectum, reliqua duodecim æqualia & minora, sex, scilicet ex utraque maioris ostij parte erant. De quibus Ausonius Gallus ad Vrsulum de numero senario.

Circi moeniana & ostia.

Ostia quot pro parte aperit stridentia Circus
Excepto medium, quod patet ad stadium.

Per hoc enim maius ostium, & aliud in Circi alio capite situm, equi, bigæ, quadrigæ, cętera ludicra & pompae inibant egrediebanturque.

In reliquis porro XII. minorib. ostijs, carceres erant, siue equorū emissiones, quæ ad similitudinem eorum locorum, in quibus rei homines in Ciuitatibus clausi tenentur, carceres dicebantur; quod equos antequam currere inciperent, coercerent, M. Varro lib. IIII. de uerborum origine ad Ciceronem: In Circo (inquit) primo unde mittuntur equi, nunc dicuntur carceres. Naeuius oppidum appellat, quod, scilicet more murorum, & oppidorum turrita erat ea Circi pars, in qua carceres fuere. Et idem Varro: Carceres dicti, quod coercentur equi, ne inde exeant, ante quam Magistratus signum misit, Oppidum quod ea muri parte pinnis turribusque carceres olim fuerint. Scripsit Poeta Ennius,

Carceres Circi.

Dictator vbi currum insedit, prouehitur vsque ad oppidum.

Liuius lib. VII. L. Papirio Crasso II. & L. Plautio Venoce Consulibus, Carceres in Circo primum institutos fuisse tradit. qui lib. XLI. Carceres in Circo institutos, & oua ad notas curriculis numerandas facta scribit. Quas ex ligneis Claudium marmoreas

CIRCENSIS · CVPIDINIBVS · AGITANTIBVS · EXPRESSA · IN · ANTIQVO
studio aeneis typis formata Venetijs . Anno salutis
CARCERES
OVA · CVRRICVLORV

TVLIO·QVOD·ROMAE·IN·HORTIS·FARNESIIS·TRANSTIBERIM·EXTAT
m priuiligijs principum

D
Pag. 11.

ia continuo exoriatur inter tot millia, tum uenientia, tum descendentia, &c. Idem

MARMOREAE·LVDORVM·CIRCENSIVM·TABVLAE·QVAE·FVLGIN

Onuphrÿ Panuinÿ Veronensis opera, et typeis Venetÿs Anno salutis ∞ Ɖ L XXX

ia communo exoriatur inter tot millia, tum uenientia, tum descendentia, &c. Idem

E moreas fecisse prodit cap.21.Tranquillus,sic. Circo uerò Maximo marmoreis Carceribus,auratisque metis,quæ utraque & tophima & lignea antea fuerant exculto, propria Senatoribus constituit loca,promiscuè spectare solitis. M. Varro libro ij. de re Rustica. Ego adueniens aperiam Carceres, & equos emittere incipiam, non solum mares quos admissarios habeo, sed & foeminas.Sidonius in Panegyri ad Antemium Imperatorem.

Procedat schæneis prius agnita virgo mariti,
Crimine quam sexu spectet de Carcere Circi.
Pallentes Athlanta procos vt poma decori.

Et in Panegyri ad Marcum Antonium Augustum.

Caius in æthlo volitantem puluere Martem,
Horruit Hippomanes multo qui capite Circi,
Contempto præmissus erat cum Carceris antro,
Emicuit pernix populo trepidante virago.

Carceres Circi cancellis quibusdam claudebantur, quemadmodum ex uetustis F Gentis Farnesiæ marmoreis monumentis hic expressis liquet,quibus præter Carceres,metae,oua,bigæ,& aedicula quædam de quibus mox dicam, expressa sunt. *Cancelli carceri.*

❧ Figura Ænea. D.

Toto Circi ambitu sex moeniana erant,tria ex utroque latere, ut ex Nomismatibus,& Circo à me designato constat, ex quibus Magistratus, & nobilissimi quique spectare solebant, & quadrigis committendis signum dare.

Circi,harenæ scilicèt & aedificiorum circuitus, octo stadiorum, idest mille passuũ erat. Locus capax hominum CL. millium (ut ait Dionysius) uel (ut Plinius & Sext. Rufus,nisi in numero error sit, tradunt) CCLX. millium.At Dionysius fortè de Tarquinij Circo, Plinius uerò,& Rufus,de eo quem C.Caesar Dictator restituit, locuti G sunt. Catullus in Camenum. *Circi capacitas.*

Te quæsiuimus in minori campo,
Te in Circo, te in omnibus tabernis,
Te in templo supero Ioui sacrato.

Martialis libro vj. in detractorem.

Quiq; videt propius magni certamina Circi,
Laudat Auentinæ vicinus Sura Dianae.

De Circi Maximi extructione,ita libro iij. historiarum scribit Dionysius,L.Tarquinius Priscus Rex,in Circo Maximo inter Palatium & Auentinum mõtes sito,primus circumquaque operta tecto fecit sedilia, nam antea stantes spectare solebant furcis tabulata sustinentibus.Locos Spectaculorum in XXX. Curias distribuit,vt Curialium quisque suo loco spectaturus sederet. Quod opus,& ipsum procedente tempore annumerandum erat inter totius orbis pulcherrima. Longitudo enim eius H est trium stadiorum cum dimidio, latitudo quattuor iugerum,à duobus maioribus lateribus,& uno minore,cingitur Euripo,qui aquas recipiat decempedali profunditate, simul & latitudine; post Euripum extructae sunt triplices porticus,imæ habent lapidea paulum scandentia,sicut in theatris sedilia, super duplici cõtignatione sunt lignea,duas maiores porticus,tertia minor coniungit transuersim lunata specie apposita, ut ex tribus una conficiatur amphitheatratis octo stadiorum latitudine,capax centum quinquaginta millium hominum. Reliquum è minoribus, latus quod subdiuale est, habet fornicatos Carceres,unde equi emittuntur,omnes uno clausos repagulo. Externè ambit Circum simplex contenta porticus,habens officinas,& supernè cellas,per quae spectatores intrant,& ascendunt per officinas singulas, ut nulla confusio exoriatur inter tot millia,tum uenientia, tum descendentia, &c. Idem *Circi descriptio.*

breuius refert libro primo T. Liuius L. Tarquinius Priſcus, bellum primum cum Latinis geſſit, & oppidum ibi Appiolas ui cepit, praedaque inde maiore, quam quanta belli fama fuerat, reuecta, Ludos opulentius inſtructiusque, quam priores Reges fecit. Tunc primum Circo, qui nunc Maximus dicitur, deſignatus locus eſt, loca diuiſa Patribus Equitibusque, vbi Spectacula ſibi quiſque facerent fori appellati. Spectauere furcis duodenos ab terra Spectacula alta ſuſtinentibus pedes. Ludicrum fuit equi, pugileſque ex Hetruria maximè acciti, ſolennes deinde annui manſere Ludi, Romani, Magnique uariè appellati. Hoc loco commodum uiſum eſt tabellam ſex Circos ſiue Maximum, ſiue alios è Nomiſmatibus petitos continentem adijcere, poſteaquam de eius extructione & partibus ſatis diſſerui. Prima eſt Augusti Cęſaris, quę Circum Maximũ renouaſſe ferunt. Secũda, Tertia, & Quarta Traiani, Imperatoris ſunt, ubi animaduerſione dignum, loco obeliſci columnam cochlidem appoſitam eſſe. Quinta Caracalli. Sexta Philippi Imperatoris eſt, ad Ludos ſęculares ab ipſo celebratos referens, quos in Circo & omnibus theatris editos legimus. In ea uidetur obeliſcus producto è uertice ramo florens. B

❡ Figura Ænea ſex Nomiſmatum. E.

DE RELIQVIS CIRCI PARTIBVS, ET ORNAMENTIS ALIquot, ac uarijs Ludorum Circenſium myſterijs, ſignificationibusq́;. Cap. VI.

Circus. CIRCVS Soli pręcipuè cõſecratus, orbis terrarum ſimilitudinem ſignificabat, quem annuo curſu Sol per duodecim Zodiaci ſigna, quæ biſſenis illis aequalibus oſtijs, intelligi uoluere, conficit. Vnde, in libro de Spectaculis ita ait Tertullianus: Circus Soli principaliter conſecratur, cuius aedes medio ſpacio, & effigies de faſtigio aedis emicat, quod non putauerunt ſub tecto conſecrandum, quem in aperto habent. *XII. oſtia.* Caſſiodorus etiam: Biſſena quippe oſtia ad XII. ſigna poſuerunt. *Colores quattuor* Colores autem inuicem temporum quadrifaria diuiſione funduntur. Praſinus, uirenti Verno, Venetus, nubilæ Hyemi, C Roſeus, Aeſtati flãmeæ. Albus, pruinoſo Autumno dedicatus eſt, ut quaſi per duodecim ſigna digrediens, annus integer ſignaretur. Sic factum, vt Naturæ miniſteria, Spectaculorum compoſita imaginatione luderentur. Idem Iſidorus Etymologiarum libro XVIII. tradit. *Carceres.* In oſtijs illis Circi (ut ſuprà dixi) erant Carceres, ſiue equorũ emiſſiones cancellis clauſæ, quibus bigæ, & quadrigæ certãtes emittebantur. Ante quas, ex utraque Carcerum parte, duo parua Mercurij ſimulachra fuere, funem, ſeu catenulam manibus ante Carceres tenentes, quibus equi, & quadrigæ apertis iam cancellis, ne ante ſignum à Magiſtratu datum, currerent, coercebantur. Signo uerò dato, *Hermuli funes.* ita funes compoſitę erant, vt ex Hermulorum manibus miniſtrorum opera ſtatim elaberentur, & equi currere inciperent. De quibus Caſſiodorus ſic ſcribit: Biſſena oſtia ad XII. ſigna poſuerunt. Hæc ab Hermulis funibus demiſſis, ſubita æqualitate panduntur, docentes totum illic (ut putabatur) conſilio geri, ubi imago capitis cognoſcitur operari. D

Dionyſius. Reliquũ ex minoribus latus, quod ſubdiuale eſt, habet fornicatos Carceres, unde equi emittuntur, omnes uno clauſi repagulo.

Alba linea. Alba quoque erat linea, non longe ab oſtijs Carcerum in utrũque Circi moenianum quaſi regula hinc & inde directa, iuxta quam equi è Carceribus egreſſi, curſus certamen inibant. De qua Caſſiodorus. Alba linea, non longe ab oſtijs in vtrumque podium quaſi regula directa producitur, vt quadrigis progredientibus (è Carceribus ſcilicet, poſt funis ab Hermulis demiſſionem) inde certamen oriretur, ne dũ ſemper pręproperè conãtur elidere, ſpectãdi voluptatẽ viderentur populis abrogare.

Carceres quattuor Quum verò ex ea Circi parte ubi Carceres erãt, oſtia ſex eſſent, quattuor ex ijs tantum

tum

MARMOREAE·LVDORVM·CIRCENSIVM·TABVLAE·QVAE·FVLGI

Onuphrij Panuinij Veronensis opera, et typeis Venetijs Anno salutis ∞ Ɒ L XXX

NII· IN· PRAETORIO· CIVITATIS· EXTAT· IMAGO· DILIGENTER· REDDITA
Greg. XIII· papae Cum priuilegijs principum
L.I. Pag.11.

E tum pro Carceribus ueteres usos fuisse opinor, quũ non nisi quattuor factiones currentium essent, quae uel metis proximiora, uel ad cursum aptiora esse uiderentur. Hinc proculdubio Domitianum motum crediderim, vt quattuor factionibus antiquis, duas nouas adderet, ne duo illa quae supererant ostia, uacua essent.

In Circi parte interiore, iuxta infimos gradus, in harenæ ambitu decurrebat Euripus altus latusq; denos pedes, (vt ait Dionysius) a Cæsare Dictatore (Plinio auctore) in Circi restitutione effossus, additusque. Caesar enim quum Elephantorum pugnas edere constituisset, ueritus ne claustris (quę in areae Circi circuitu erãt) erumpentes spectatores uexarent, Euripum hunc harenæ circumdedit. Plinius lib. 7. cap. 7. Pompeij (inquit) altero Consulatu, dedicatione templi Veneris uictricis pugnauere in Circo XX. Elephãti, aut (ut quidam tradunt) XVII. Getulis ex aduerso iaculantibus. Vniuersi eruptionem tẽtauere, non sine uexatione populi circũdati claustris ferreis. qua de caussa Caesar Dictator postea simile spectaculum editurus, Euripis harenam circumdedit. Tranquillus in Caesare cap. XXXIX. Spatiũ Circi in gyrũ Euripo addito, ab vtraq; parte produxit. Euripũ, qui usque ad Neronis principatum perdurauerat F (ut auctor est Plinius) idẽ Nero substulit, & locum illũ Equitibus spectandi gratia concessit. Quem tamen haud ita longe post restitutum fuisse necesse est. Si quidem, Euripi Circensis Q. Florens mentionem facit, sic: Frigebat dæmonum concilium sine sua Matre magna, ea itaque illic præsidet Euripo. Et Cassiodorus. Euripus (inquit) maris uitrei reddit imaginem, unde illuc Delphini æquorei aquas interfluunt. Lampridius in Elagabalo hanc uocem agnoscit, Fertur in Euripis vino plenis nauales Circenses exhibuisse. Euripi aqua ubi opus esset, Circi sordes abluebantur.

Euripus.

QVI CIRCVM MAXIMVM RESTITVERINT, AVT IN EO ornando operam dederint. Cap. VII.

G CIRCVS Maximus, & ipsius ornamenta, in dies elegantiora fiebant: nam quæ lignea primum fuere, postea lateritia, demum marmorea, & aurata facta sunt. Circi partes, & aliquando totum ipsum collabẽtem, uel alio casu deformatum, restaurarunt, auxerunt, exornarunt, Caesar Dictator, Augustus, Tiberius, Caius, Claudius, Nero, Traianus, & alij Romani Principes, ut infrà singillatim dicam. Eum à Caesare Dictatore integrum restauratum, ampliatumque fuisse, auctores sunt Plinius, & Tranquillus. Hic: Spacium (inquit) Circi in gyrum ab utraque parte produxit. Ille uerò lib. XXXVI. cap. XV. ait. Nã ut Circum Maximum à Caesare Dictatore extructum, longitudine stadiorum triũ, latitudine unius, sed cum aedificijs iugerum quaternum, ad sedem CCLX. millium, inter magna opera dicamus. Eundem Circum (ut tradit Cassiodorus) restaurauit, & exornauit Augustus. Sed mundi dominus (inquit) ad potentiam suam opus extollens, mirandam etiam Romanis fabricam in uallem Murciam tetendit Augustus, ut immensa moles H firmiter præcincta montibus, contineretur, ubi magnarum rerum indicia clauderentur. Hinc extat Nomisma Augusti cum Circo Maximo, quod suprà posui, eius restaurationem proculdubio referens.

Caesar Dictator.

Augustus.

Eam Circi partem, quæ Auentino proxima est, ipsumque Auentinum Tiberio imperitante usta fuisse, refert Cornelius Tacitus libro quinto, sic: Idem annus graui igne Vrbem adfecit, deusta parte Circi, quæ Auentino est contigua, ipsoque Auentino. Quod damnum Tiber. Caesar ad gloriam uertit exsolutis domorum, & insularum pretijs. H-S millies ea munificentia collocatum, tanto acceptius in vulgum, quanto modicus priuatis aedificationibus. Tranquillus in Domitiano cap. v. refert. Eum ex lapidibus Naumachiæ Maximum Circum, deustis utrinque lateribus extruxisse. Dio auctor est, Imp. Traianum Circum Maximum collapsum ampliorem, & elegantiorem

Tiber. Caesar.

Domitianus.

Traianus

rem reſtituiſſe. Quod ideo ſe feciſſe Traianus inſcripſit, vt populum Romanum ca-pere poſſet. Hinc eſſe opinor, quod in eiuſdem nummis, Circus Maximus percuſſus adhuc ſupereſt. Ex quibus tres ego ſupra poſui. Iulius Capitolinus in Pio. Circi (inquit) ruina tempore Pij euenit, quem mirificè inſtaurauit. Ab eius autem ſucceſſoribus Marco, & Lucio fortè reſtitutus fuit. Elogabalus Circum columnis pulcherrimis auroque illuſtrauit, & illius pauimentum ex chryſocolla renouauit. Lampridius in Alexandro: Lenonum, meretricum, & exoletorum vectigal in ſacrum Aerariũ inferri vetuit, ſed ſumptibus publicis, ad inſtauratione͂ Circi, Theatri, Amphitheatri, & Aerarij deſignauit. Quem ab eo reſtitutum fuiſſe, duo eius nummi cum Circo, quos ſupra poſui, docere videntur. De Circi columnis, & ornamentis Nazarius in Panegyrico ad Conſtantinum Auguſtum: Circo ipſi Maximo (inquit) ſublimes porticus, & rutilantes columnæ tantum inuſitati ornatus dederunt, vt illic non minus cupidè conueniatur loci gratia, quam ſpectandi uoluptate. Cum orbis igitur imperio, laſciuia quoque creſcente, morumque diſciplina corrupta, ita creuit Circi ornatus.

Marcus. *Alexander.*

DE QVIBVSDAM AEDIFICIIS, QVAE ERANT AD CIRCVM Maximum. Cap. VIII.

Veneris & Summani templa.

VENERIS, & Summani templa ad Circum Maximum ſita fuiſſe, legimus in fragmentis antiqui Kalendarij. Plinius libro XXIX. cap. iiij. Supplicia annua canes pendunt inter aedem Iuuentutis, & Summani, viui in furcas ſambucea arbore fixi. Qui verò Deus Summanus fuerit, docet Arnobius lib. v. contra Gentes, ſic: Emicuit Sũmanus è terris curru quadriugo vectitatus, ſimplex & hoc eſt aequè, nam quadrigarum currus, atque Summanus, interpretatione͂ deſiderant nullam, improuiſus Proſerpinã rapuit & ſub terras ſecum auexit. De Veneris templo Liuius libro X. Q. Fabius Maximi Filius Gurges, aliquot matronas ad populum ſtupri damnatas, pecunia multauit, ex quo multatitio aere, Veneris ædem, quæ prope Circum eſt, faciendam curauit. Sext. Pompeius Die Vinaliorum Veneri templa ſunt conſecrata, alterum ad Circum Maximum, alterum in Luco Libitinenſi. De aede Iuuentutis idem Liuius libro XXXVI. Iuuentutis aedem in Circo Maximo C. Licinius Lucullus II. vir dedicauit, vouerat eam ſexdecim annis ante M. Liuius Conſul, quo die Haſdrubalem, exercitumque ſuum cecidit. Idem Cenſor eam faciendam locauit, M. Cornelio, Tib. Sempronio Conſulibus. Huius dedicandæ cauſſa Ludi facti. Herculis templum ibidem fuiſſe teſtantur Vitruuius, & idem Plinius; ille libro iij. cap. ij. ſic: Araeoſtylarum faſtigia ornant ſignis fictilibus, aut aereis inauratis Tuſcanico more, uti eſt ad Circum Maximum Cereris, & Herculis Pompeiani, item Capitolij; hic verò libro XXXIIII. cap. viij. Myro fecit Herculem, qui eſt apud Circum Maximum in aede Pompeij Magni. Ad Circum Maximum res furto ablatas ſub crepuſculum vendi ſolere in Horatium ſcribit Hellenius. Meretrices ibidem mãſiſſe, elicitur ex Lampridio in Elogabalo: Omnes de Circo (inquit) de Theatro, de Stadio, & de omnibus locis, & balneis meretrices collegit, in aedes publicas, & apud eas concionem habuit tanquam militaris. Et infra: Fertur & vna die, ad omnes Circi, Theatri, Amphitheatri, & omnium Vrbis locorum meretrices tectus cucullione mulionico, ne agnoſceretur, ingreſſus. Iuuenalis Satyra iij.

Iuuentutis templum. *Herculis templũ.* *Meretrices ad Circum.*

Hæc non gentilia tympana ſecum,
Vexit, & ad Circum iuſſus proſtare puellas.

Prope Circum Maximum erat ſignum Vortumni. De quo Pedianus in illa uerba orationis iij. in Verrem. A ſigno Vortumni ad Circum Maximum, ſignum Vortumni (inquit) in vltimo vico Turario eſt ſub Baſilicæ angulo flectentibus ſe ad proſtamae dexteram partem. Vortumnus autem Deus inuertendarũ rerum eſt, id eſt mercaturæ.

Circus

DVO AGITATORVM·MARMOREA·SEPVLCHRA·CVPIDINVM·AVRIGANT

Onuphrij Panuinij Veronensis opera, et formeis diligenter delineata Venetijs Anno salut

·VM SIGIIS·ORNATA·QVAE·ROMAE·IN·PRIVATORVM·CIVIVM·AEDIBVS·EXTANT
∞ DLxxx Grē. XIII. *Papa*, *Cum priuilegijs*

F

E Circus autem Maximus est idem,in quo nunc Circensia spectantur. Prope Circum Maximum erat velabrum de quo Plutarchus in Romulo, Ei loco velabro nomen est, quod incremento superfuso flumine nauiculis traijcientes ea parte fori appellarent, traiectum enim uelatum Romani vocant. Quidam uerò dicunt velabrum aditum esse eum quo in Hippodromum ex foro itur,quem qui Ludos exhiberent hinc exorsi velis operire soliti fuerant.

Romulus vt ait Plutarchus in eius vita,eam Vrbis partẽ incoluit, qua ex Palatio in Circum Maximum itur,iuxta quem locum sunt quos pulchri littoris gradus vocitant. Eodem in loco ferunt sacram cornum fuisse. Prope Circum erat imago magna Apollinis Carthagine aduecta, & T. Quinctij Flaminij,qui Philippum Macedonũ Regem vicit,ænea statua cum Græca inscriptione,vt Plutarchus in eius uita tradit.

Quum multis tabellis Circensia curricula exprimentibus abundem,eas per totum volumen vbi opportunius existimaui collocari posse,interposui. Hoc loco antequam F curricula Circensia exponere incipiam,operę visum fuit,duas tabellas ex totidem vetustis pilis(quorum prior est in ædibus Vallensibus, alter verò incerti domini Romæ in regione montium extat) aptare, quæ genios seu pueros aurigantes complectuntur, item metas,oua,delphinos,obeliscum, aram,& sacellum.Quæ singula infraaperiam. Et quamquã lusus hi pueriles penè secti sint,rectè tamen Circensium curriculorũformam aperiunt: ijs notantur duo agitatores qui in aurigando è curribus cadentes mortui sunt, quod sæpè vsu veniebat,ideo Horatius:

Metaq; feruidis euitata rotis.

G Figura Ænea duorum agitatorum è curribus cadentium. F.

DE CVRSV PRIMA CIRCENSIVM SPECTACVLORVM PARte, item de vario curruum, & equorum genere, ac mysteriorum aliquot curulium significatione. Cap. IX.

G IN Circo Maximo multa Spectaculorum genera fieri ab antiquis consueuisse,ueterum annalium commentaria perscrutãti manifestum erit. Quæ,mihi ea accuratius ex ijsdem monumentis contemplanti, & disquirenti,octo sese obtulerunt. Præcipuum & proprium cursus,siue certamen Curule & Equestre; Gymnicum vel Athleticum; Pompa; Ludus Troiae,Venationes, Pugnae Equestres, & Pedestres, Naumachia; Et aliquando Ludi Scenici. De prima ergo Ludorum Circensium parte, ante ipsius etiam Circi ex ædificationem vsurpata,& à Romulo Vrbe recens condita,inuenta,primo dicam; eiusque significationum argumenta, & mysteria aperiam; mox de reliquis differam. Cursus igitur certamen Romae primus inuenit Romulus,cui Tarquinius certum locum assignans, Circum Maximum condidit, & cursus ludicros in varia certamina equestria,& curulia,equorum, bigarum,trigarum,& quadrigarum distincto,exornato- H que,secundam partem Gymnicam, siue Athleticam adiunxit.

Circensia Spectacula octo.

Cursus primum certamen Circense.

Initio (inquit) Seruius, propter equorum inopiam, legimus veteres in agitandis Circensium Ludicris, diuersis usos esse animalibus; postea equis tantum, qui curribus adiuncti,cursitabant. Ex quibus primum locum obtinent bigae. Hæ currentes Lunam imitari putabantur, quæ gemino cursu cum Sole contendit, siue quod nocte uideatur & die, ideoq; bigis alterum equum nigrum, alterum candidum iungebant, qui noctem,& diem repræsentarent. Bigarum inuentionem Plinius Phrygibus; Isidorus Cyristeni Sicyonio tribuunt,ille enim lib.vij.cap.LVI. Bigas(inquit)primum iunxit Phrygũ natio; hic verò ita: Iugo primus Cyristenes Sicyonius equos iugauit,eosque singulos ex vtraque parte simplici vinculo applicauit,quos Græci Scirophoros, Latini funales vocant,à genere vinculi quo prius alligabantur.Dexterioris verò bigae

Bigæ.

victor

victor Marti immolare solebat. Plinius lib. XXXIIII. cap. V. Non uetus bigarum celebratio fuit, in ijs qui Prætura functi, curru uecti essent per Circum. Trigae in Deorum inferorum honoré constitutę erant, quod ex tribus aetatibus homines raperentur, infantes scilicet, iuuenes, senes : ita Isidorus. Dionysius libro vii. In equestribus Circensium certaminibus, duo quædam priscorum Græcorum instituta à Romanis seruabantur. Alterum trigarum, quod defecit in Gręcia, usitatum Heroum temporibus, vt Homerus testatur, eorum prælia describens, quo duobus equis Bigarum in morem iunctis, adiungebatur tertius funalis, loramentis adnexus, quem inde παρήορον Græci vocabant. De equo funali Tranquillus in Tiberio cap. VI. Pubescens Actiaco triumpho, currum Augusti comitatus est sinisteriore funali equo, quum Marcellus Octauiae filius dexteriore ueheretur. Statius lib. vj. Thebaidos.

Nominibusque cient Pholoen, Admetus, & Irim
Funalemque Thoen.

Quadri-ga. Quadrigas Soli sanxerant, quod Sol per quattuor anni tempora singulis annis vertatur. Plinius lib. VII. cap. LVI. Ericthonius Athenarum Rex, Mineruæ, & Vulcani filius, uel de caduca in terris libidine (vt Poetæ fabulantur) procreatus, primus quattuor equos currui adiunxit. De quo Virg. iij. Georgicorum.

Primus Ericthonius currus, & quattuor ausus
Iungere equos, rapidisque rotis insistere victor.

Quem (vt Acrophilus Argiuus auctor est) Iunoni primę dicauit. Ita Tertullianus. Qui etiam refert Romulum quadrigas Romae primum ostendisse.

De quadrigarum, trigarum, bigarumq; curribus Plinius lib. VIII. cap. XLII. Nam in Circo ad currus iuncti equi, non dubiè intellectum adhortationis, & glorię fatentur. Item Tranquillus in Cæsare cap. XXXIX. Circensibus quadrigas, bigasque, & equos desultorios agitauerunt nobilissimi iuuenes. Idem in Tiberio cap. XXVI. Natalem suum plebe incurrente Circensibus, uix unius bigæ adiectione honorari passus est. Idem in Claudio cap. XXI. Ac super quadrigarum certamina, Troiæ Ludum exhibuit. Et in Domitiano cap. IIII. Spectacula magnifica assiduè, & sumptuosa, non in Amphitheatro modò, uerum & in Circo edidit, ubi pręter solennes bigarum, quadrigarumq; cursus, pręlium duplex equestre, ac pedestre commisit. Dio libro LX. Ludis triumphalibus ob victoriam Britannicam, Claudius equorum certamina tot promisit, quot dies ille admitteret. Plura tamen quam decem non fuere. Nam inter equorum cursum ferae cędebantur, athletae certabant, pueri ex Asia euocati pyrrhicam saltabant. Lampridius in Commodo. Voluit & in Circo quadrigas agitare. Idem de Elagabalo : Quadrigas Circensium in triclinijs, & porticibus semper sibi exibuit. Martialis lib. VIII. ad Domitianum.

Dum te longa sacro venerantur gaudia Circo,
Nemo quater missos currere sensit equos.

Gellius lib. XIX. cap. VIII. Quadrigas etiam si currus unus equorum quattuor victorum agmen unum sit, plurali semper numero dicendas putat M. Varro. Horum curruum simulachra æneis tabellis ex vetustis monumentis, supra satis expressi. Seiugarum maximus currus Ioui dicatus erat, quod maximus Deorum Iuppiter esset. Septem, decemque iugis aliquando aurigatum fuisse refert Suetonius in Nerone, cap. XXIV. vbi ait Aurigauit quoque plurifariam, Olympijs verò etiam decemiugem. Septemiugis mentio est in antiqua Cecchinorum tabula. At uerò non solum equos curribus comittere veteres consueuisse inueni, verum etiam Elephantos, & Camelos, vt auctores sunt Suetonius, & Lampridius; Ille in Nerone cap. XI. sic: Commisit Camelorum quadrigas ludis; quos pro æternitate Imperij susceptos, appellari maximos uoluit. Ex utroque ordine, ac sexu plerique ludicras partes sustinuerunt; Hic in Elagabalo. Iunxisse etiam ferunt Camelos quatternos ad currus

Seiuges. Septemiuges. Decemiuges.

A currus in Circo, priuato spectaculo. De Elephantis verò Tranquillus in Nerone cap.XI. Notissimus Eques Romanus Elephanto supersedens, per Catadromum decurrit. Et Lampidrius in Elagabalo: Fertur Elephantorum quadrigas quattuor in Vaticano agitasse, dirutis sepulchris quæ obsistebant. Curribus rotis vectis significabant, quod orbis iste circulari celeritate omnia percurrit; siue ad Solis similitudinem, qui circulari ambitu totum mundum lustrat. Vnde Ennius, *Currus.*

Inde patefecit radijs rota candida Cœlum.

Rotæ verò Orientis & Occidentis terminos designabant. Currus ipse à cursu dictus est, vel quia rotas habere videtur, vnde & carrum quasi curruum: ita Isidorus. Hactenus de curribus, nunc de equis; qui vel singulares currebant, uel desultorij erant. Qui singulares, idest singillatim currebant equi, Castori & Polluci ab antiquis dicati fuere, quibus equos à Mercurio distributos fuisse, Stesichorus docet. Plinius libro VII. cap.LVII. auctor est, equo uehi primum instituisse Bellerophontem, Pelethronium uerò fraenos, & strata equorum inuenisse. Quin & Equestri Neptuno equi sacri erant, quem Græci ἵππιον appellabant, quod is primus tridente suo terra percussa, equos protulerit. Equi porro singulariter currentes, vitæ nostræ specimen repræsentabant, quod singulatim vnusquisque cursum vitę suę seorsum conficit, alijque eodem & diuerso tempore, alios sequuntur, imò duntaxat mortis curriculo, usq; ad obitus extremam metam. Ita Isidorus Etymologiarum libro XVIII. cap.XXXVIII. De equis singularibus Dionysius lib.VII, Peracta pompa, certamina spectantur equorum, quorum primum erat, quadrigarum, bigarum, singulariumq; equorum cursus, quemadmodum in Olympijs fieri solet. Suetonius in Caio, cap.LV. Incitato equo, cuius caussa pridie Circenses, ne inquietaretur uicinię silentium per milites indicere solebat, &c. Scilicet ut equus quietus, paratior, agiliorq; ad cursum esset. In his quas supra posui tabellis equos singulares vidimus. *Equi singulares.* B

Desultorij equi, quos Lucifero & Hespero sacros fuisse perhibet Cassiodorus, à desultoribus dicti sunt, quorum ars erat, equos eligere, alere, ac docere, & ex eis binos trahere, & singulo septem curriculorum alternatim ex uno in alterum mira celeritate transilire, ut Isidorus docet. Erant igitur equi desultorij duo, sine ephipijs adiuncti, dicti, quod ex his facilè desiliant desultores. Erant equi desultores etiam in exercitibus, qui equitibus singulis pręsto erant, exercitatis ita militibus, vt vno de via fesso, desilire possent in recentem. Liuius lib. XXIII. Nec omnes Numidę in dextro locati cornu, sed quibus desultorum in modum binos trahentibus equos, inter acerrimam sępe pugnam in recentem equum, ex fesso armatis transultate mos erat. Varro lib.II. de re rustica: Peritus (inquit) belli aliter equos deligit, alit, ac docet; aliter quadrigarius, ac desultor. Tranquillus in Cęsare cap.XXXIX. Quadrigas, bigasque, & equos desultorios agitauerunt nobilissimi iuuenes. Hos innuere uidetur Propertius lib.IIII. in Fabula Vertumni, sic: *Equi desultorij.* C

Est etiam aurigæ species Vertumnus, & eius
Traijcit alterno qui leue pondus equo. D

Quidam equos singulares, & desultorios, nullo præmio currere solitos fuisse existimant, sed equos singulares bigis, quadrigisq; ministros, atq; adhortatores; desultorios uerò pręcursorios fuisse existimant. Quam sententiam confirmare uidetur Cassiodorus in Epistola ad Faustum prępositum, quum ait: Equi desultorij, per quos Circensium ministri, missos nunciant exituros, Luciferi pręcursorias uelocitates imitantur. Sic accidit, vt dum se colere putarent astra, religionem suam ludicra similitudine profanarent. Quod desultorium genus diuersum à superiori esse uidetur. Existimarem ego equos quosdam fuisse singulares, qui pręmio currerent, quum id clarè ex Dionysio, Isidoro, & tabulis antiquis intelligatur. Alios uerò equos, qui nullo victoriæ præmio currentes bigas tantum, & quadrigas tanquam ministri, & adhor-

tatores comitarentur. Nam in uetustis tabulis aurigarum currus equus singularis antecedit. Equos uerò desultorios cum præmio currere, quemadmodum bigas & quadrigas: Preterea quę supra ex Suetonio, & Isidoro citaui, etiam Liuius lib. XLIIII. docet his verbis: Nam Circensi ludicro semel quadrigis, semel desultore misso, uix unius horum tempus vtrumq; Curriculum complebat. Cęterum, quum proximum locum ante currus, & fortè Cassiodori tempore haberent, per eos bigarum, & quadrigarum cursus hac ratione denunciabantur, ut scilicèt spectatores intelligerent, uisis desultorijs, proximè currus esse agitandos. Cicero in Oratione pro L. Muræna. Respondebo igitur Postumio primum, qui nescio quo pacto mihi videtur Prętorius candidatus in Consularem, quasi desultorius in quadrigarum curriculum currere. Quod tanquam insolitum damnare Cicero uidetur. Hoc loco duas Circi delineationes adijcere commodum fuit, quarum prior, quę aurigas bigis insidétes, obeliscum, metas, oua, & delphinos continet, marmoreo pilo in aedibus Cardinalis Sarraceni extat. Sequens Circi spectatores, moenianum, Cybelem leoni insidentem, Circensiũ indices, obeliscum, aras, metas, delphinos, oua, uictoriam, aediculam, aurigam uictorem coronatum, & eum ad victoriam excitantes socios compraehendés marmoreo frusto extat in aedibus Maffeorum. Vtriusq; tabulę accuratam explicationem infra adijciam. E F

¶ Ænea Figura binæ Aurigationis Circensis. G.

DE AGITATORIBVS, SEV AVRIGIS, ET EORVNDEM quattuor factionibus. Cap. X.

Aurigæ. Agitatores.

HI porro qui curribus, seu equis insidentes, eosdem circum metas agitabant, aurigę, siue agitatores, bigarij, & quadrigarij appellabantur. Auriga dictus est, (ut docet Isidorus) quod currum agat, & regat; siue quod iunctos equos feriat, nam aurire, idem est, quod ferire, Vnde illud: Latus aurit apertum. Idem est is, qui agitator dicitur, idest uerberator, ab agendo (auctore Isidoro) dictus. Cicero ad Atticum lib. Epistolarum XIII. Nec est melius, quam ut Lucullus sustineat currum, equosque, ut bonus sępe agitator. Et Virgilius lib. Georgicorum. G

Centum quadriiugas agitabo ad flumina currus.

Bigarij. Quadrigarij.

Bigarij & quadrigarij à curribus bigarum, & quadrigarum dicti. Tranquillus in Caio cap. XIX. Quadrigario habitu curriculo biiugi famosorum equorum per pontem ultrò citròque commeauit. Et in Nerone cap. XVI. Vetiti quadrigariorum lusus, quibus inueterata licentia, passim uagantibus, fallere ac furari per iocum ius erat. Aurigarum siue agitatorum Societates factiones appellabantur. Sext. Pompeius. Factio & factiosus, initio honesta uocabula erant, unde adhuc factiones histrionum, & quadrigariorum dicuntur. Quorum duo initio factiones erant, à uestium coloribus, quibus dum cursitarent induebantur, nomina sortiti, Alba scilicet; & Rubea, siue Russata; qui quum certatim pedibus siue curribus insidentes currerent, & magno Populo Romano oblectamento erant, & sacra Circensia perficiebant. De quibus Tertullianus: Hęc (inquit) ab initio duo soli fuerunt colores Albus, & Russeus. Albus Hyemi ob niues cãdidas, Rubeus Æstati ob Solis ruborem uoti erant. Sed postea tam voluptate, quam superstitione prouecta, Russeum alij Marti, alij Zephyris Album consecrauerunt, duobusq; additis Prasino & Veneto. Prasinum Terræ Matri, vel Verno: Venetum Cœlo, & Mari, vel Autumno deuouerunt. Ita ex duabus quattuor factiones factę sunt. Prasina, Russata, Veneta, & Albata. H

Factiones duæ. Albata. Russata.

Factiones quattuor. Prasina.

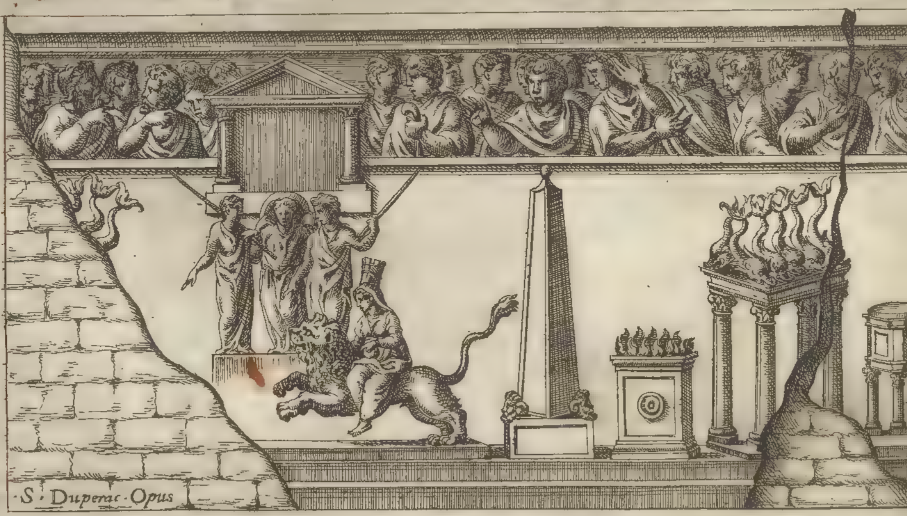
Prasinus autem est color viridis ad similitudinem porri. Nam πράσον Latinè porrum dicitur. Hinc vestes è uiridi lerna Prasinæ dicuntur. Martialis lib. X. ad Sextilianũ.

Et quam donabas dictis à Marte Kalendis.

De

AVRIG·Atio celui qui conduit un char; CIRCENS-IS (au cirque)

CIRCI·ET·LVDICRI·CIRCENSIS·ANTIQVOM·MARMOREVM·FRVSTVM·

Onuphrij Panuinij Veronensis opera aeneis formeis accurate expressum Venetijs Anno

ROMAE·IN·AEDIBVS·CARDINALIS·SARRACENI·AD·AGONALEM

G
Pag. 18

QVOD·IN·AEDIBVS·MAFEIORVM·ROMAE·AD·THERMAS·AGRIPPINAS·EXTAT

alutis ∞ƋLxxx G. XIII. PONT·MAX· Cum priuilegijs

A *De nostra Prasina est synthesis empta toga.*

Prasinus etiam est gemmę genus uiride, de qua Plinius lib. XXXVII. cap. VIII. De Prasina factione Suetonius in Caio cap. LV. Prasinæ factioni ita additus, & deditus vt cœnaret in stabulo assiduè, & maneret. Agitatori Eutycho commessatione quadam in apophoretis H-S vicies contulit. Idem in Nerone cap. XXIIX. Equorum studio, uel pręcipuè ab ineunte ætate flagrauit, plurimusque illi sermo, quãquam uetaretur, de Circensibus erat: & quondam tractum Prasinum agitatorem inter condiscipulos quęrens, obiurgante magistro, de Hectore se loqui ementitus est. Dio lib. LIX. Caius prasina factione summoperè delectabatur, ita ut locus in quo solebat aurigare, etiam num Caianus ab eo dicatur. Capitolinus in Vero. Amauit aurigas, prasino fauens. Dio in Commodo. Domi prasino ornatu currus agebat, ibiq; magnum beluarum numerum confecit, multas etiam interfecit publicè. Idem in Caracallo: Agitatores prasini victi, & viderunt in summo obelisco graculum maximè garrientem. Eum omnes B spectare, ac repente uno ore ita conclamare cœperunt. AVE MARTIALIS. Idem in Elagabalo: Currus agitabat prasino uestitu, idq; domi intra priuatos parietes facere videbatur. Martialis lib. XI. de prasino.

Sæpius ad palmam Prasinus post fata Neronis
Peruenit, & victor praemia plura refert.
I nunc liuor edax dic tu cessisse Neroni
Vicit nimirum non Nero, sed prasinus.

Et in lib. XIII. Xeniorum, Porphyrionis

Nomen habet magni volucris tam parua gigantis
Et nomen Prasini Porphyrionis habet.

Idem lib. X. vbi parat conuiuium.

De Prasino conuiua meus, Venetoque loquatur,
Nec facient quemquam pocula nostra reum.

C Et Iuuenalis quid Prasinus color significet, ostendit Satira x j.

Totam hodie Romam Circus capit, & fragor aurem
Percutit, euentum uiridis quo colligo panni.

Extant aliquot uetusta factionis Prasinę aurigarum monumenta, quorum vnum hic subijcere placet.

In Palatio Cancellariæ Apostolicæ apud S. Laurentium in Damaso, basis grandis in capite scalarum.

A R A M A N T I N I C A (left margin) — G E N T I N I C A (right margin)

M. AVRELIO. LIBERO
PATRI. ET. MAGISTRO
ET. SOCIO. DOMINO
ET. AGITATORI. FACTIONIS
PRASINAE
AVRELIVS. CAECILIVS. PLANETA
D PROTEGENES. OB. III. PAL MAR
HOC. DONVM. VOVIT
NATIONE. AFRI

In domo Luciorum in Capitolio.

TI. CLAVDIO AVG. L
EPAPRODITO
AGITATORI FACTION.
PRASINAE
ANICETVS AGITATOR
FACTIONIS EIVS D. MAGISTER
SVO

vbi in hac inſcriptione notatione digna ſunt illa verba in vtraque extremitate appoſita, dimidata Latinè, & dimidiata Græcè, ſcilicet, E

ARAM . ANTI . NICA
GENTI . NICA idest

Aram pro Victoria Genti victrici (ſupple) dedicauit.

Ruſſata. Altera factio Roſea, ſiue Rubea, ſiue Ruſſata appellabatur, à rubei coloris veſtimentis nomen ſortita. Ruſſus enim, ſiue Ruſſatus, ſiue Roſeus appellationes rubei coloris ſunt. Apud Liuium mentio eſt Ruſſati aurigæ. Plinius lib. VII. cap. LIII. Inuenitur in actis Felicis Ruſſati aurigæ, iam igne illato in rogum eius, vnum è fauentibus iniecisse ſeſe. Hanc factionem Martialis Coccinam vocauit, lib. XIIII. Apophoretorum ſic.

LACERNÆ COCCINEÆ.

Si Veneto Praſinoue faues, qui Coccina ſumis
Ne fias iſta transfuga veſte, vide.

Huius factionis vetuſta hæc extant Epigrammata. F

Præneſte in Palatio Epiſcopi in baſi.

C . APPVLEIO . DIOCLI
AGITATORI . PRIMO . FACT.
RVSSAT . NATIONE HISPANO
FORTVNAE . PRIMIGENIAE
D D.
C . APPVLEIVS NYMPHIDIANVS
ET NYMPHIDIA . FILII.

In Capitolio ſub porticu domus Conſeruatorum.

CL . AVRELIO . POLYPHEMO
DOMINO . ET . AGITATORI
FACTIONIS . RVSSATAE . TOGENI
CAESARIVS . SVI . TEMPORIS . PRIMO
ET . SOLO . FACTIONARIO . OB . GLORIA

DEDICATA AVRELIANO AVG. III. MARCELLINO XIII. KAL. FEBRARII. G

Tertia factio Alba, ſeu Albata uocabatur, quod ueſtibus albis amicti eius factionis aurigæ curſitarent. De hac Plinius lib. VIII. cap. XLII. mentionem facit, cum ait: Claudij Cæſaris ſæcularium Ludorum Circenſibus, excuſſa Auriga Albati equi palmam occupauere, primatum obtinuere, oppoſita effundentis omnia, quę cõtra æmulos debuiſſent, peritiſſimo auriga inſiſtente, facientes. Quum puderet hominum artes ab equis uinci, peracto legitimo curſu ad metam ſtetere. Albatæ factionis etiam mentio extat in antiqua Dioclis Tabula, quam infra adijciam. Quarta aurigarum factio Veneta dicebatur, à Veneto, ideſt cæruleo colore denominata, qui color (teſte Vegetio) eſt fluctibus marinis ſimilis. Lampridius ſcribit Elagabalum comediſſe piſces conditura Veneta coctos, ideſt quaſi in marina aqua, cum colore ſuo. Vegetius lib. IIII. de re militari ſcribit, nautas veſte Veneta indui debere, & vela nauium exploratoriarum colore Veneto eſſe pingenda, vt ſimilitudine coloris marini facilius lateant, hoſtilesq; oculos fallant. De hac factione extant ueterum auctorum, & lapidum teſtimonia. Tranquillus in Vitellio cap. XIIII. Quoſdam de plebe ob id ipſum quod Venetæ factioni clarè maledixerant contẽptu ſui, & noua ſpe id auſos opinatus, occidit. Capitolinus in L. Vero. L. Verus pręſens cum Marco ſedens, multas à Venetianis eſt paſſus iniurias, quod turpiſsimè contra eos faueret. Dio in Caracallo: Agitabat currus ornatu Veneto, & ad omnia ardentiſſimus, atq; incitatiſſimus erat. Lampridius in Elagabalo: Æſtiua conuiuia coloribus exhibuit, vt hodie praſinum

Veneta. H

vitreum,

A vitreum, alia die Venetum deinceps exhiberet. Veteres uerò & particulares inscriptiones factionis Venetę infra commodiore loco ponam. Hic adijciam tabulæ marmoreę elegantissimę exemplum, quæ Romæ in domo Cocchinorum in Campo Martio extat, diligenter à me exscriptum.

C. APPVLEIVS. DIOCLES. AGITATOR. FACTIONIS. RVSSATAE. Hispanus. Lusitanus Annorum XXXXII. Men. VII. D. XXIII. AGITAVIT. In Factione alb. Acibio Auiola & Corellio Pansa Cos.

M. Vicit in factione eadem M. Acilio Glabrione C. Bellicio Torquato Cos. Primũ agitauit. In Factione Prasina Torquato Asprenate. II. & Annio Libone. Cos. primum uicit.

E. russata. Leonato, Pontiano. &. Antonio. Rufino. Cos. Summa quadriga. agitauit. Annis. XXIIII. Missus. Octio. IIII. CCLVIJ. C. LXIJ. a pompa CX Singularum. uicit. X. LXIIIJ. Inde. premia maiora uicit LXXXXIJ. XXX. XXXII. ex. His. Seiuges. IIJ. XXXX. XXVIIJ.

B S. II. L. XXVIIIJ. Inde Septeiugc. L. LX. IIJ. Binarum. uicit CCCXXXXVIJ. Trigas. ad Frs. XV IIIJ. Ternarum uicit.

LI. ad honorem uenit. X.

Fundas. DXXX LXI. Tertias DLXXVI. Quartas ad. LTS. X. I. frustra. exit. XCCCCLI. ad. uenetum. uicit. X. ad. albatum. uicit LXXXXI. Inde. ad LTS. XXXIJ. S

VMVM. LTS. CCCLVIIJ. LXIIJ. CXX. praeterea. bigas. M. uicit. III. ad. albatu. L. ad prasinu. II. occupauit. & uicit. DCCCXV. Successit. &. uicit. LXVIJ.

T. XXXVI. VARIIS Generibus. uic. XXXXIJ. eripuit. &. uicit. DIJ. prasinis CCXVI. Venetis. CCV. albatis LXXXI. Equos centenarios fecit. N. VIIIJ. & ducenar L. [illegible] Insignia eius.

— to. sibi. quo. anno. primum. quadrigis. uictor extitit. bis eripuit. bis. actis. continetur. auilium. Teren. factionis suae. primum. omnium. uicisse. X. XI. ex. qui-

C bus. anno. uno. plurimum. uincendo. uicit.

— no. primum. centum. uictorias. consecutus. est. uictor. C. IIJ. singularum. uicit. lxxx. III. adhuc. augens. gloriam. tituli. sui. precessit. Thallum. factionis. suae. qui. primus. in. factione. russata.

— cles. omnium. agitatorum. eminentissimus. quo. anno. alieno. principio. uictor. C. XXXIIIJ. Singularum. uicit. CXVIIJ. quo. titulo. praef. praecessit. omnium. factionum. agitatores. qui. unquam. recensium. interfuerunt. omnium. admiratione. merito. notatum. est. quod. uno. anno. alieno. principio. duobus. introiugis. Cotyno. &. Pompeiano uicit. LXXXXVIIIJ. IX. I. LIIIJ. XL. I. XXX. II. Ionis prasinae uictor X. XXV. primus. omnium. urbis Conditæ. ad. LTS. L. uicit. VIJ. Diocles. præcedens. eum. introiugis. tribus. abigeio. lucido. parato. L. uicit. VIIIJ. omnium. uenustum. epaphroditum. tres. agitatores. miliarios. factionis. Venetæ. ad. LTS. L. uicissent. XI. Diocles. Pompeiano. & Lucido duobus in-

D troiugis. L. uicit.

— Factionis prasinæ uictor. X. XXV. & Flauius. Scorpus. uictor. II. XL. VIIJ. & Pompeius musclosus. uictor. IIJ. DLVIIIJ. tres. agitatores. uictores. VI. DCXXXIJ. ad. LTS. L. uicerunt. XXVIIJ.

— uentissimus. uictor. XCCCCLX. & L. uicit. XXVIIIJ. nobilissimo. titulo. Diocles. nitet. cum. Fortunatus. factionis. prasinæ. In. uictore. Tusco. victori CCCLXXXVI. L. uicit. IX. Diocles.

— R. C. L. II. L. LX. LX. I. nouis. coactionibus. &. nunquam. ante. titulis. scriptis. Diocles emines. quod. vna. die. seiuges. LTS. XL. missus. bis. utraque. uictor. eminuit ad quæ. amplius.

— Suisque. septem. equis. in se. iunctis. nunquam. ante. hoc. numero. equorum. spectato.

ſpectatō. certamine. ad. LTS. L. in. abigeis. uictor. eminuit.&. ſine. flagello.alis. E
— certaminibus. ad LTS. XXX. um. uiſus. eſſet. his. nouitatibus. duplici. ornatus. eſt. gloria. Inter. miliarios. agitatores. primum. locum. obtinere. uidetur. Pontius. epaphroditus. factionis. Venetae.
— nini. aug. Pil. ſolus. uictor XCCCCLXVII. ſingularum. uicit. CCCCXI. ad Diocles. praecedens. eum. uictor. XCCCCLXII. inter. ſingulares. uicit. XLXIIII. Iſdem. temporibus.
— & vicit. CCCCXLVII. Diocles. eripuit. &. vicit. DII. Diocles. agitator. quo. anno. vicit. CXXVII. Abigeio. Lucido. Pompeiano. Introiugis. tribus. uictor CIII. Inter.
— inentes. Agitatores. Introiugis afris. plurimum. uicerunt. Pontius. epaphroditus factionis. Venetae. In. bubalo. iucit CXXXIIII. Pompeius. Muſcloſus. factionis. praſinae — XV. Diocles. Superatis. eis. in Pompeiano. uictor. CLII. ſingularum. uicit. CXXXXIIII. ampliatis. titulis. ſuis. Cotyno. Galata. Abigeio. Lucido. Pompeiano. Introiugis. quinque. F

Victor XXXXV. ſingulorum. uicit CCCLXXXXVI.

Quattuor factionū myſteria. Has porro quattuor factiones, his ideo coloribus ueteres diſtinxerunt, ut per eos quattuor elementorum Terræ, Ignis, Aeris, & Aquæ ſimilitudines redderent. De quibus Caſſiodorus: Colores (inquit) in uicem temporũ quadrifaria diuiſione funduntur. Praſinus uirenti Verno. Roſeus Æſtati flammeę, Albus pruinoſo Autumno, Venetus nubilę Hyemi dicatus eſt. Ita ille. Quamquam multo melius Tertullianus, qui Venetum Autumno, Albatum Hyemi comparat. Alij Praſinos Terræ virentis, florumque; Roſeos Martis, à quo Romani originē trahunt, quod is ſanguine gaudeat; Albos Zephyrorum, & Terreſtrium tempeſtatuum; Venetos uerò Aquarum, uel Aeris, quę cęruleo colore ſunt, ſimilitudines habuiſſe produnt. De his quattuor factionibus Sext. Rufus in libro de Regionibus Vrbis Regione IX. Circus Flaminius vocata, mentionem facit. Qui haud longè ab eo Circo ſtabula quattuor factionum fuiſſe *Stabula quattuor factionū.* ſcribit, quæ, vt ex antiqua inſcriptione C. Appulei Dioclis ſupra ſcripta conſtat, pro G pè palatium Cancellariæ Apoſtolicæ fuere, in eiuſdem enim exędificatione eadem baſis inuenta eſt. De ſtabulis aurigarum Tacitus libro XVII. Vitellius ſola perdendi cura ſtabula aurigis extruere intentus, & Circum gladiatorum, ferarumque ſpectaculis opplere, tanquam in ſumma abundantia pecunię illudi. Ad has autem quat- *Factiones ſex. Aurata. Purpurea.* tuor veteres factiones, duas alias aurati, purpureique panni Domitianum addidiſſe Tranquillus cap. VII. & Dio auctores ſunt. de factione purpurea Martialis libro X. Apophoretorum Flagellum.

Proficies nihil, hoc cedas licet vſq; flagello,
Si tibi purpureo de grege currit equus.

Quas tamen poſt ipſius cędem, quum omnia eius acta propter nimiam crudelitatem à Senatu reciſa eſſent, ſublatas fuiſſe exiſtimo, iterumq; ad quattuor numerum redactas, quod ſequentibus Principibus, non niſi priores quattuor factiones (ut plurimum) recordentur. Quamquam Dio in Seuero, Commodi, & Seueri tēpore, aliquando in Circo ſex curribus certatum fuiſſe ita referat: Quum eſſet ante Saturnalia po- H ſtremus dies Ludorum Circenſium, ad quos magna hominum multitudo confluxit, vt ſpectaret currus certantes inter ſe ſenos, ut factum fuerat Commodi temporibus, quos nemo interim collaudabat, ut erat conſuetudo, at poſtquam illi ſuos curſus cōfecerunt, ac aurigas ad alterum curſum aggredi oportuit, qui tacuerant antè, repente ſimul omnes maximo plauſu manuum conclamant, populo Romano felicitatem ac ſalutem precantur, Vrbem Romam, Reginam, atq; immortalem uocant.

A DE AVRIGARVM, SIVE AGITATORVM CONDITIONE.
Cap. XI.

Vrigas verò & agitatores seruos,siue libertinos, siue aduenas fuisse, ex Dione in Hadriano constat. Qui ait: Quum in quodam spectaculo aurigam quendam liberum fieri cum clamore populus rogaret,Hadrianus per tabellam respondit, docens, iniquum esse alienum seruum liberum facere,& eius domino vim & iniuriam fieri. Eam enim artem ingenuo ciui Romano exercere probro erat. Quod tamen deprauata Rep. aliquando ab adulescentibus nobilibus factitatum fuisse legimus,eam ob rem infames habitos. Paedianus in Oratione contra C. Antonium, & L. Catilinam, super ea verba M. Tullij. Atque ut istum omittam,in exercitu Sullano prędonem,in introitu gladiatorem,in Victoria quadrigarium,&c. De Antonio(inquit)dici manifestum est; sed B dicit eum in exercitu Sullæ prædonem,propter equitum turmas,quibus Achaiam iam ab eo vexatam significauimus. In introitu gladiatorem,pertinet ad inuidiam proscriptionis,quæ tum facta est. In victoria quadrigarium,quod quum Sulla propter victoriam Circenses faceret,quadrigas C. Antonium, & alios quosdam nobiles homines agitasse. Præterea redemptas Antonius habebat ab aerario uectigales quadrigas, quam redemptionem Senatori habere licet per legem. Fuit autem notissimus in Circo quadrigarum agitator Boculus. Senatores quandoq; quadrigas agitasse refert in Caligula Tranquillus,cap. XIIX. Edidit Circenses plurimos à mane usque ad vesperam,interiecta modo Africanarum uenatione,modo Troiæ decursione. Quosdam autem præcipuos, nec vllis nisi ex Senatorio ordine aurigantibus. Dio in Nerone: Id uerò turpissimum uisu,atq; grauissimum fuit,quod viri foeminaeque,non solũ Equestris,sed etiam Senatorij ordinis,non solum in Orchestram, Circum, & Amphitheatrum ingressi sunt,vt homines turpissimi,atq; inhonestissimi, sed etiam nonnulli eo- C rum tibijs cecinerunt,saltauerunt,equos agitauerunt,& belluas occiderunt. Notissimi aurigæ memorantur Boculus apud Pędianum, Felix apud Plinium, & in vetustis marmoribus Diocles, Auilius Terentius, Thallus in factione Russata: Communis, Venustus,Pôtius Epaphroditus in Veneta; Flauius Scorpus, ac Pompeius Musclosus in Prasina. De Flauio Scorpo nobilissimo auriga præter Tabulam Dioclis,mentionẽ frequenter facit Martialis lib. X. de Scorpi morte.

Aurigæ ignobiles — *Nobiles aurigæ.* — *Senatores aurigæ.* — *Aurigæ noti.*

Frangat Idumaeas tristis victoria palmas
Plange Fauor sæua pectora nuda manu.
Muta honos cultus, & iniquis munera flammis
Mutat coronatas gloria moesta comas.
Heu facinus prima fraudatus Scorpe iuuenta
Occidis & nigros tam cito iungis equos.
Curribus illa tuis semper properata breuisq;
D *Cur fuit & vitæ tam prope meta tuæ.*

Epitaphium Scorpi.

Ille ego sum Scorpus,clamosi gloria Circi,
Plausus Roma tui,delitiæque breues.
Inuida quem Lachesis raptum trieteride nona,
Dum numerat palmas credidit esse senem.

Idem libro eodem de Meuio Incitatum alium aurigam commemorat,

Cocco multo fulget Incitatus.

Et libro XI.

Sed cum sponsio, fabulaeq; lassae
De Scorpio fuerint & Incitato.

Mar-

Martialis libro VII. ad Domitianum, Passerinum & Tigrem, aurigas profitetur, sic. E

Adeo mentes omnium tenes vnus
Vt ipsa magni turba nesciat Circi
Vtrum ne currat Passerinus, an Tigris.

Sex. Pompeius nobilis ludij meminit sic: Statua & Ludij eius qui quondam fulmine ictus in Circo sepultus est in Ianiculo, cuius ossa postea ex prodigijs oraculorumq; responsis Senatus decreto intra vrbem relata, in Volcanali quod est supra Ianiculum obruta sunt, superque ea columna cum ipsius effigie posita est. Dio in Caracallo: Caracallus occidit Romæ hominem ignobilem, sed tamen in eo studio, cui se dediderat celebrem, egregium scilicet aurigam, quod esset factionis contrariae. Hic senex mortuus est, postquam coronatus esset, in plurimis equorum certaminibus, obtinuerat enim coronas DCCXXXII. quod ante contigerat nemini. Idem in Elagabalo: Elagabalo vir erat Hierocles, Caricum mancipium, & auriga, qui ei præter opinionē hac ex re placuit: nam cum Ludis Circensibus decidisset ex curru, ante sellam Sardanapali, atque in eo casu galeam abiecisset, visusque ab illo esset, cui nulla barba, flauaque coma erat, statim raptus est in palatium, & infra. Aurelij Zotici Smyrnaei aurigæ mentionem facit Herodianus libro V. Elagabalum aurigis & Comoedis, mimorumq; histrionibus, maxima imperij munia demandasse, tradit Lampridius de eodem Elagabalo: Aurigas (inquit) Protogenem, & Gordium primo in certamine curuli socios, post in omni vita, & actu participes habuit. Ex his Gordium aurigam, Præfectū Vigilium fecit. Marcellinus libro XXIIX. Auchenium aurigam commemorat. & libro XXIX. Athanasium nobilem aurigam vulgari leuitate Valentiniano Imperatori suspectum, ab eo interfectum tradit. Thomatem sui temporis præcipuum aurigam in epistolis Cassiodorus; Aquilonem, & Hirpinum hæc inscriptio commemorat. F

In aedibus Gentilis Delphinij.

AQVILON K AQVI LONIS. VICIT CXXX SECVNDO. TVLIT LXXXVIII TER TVL XXX VII	hic insculptus est puer inter equos duos stans, dextra baculum tenens, sinistra pabulum equis ipsis præbens.	HIRCINVS. N. AQVI LONIS. VICIT. CXIIII SECVNDAS. TVLIT LVI. TER. TVL XXXVI

G

Factiones et Greges aurigarū Factionū & gregū domini.

Multitudo verò aurigarum cuiuscumque factionis, greges vocabantur: quibus qui singulis praeerant, factionum, siue gregum præfecti, magistri, domini, & conditores vocabantur; sub ijs verò operam suam nauales greges, vt ex his quas adduxi, & infra adijciam inscriptionibus antiquis liquet. Et Tranquillus, Lampridiusque profitentur. Ille in Nerone, cap. XXII. Domini factionum non dignabantur nisi ad totius diei cursum greges producere. Hic verò in Commodo: Circenses multos addidit, ex libidine potius quam ex religione, vt Dominos factionum ditaret. H

Romæ . . . . . .

D. M
C. POMPEIO. EVSCENO
CONDITORI. FACTIONIS. RVSSATAE
PATRONO. B. M
OPTIMO. ET
PIENTISSIMO
LIBERTI, ET HEREDES. FECERVNT
DE. SVO

D M
CLAVDIA. HELICE
FEC. L. AVIL. L. DIONYSIO
COND. GR. RVSSAT
CONIVGI. DIGNISS.

A Varia erant hominum & Imperatorum in aurigas ſtudia. Herodianus lib. v. in Caracalli vita: Quũ Circenſes ſpectantę Caracallo, populus Romanus in aurigam, cui ſtudebat, neſcio quid cauillatus eſſet, ratus ſibi contumeliam illatam, repente omnem exercitum facere impetum iuſſit in populum, ac occidere quicunque in aurigam dixiſſent. Has factiones à Circo per Vrbes in ſtudijs hominum inductas, diuturno tempore tum Romæ tum in Oriente permanſiſſe conſtat. Caſſiodorus variarum lib. i. in Epiſtola Regis Theodorici ad Albinum, & Auienum VV. II. atque Patricios. Partis Praſini inſinuatione comperimus, (quoniam hoc introductum eſt, vt populi de colore vocitentur) ſeditiones turbulentas à quibuſdam ſceleſtiſſimis incitari, & cauſam lætitiæ publicæ ad furoris certamina prorupiſſe. Quod vtique gaudij decoram non poteſt habere qualitatem, ſi pacem non meruit poſſidere communem. Et ideo dignum eſt clementiam noſtram has quoq; partes aſpicere, vt ubique poſſit morum probitas elucere. Non enim inania verborum po-
B pularium cogitamus, ſed pernicioſum ſemen ſeditionis excludimus. Proinde illuſtris magnitudo veſtra patrocinium partis Praſini dignanter aſſumat. Putari enim non debet iniuria populos regere, ac gubernare Romanos, &c. Idem refert Epiſtola eiuſdem libri ad Specioſum. Populi nobis partis Praſini, petitione ſuggeritur, ſe truculentas inſidias à Patricio Theodoro, & Importuno viro Illuſtri, & Conſule pertuliſſe, ita, vt unus eorum defleatur extinctus. Quod nos ſi ita eſt, pro facti ſui acerbitate commouit, vt innoxiam plebem furor perſequeretur armatus, quam fouere ciuicus debuiſſet affectus, &c. & paulò poſt. Sed ne forſitan magnificos viros loquacitas popularis offenderit, pręſumptionis huius habenda diſcretio eſt. Teneatur ad culpam quiſquis tranſeunti reuerentiſſimo Senatori iniuriam proteruus inflixit, ſi malè optauit cum benè loqui debuit. Mores autem graues ſpectaculis quis requirat? Ad Circum neſciunt conuenire Catones. Quicquid illic gaudente populo dicitur, iniuria non putatur. Locus eſt qui defendit exceſſum, quorum garrulitas ſi patienter
C accipient, ipſos quoque principes ornare monſtratur. Reſpondeant nobis certè, qui talibus ſtudijs occupantur, ſi tranquillos optant aduerſarios ſuos, certè volunt illos eſſe uictores, qui ad iniurias hic proſiliũt, cum ſe ſuperatos turpiter erubeſcant. Vnde ergo iraſci volunt, quod ſine dubio ſe optaſſe cognoſcunt. Eadem repetit quattuor ſequentibus Epiſtolis ad Senatum, ad populum, & ad Vrbis pręfectum Agapitũ binis litteris. Quibus ſeditionum Vrbanarum ob Circenſia ſpectacula exorientium, occaſiones, edicto vetat, ait .n. Nullum à ſpectaculorum gaudio remouemus, ſed ſeditionis ſemina radicitus amputamus. Et infra. Spectacula voluptatum lætitiam volumus eſſe populorum, nec erigere debet motus irarum quod ad remiſſionem animi conſtat inuentum. Ideo .n. tot expenſarum onus ſubimus, vt cõuentus is non ſit ſeditionis ſtrepitus, ſed pacis ornatus. Et infra ad Vrbis pręfectum. Circumſpicere te decet, ne qua in Spectaculis ſeditionum cauſſa naſcatur, quia tuum pręconium eſt, populus quietus. Quocirca, hoc te obſeruare cenſemus, vt ſi à quoquã irrogata fuerit
D iniuria Senatori, confeſtim loquax temeritas, legum ſeueritate plectatur. Si verò Senator ciuilitatis immemor, quemquam ingenuum nefaria fecerit cæde vexari, protinus relatione tranſmiſſa paternitatis noſtræ multã perculſus excipiat. Meminerint enim cuncti ſic ſpectaculari ſtudia, parteſq; diuidere, vt in patria debeant eſſe concordes, nec ad hoc voluptatum ſibi exhiberi certamina, vt exinde hoſtilis ira ferueſcat, &c. Et infrà. Si verò eorum lubrica voluntas in unius coloris fauorem migrauerit, ſtudia ſua populus tam in Circo, quam Theatro habeat pro parte quam diligit, vt is qui pręſumpſerit vetita, ipſe iudicetur quæſiſſe diſcordiam. St. Papinius libro III. Siluarum ad Claudiam vxorem.

... *Nec aut rapidi mutent te praelia Circi.*

Paulus Diaconus in Phocæ Imperatoris vita, lib. IIII. cap. XI. Hiſtoriæ Longobar-

dicæ. Huius (inquit) tempore Prasini,& Veneti per Orientem, & Ægyptum ciuile bellum fecerunt,ac se mutua cæde prostrauerunt. De earumdem factionum frequentibus cladibus multa refert Zonaras Tomo III.

Aptè hoc loco apposui tabellam sex nomismata expressa habentem,quibus totidem aurigę effigiati sunt,prima & secunda,Neronis Imperatoris sunt,cum armato auriga equum freno regente & casside pone tergum. Tertia est Seueri cum eodem auriga integro,quarta & quinta eiusdē Neronis,sexta Seueri,aurigātium sunt.

Figurę Æneæ sex nomismatum aurigas reprȩsentantium. H.

MVLTI IMPERATORES ENVMERANTVR, QVI AVRIGANDI studium habuere. Cap. XII.

Caius Auriga

MVLTOS Romanos Principes huic aurigandi studio vsque ad insaniam uacasse, passim in uetustis auctoribus obseruaui. De Caio, Tranquillus cap.LIIII. Aurigabat extento plurifariam Circo. Idem Dio refert lib.LIX. Suetonius in Vitellio, cap.XVII.Vitellius alterum femur subdebile habuit,impulsu olim quadrigę,quum aurigante Caio ministratorē exhiberet.

Nero Auriga

De Nerone, Tacitus lib. XIIII. Vetus Neroni cura erat,curriculo quadrigarum insistere,nec minus foedum studium cytharę,ludicrum in modum canere quum cenaret,quod Regibus & antiquis ducibus factitatum memorabat. Idq; uatum laudibus celebre,& Deorum honori datum. Et infra.Clausum Valle Vaticana spatium in quo equos regeret,haud promiscuo spectaculo concessum,mox vltrò uocari populus Romanus,laudibus extollere,vt est vulgus cupiens uoluptatum,& si eodem princeps trahat, lętum. Tranquillus in Nerone cap. IIII. L. Domitius Cn. F. Neronis auus,non minus aurigandi arte in adulescentia clarus,quā deinde ornamentis triumphalibus ex Germanico bello. Et cap. XXI. Sed qui inter initia Imperij eburneis quadrigis quotidie in abbaco luderet,ad omnes etiam minimos Circenses secessu commeabat,primo clàm,deinde propalam,vt nemini dubiū esset,eo die utiq; affuturum. Et infra.Mox & ipse aurigare,atq; etiam spectari sępius voluit,positoq; in hortis inter seruitia,& sordidam plebem rudimento,uniuersorum se oculis in Circo Maximo prębuit; aliquo liberto mittente mappam,vnde magistratus solent. Idem lib.XXIIII. Aurigauit quoq; plurifariam,Olympijs verò etiam decemiugem.Dio lib. LXI.Nero prasina veste indutus,& galero aurigarum ornatus,publicè currus in Circo agitauit.

L. Domitius Auriga.

Vitellius Auriga

De Vitellio Tranquillus cap. IIII. Vitellius Caio per aurigandi,Claudio per aleae studiū familiaris fuit,sed aliquanto Neroni acceptior,quum per eadem saepè,tum peculiari merito,quod pręsidens certamini Neroneo,egressum Theatro reuocauerat. Dio. Vitellius Veneto habitu, equos certantes in certaminibus abstergere solebat.

L. Verus Auriga

Commodus Auriga.

De L. Vero Capitolinus: Fuit studiosus Circensium,haud aliter quam gladiatorij muneris. Et infra. Circensium tantum curam habuit, ut frequenter prouincialibus litteras caussa Circensium,& miserit,& acceperit. De Commodo Herodianus lib.I. Commodus aurigando,bestijsque conficiendis supra modum exercebatur, ob quæ studia,adulatores eum fortitudinis gloria celebrabant.Spartanus: Aurigę habitu currus rexit,gladiatoribus conuixit,Equos curules sibi comparauit, noluit in Circo quadrigas agitare,Dalmaticatus in publico processit,atque ita signum quadrigis mittendis dedit. Dio. Currus numquam agitauit publicè, nisi si quando nocte obscura id facere cupiuisset, pudebat enim eum multitudinis.

Caracallus, et Geta Aurigæ.

Elagabalus Auriga.

De Caracallo Herodianus lib. III. Bassianus,& Geta Seueri Imperatoris filij, tum adulescentes,delicijs victuiq; vrbano, nimioq; spectaculorum, aurigationisque, & saltationis studio,bonam indolem corrumpebant. De Elagabalo Herodianus lib. V. Elagabalus aurigans,aut saltans conspiciebatur.Idem Lampridius,& Dio referunt.

DE

OCTO·ANTEIQVA·AVRIC

H.II.

H.I.

ARVM·NOMISMATA

H.IIII. H.V. H.III. H.VI.

Pag.26.

A

DE EQVIS CIRCENSIBVS. Cap. XIII.

Equi Circenses.

CIRCENSIBVS Ludis optimi equi parabantur. De quibus M. Varro lib. II. de re rustica scribens alios ad militiã, alios ad cursum laudat, & alios militibus, alios quadrigarijs idoneos esse ait, sic: Itaq; peritus belli, alios equos eligit atq; alit, ac docet, aliter quadrigarius, ac desultor. Horatins Carminum lib. II. Ode XVI. ad Grosphum.

. . . Tibi tollit hinnitum
Apta quadrigis equa,

Et Plinius lib. VIII. cap. XLVI. Diuersa in Circo equorum ratio quæritur, itaque cum bimi in alio subigantur imperio, non ante quinquennes ibi certamen accipiũt. Partum in eo genere XI. Mensibus ferunt, duodecimo gignunt, generat mas ad Annos XXX. vtpote quum à Circo post XX. annum mittantur ad sobolem reparãdam. B & paulò supra. Equi in Circo ad currus iuncti, non dubiè intellectum adhortationis & gloriæ fatentur. Solinus cap. XLVI. Polyhistoris voluptatem equis inesse Circi spectacula prodiderunt. Quidam enim equorum cantibus tibiarum, quidam saltationibus, quidam colorum uarietate, nonnulli etiam accensis facibus ad cursus prouocantur. & infra. Ingenia equorum, Claudij Cęsaris Circenses probarunt, quum effuso rectore quadrigæ cursu æmulos non minus astu quam uelocitate pręuerterunt. Et post decursa legitima spatia ad locum palmæ sponte consisterent uelut victoriæ pręmium postularent. Excusso quoq; auriga quem Ratumenam nominabant, relicto certamine ad Capitoliũ quadriga prosiluit, nec ante substitit quãlibet obuijs occursibus impedito, quam Tarpeium Iouem terna dextratione lustrasset. Quæ verba Plinius amplificans ita tradit: Claudij Cęsaris sęcularium Ludorum Circensibus, excusso in carceribus auriga, Albati equi palmam occupauere, primatum obtinuere, opposita effundentes omnia, quę contra æmulos debuissent, peritissimo auriga in C sistente facientes, quum puderet hominum artes ab equis uinci, peracto legitimo cursu ad metam stetere. Maius augurium apud priscos. Plebeijs Circensibus excusso auriga, ita ut si staret in Capitolium cucurrisse, equos, ædemque ter lustrasse Maximum verò, eodem peruenisse ab Veijs cum palma, & corona, effuso Ratumena qui ibi uicerat, unde postea portæ nomen est. Sex. Pompeius: Ratumena porta à nomine eius appellata est, qui ludicro certamine quadrigis uictor Hetrusci generis iuuenis Veijs consternatis equis excussus Romæ perijt, qui equi feruntur non ante constitisse, quàm peruenirent in Capitolium conspectumq; fictilium quadrigarũ quę erant in fastigio Templi Iouis, &c. & alibi. Curules equi quadrigales dicti. Iulius Pollux libro primo commemorat inter alia equorum genera, equos pugiles certantes Victores brauium ferentes, & similes. M. Varro lib. II. de re rustica una equorũ quadrigę Romę cõstiterunt quadringentis millibus. Columella lib. VI. de re rustica Equinum pecus tripartito diuiditur, est. n. generosa materies quæ Circo sacrisq; certamini D bus, equos præbet. Statius Papinius Siluarum lib. V. in Protreptico ad Crispinum.

. . . quales per iugera Circi
Cum pulcher uisu titulis generosus auitis
Expectatur equus, cuius de stemmate longo
Felix demeritos habet admissura parentes
Illum omnes acuunt plausus, illum ipse uolantem
Puluis, & incuruæ gaudent agnoscere metæ.

Capitolinus in Gordiano seniore: equos Siculos C. Capadoces CC. permittentibus Imperatoribus factionibus diuisit, & per hęc populo satis carus, qui semper uoluptatibus commouetur. Dio lib. LXI. in Nerone. Cursu & certaminibus equorum delectabatur, ita ut ob eam caussam insignes equos victores, & iam senio confectos stola forensi, non secus quàm homines

ornaret, eosq; honestaret pecunia stipendij loco. Quapropter quum propter hoc Neronis studium, factionum domini, una cum eorum gregibus superbè extollerentur, ac proinde Prętoribus sępè ac Consulibus graues iniurias inferrent, A. Fabricius Pętor uti noluit illis, iusta mercede cum quibusdam certare recusantibus, sed canes doctos cursus agere pro equis introduxit. Quo facto Albati, & Russati statim cursus reliquerunt, quum Prasini, & Veneti nihilo magis exirent. Nero autem præmia equis proposuit, itaque Ludi Circenses peracti sunt. Equorum Circensium prouidendorum curam, Censoribus permissam fuisse, his uerbis docet Liuius libro XXIIII. Quum Censores M. Atilius Regulus, P. Furius Philus, ob inopiam aerarij se iam locationibus abstinerent, ædium sacrarum tuendarum, Curuliumque equorum præbendorum, ac similium his rerum, conuenere ad eos frequentes, qui hastę huius generis assueuerant. De priuatis verò diuersorum Principum equis, ut Incitati, Caligulę, Volucris, L. Veri, & Pertinacis, Commodi, veteres ita scribunt auctores. E

Incitatus equus Cai

Tranquillus in Caio cap. LV. Incitato equo cuius caussa pridie Circenses, ne inquietaretur uicinia silentium per milites indicere solebat, pręter equile marmoreū, & pręsepe Eburneum, pręterq; purpurea tegumenta, ac monile è gemmis, domum, & familiam, & supellectilem dedit, quo lautius nomine eius inuitati reciperentur, Consulatum quoque traditur destinasse. F

Dio lib. LIX. equum nomine Incitatum Caius ad coenam adhibebat, & ei in aureo uase hordeum apponebat, in poculis aureis vinum propinabat, salutem eius, ac fortunam curabat, Consulem eum facturum pollicitus, quod si uixisset fecisset.

Volucer L. Veri.

Capitolinus in L. Vero. Volucri equo Prasino aureum simulachrum fecit, quod secum portabat: cui quidem passas uuas, & nucleos in uicem hordei persæpè ponebat, quem sagis fuco tinctis coopertum in Tiberianam ad se adduci iubebat. Cui mortuo sepulchrum in Vaticano fecit. In huius equi gratiam primum cœperūt equi aurei, uel brauia, postulari. In tanto autem equus ille honore fuit, ut ei à populo Prasinanorum sæpè modius aureorum postularetur. Iuuenalis Satyra VIII. alterius equi uolucris mentionem facit ita, G

Dic mihi Turroni proles animalia muta
Quis generosa putet, nisi fortia? nempe volucrem,
Sic laudamus equum facili cui plurima palmæ
Feruet, & exultat rauco victoria Circo.

Pertinax Cōmodi.

Dio in Pertinace. Romæ equus nomine Pertinax victor fuit. cuius equi Prasinæ factionis Commodus studiosus erat, quumq; uicisset, statim conclamatum est ab ijs qui erant earundem partium: En Pertinax est. Quo audito, hi qui erant alterius factionis, irati Commodo, utinam esset inquiunt, quę verba ad hominem, non ad equū referebant. Pręterea eundem equum quum non curreret amplius, essetque confectus senectute, Commodus accersiri iusserat, adductumque in Circum introduxerat inauratis ungulis, & super aurea pelle ornatum, qui ut primum de improuiso apparuit, illico conclamatum est ab omnibus: Ecce Pertinax adest. Id per se dictum portendebat futura, pręsertim cum illo anno contigerit postremis Ludis Circensibus, post quos Imperium statim ad Pertinacem peruenit. H

Fragmentum veteris inscriptionis, quæ in Basilica Principis Apostolorum de Vrbe in tabula marmorea Romæ visitur, in qua multorum equorum Circensium nomina inscripta sunt ita

NITIDO. ALB. LVP. II. TVSCO. CIN. FEST. II. DECORATO. B. PINN. II. ITEM. AFRIS. DLXXXIIII.
RAPTORE. R. IVN. I. PVGIONE B. QVAR. I. VIRILE. R. FVLV. I. ROMANO. R. SEN. I. PASSARINO. N. POMP. I.
SVPERBO. B. PRIM. I. BVBALO. R. ROM. I. POMPEIANO B. HER. I. POLYNICE. N. R. APOLL. I. ROMVLO. B. | P
CRESC. I. ADSERTORE. R. ITEM. ARMATO. N. DAT. I. ADSERTORE. N. DAT. I. DRAVCO. R7. ANDRIC. I.
VASTATORE. N. ITEM. II. DERECTORE. B. QVINT. III. PVGIONE. B. THALL. III. VALENTINO. N. THAR. IIII. | R
HILARO. R. CATVLL. I. FASTIDIOSO. F. CAT. III. LIBERO. B. VICT. I. POMPEIANO. N. VICT. III. VALENTINO
N. HEREN. N. MVRINO. M P. EROT. I. FLORINO. R. EROT. IIII. SAECLARE. B. ANT. VI. PETVLANTE. N. | V
FORT. II. PECVLIARE. R K. FORT. IIII. VICTORE. R. HERM. II. TIBERE. R. HERM. IIII. FRVENDI. FELICISSIMO.
N. I. IVVENE. B. I. LVCIDO. B. I. TYRRHENO. F. III. ITEM. CELS. FRVGIFERO. B. I. CVPIDINE. R. II. EXSORIENTE
R7. II. DELICATO. R. II. ITEM. SATVRO. B. I. SANCTO. R. I. PATRONO. R. I. GENTILE. R. II. HILARO. R. IIII.
ONES. I. MARONE. B. I. VALENTINO. N. I. FLORIDO. B. II. FELICE. B. VII. DELICATO. B. MATVR. XV.
LOII. VIRILE. R. I. BARBARO. B. I. VICTORE. R. I. HEDERATO. B. I. PVRPVRIONE. H. II. SVPERBO. B. III.
GEMMVLA. R. VII. SVA. LYBIO. N. I. PRAESIDIO. B. XV. IVVEN. CIRRATO. R. II. SIGNIFERO. RVFO 7. XVI.
FELIC. TYRRHENO. F. I. AVNARA. B. I. PONTIFICE. B. XI. ADSERTORE. R. XII. TELESP. COTYNO. B. I.
BARBARO. B. IIII. AEGYPTO. N. IIII. POMPEIANO. N. XVI. LICENTIOSO. R 7. XI. P. XXXV. LEON. LVIII.
MVRRA. N. B. I. ARISTA. B. V. NITIDO. M. R. VI. NITIDO M. R. VIII. OCEANO. B. VIII. COTYNO. B. XXX.
FAVST. CXXVIII. VALENTINO. N. I. CALLIDROMO. R. I. LVCIDO B. I. CIRRATO. R. II. CENTAVRO. B. III.
MVRRA. R. XXI. EMINENTE. B. XXVIII. CALLINICO. B. LXXI. OLYMP. CLII. COTYNO. B. III. MAVRO
N. X. VIRILE. R. XXIII. INDO. N. CXVI. ITEM. HISP. ∞ CCCLXXVIII. NOTATO. B. GAI. I.
CALLINICO. K. GAI. I. ACCEPTORE. B K. CALL. I. CHRYSIPPO. R. SEST. I. REGALE. B. SABIN. I. PALLADIO. B K.
BASILL. I. MVRINO. M. P. BASILL. III. NOBILE. B. HEBEN. I. DECORATO. R. HVMEN. I. ROMVLA. R. PRISC. II.
PARATO. K. PRISC. V. PHAEDRO. N. FVSC. VI. SIRICO. R. TYR. VII. AMORE. K. AVIT. X. ITEM. REBVR. XXV.
NORICO. R. I. MYSTICO. R. IIII. ACEREO B. XX. IT. ACHILL. XXI. NICOLAO. K. I. GELOTE. R. I. PERDICE. R. I.
PALMATO. CIN. I. CELTIBERO. K. XVII. IT. MARC. LVI. INCLVTO. R. I. I. LICENTIA. N. I. LVPERCO. N. K. I.
DOMITIO. N. K. I. LATINO. N. K. IIII. GARRVLO. N. K. X. INGENVO. B. XXXVIII. ITEM. RELIQVOS. MANG.
SVPPEDES. IPSIVS. PERLEGES

Hanc tabellam quo facilius percipiatur in sequentem formam digessi. ita vt primum equi nomen, deinde colorem, postea domini aurigæ appellationem, nouissimè præmiorum notas adiunxerim.

Nomina	Equorum	Coloris	Aurigarū	præmiorū	Equorum	Coloris	Aurigarū	præmiorū
Decii principum.	NITIDO	ALBO	LVPI	II	VALENTINO	NIGRO		I
	TVSCO	CINEREO	FESTI	II	FLORIDO	BADIO		II
	DECORATO	BADIO	PINN	II	FELICE	BADIO		VII
	ITEM AIRIS			DLXXXIIII	DELICATO	BADIO	MATVRI	XV
	RAPTORE	RVFO	IVNI	I	VIRILE	RVFO	LOLLIANI	I
	PVGIONE	BADIO	QVARTI	I	BARBARO	BADIO		I
	VIRILE	RVFO	FVLVI	I	VICTORE	RVFO		I
	ROMANO	RVFO	SENIORIS	I	HEDERATO	BADIO		I
	PASSARINO	NIGRO	POMPEI	I	PVRPVRIONE	NIGRO		II
	SVPERBO	BADIO	PRIMI	I	SVPERBO	BADIO		III
	BVBALO	RVFO	ROMANI	I	GEMMVLA	RVFO		VII
	POMPEIANO	BADIO	HERCVLIS	I	LYBIO	NIGRO	SVAVIS	I
	POLYNICE	NIGRO RVFO	APOLLONI.	I	PRAESIDIO	BADIO		XV
	ROMVLO	BADIO	CRESCONIS	I	CIRRATO	RVFO	IVVENTI	II
	ADSERTORE	RVFO	ITEM		SIGNIFERO	RVFO 7		XVI
	ARMATO	NIGRO	DATIANI	I	TYRRHENO	FVLVO	FELICIS	I
	ADSERTORE	NIGRO	DATIANI	I	AVNARA	BADIO		I
	DRAVCO	RVFO 7	ANDRICI	I	PONTIFICE	BADIO		XI
	VASTATORE	NIGRO	II. ITEM		ADSERTORE	RVFO		XII
	DERECTORE	BADIO	QVINTI	III	COTYNO	BADIO	TELESPHORI.	I
	PVGIONE	BADIO	THALLI	IIII	BARBARO	BADIO		IIII
	VALENTINO	NIGRO	TRARSI	IIII	AEGYPTO	NIGRO		IIII
	HILARO	RVFO	CATVLLI	I	POMPEIANO	NIGRO		XVI
	FASTIDIOSO	FVLVO	CATVLLI	III	LICENTIOSO	RVFO 7		XI
	LIBERO	BADIO	VICTORIS	I	PALMAE			XXXV
	POMPEIANO	NIGRO	VICTORIS	III	AVRIGAE LEONIS PRAEMIA.			LVIII
	VALENTINO	NIGRO	HERENI	V	MVRRA	NIGRO BADIO		I
	MVRINO	MAVRO PVLLO.	EROTIS	I	ARISTA	BADIO		V
	FLORIDO	RVFO	EROTIS	IIII	NITIDO	MAVRO RVFO		VI
	SAECLARE	BADIO	ANTONI	VI	NITIDO	MAVRO RVFO		VIII
	PETVLANTE	NIGRO	FORTVNATI.	II	OCEANO	BADIO		VIII
	PECVLIARE	RVFO. KAESIO	FORTVNATI.	IIII	COTYNO	BADIO		XXX
	VICTORE	RVFO	HERMETIS	II	FAVSTI AVRIGAE PALMAE			CXXVIII
	TIBERE	RVFO	HERMETIS	IIII	VALENTINO	NIGRO		I
	FELICISSIMO	NIGRO	ERVENDI	I	CALLIDROMO	RVFO		I
	IVVENE	BADIO		I	LVCIDO	BADIO		I
	LVCIDO	BADIO		I	CIRRATO	RVFO		II
	TYRRHENO	FVLVO	III. ITEM		CENTAVRO	BADIO		III
	FRVGIFERO	BADIO	CELSI	I	MVRRA	RVFO		XXI
	CVPIDINE	RVFO		II	EMINENTE	BADIO		XXVIII
	EXSORIENTE	RVFO 7		II	OALLINICO	BADIO		LXXI
	DELICATO	RVFO	II. ITEM		AVRIGAE OLYMPI PRAEMIA			CLII
	SATVRO	BADIO		I	COTYNO	BADIO		LXXI
	SANCTO	RVFO		I	MAVRO	NIGRO		X
	PATRONO	RVFO		I	VIRILE	RVFO		XXIII
	GENTILE	RVFO		II	INDO	NIGRO		CXVI
	HILARO	RVFO		IIII	ITEM HISPONIS AVRIGAE			
	MATRONE	BADIO	ONESIMI	I	PRAEMIA ∞ CCCLXXVIII.			

Nomina Equorum	*Coloris*	*Aurigarū*	*præmiorū*
AEGYPTO	NIGRO		IIJI
POMPEIANO	NIGRO		XVI
LICENTIOSO	RVFO 7		XI
PALMAE			XXXV
NOTATO	BADIO	GAI	I
CALLINICO	KAESIO	GAI	I
ACCEPTORE	BADIO KAESIO	CALL.	I
CHRYSIPPO	RVFO	SESTI	I
REGALE	BADIO	SABINI	I
PALLADIO	BADIOKAESIO	BASILIEIDIS	I
MVRINO	MAVRO PVLLO	BASILLIEIDIS	III
NOBILE	BADIO	HEBEN	I
DECORATO	RVFO	HVMENEI	I
ROMVLA	RVFO	PRISCI	II
PARATO	KAESIO	PRISCI	V
PHAEDRO	NIGRO	FVSCI	VI
SIRICO	RVFO	TYRRHENI	VII
AMORE	KAESIO	AVITI	X
ITEM	REBVRAE	AVRIGAE	P.XXV
NORICO	RVFO		I
MYSTICO	RVFO		IIII
ACEREO	BADIO		XX
ITEM	ACHILLIS	AVRIGAE	P.XXI
NICOLAO	KAESIO		I
GELOTE	RVFO		I
PERDICE	RVFO		I
PALMATO	CINEREO		I
CELTIBERO	KAESIO		XVII
Equorum	*Coloris*	*Aurigarum*	*præmiorū*
ITEM HISPONIS AVRIGAE PRAEMIA ∞ CCCLXXVIII.			
ITEM MARCI AVRIGAE PRAEM. LVI			
INCLVTO	RVFO		II
LICENTIA	NIGRO		I
LVPERCO	NIGROKAESIO		I
DOMITIO	NIGROKAESIO		I
LATINO	NIGROKAESIO		IIII
GARRVLO	NIGROKAESIO		X
INGENVO	BADIO		XXXVIII
ITEM RELIQVOS MANGONES SVPPEDES IPSIVS PER LEGES.			

De equorum coloribus aliquot M.Varro apud Nonium Marcellum. Equi colore dispares. Item nati sic badius, iste fuluus, ille marinus,&c. Palladius de re rustica lib.IIII. Cui index est Martius Titulo XIII. Colores equorum præcipui Badius,aureus,albineus,russeus, mureus,ceruius,gilbus,scutulatus,albus,guttatus,candidissimus,niger pressus,sequentis meriti uarius cum pulchritudine,nigro uel albineo,uel badio mistus,canus cum quouis colore, spumeus maculosus,murenus obscurior.

Equos in Circo currentes cantheriós ubique uocat Arnobius in lib.VII. Qui cantherios frustra,& sine ulla ratione currentes spectatum proficiscantur è coelo, gaudeantque ex his alios transiri pronos,& cernuos ruere cum curribus resupinos uehi, trahi alios debiles,& cruribus claudicare præfractis, quis est qui eos Deos esse dicat.

DE

DE RATIONE CVRRENDI LVDIS CIRCENSIBVS, ET cursus mysterijs, significationibusque. Cap. XIIII.

CIRCI Maximi descriptione facta; & curruum, cursorumq; generibus explicatis, illud superest, vt qua ratione circũ metas in Circo cursitarint, exponam. Quæ vt facilius intelligantur, quædã altius repetam, ad totius argumenti cognitionẽ maximè necessaria. Media Circi harena, inter duas metas, surgebat murus, siue moles quędam lateritia, latitudine circiter duodenũ pedum, quattuor vel plus minus altitudine, lõgitudine verò omnem ferè Circi aream complectens. spacio tantum ex vtraq; extremitate illius molis, & Circi relicto, quantum equi currẽtes, eam circuire possent. Id ex his sex nomismatibus hac tabella delineatis intelligitur, quorum primũ est Alexandri Mamææ. Secundum, & Tertium Traiani, Quartum & Quintum Neronis, Sextum nauis instar circum quam currunt, quod nouum est factum Seueri, quibus pręter Spinam, metas, obeliscos, Cybelen, oua, delphinos, columnas, aras, aedículas, etiã venationem & aurigandi modum agitatoris coronati inspicere licet.

❡ Figuræ Æneæ sex nomismatum Ludorum Circensium cursum representantium. I.

Spina. Hanc Spinam Circi vocari existimo, de qua sic scribit Cassiodorus: Spina infelicium captiuorum sortem indicat, vbi Duces Romanorum super dorsa hostium ambulantes, laborum suorum gaudia perceperunt. Nam quum illud constet, spinam structuram quandam in Circo fuisse, hancque lateritiam molem nomine carere, nihil aptius esse existimaui, ex omnibus Circi partibus, vel ornamentis, cui nomen hoc tribueretur, pręsertim quum ea moles metaphoricè Spina rectè dici possit, à piscium, & hominis osse in dorso producto, qui spina dicitur, appellatione accepta. Quæ rectè (vt ait Cassiodorus) captiuorum sortem indicare videtur, super quorum dorsa Romani insiderent duces, quum super eam multa mysteriorum ornamenta fuerint, de quibus paulò infra dicam. Spinam quidam intellexere obeliscum, vel columellam aculeatam, quæ statuam equestrem teneret hoste conculcato, qualem Domitiani equum fuisse Statius docet, & alteram Traiani veteres nummi ostendunt. Ceterum verò proprius est, molem illam lateritiam (de qua supra dixi) fuisse. In cuius singulis extremitatibus, pari interuallo, singulæ metæ, seu termini collocati erant, super quos tres erant summitates, ouorũ similitudine factæ, & trianguli specie pari vtrinq; interuallo collocatæ, vt ex tabellis à me in hoc libro locatis uideri potest, de quibus Iuuenalis Satyra VI.

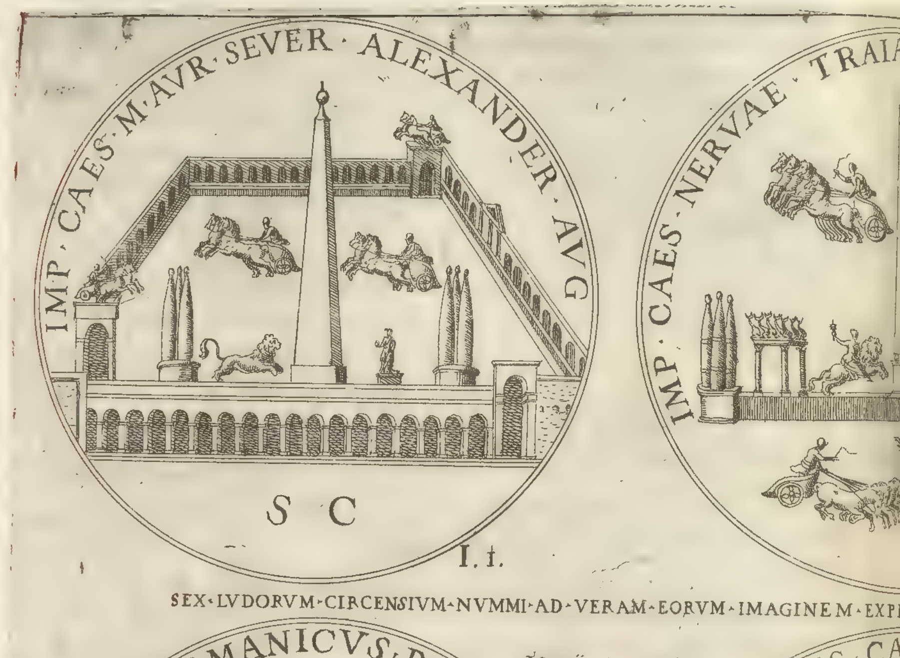
Metae.

Si mediocris erit, spatium lustrabit utrumque
Metarum, & sortes ducet, frontemq; manumq;

Persius Satyra III.

Discite ò miseri & causas cognoscite rerum,
Quid sumus, aut quid nam victuri gignimur, ordo
Quis datus, aut metæ quam mollis flexus, & unde;
Quid modus argenti, quid fas optare, quid asper
Utile nummus habet.

Circum metas de equorum pernicitate certabatur, siue puris equis, siue bigis aut quadrigis equi decurrerent. Quæ antiquitus ita in Circo compositæ erant, vt post equorum cursum, uenationum, vel pugnarum caussa commode tolli, & restitui possent. Tranquillus in Caesare cap. XXXIX. Venationes (inquit) in Circo editae per dies quinque, ac nouissimè pugna diuisa in duas acies, quingenis peditibus, elephantis vicenis, tricenis equitibus, hinc & inde commissis, nam quo latius dimicaretur, sublatę metæ, inque

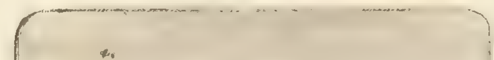
SEX·LVDORVM·CIRCENSIVM·NVMMI·AD·VERAM·EORVM·IMAGINEM·EXPR

NO·OPT·AVG·GERM·DACICO
I.II.
S·P·Q·R·OPTIMO·PRINCIPI
OLYMPIA TRAIANA
I.III.
ESSI·ONVPHRII·PANVINII·VERONENSIS·OPERA·ET·AENEIS·SIGNEIS
ESAR·AVG·GERMANICVS
GRE·XIII.PONT·MAX
Cum priuilegijs
QVINQVEN
AVGVST
I.V.
LAETITIA
SEVERI
AVGVSTI
TEMPORVM
I.VI.
Pag.32.

IMP·NERO·CLAVDIVS·CAESAR·AVGVSTVS·GERMANICVS
S·C
SABINAE
K.I.
QVATTVOR·METAR
S·P·Q·R·OPTIMO·PRINCIPI·NERVAE·TRAIANO·AVGVSTO·GERMANICO·DACICO
S·C
K.VI.

ANN·DCCCLXXIIII·NATALIS·VRBIS·CIR·C·COND
HADRIANVS·AVGVSTVS
S·C
K.II.

VM·ET·MATRIS·DEVM·ANTIQVEI·NVMMI
AGONALIA·AVG
AVRELIANI
AVGVSTI
K.III.
INDVLGENTIA·AVGG·MARCI·ET·COMMODI
S C
MATER·DEVM
SERVATRIX
K.V.
Pag.33.

DIVVS·AVGVSTVS·PATER
S·C
K.IIII.

A tæ inque earum locum bina castra ex aduerso constituta sunt. Metæ quę antiquitus ligneæ erant à Claudio Imperatore (auctore Tranquillo cap. XXI.) marmoreæ, & auratæ factæ sunt: Circo (inquit) maximo, marmoreis carceribus, auratisque metis (quę utraq; & tophima, ac lignea antea fuerant) exculto, propria Senatoribus constituit loca, promiscue spectarę solitis. Seneca libro V. de beneficijs: Cursor metam prior contigit velocitate illum non animo anteceffit. Metarum locatione terminum ac mundi finem designari voluere, ab eo quod aliquis emensus finis sit, siue vt similitudinem Orientis, Occidentisque solis repręsentarent. Ita Isidorus libro XVIII. Oua vero super metas locata in Castoris Pollucisq; honorem addita fuere, quod illos cigni ouo editos ex Ioue veteres scripserunt: quibus etiam (vt dixi) primo à Mercurio equos distributos fuisse, docet Stesichorus. De ouis Tertullianus: Oua (inquit) honori Castoris & Pollucis adscribunt, qui illos ouo editos credendo, de cygno Ioue non erubescunt. Et Cassiodorus. Ipsę verò metę secundum Zodiacos decanos ternas obti-

Metarum oua.

B nent sumitates, quas ad instar solis quadrigę celeres peruagantur. Idem refert Isidorus libro XVIII. De ouis M. Varro libro I. de re rustica, & Liuius libro LV. Sex nomismata varia eruditione plena præter metas cum ouis alia multa continentia hac tabella hoc loco adijcere opportunum fuit. Primum est Neruæ metas & Sabinarum raptum Ludis Circensibus peractum continens. Secundum est, Hadriani Circũ ab eo restitutum insinuans. Tertium est Aureliani sacrificiũ ad metas factũ continẽs. Quartum Augusti, cũ Circi obelisco. Quintũ Commodi Cybelem de qua mox dicam habens. Sextum Traiani cum metis in quo allocutio, siue congiarij promissio notata est. Quæ omnia scitu dignissima sunt,

❦ Figura Ænea. K.

Porro autem circum metas equi singulares, & desultorij, item omni curruum ge-

Currendi ratio.

C neri iuncti, à Circi carceribus dato signo emissi, & ex vno latere decurrentes, ad vltimam metam in fine spinę positam, versus eam Circi partem, quę in semicyclum desinebat cursitabant, ad quam peruenientes circum ipsam flectebantur, reuersiq; ex alia Circi parte versus bissenorum ostiorum situm, reuocabantur: sicq; in orbem circum easdem metas decurrentes, spina in Circi medio posita, ne ex vna in alteram curriculi partem transiliret, prohibebãtur. Mos vetustus fuit, agitatores ipsos quattuor factionum curribus insidentes, metas septies circuire. Auriga vero illius factionis, qui primus curru, vel equo septimam metam confecisset, illius missi victor erat. Septem .n. curriculorum cursus ille solemnis, missus dicebatur. Brauium verò siue pręmium, non ante decursis septenis spatijs, accipi à victore poterat. Horatius in arte Poetica.

Curricula septem, siue septies metæ circundabantur. Missus.

> *Musa dedit fidibus diuos, puerosq; deorum,*
> *Et pugilem victorem, & equum certamine primum.*

Singulis missibus quattuor singularum factionum agitatores currebant, quum

D quattuor fuere, quũ verò sex, veluti sub Domitiano, totidem etiam aurigę cursitabãt, nisi missus ex prouocatione, & non ordinarius fieret; quo casu tot agitatores aurigabant, quot ad certandum conuenissent; duo, vel tres, vel quattuor, vt infra Latius dicam. Horatius lib. I. Satyra I.

> *Vt quum carceribus missos rapit ungula currus*
> *Instat equis auriga, suos vincentibus illum*
> *Prætentum tamen extremos inter euntem.*

Tranquillus in Claudio cap. XXI. Circenses frequenter etiam in Vaticano commisit, nonnunquam interiecta per quinos missus venatione. Et Cassiodorus. Circum metas ad instar solis quadrigæ celeres peruagantur. De septem curriculis vno missu contentis, M. Varro apud Gellium lib. III. cap. X. Ludorum (inquit) Circensium

curricula solennia septem sunt. Propertius libro II. ad Cinthiam. E

Aut prius infecto deposuit præmia cursu
Septima quam meta triuerit arte rotam.

Et Ouidius in Halieuticis,

Seu septem spatijs Circo meminere coronam.

Seneca libro IIII. Epistolarum. Agitatorum lætitia, quum septimo spatio palmæ appropinquat. Arnobius lib. VII. contra gentes: Iuppiter spectatum profectus è coelo est cantherios de velocitate certantes, replicantes gyros septem, & quos dissimiles ipsi corporum esse in mobilitate voluisse. Lactantius septimo libro diuinarum institutionum: Quoniam decursis propositi operis septem spacijs, ad metam prouecti sumus, &c. Si quidem ubi septimo curriculo confecto agitatores circum metas decurrissent, tum palma victori dabatur. Sidonius Apollinaris in hendecasyllabo.

Tu conamine duplicatus ipso
Stringis quadriiugos, & arte summa F
In gyrum bene septimum reseruas.

Cassiodorus: Septem spatijs certamen omne peragitur, in similitudinem hebdomadis reciprocæ. Dio in Commodo; Circensibus Ludis, equis septimo loco certare cunctantibus, magna puerorum multitudo in Circum accurrit. Isidorus Etymologiarum lib. XVIII. Septem spatia quadrigæ currunt, referentes hoc ad cursum septẽ stellarum planetarum, quibus mundum regi dicunt; siue ad cursum septem ætatum hominis, quibus peractis vitæ terminus consumatur; siue septem dierum hebdomadis immitatione. De metis, & cursu Virgilius libro V.

Hic viridem Æneas frondenti ilice metam
Constituit, signum nautis pater, vnde reuerti
Scirent, & longos vbi circumflectere cursus.

Vbi Poeta egregie metarum usum in cursu explicat. Huc etiam spectare videtur illud Odarum Horatij initium, G

Sunt quos curriculo pulverem Olympicum
Collegisse iuuat, metaq; feruidis
Euitata rotis, palmaq; nobilis
Terrarum dominos euehit ad deos.

Et Propertius lib. IIII. Elegia I.

Has meus ad metas sudet oportet equus.

Eandem rem exponunt præter supradictos Ouidius, Statius, Persius, Iuuenalis, Q. Calaber lib. IIII. & ex Grẹcis aptissime Homerus Iliadis lib. XXIII. Et Sophocles in Helectra.

Aurigarum industria & peritia in cursu.

Ars vero, & summa industria aurigis requirebatur, in equis & curribus ad metas flectendis, ne posterior dexteritate flectendi quadrigas, priorem anteuerteret, quod sẹpe accidit; quod si nimis currus agitando auriga metis adhẹsisset, summum vitæ periculum incurrebat, ne rotis metam offenderet, & illiderentur; confractoq; curru auriga concideret, quod multis accidisse constat. Sin verò nimio spatio metã euitauisset, qui tum sequebatur auriga, inter metam & priorem breuiori spatio delatus, ex secundo primus efficiebatur, quod eripere vocabant. De equorum currendi ratione Arnobius lib. VII. Sed equos tamen gaudere transire, transiri pronos & cernuos mete, cum curribus resupinos verti trahi alios cruribus, & claudicare perfractis, & ineptias rugis, & crudelitatibus mixtas summis in voluptatibus habuisse. Proxime primam metam, aurigam victor curru in spinam disiliens, gradibus aliquot loco præmijs dicato conscenso, brauium accipiebat. H

Brauij vel palmæ locus

curriculã xij. Graecorum.

Apud Græcos duodecimo curriculo confecto victoriam obtineri, verba Pyndari Olympiacorum lib. II. docent. Iuxta singulas metas Columellæ aliquot erant trabecula

cula

A cula sustinentes, quibus per singulas circuitiones agitatorum, à Circensium ministris quibusdam singula oua, & delphini erigebantur, & omnia curricula septem ouis, & totidem delphinis erectis, annotabantur. Cassiodorus: Nec illud putetur irritum, quod metarum circuitus ouorum erectionibus exprimatur, quoniam actus ipse multis superstitionibus grauis, oui exemplo geniturum se artem aliquam profitetur: Et ideo datur intelligi, volitantes atq; inconstantissimos inde mores nasci, quos auium matribus aptauerunt. Idem refert Isidorus. Liuius lib. XLI. M. Æmilio, P. Mucio Consulibus, Censores Q. Fuluius Flaccus, A. Postumius Albinus, vias sternendas silice in Vrbe, glarea extra vrbem substruendas, marginandasq; primi omnium locauerunt; pontesq; multis locis facientes, & scenas Aedilibus, Prętoribusq; prębendas; & carceres in Circo, & oua ad notas curriculis numerandas: & . . . . . dam, & metas trans . . . . & caueas ferreas pe . . . . intromitterentur. Locus quanquam deprauatus, ouorum tamen signũ exponit. Dio lib. XLIX. Scribit, Agrippam, quum B videret errare homines in Circo, propter circuituum numerum, delphinos, & ouata opera posuisse, quibus cursuum circuitiones, & conuersiones extenderentur. Iuuenalis Satyra VI.

Plebeium in Circo positum est, & in aggere fatum,
Quæ nudis longum ostendit ceruicibus aurum,
Consulit ante phalas, delphinorumq; columnas.

Curriculorum notas ideo delphini signari uoluerunt quod is animal pernicitatis immensæ sit, de quo Plinius lib. IX. cap. VIII. Velocissimum omnium animalium nõ solum marinorum est Delphinus, ocyor volucre, ocyor telo, ac nisi multum infra rostrum os illi foret medio penè in ventre, nullus piscium celeritatem eius euaderet, sed affert moram prouidentia naturę, quia nisi resupini atq; conuersi non corripiũt, quæ causa pręcipuè velocitatem eorum ostendit. Nam quum fame conciti fugientem in vada ima persecuti piscem diutius spiritum continuere, vt arcu emissi ad re-C spirandum emicant, tantaq; ui exiliunt, vt plerumq; vela nauium transuolent. Ouorum & delphinorum eiusmodi imagines, tabellis aeneis typis excusis, ostendi. Quattuor & viginti equorum, siue curruum emissiones, recentioribus temporibus singulo Circensi die dari consuetum erat, qui missus dicebantur. Cassiodorus: Nec vacat quod viginti quattuor missibus conditio huius certaminis expeditur, vt diei noctisq; horę tali numero clauderentur. Antiquitus singulo Circensium die, XXV. missus dari mos erat. Hinc illud Virgilij III. Georgicorum,

Missus XXIIIJ. quotidiani.

Missus XXV. antiquitus.

Centum quadriiugos agitabo ad flumina currus.

Idest vnius diei Circenses. Ex his, vt in libris de gente Populi Romani, M. Varro scriptum reliquit, vigesimusquintus missus dicebatur aerarius, eo quod de collatione populi celebraretur, qui desijt esse, postquàm conferendæ pecuniæ est consuetudo sublata, vndè postea permansit, vt vltimus missus appellaretur ærarius, videlicèt vigesimusquartus. Dio lib. LIX. in Caio: Caius (inquit) habitu triumphali templum Au-D gusti dedicauit, nobilissimis pueris ætate florentibus, cum virginibus eiusdem ordinis hymnum canentibus, epulumq; Senatoribus, & eorum vxoribus, ac populo datum, variaq; spectacula edita. Nam & omnis generis musica introducta, & equi duobus diebus certauerunt, priore vicies, posteriore natali Caij die pridie Kal. Septembris, vicies quater. Idq; post hac etiam Caius quoties voluit, fecit, quum antea tantum duodecies certaretur. Et libro LX. Sumptus Ludorum Circensium immodicè excreuerant, quia vicies quater certabatur. Aliquando verò plures missus vno die dari consuetum fuisse, in vetustis auctoribus reperitur. Tranquillus in Domitiano, cap. IIII. Ludis (inquit) Sæcularibus, Circensium die, quo facilius centum missus peragerentur, singulos à septenis spatijs ad quina corripuit. Idem in Claudio cap. XXI. Circenses frequenter in Vaticano commisit, interiecta per quinos missus venatione.

Missus XXV. aerarius.

Centum missus.

Moeniana. Supra eam Circi partem,vbi carceres fuerunt,& prope earundem carcerum angulos,tria moeniana erant paulo prominentia,ex quorum vno committendis quadrigis Circensium signum dare solebant. Id antiquitus face accensa fiebat; postea verò mappa candida emissa sub Nerone Imperatore, signum Circensibus Ludis, tali casu coepta est vsurpari. *Mappa.* Quum Nero prandium protenderet,& celeritatem(vt assolet) auidus spectandi populus efflagitaret,ille mappam qua tergendis manibus vtebatur,iussit abijci per fenestram,vt libertatem daret certaminis postulati. Hinc tractum est,vt ostensa mappa,certa videatur esse promissio Circensium futurorum; Ita Cassiodorus. Cęterum,mappæ vsum Nerone antiquiorem fuisse ex Tranquillo intelligitur: Mappa emissa aurigę carceribus egressi,currus agitare incipiebant. Hinc est illud Quintiliani lib.I. cap.x. Mappam vsitatum Circo nomen Poeni sibi vendicant. Vbi interpres: Cur mappam vsitatum Circo nomen Fabius dicit? an quod in Ludis Circensibus mappa à Pętore victori aurigæ veteri instituto mitti solebat? Dicunt non, sed propterea quod in Circensibus spectaculis,pro signo committendarum quadrigarum mittebatur à magistratu. Mappam pro Ludis Circensibus vsurpat Iustinianus in Authenticis Constitutionibus. tt. CV. siue Nouella de Consulibus. Primus Consuli in publicum processus erit Kal. Ianuarijs, qua die Consulatum suscipiet,& huius acquiret codicillos; ab illo secundum producet spectaculum equorum cursu certantium, quod sanè mappam appellant; & tertium uenationem (ut nuncupant) ticantricam non bis,sed semel tantummodo exhibendam; & paulò infra: Postea rursus equorum cursu certantium spectaculum,siue (ut appellant) mappam efficiet,sextum hunc conuentum publicè celebrans. Vetustis tēporibus Consulum munus erat signū quadrigis cōmittendis dare,ut in Annalibus refert Ennius ita; *Qui signum Circensibus dederint.*

At Romulus pulcher in alto
Quærit Auentino,seruat genus altiuolantum
Certabant vrbem Romam,Romanine vocarent
Omnis cura viris, vter esset Induperator
Expectant veluti Consul quum mittere signum
Vult, omnes auidi expectant ad carceris oras
Qua mox emittat pictis ex faucibus currus,
Sic expectabat populus, atq; ore timebat,

Liuius lib.LV. ab Vrbe condita. Ad x.Kal. Octobris, Ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio Cos. ad quadrigas mittendas ascendenti,tabularius qui se ex Macedonia uenisse diceret,laureatas litteras attulisse dicitur. Quadrigis missis,Consul currum conscendit,& quum per Circum ueheretur ad foros publicos,laureatas tabellas populo ostendit. Quum uerò uterq; Consul Vrbe abesset, signum quadrigis committendis dabat Pętor. Quod si & is uel casu abesset,uel morbo decumberet,eius rei caussa Dictatorem creatum aliquando fuisse, in fine Octaui libri docet Liuius. Hoc bellum à Consulibus bellatū,quidam auctores sunt,eosq; de Samnitibus triumphasse. Fabium etiam in Apuliam processisse,atq; inde magnas pędas egisse; Nec discrepant,quin Dictator eo anno A. Cornelius fuerit. Id ambigitur,belline gerendi caussa creatus sit,an ut esset,qui Ludis Romanis (quia L. Plautius Pętor graui morbo fortè implicitus erat) signum mittēdis quadrigis daret. Functusq; eo haud sanè memorandi Imperij ministerio,se Dictatura abdicaret,nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori pęferre. Et libro XXII. Exitu anni T. Quinctius Consul Dictatore Comitiorum,Ludorumque faciendorum caussa creato T. Manlio Torquato,in magistratu ex uulnere moritur. Dictator magistrū Equitum C. Seruilium dixit. Hinc intelligitur signum quadrigis dari,non nisi maiorum magistratuum munus fuisse,ut Dictatoris,Consulis,& Pętoris. Rep. euersa post Augusti tempora,Pętoris munus id fuit. Martialis lib.XII. Epigrammaton,

Cretatam

A *Cretatam Prætor quum vellet mittere mappam,*
Prætori mappam ſubripit Hermogenes.

Q. Florens. Aſpice populum ad Circenſe ſpectaculum, iam cum furore venientem, iam tumultuoſum, iam cęcum, iam deſponſionibus concitatum. Tardus eſt illi Prætor, ſemper oculi in vrna eius cum ſortibus volutantur. Dehinc ad ſignum anxij pendent, vnius dementiae una vox eſt, cognoſce demētiam de uanitate. Miſit dicūt, & nunciant inuicem, quod ſimul ab omnibus uiſum eſt. Teneo teſtimonium cæcitatis, non uident miſſam, quid ſit, mappam putant, ſed eſt diaboli ab alto præcipitati figura. Imperatores etiam aliquando ſignum curriculis Circenſibus dabant. Tranquillus in Auguſto cap. XLV. Circenſibus aliquando dies totos aberat, petita uenia, commendatiſq; qui ſua uice præſidendo fungerentur. Idem in Caio cap. XVIII. Cōmiſit ſubitos Circenſes, quum elegantiam apparatus Circi proſpicere pauci ex proximis moenianis poſtulaſſent. Lampridius in Commodo: Dalmaticatus in publico B proceſſit, atque ita ſignum Circenſibus quadrigis committendis dedit. Sed & Imperatorum libertos hoc munere functos fuiſſe, refert in Nerone Suetonius cap. XXIJ. Vniuerſorum ſe oculis in Circo Maximo præbuit, aliquo libertorum mittente mappam, unde magiſtratus ſolent. Non ab re uiſum fuit hoc loco antiquæ tabulæ agitatoris Epitaphium & acta comprehendentis exemplum, & paraphraſticam interpretationem ſubijcere, quo quum ea quæ ſupra dixi, tum alia multa id genus explicantur maximè ſcitu digna.

1 C. APPVLEIVS. DIOCLES. AGITATOR. ſeu auriga FACTIONIS. RVSSATAE.

2 NATIONE. HISPANVS. LVSITANVS. Qui uixit ANNOS. XLII. MENS. VII. DIES. XXIII.

3 Hic PRIMVM currus AGITAVIT. IN. FACTIONE ALBATA Anno Vrbis conditae DCCCLXXV. Chriſti verò CXXIII. M. ACILIO. M. F. AVIOLA. C. CORELLIO. C PANSA Conſulibus.

4 PRIMVM. VICIT. IN. FACTIONE. EADEM biennio poſt, M. ACILIO. GLABRIONE. C. BELLICIO. TORQVATO Conſulibus.

5 PRIMVM currus AGITAVIT. IN. FACTIONE. PRASINA. Anno Vrbis DCCCXXC. ſalutis uerò CXXIX. L. Nonio L. F. TORQVATO. ASPRENATE. II. M. ANNIO. M. F. LIBONE Conſulibus. PRIMVM. VICIT.

6 In factione RVSSATA triennio poſt, Ser. Octauio LAENATE. PONTIANO. M. ANTONIO. RVFINO Conſulibus. Et quum quattuor eſſent totidem factionum quadrigæ ſimul concurrentes, quarum quę gradus & euripum uerſus agitabatur, im mā, quæ uerò ſpinae & metis propior erat, ſummam dicebant, SVMMA QVADRIGA AGITAVIT. ANNIS XXIIII. Quę admodum difficilis & incommoda erat propter uicinas metas, in quarum circuitione non parum periculi aurigae imminebat, ne ijs currum ſuum impactum diſcinderet, & uitam cum uictoria una amitteret. Quum uerò quattuor eſſent carcerum ſiue equorum emiſſionum oſtia, quod proximè gradus D erat, dicebatur quartum, inferius tertium, aliud metas uerſus, ſecundum, nouiſſimum à pompa. Igitur Diocles ab omnibus his carcerum oſtijs agitando exijt, & quidem MISSVS. OSTIO. IIII. CCLVII. uicibus.

7 Tertio. C. ſecundo LXII. A POMPA autem CX. uicibus. Quum duplex agitandi uſus eſſet, aut ſolennibus feſtis, quo ſinguli ſimul quattuor factionum agitatores currebant, aut alijs diebus non aliquam ob religionem, ſed ex prouocatione. Quo curſu aliquando tantum duo, aliquando tres ſimul agitatores aurigabant. Diocles currum unum prouocans curſu SINGVLARVM quadrigarum VICIT ∞LXIII. uicibus. Ex quibus uicibus INDE PRAEMIA. MAIORA. VICIT XCII. In hac tabula pręmiū maius eſſe uidetur à XXX. millitibus nummum ſuprà, hoc eſt aureorum coronatorum noſtratium nongentorum. Et ideo notatum eſt. Ex XCII. præmijs maioribus, fuere

fuere XXX. XXXII. ideſt duo & triginta quę eſſent ſingula XXX. millium nummum, hoc eſt aureorum (ut dixi) nongentorum, EX HIS SEIVGES III, Seiuge dicendum opinor, ut infrà ſepteiuge. Ideſt horum maiorum prēmiorum quę duo & triginta fuere, tres vicit ſepteiuge agitando. XL. XXVII. Inde ex maioribus prēmijs alia XXVIII. tulit XL. millium nummum, quæ ſumma eſt ∞CC, coronatorum, Deeſt in tabula quo curſus genere uicerit duo ex his maioribus prēmijs XL. millia nummum, niſi denuo ſit ita dicendum, Ex his ſeiuges II, E

8 L. XXIX, ideſt prēmia maiora L. millia nummum ſingula XXIX. tulit, aureorum ſcilicet ∞D, Ex quibus INDE SEPTEIVGE I. vicit. Demum ex ſupradictis XCII. maioribus præmijs LX. III. ſexaginta millia nummū, ideſt aureorū noſtratiū ∞DCCC, tria vicit. Quæ maiora præmia in unum ſubducta XCII. ſunt, ſcilicet XXXII. triginta millium. XXVIII. quadraginta millium. XXIX. quinquaginta millium. III. ſexaginta millium nummum. Agitando uerò & duas quadrigas prouocando BINARVM ſcilicet quadrigarum certamine VICIT CCCXLVII. In his binorum currum certaminibus TRIGAS AD TIs XV IIII. ideſt trigas agitando uicit quater præmium ualoris XV. millium nummorum hoc eſt CDL aureorum. TERNARVM ſcilicet quadrigarum certamine VICIT LI, Quo curſu quattuor ſimul quadrigae agitatae ſunt. Vbi illud annotatione dignum, quod quum dicitur ſingulas, binas, ternas, & ſimilia, ſine aliqua adiunctione, quadrigas intelligendas eſſe conſtat, quarum curſus uſitatus erat, nam in reliquis currus genus adiungitur, ut bigæ, trigæ, ſeiugis & ſeptemiugis. Hactenus auctor tabulæ expoſuit certamina, & præmia, quę Diocles ex prouocatione bigis, trigis, quadrigis, ſeiugibus, & ſeptemiugibus cū ſingulis, binis, & ternis concurrentibus curribus uicit. Modo eas uictorias enumerat, quę Ludis Circenſibus ordinarijs, & ſacris vicit. Ait igitur AD HONOREM VENIT. ∞. Ideſt ſine prēmio ſingulos factionum ſecum currentes agitatores uicit millies, F

9 . . . . . SECVNDAS ſcilicèt partes tulit DCCCLXI. ita ut niſi unum currum qui eam prēierit habuerit eadē ratione TERTIAS ſcilicèt partes habuit DLXXVI. Ideſt nouiſſimus non fuit. QVARTAS. AD TIs ∞I. Quartas ego à cęteris notis diſtinguo: Ideſt quartus etiam quod idem eſt ac nouiſſimus, & ultimus aliquando fuit. Cuius numeri notā non exprimit, quę ſibi honori non eſſet. Sequitur deinde AD TIs ∞I. Ideſt ad H-S mille millia, uel ut antiqui dicebāt Decies ſemel uicit. ea ſumma XXX. millium aureorum noſtratium erat. FRVSTRA EXIT ∞CCCLI. hoc eſt curſus iuſtus non fuit, uel quia equorū emiſſiones legitimae nō fuere, uel quod aliquod aequum impedimentum in currendo ei accidit. AD VENETVM VICIT X. decies AD ALBATVM VICIT XCI. INDE AD TIs XXX. II. ex nonagintauna uictoria, qua Albatū factionarium uicit, duas habuit, quę præmium XXX. millium nummum tulere G

10 AD PRASINVM uicit H-S CCCL. VIII. LX. III. CX. X. Ita ego interpretor. Octo prima prēmia CCCL. millium nummum, ideſt Decem millia quingentorum aureorum. deinde tria prēmia ſingula LX. millium nummum, ideſt ∞DCCC aureorum, & Decem prēmia, CX. millium nummum, ideſt trium millium trecentorum aureorum vincendo lucratus eſt. PRAETEREA BIGAS M VICIT III. AD ALBATVM I. AD PRASINVM II. Bigis H-S decies, ideſt XXX. millia aureorum tér uicit agitatori Albato ſemel, Praſino uerò bis. Sequitur auctor tabulę, enarrās quot modis uicerit Primum OCCVPAVIT. ET VICIT DCCCXV. vicibus, ideſt ubi ex carceribus exiuit primus continuo fuit, & uicit SVCCESSIT. ET. VICIT LXVII. vicibus. hoc eſt Alius H

11 ante eam aliquando fuit, quem præuenit & uicit, aequauit & uicit XXXVI. uicibus, ideſt aliquādiu ſimul aliquali curſu cucurrit, tamen ſuperauit & uicit. VARIIS GENERIBVS VICIT XLII. ERIPVIT ET VICIT DII vicibus, ideſt actu uel induſtria concurrentes prēuertit & uicit. Ex tot uictoriarum generibus PRASINIS CCXVI. VENETIS CCXI. ALBATIS LXXXI. palmas tulit. EQVOS CENENARIOS ideſt centum

A centum palmarũ victores FECIT Numero VIIII. DVCENARIVM I. ideſt CC. pręmiorum victorem.

12 INSIGNIA EIVS

13 . . . . . . parTO SIBI. QVO ANNO PRIMVM QVADRIGIS VICTOR EXTITIT BIS. ERIPVIT BIS. ACTIS Agitatorum CONTINETVR AVILIVM TERENTINA FACTIONIS SVAE PRIMVM OMNIVM VICISSE ∞XI. vicibus. EX QVIBVS

14 VNO ANNO PLVRIMVM VINCENDO. VICIT. . . . . QVO ANNO PRIMVM CENTVM VICTORIAS CONSECVTVS EST in his VICTOR fuit Centum millium nummum, ideſt trium millium coronatorum TER. SINGVLARVM Quadrigarum certamine VICIT LXXX. millia nummum, ideſt duum millium Quadringentorum aureorũ TER. ET ADHVC AVGENS GLORIAM TITVLI SVI PRAECESSIT THAL LVM FACTIONIS SVAE Agitatorem QVI PRIMVS IN FACTIONE RVSSATA

15 . . . . . VICIT. DIOCLES OMNIVM AGITATORVM EMINENTISSIMVS QVO

B ANNO ALIENO PRINCIPIO, ideſt, quum alteri obtigiſſet ſors principij, ideſt facilioris loci CXXX QVATVOR uicibus. In his SINGVLARVM quadrigarũ certamine vicit CXVIII. vicibus. QVO TITVLO PRAECESSIT OMNIVM FACTIONVM AGI-

16 TATORES QVI VNQVAM . . . . Ludis CIRCENSIVM INTERFVERVNT. OMNIVM ADMIRATIONE MERITO NOTATVM EST QVOD VNO ANNO ALIENO PRINCIPIO DVOBVS INTROIVGIS equis qui ex quattuor quadrigarum interiores ſunt COTYNO ET POMPEIANO (equorum nobilium nomina ſunt) X̄C̄. Millia nummum ∞∞DCC coronatorum Nouies L̄X̄. millia nummum ∞DCCC aureorum ſemel. L̄ millia nummum, ideſt ∞D coronatorum quater X̄L̄. millia nummum, id eſt ∞CC. aureorum ſemel X̄X̄X̄. millia nummum, ideſt nongentorũ aureorum bis.

17 . . . . . . FACTIONIS PRASINAE VICTOR ∞XXV. uicibus PRIMVS OMNIVM VRBIS CONDITAE AD HS L̄. millia VICIT ideſt mille & quingentos aureos SE-

C PTIES. DIOCLES PRAECEDENS EVM INTROIVGIS TRIBVS equis ABIGEIO

18 LVCIDO PARATO L̄. millia nummum VICIT. OCTIES . . . . . conſtat COMMVNEM. VENVSTVM. EPAPHRODITVM TRES AGITATORES MILIARIOS, ideſt mille palmarum victores FACTIONIS. VENETAE AD HS L̄. millia VICISSENT VNDECIES DIOCLES POMPEIANO ET LVCIDO DVOBVS INTROIVGIS equis

19 L̄. millia nummum VICIT . . . . . puta XII. duodecies . . . . (deeſt nomen

20 unius agitatoris) N . . . . FACTIONIS PRASINAE VICTOR ∞. mille nummum, ideſt triginta aureorum, aut centum millium nummum, ideſt trium millium coronatorum XXV. uicibus. ET. FLAVIVS SCORPVS uictor Ī̄Ī. duum millium nummum, ideſt ſexaginta aureorum, aut ducentorum millium nummum, ideſt ſex milliũ aureorum XLVIII. uicibus. ET POMPEIVS MVSCLOSVS VICTOR Ī̄Ī̄Ī. trium millium nummum, ideſt nonaginta aureorum, aut trecentorum millium nummum, ideſt nouem millium coronatorum DCXXXII. vicibus millia nummum vicerunt XXVIII. vicibus TRES AGITATORES VICTORES V̄Ī. ſex millium num

D morum, ideſt centum octuaginta aureorum, aut ſexcentorum millium nummum, ideſt decem & octo millium aureorum DCXXXII. vicibus (Nam XXV. XLVIII. &

21 DLVIIII. eum numerum reddunt). AD HS L̄. milliarij . . . . . . At Diocles EMINENTISSIMVS VICTOR ∞CCCCLXII. vicibus idem pręmium tulit, ac L̄. millia nummum VICIT XXVIIII. VICIBVS vna victoria tres illos antecedens NOBILISSIMO TITVLO DIOCLES NITET. CVM FORTVNATVS FACTIONIS PRASINAE IN VICTORE TVSCO EQVO VICTOR CCCLXXXVI. palmarum eſſet ex his L̄. millia nummum VICIT IX nouies DIOCLES. Augens gloriã fuit VICTOR CLII. vicibus. Ex his L̄. millia nummum VICIT Decies. L̄X̄. millia nummum ſemel NOVIS COACTIONIBVS ideſt nouis modis illum populo, uel illum inuſitatos curſus ſuſcipere cogente ET NVMQVAM ANTE TITVLIS SCRIPTIS DIOCLES

EMINET

EMINET QVOD VNA DIE AD H-S XL. millia MISSVS BIS VTRASQVE vincendo E
22 VICTOR EMINVIT. AD QVE AMPLIVS . . . . D. SVISQVE SEPTEM EQVIS IN SE IVNCTIS NVMQVAM ANTE HOC NVMERO EQVORVM SPECTATO CERTAMINE AD H-S L. millia IN ABIEGIO equo VICTOR EMINVIT ET SINE FLAGELLO quo equi agitabantur ALIIS CERTAMINIBVS AD H-S XXX. millia vicit
23 . . . . . . CVM PRIMVM VISVS ESSET HIS NOVITATIBVS DVPLICI ORNATVS EST GLORIA. INTER MILIARIOS AGITATORES PRIMVM LOCVM OBTINERE VIDETVR PONTIVS EPAPHRODITVS FACTIONIS VENETAE
24 . . . . . . Imp. Cæs. ANTONINI AVG. PII. SOLVS VICTOR ∞CCCCLXVII. vicibus. In his SINGVLARVM quadrigarum certamine VICIT DCCCCXI. vicibus AT DIOCLES PRAECEDENS EVM VICTOR ∞CCCCLXII. vicibus fuit INTER SINGVLARES quadrigas VICIT ∞LXIIII. vicibus ISDEM TEMPORIBVS
25 — . . . ERIPVIT ET VICIT CCCCXLVII. vicibus DIOCLES ERIPVIT ET VICIT DII vicibus DIOCLES AGITATOR QVO ANNO VICIT CXXVII. uicibus ABIGEIO F LVCIDO POMPEIANO INTROIVGIS TRIBVS VICTOR CIII. uicibus fuit. INTER
26 — . . . omnes eminENTES AGITATORES INTRIVGIS AFRIS equis PLVRIMVM VICERVNT PONTIVS EPAPHRODITVS FACTIONIS VENETAE IN BVBALO equo VICIT CXXXIIII. uicibus POMPEIVS MVSCLOSVS FACTIONIS PRASINAE
27 — . . . In his H-S . . . XV. ideſt quindeçies DIOCLES SVPERATIS EIS IN POMPEIANO equo VICTOR FVIT CLII. uicibus. SINGVLARVM quadrigarum certamine VICIT CXLIIII. uicibus. AMPLIATIS TITVLIS SVIS COTYNO GALATA ABIGEIO LVCIDO POMPEIANO INTROIVGIS QVINQVE . . . . .
28 — . VICTOR CCCCXLV. vicibus fuit SINGVLARVM quadrigarũ certamine vicit CCCXCVII. vicibus. Hactenus tabula. Nec vlli mirum eſſe debet aurigarum certantium pręmia,& palmas tantae nummorum ſummae fuiſſe, quum eos ditiſſimos fuiſſe conſtet,& Iuuenalis Satyra VII. vnius Aurigae patrimoniũ, centum cauſidicorum patrimonijs obijciat, quum ait, G

Si libet, hinc centum patrimonia cauſidicorum
Parte alia ſolum Ruſſati pone lacertae.

Et Martialis Epigrammaton lib. x. ad Romam,

Iam parcae laſſo Roma gratulatori
Laſſo clienti quamdiu ſalutatos
Anteambulones & togatulos inter
Centum merebor plumbeos die toto
Cum Scorpus vna quindecim graues hora
Feruentis auri victor auferat ſaccos.

Agitatorum & aurigarum mentionem facit Q. Aurelius Symmachus Vrbis Præfectus Epiſtola V. Libri Primi ad Imperatores Theodoſium,& Arcadium Auguſtos. Orat (inquit) clementiam ueſtram populus Romanus, ut poſt illa ſubſidia quæ uictui modo largitas ueſtra pręſtabit, etiam curules & Scenicas uoluptates Circo & H Pompeianæ caueae ſuggeratis. His enim gaudet Vrbana lætitia, cuius deſiderium pollicitatione mouiſtis. Expectantur quotidie nuntij, qui appropinquare vrbi munera promiſſa confirment. Aurigarum & equorum fama colligitur, omne uehiculum, omne nauigium, ſcenicos artifices aduexiſſe iactatur. Et tamen amor perennitatis ueſtrę acuit deſideria plebis non cupiditas ludicrorum. Date igitur interim quę petuntur, ut ſit locus cęteris, quę ſine fine tribuetis. Et Epiſtola VIII. ad eoſdem. Ergo cum expectari munera principum ſoleant, nunc accita uenerunt. Prætereo illum diem, quo elephantos Regios per conferta agmina equorum nobilium pompa pręceſſit. Malo fremitum Murciae uallis exponere, atque illam quadrigarum diſtributionem in qua ſibi quum fortunatior uideretur, cui obiectionem mox urna tribuebat,

A buebat,par uel potior erat quem fors feciſſet extremum. Quoties ſequenti primus inuidit. Dubia eſt enim optio,quum de ſimilibus iudicatur. Nec putetis iſtiusmodi uoluptatem plebi Martiæ paruam uideri, cui delinimenta Circenſium finitimorum connubium præſtiterunt. Cui ſummus honos uiſus eſt, ut ouantes equorum dorſa geſtarent,ut triumphantes currus inueherent, &c.

¶ Figura Ænea. L.

Vt ea quę tot uerbis & numiſmatibus de Circenſium ſpectaculis,& curriculis iam diximus magis confirmentur,& locupletior ſit labor hic meus,duas tabellas adieci,

MORATORES LVDI. Qui equos ad finem certaminis ſiſtebant.
SELLARII. Sellarum confectores.
D TENTORES. Qui ueſtes certantium aurigarum tenebant.
SPARTORES. Qui eaſdem purgatas ſpargebant.
SVTORES & SARCINATORES } Qui ueſtes aurigarum ſuebant, & ueteraſcentes ſarcinabant.
VIATORES. Qui Agitatores,& Aurigas accibant.
VILLICI. Villarum cuiuſcunq; factionis præfecti.

Alia eiuſmodi plura in Circenſibus officia fuiſſe(vt iudices,qui uictorum palmas iudicabant, controuerſias ortas dirimebant,ouorum & Delphinorum erectores, qui curricula numerabant,qui Tibicines quos Dionyſ.lib.VII. pompam Circenſem ſonando pręcedere ſolitos fuiſſe tradit) dubiũ eſſe non debet,quę uetuſtati exoleuerunt. Hęc porro miniſtrorum nomina ex infraſcriptis inſcriptionibus hauſi.

vicibus. In his SINGVLARVM quadrigarum certamine VICIT DCCCCXI. vicibus

Agitatorum & aurigarum mentionem facit Q. Aurelius Symmachus Vrbis Præ-
fectus Epistola V. Libri Primi ad Imperatores Theodosium & Arcadium

dximus magis commentum,& locupletior fit labor hic meus,duas tabellas adieci,

MORATORES LVDI. Qui equos ad finem certaminis sistebant.

EMINET QVOD VNA DIE AD H-S XL. millia MISSVS BIS VTRASQVE vincendo VICTOR EMINVIT. AD QVE AMPLIVS . . . . D. SVISQVE SEPTEM EQVIS IN SE IVNCTIS NVMQVAM ANTE HOC NVMERO EQVORVM SPECTATO CERTAMINE AD H-S L. millia IN ABIEGIO equo VICTOR EMINVIT ET SINE FLAGELLO quo equi agitabantur ALIIS CERTAMINIBVS AD H-S XXX. millia vicit . . . . . . CVM PRIMVM VISVS ESSET HIS NOVITATIBVS DVPLICI ORNATVS EST GLORIA. INTER MILIARIOS AGITATORES PRIMVM LOCVM OBTINERE VIDETVR PONTIVS EPAPHRODITVS FACTIONIS VENETAE . . . . . . Imp. Cæs. ANTONINI AVG. PII. SOLVS VICTOR ∞CCCCLXVII. vicibus. In his SINGVLARVM quadrigarum certamine VICIT DCCCCXI. vicibus

[illegible]

agitatorum & aurigarum mentionem facit Q. Aurelius Symmachus Vrbis Præfectus Epiſtola V. Libri Primi ad Imperatores Theodoſium,& Arcadium Auguſtos. Orat (inquit) clementiam ueſtram populus Romanus, ut poſt illa ſubſidia quæ uictui modo largitas ueſtra pręſtabit,etiam curules & Scenicas uoluptates Circo & Pompeianæ caueae ſuggeratis. His enim gaudet Vrbana lætitia, cuius deſiderium pollicitatione mouiſtis.Expectantur quotidie nuntij,qui appropinquare vrbi munera promiſſa confirment. Aurigarum & equorum fama colligitur,omne uehiculum, omne nauigium, ſcenicos artifices aduexiſſe iactatur. Et tamen amor perennitatis ueſtrę acuit deſideria plebis non cupiditas ludicrorum. Date igitur interim quę petuntur, ut ſit locus cęteris,quę ſine fine tribuetis. Et Epiſtola VIII. ad eoſdem. Ergo cum expectari munera principum ſoleant,nunc accita uenerunt. Prætereo illum diem, quo elephantos Regios per conferta agmina equorum nobilium pompa pręceſſit. Malo fremitum Murciae uallis exponere,atque illam quadrigarum diſtributionem in qua ſibi quum fortunatior uideretur,cui obiectionem mox urna tribuebat,

A buebat,par uel potior erat quem fors fecisset extremum. Quoties sequenti primus inuidit. Dubia est enim optio,quum de similibus iudicatur. Nec putetis istiusmodi uoluptatem plebi Martiæ paruam uideri, cui delinimenta Circensium finitimorum connubium præstiterunt. Cui summus honos uisus est, ut ouantes equorum dorsa gestarent,ut triumphantes currus inueherent, &c.

Figura Ænea. L.

Vt ea quę tot uerbis & numismatibus de Circensium spectaculis,& curriculis iam diximus magis confirmentur,& locupletior sit labor hic meus,duas tabellas adieci, quarum prior ex lateritio frusto quod Fulginei in Prętorio Ciuitatis extat,delineata est,Circum & aurigas,ac multa Circi ornamenta continet: Posterior uerò ex antiquo marmoreo pilo quod in hortis familiæ Colomnensium Cardinalis Borromei ad B SS.Apostolos Romae extat,Polyphemi agitatoris dum aurigaret curru considentis, & mortui effigiatum Circensium aurigarum spectaculum habet,quibus agitatores octo nominibus suis expressi equis singularibus aurigarum praenuncijs insidentes, spina, Obeliscus, metæ, cum ternis summitatibus, delphini,oua,Victoria,columnæ, aediculæ,& alia Circi ornamenta accuratissimè expressa,sunt suprà à me declarata. Adieci infra inter duos secundę tabulę aurigas integrum Circi Maximi typum cum suo ornatu ex Caracalli numismate quod apud Cardinalem Ranutium Farnesium extat formatū,quo & Circensia spectacula,& eorundē locus uno sub aspectu patent.

DE VARIIS CIRCENSIVM SPECTACVLORVM MINISTRIS. Cap. XV.

C EXTANT passim in vetustis monumentis uaria ministrorum Circensium nomina,qui demandata sibi munia impigrè obibant. Quorum pręcipui memorantur hi; QVAESTORES. Hi pecuniam quę uniuerso agitatorum gregi, siue factioni obueniebat, conseruabant, diuidebant,& quę ad factionem pertinebant, procurabant.

MEDICI. Aurigas morbo confectos, vel casu luxatos,curabant.

CONDITORES. & SVCCONDITORES } Curatores, & Conseruatores gregis, & qui eorum vices gerebant.

PROCVRATORES DROMI. Qui cursus locum,vel curricula curabant.

AVRIGATORES. Si ab auriga diuersum nomen est,is aurigarum socius erat.

MARGARITARII. Qui gemmas,& margaritas agnoscebant,quas agitatores ad ornatum sui emere solebant.

MORATORES LVDI. Qui equos ad finem certaminis sistebant.

SELLARII. Sellarum confectores.

D TENTORES. Qui uestes certantium aurigarum tenebant.

SPARTORES. Qui easdem purgatas spargebant.

SVTORES & SARCINATORES } Qui uestes aurigarum suebant, & ueterascentes sarcinabant.

VIATORES. Qui Agitatores,& Aurigas accibant.

VILLICI. Villarum cuiuscunq; factionis præfecti.

Alia eiusmodi plura in Circensibus officia fuisse(vt iudices,qui uictorum palmas iudicabant, controuersias ortas dirimebant,ouorum & Delphinorum erectores, qui curricula numerabant,qui Tibicines quos Dionys.lib.VII. pompam Circensem sonando pręcedere solitos fuisse tradit)dubiū esse non debet,quę uetustati exoleuerunt. Hęc porro ministrorum nomina ex infrascriptis inscriptionibus hausi.

Romæ.

DIIS . MANIBVS
M . ANTONIO . M . F . ANIENSI
MATRINIO . EVOK . AVG .
VIX . ANN . XXXIIX . M . VIII .
M . ANTONIVS . M . F . ANIEN .
PRIMIGENIVS
MEDICVS . FACT . RVSSAT
FRATRI . SANCTISS . FEC .

In aedibus Ioannis Contij ad forum Traiani.

FAMILIAE . QVADRIGARIAE . T . AT . CAPITONIS
PANNI . CHELIDONI . CHRESTO . QVAESTORE
OLLAE . DIVISAE . DECVRIONIBVS . HEIS . Q . IF . S . S .

M . VIPSANIO	MVGIONI	EROTI	TENTORI
DOCIMO	VILICO	M . VIPSANIO	FAVSTO
CHRESTO	CONDITORI	HILARO	AVRIG
EPAPHRO	SELLARIO	NICANDRO	AVRIG
MENANDRO	AGITATORI	EPIGONO	AVRIG
APOLLONIO	AGITATORI	ALEXANDRO	AVRIG
CERDONI	AGITATORI	NICEPHORO	SPARTOR
LICCAEO	AGITATORI	ALEXIONI	MORATORI
HELLETI	SVCCONDITORI		VIATORI
P . QVINCTIO	PRIMO		
HYLLO	MEDICO		
ANTEROTI	TENTORI		
ANTIOCHO	SVTORI		
PARNACI	TENTORI		
M . VIPSANIO	CALAMO		
M . VIPSANIO	DAREO		

Hæc est inscriptio factionis Prasinæ, quod ex illo verbo panni chelidoni intelligitur. Sic autem index ille legi debet. Familiæ quadrigariæ, idest gregis quadrigas agitantium T. Attij Capitonis (is Augusti tempore Consul fuit) panni chelidoni, id est viridis, hoc est factionis Prasinę, Chresto Quęstore ollae sepulchrorũ diuisae Decurionibus ijs qui infrascripti sunt, &c. Chelidonem Greci hirundinem vocant, quæ quod ineunte Vere, quando omnia virent apparet, pro viridi chelidonẽ veteres vsurpauere. Est & chelidon venti, & herbę nomen, de quibus Plinius libro II. cap. LIX. & lib. VIII. cap. XXVII. Fauonium (inquit) quidam ad VII. Kal. Martij Chelidonium vocant, ab hirundinis visu. Et infra. Chelidoniam visui saluberrimam hirundines monstrauere, vexatis pullorum oculis illa medentes.

In musæo Carpensi.

M . VIPSANIO . FELICI . AGITATORI
M . VIPSANIO . MAIORI . SVTORI
M . VIPSANIO . SEIVLENO . SARCIN
M . VIPSANIO . PRIMIGEN . MARGARIT
VIPSANIA . FLORA . OLL . IIII . D . D .

In musæo Cad. Carpensis.

M . VIPSANIO . FVLLONI . TENTORI
M . VIPSANIO . EROTI . AVRIGATORI
M . VIPSANIO . MVGIONI . VIATORI
M . VIPSANIO . QVARTIN . SVCCONDITORI
M . VIPSANIVS . RVFINVS . MEDICVS . FACT
VENETA . OLL . IIII . D . D .

A *Tertio ultra Tibur lapide.*

Q. RAPIDIO . Q. F . LEM
SEPVLLIO
PROCVRATORI
DROMI . FACTIONIS
VENETAE
Q. RAPIDIVS XENODOTVS
ET . RAPIDIA IVVENTINA
PAR . FECERE

Ibidem.

Q. RAPIDIO . Q. F . LEM
MVLIONI
MORATORI. LVDI. CIRCEN. ET
AGITATORI. FACTION. VENET.
VIX . ANN . LX
RAPIDIA MARITO PIISSIMO
B. M. F

DE PRÆMIIS VICTORVM AVRIGARVM, ET CIRCENSIVM ſumptibus. Cap. XVI.

B AGITATORVM Circenſium bigarum dexterarum uictor Marti ob victoriam aliquando imolabatur. Sext. Pompeius: October equus appellatur qui in Campo Martio Menſe Octobri imolatur quotannis Marti bigarum uictricum dexterior. Victoris verò aurigas uaria pręmia brauiaq; vt aureos, coronas, palmas, & uarij generis corollaria habuiſſe ex uetuſtis commentarijs intelligitur. Dio lib. XLIII. refert Senatum inter alios honores Cæſari collatos, decreuiſſe, ut in omnibus equeſtribus certaminibus præmia uictoribus diſtribueret. Et Tranquillus in Tiberio cap. XXXIIII. auctor eſt, eum Ludorum ac munerum impenſas corripuiſſe. Dio in Nerone lib. XI. Nero (inquit) pręmia equis propoſuit, quibus Ludi Circenſes peracti ſunt. Et Lãpridius in Alexandro ait: Spectacula frequentauit cum ſumma donandi parſimonia, dicens ſcenicos, uenatores, & aurigas, ſic alendos, quaſi ſeruos noſtros. Dio in Nerua: Nerua Imperator multa ſacrificia, multosq́ue Ludos Circenſes, aliaq; nonnulla ſpectacula ſuſtulit, ut C ſumptus, quoad eius fieri poſſet, minueret. Lampridius in Commodo. Circenſes multos addidit, ex libidine potius quam religione, & ut dominos factionum ditaret. Dio in fine lib. LVI. In honorem mortui Auguſti decretum à Senatu eſt, ut natalitijs eius Ludis Conſules quemadmodum in Martis fieri ſolitum pręmia certaminum proponerent, Auguſtalia Tribuni plebis tanquam ſacra celebrarent. Iique cuncta eo quo conſueuerunt fieri more peregerunt, ueſte triumphali Ludis Circenſibus uſi, currũ tamen non conſcenderunt. De uarijs uerò pręmiorum generibus, varia apud auctores leguntur, Tranquillus in Claudio cap. XXI. Nec ullo ſpectaculi genere communior aut remiſſior erat, adeò ut oblatos uictoribus aureos prolataque ſiniſtra pariter cum vulgo uoce digitisq; numeraret, ac ſępè hortando, rogandoq; homines ad hilaritatem prouocaret. De palmis. T. Liuius in fine lib. X. Sp. Caruilio, L. Papirio Conſulibus, Coronati primum ob res bello bene geſtas Ludos Romanos ſpectauerunt, palmaeq; tum primum translato è Gręcia more uictoribus datę. Gellius lib. III. cap. D VI. ex VII. Problematum Ariſtotelis, & VII. Sympoſiacorum Plutarchi auctor eſt, ſi ſupra palmę arboris lignum magna pondera imponas, ac tam grauiter urgeas, oneresq; vt magnitudo oneris ſuſtineri non quæat, non deorſum palma cedit, nec intra flectitur, ſed aduerſus pondus reſurgit, & ſurſum nititur recuruaturq; propterea (inquit) Plutarchus in certaminibus palmam ſignum eſſe placuit Victoriæ, quoniam ingenium eiuſmodi ligni eſt, ut urgentibus opprimentibusq; non cedat. Tranquillus in Nerone cap. V. Cn. Domitius, L. F. Neronis Imperatoris pater, in Prætura mercede palmarum aurigarios fraudauit. Notatus ob hæc etiam ſororis ioco quęrentibus dominis factionum repręſentanda pręmia in poſterum ſaxit. & cap. XXII. Neq; diſſimulabat Nero uelle ſe palmarum numerum ampliare, quare ſpectaculum multiplicatis miſſilibus in ſerum protrahebatur, ne dominis quidem iam factionum dignan-

Pręmia.

Aurei.

Palmae.

tibus nisi ad totius diei cursum greges ducere. Palmarum nomine omnia premiorum E genera intelligi opinor, ut aurum, uestes, equos, agros, mancipia, & similia. De coronis. Plinius libro XXI. cap. III. Crassus diues primus argento auroque folia imitatus Ludis suis coronas dedit. Accesserunt quoq; & lemnici, quos adijci ipsarum coronarum honos erat, propter Hetruscas, quibus iungi nisi aurei non debebant, puri diu fuere ij. Cælare eos primus instituit P. Claudius Pulcher bracteasq; etiam phyliræ dedit, semper tamen auctoritas, uel ludicro quęsitarum fuit. Namque ad certamina in Circum per Ludos, & ipsi descendebant, & seruos suos quisque mittebant. Inde illa XII. tabularum lex. Qui coronam parit, ipse pecuniaue eius, uirtutis ergo arguitur. Quam serui equiue meruissent pecunia partam lege dici, nemo dubitauit. Quis ergo honos? vt ipsi mortuo, parentibusq; eius dum intus positus esset, forisue ferretur sine fraude esset imposita. Aliàs in usu promiscuo ne ludicræ quidem erāt. Dio in Nerone. In Olympijs currus agitauit, quumque ex eo decidisset, ita, ut ferè eo casu attereretur, corona donatus est, quamobrem dederat Hellanodicis, hi iudi- F ces erant Olympiorum H-S decies. Certauit in omnibus Vrbibus in quibus certamina fiebant, ubi quotiescunque pręcone opus fuit, Cluuio Rufo uiro Consulari est usus. Pręconium uerò victoriæ his uerbis enunciabatur. NERO CAESAR, VICTOR HVIVS CERTAMINIS, CORONAT POPVLVM ROMANVM. ET SVVM ORBEM TERRARVM. Sex. Pompeius. Donaticae coronae dictae, quod his autores in Ludis donabantur, quæ postea magnificentiæ caussa institutæ sunt super modum aptarum capitibus quali amplitudine fiunt cum Lares ornantur. De corollarijs Tranquillus in Augusto cap. XLV. Corollaria & pręmia alienis quoq; muneribus, & Ludis, & crebra, & grandia de suo offerebat. Nullique Græco certamini interfuit, quod non pro merito certantium quemque honorauerit. Flau. Vopiscus in Aureliano. Vidimus (inquit) proximè Consulatum Furij Placidi tanto ambitu in Circo editum, ut non pręmia dari aurigis, sed patrimonia uiderentur, quum darentur tunicæ subsericiæ, lineę paragaudę, darentur etiam equi, ingemiscentibus frugi hominibus. G

Coronæ. *Corollaria.*

DE RELIQVIS CIRCI RELIGIOSIS, SACRISQVE ORNAmentis, Cap. XVII.

MVLTA Circi ornamenta fuisse cum antiquis lapidum, nummorum, & gemmarum monumentis, testantur ueteres auctores, Tertullianus, Cassiodorus, & Isidorus. Quae aut Circi ornatui, & necessitati; aut ornamento, & religioni simul apposita erant. Prioris generis suprà exposui, modo posterioris aperiam. In Circi .n. ornamentis, & Ludis, quos uetustas habuit sacros, magnarum rerum inditia (ut Cassiodorus ait) significationesq; claudebantur: & (ut scribit Isidorus) veteres Circensia Ludicra ad mundi caussas referentes, ea ijs assimilabant, ut hac ratione religionem suam in perpetuum constitutam vulgò exornarent. Inter sacra porrò Circi ornamenta, maximum, & admiratio- H ne dignissimum fuit, Obeliscus. Is in medio Circi & spinae inter utrasque metas locatus erat, longitudine cum basi sua pedum CXXXII. notis hieroglyphicis, siue sacris Aegyptiorum litteris repletus. Qui Soli dicatus erat, quod per medium Orbem terrarum, & coelum Sol curreret, cuius similitudinem Circus significabat. Medio verò spacio ab utraq; meta constitutus Obeliscus fastigium, summitatemq; coeli significabat, quum Sol ab utroque spacio medio horarum discrimine transcendat. In Obelisci apice orbis ex Pyropo superimpositus erat, igniuomus, quod Sol plurimū ignis, ac caloris haberet. Pyropum autem est mixtura trium partium aeris, & quartae auri, ut lib. XXXIII. cap. IIX. tradit Plinius his verbis: In Cypro aes coronarium, vt regulare est, vtrumq; ductile. Coronarium tenuatur in laminas, taurorumque felle tinctum,

Obeliscus Circi maior. *Pyropus.*

speciem

A ſpeciem auri in coronis hiſtrionum pr̨ebet. Idemq; in vnciam additis auri ſcrupulis ſenis pr̨etenui pyropi bractea igneſcit. Et Propertius lib. IIII. Elegia, quare Iuppiter Feretrius dictus apertius id tradit, quum ait:

Picta nec inducto fulgebat Parma Pyropo.

Ex quo metallo orbes illi qui Obeliſcis eis imponebantur, facti erant, ut eſt palla rotunda quæ ſuper Obeliſcum Vaticanum prope Baſilicam Sancti Petri hodie uiſitur. Quam ego aliquando vidi reuerberantibus eam Solis radijs ita accenſam, ut clibanum accenſum, & inflammatum videretur. Quare mirandum, recentiores gemmā illam notiſſimam Carbunculum, Pyropi nomine uocaſſe, quos uocis ignem ſignificantis ſimilitudine deceptos fuiſſe opinor. Summo Obeliſcorum uertice roſas inciſas fuiſſe auctor eſt Auſonius in Roſa, ſic:

Hæc aperit primi faſtigia celſa Obeliſci
Mucronem abſoluens purpurei capitis.

B Non longè uerò à Solis Obeliſco metas verſus, eidem ſpinae alter impoſitus erat minor Obeliſcus, pedum XXCIIX. Lunae dicatus, notis & ipſe Hieroglyphicis refertus. De Circi Obeliſcis Tertullianus: Obeliſci (inquit) enormitas (ut Hermateles ad firmat) Soli proſtituta, ſcriptura eius, unde, & cenſus, de Ægypto ſuperſtitio eſt. Et Caſſiodorus: Obeliſcorum prolixitas ad Circi altitudinem ſubleuatur, ſed prior Soli, inferior Lunae dicatus eſt, ubi ſacra priſcorum Chaldaicis ſignis, quaſi litteris indicantur. Dio lib. LXI. Nero poſt reditum ex Græcia ſuum ad vrbem, Circenſes imperauit, coronas omnes quas curru certando victor obtinuerat, attulit in Circum, & Obeliſco Ægyptio impoſuit. Hæ erant numero ∞DCCVIII. poſtea currus agitauit. Eſt Obeliſcus Ammiano Marcellino teſte, trabes aſperrima, ſenſim à proceritate in excelſum conſurgens, paulatimq; radiorum ante in metae figuram gra[illegible]ileſcens, ſpecie quadrata, in vertice producta anguſta, è lapide Thebaico Syenite, quem antea Pyropoecilon uocabant (ut ſcribit Plinius) exciſa, & artificis manu poſtea leuigata.

Obeliſcus Circi minor

Obeliſcus quid.

C Solis porrò numini ab Ægyptijs ideo ſacrati erant, quod radiorum ſimilitudine fierent. Primus omnium ob eiuſmodi cauſſam (ut Iſidorus lib. XVIII. tradit) eos inſtituit Ægyptiorum Rex Mithres, qui Heliopoli Solis Vrbe regnauit. Quum aliquando Nilus uiolenti inundatione Ægyptum infeſtaſſet, indignatus Mithres tanquam poenas à flumine exacturus, ſagittam in undas iaculauit. Non multo poſt graui ualetudine correptus lumina amiſit, ſomnio iuſſus eſt Obeliſcum uouere Soli, ſi uiſum recipere uellet, quo exſoluto, oculos recepit, & illico duos Obeliſcos Soli ſacrauit, & cuncta hæc in ijſdem Obeliſcis Ægyptiorum ſacris notis inſcripſit. Poſtea c̨eteri poſt eum Reges complures, & egregios alios erexerunt. Herodotus libro II. Obeliſcorum inuentorem fuiſſe refert Seſoſtridis filium Pheronem, qui c̨ecus decennio quum fuiſſet, oraculo monitus uiſum recepit: & ea calamitate liberatus, quum alia in alijs templis donaria memoratu digna poſuiſſet, tum maximè memorabilia ac ſpectaculo digna in templo Solis gemina ſaxa, quos Obelos uocant à figura, utrumque

Obeliſcorū inuentor.

D centenum cubitorum longitudinis, octonum latitudinis. Plinius libro XXXVI. cap. VIII. circa Syenem uerò Thebaidis lapis eſt Syenites, quem ante Pyropoecilon uocabant. Trabes ex eo fecere Reges quodam certamine, Obeliſcos uocantes, Solis numini ſacratos. Radiorum eius argumentum in effigie eſt, & ita ſignificatur nomine Ægyptio. Primus omnium id inſtituit Mithres, qui in Solis Vrbe regnabat ſomnio iuſſus, ut hoc ipſum inſcriptum eſt in eo, etenim ſcalpturae illae, effigiesq; quas uidemus, Ægyptiae ſunt litterae; poſtea alij Regum in ſupradicta Vrbe. Soſtris quattuor numero quadragenum, & octonum cubitorum longitudinis; Remeſſes autem (is quo regnante Ilium captum eſt) quadraginta cubitorum, idemq; digreſſus inde, ubi fuit Mnenonis Regia, poſuit alium longitudine undecenis pedibus per latera cubitis quattuor. De Obeliſcis Thebaico, Alexandrino, Campi Martij pro gnomone hora-

Mithres alias Mitres.

Soſtris alias Sochis

Remeſſes alias Ramiſes.

Mnenonis alias Mneuidis.

horũ,Vaticano,& alijs vide Plinium lib. XXXVI. ca. IX. X. XI. XII. & infra in hoc lib. E

Obeliscus Circi Maximi.

De Obelisco verò Circi Maximi idem Plinius cap. IX. eiusdem libri. Diuus (inquit) Augustus in Circo Maximo constituit Obeliscum excisum à Rege Semneserteo, quo regnante, Pytagoras in Ægypto fuit, centum XXV. pedum, & dodrantis, preter basim eiusdem, eiusdem lapidis. Is verò qui est in campo Martio, nouem pedum minor est, à Sesostride inscriptam ambo rerum interpraetationem Ægyptiorum operæ, & Philosophiæ continent. De eodem etiam, & alijs Obeliscis ita mentionem facit rerum gestarum lib. XVII. Ammianus Marcellinus: Inter hęc recreandarum exordia Galliarum administrante secundam adhuc Orfito prefecturam, Obeliscus Romæ in Circo erectus est Maximo. Super quo nunc quia tempestiuum est, pauca discurram. Vrbem priscis sæculis conditam ambitiosa moenium strue, & portarum centum quondam aditibus celebrem hecatompylon Thebas institutores ex facto cognominarunt, cuius vocabulo prouincia nunc usque Thebais appellatur. Hanc inter exordia pandentis se late Cartaginis, improuiso ex accursu duces oppressere Poenorum, posteaq; F reparatam Persarum Rex ille Cambyses, quo ad vixerat, alieni cupidus, & immanis, Ægypto perrupta aggressus est, vt opes exinde raperet inuidendas, ne Deorum quidem donarijs parcens, qui dum inter predatores turbulentus concursat, laxitate perpeditus indumentorum concidit pronus, ac suomet pugione, quem aptatum femori dextro gerebat, subito ui ruinæ nudato vulneratus lætaliter interijt. Longe autem postea Cornellius Gallus Octauiano res tenente Romanas, Ægypti procurator, exhausit ciuitatem plurimis interceptis, reuersusq; cum furtorum arcesseretur, & depopulatæ Prouincię metu nobilitatis acriter indignate, cui negocium spectandum dederat Imperator, stricto incubuit ferro. In hac Vrbe inter labra ingentia, diuersasq; moles figmenta Ægyptiorum numinũ exprimentes, Obeliscos vidimus plures, aliosq; iacentes, & comminutos, quos antiqui Reges bello domitis gentibus, aut prosperitatibus summarum rerum elati, montium venis, vel apud extremos Orbis incolas perscrutatis excisos, erectosq; Dijs superis in religione dicarunt; Est autem Obeliscus G asperrimus lapis in figuram metę cuiusdam sensim ad proceritatem consurgens excelsam, vtque radium immitetur gracilescens paulisper specie quadrata in verticem productus angustum, manu leuigatum artificis. Formarum autem innumeras notas Hieroglyphicas appellatas, quas ei vndique videmus incisas initialis sapientię vetus insigniuit auctoritas. Volucrum enim, ferarumque etiam alieni mundi genera multa sculpentes; Ad æui quoque sequentis aetates Imperatorum vulgatius proueniente memoria, promissa vel soluta Regum vota monstrabant. Non enim vt nunc litterarum numerus praestitutus, & facilis exprimit, quicquid humana mens concipere potest. Ita prisci quoque scriptitarunt Ægyptij, sed singulae litterae singulis nominibus seruiebant, & verbis nonnumquàm significabant integros sensus, cuius rei scientiam in his interim sit duobus exemplum. Per vulturem naturae vocabulum pandunt, quia mares nullos posse inter has alites inueniri rationes memorant physicae, perque speciem apis mella conficientis, indicant Regem moderari cum iocundi- H tate, Aculeos quoque innasci debere his signis ostendentes, & similia plurima. Et quia sufflantes adulatores ex more constantium id sine modo strepebant; Quod cum Octauius Augustus Obiliscos duos ab Heliopolitana Ciuitate transtulisset Ægyptia, quorum vnus in Circo Maximo, alter in Campo locatus est Martio, hunc recens aduectum difficultate magnitudinis territus, nec cotrectare ausus est, nec mouere. Discant qui ignorant veterem principem translatis aliquibus hunc intactum ideo preterijsse, quod Deo Soli speciali munere dedicatus fixusque intra ambitiosi templi delubra, quę cõtingi non poterant tanquam apex omnium eminebant. Verum Constantinus id parui ducens, auulsam hanc molem sedibus suis, nihilq; commitere in religionem rectè existimans, si ablatum vno templo miraculum Romæ sacraret, idest in

templo

A templo mundi totius iacere diu perpessus est,dum translationi pararentur utilia. Quo per alueum Nili conuecto proiectoque, Alexandriae, nauis amplitudinis ante hac inusitatae aedificata est,sub trecentis remigibus agitanda,quibus ita prouisis,digressoque uita principe memorato,vrgens effectus intepuit,tandemque sero impositus naui,per maria,fluentaque Tibridis,uelut pauentis,ne quod paene ignotus miserat Nilus ipse parum sub emeatus sui discrimine moenibus alumnis inferret. Defertur in vicum Alexandri,tertio lapide ab Vrbe seiunctum,unde carrucis impositus tractusq; laenius per Ostiensem Portum,piscinamq; publicam,Circo illatus est Maximo; sola post hęc restabat erectio,quę uix aut ne uix quidem sperabatur posse compleri,erectisq; vsq; ad periculum altis trabibus,vt machinarum cerneres nemus,innectuntur uasti funes,& longi ad speciem multiplicium liciorũ coelum densitate nimia subtexentes,quibus colligatis,mons ipse effigiatus scriptilibus elementis, paulatimque id per arduum inane pretentus,diuque pensilis hominum millibus multis, tanB quam molendarias rotantibus metas,cauea locatur in media, eique sphaera superponitur ahena aureis laminis nitens,qua confestim ui ignis diuini contacta,ideoq; sublata,facis immitamentum in figura aereum, itidem auro imbracteatum, uelut abundanti flamma canentis,secutaeque aetates alios transtulerunt,quorum vnus in Vaticano,alter in Hortis Salustij,duo in Augusti monumento erecti sunt. Qui autem notarum textus Obelisco incisus est ueteri, quem uidemus in Circo, Hermapionis librum sequuti,interpraetatum litteris subiecimus Gręcis.

Chamulcis.

Principium interpretationis incipit à parte Australi.

Versus Primus.

Hæc sunt quę Regi Rameste dono dedimus. Qui à Sole & Apolline,qui vniuerso Orbi terrarũ cũ lætitia dominatur,diligitur. Fortis & ueritatis amator,filius Heronis Deo genitus conditor vniuersi. A Sole electus,Marte strennuus Rex Ramestes,cui omnis subiecta est terra cum robore,& audacia. Rex Ramestes Solis filius sempiternus.

C Versus Secundus.

Apollo fortis ueritatis præfectus, Diadematis dominus,qui Aegyptum illustrauit & possedit,& Heliopolim pulcherrimam fecit,& reliquum Orbis terrarum fabricauit,& multis honoribus coluit Deos qui sunt in Heliopoli,quem Sol diligit.

Versus Tertius.

Apollo fortis Solis filius undiq; splendens,à Sole electus,& à potenti Marte donis auctus. Cuius bona in omne æuum durant. Quem Ammon diligit, quod impleuerit templum Palmae bonis,& Dij ei longam uitam tribuerunt. Apollo fortis Heronis filius Rex orbis Ramestes, qui custodiuit Aegyptum,aliarum gentium uictorijs,à Sole dilectus. Cui Dij longum uitae tempus donauerant. Dominus Orbis terrarum Ramestes sempiternus.

Alius versus Secundus.

Magnus Deus Sol cœli Dominus,tibi uitam donaui nullo unquam tempore tędio D futuram. Apollo fortis dominus diadematis incomparabilis,& qui effingi non potest, quorum Colossos in hoc Regno dedicauit Dominus Aegypti, & ornauit Heliopolim,& similiter Solem ipsum cœli dominum. Compleuit opus bonum Solis filius Rex sempiternus.

Tertius versus.

Sol Deus cœli Dominus donaui Rameste Regi Imperium & potentiam super omnes. Qui à temporum ueridico Domino Apolline,& Vulcano Deorum patre electus est Martis studio. Rex totius alacritatis Solis filius,& à Sole dilectus.

A parte Subsolani versus primus.

Magnus Deus ex Heliopoli coelestis & fortis Apollo Heronis filius,à Sole educatus,à Dijs honoratus,totius terræ dominator,à Sole electus. Fortis Rex,Martis caussa ab Am-

ab Ammone amatus,& ab vniuersi illuminatore Rex sempiternus constitutus.

Cæcidit maximus hic Obeliscus,atq; in plures partes confractus sub hortis iacet, ubi olim erat Circi Maximi harena,quem annis aliquot ante cùm ibidem effossum esset,mirandæ aspeximus magnitudinis. Crediderim ego à priscis illis Christianis circa belli Gothici tempora dirutum,quibus etiam Circenses in Italia fieri desierunt.

Obeliscorum porrò quum duo genera essent,maiorum Soli,& minorum Lunæ dedicatorum,hodie Romæ utriusque generis extant; maiores sunt Vaticanus pedum LXXII. duo Mausolei Augusti,unus in Circo uiæ Appiæ,alter in Circo Salustij,& similes.minores uerò,is qui apud aediculam Sancti Machuti erectus est,& alter iacens in area basilicæ Apostolorum prope Columniensium domos. Visuntur quoque per Vrbem frusta aliquot aliorum eius generis. De Obeliscis satis dictum est,ad reliqua Circi sacra ornamenta eidem spinae,ut ex supradictis monumentis liquet,imposita, transeamus, quę ad ueterem superstitionem pertinentia,magnarum,& arcanarum rerum significationes habebant,de quibus singulis Tertullianus in Libro de Spectaculis accuratè mentionem facit. Posteaquã de Obeliscis abundè uerba feci,labori huic consentaneum esse existimaui,tabellam subijcere quę quattuor pręcipuos complecteretur.Vaticanũ scilicèt qui in Circo Cai & Neronis principum adhuc superest. Alexandrinum,Salustij,& Circi uiæ Appiæ notis Hieroglyphicis ornati,& diligentissime mea opera expressi.

Solis delubrũ,& effigies. Ante omnia igitur iuxta maiorem Obeliscum,Solis delubrum, cum eiusdem effigie super aediculæ ipsius tympanum locata erant,de quibus Q. Florens: Solis ędes medio spatio,& effigies de fastigio aedis emicat,quod non putauerunt sub tecto consecrandum,quem in aperto habent. Tacitus libro XV. Tum decreta dona,& grates Deis decernuntur,propriusque honos Soli,cui est uetus aedes apud Circum,qui occulta coniurationis numine retexisset.

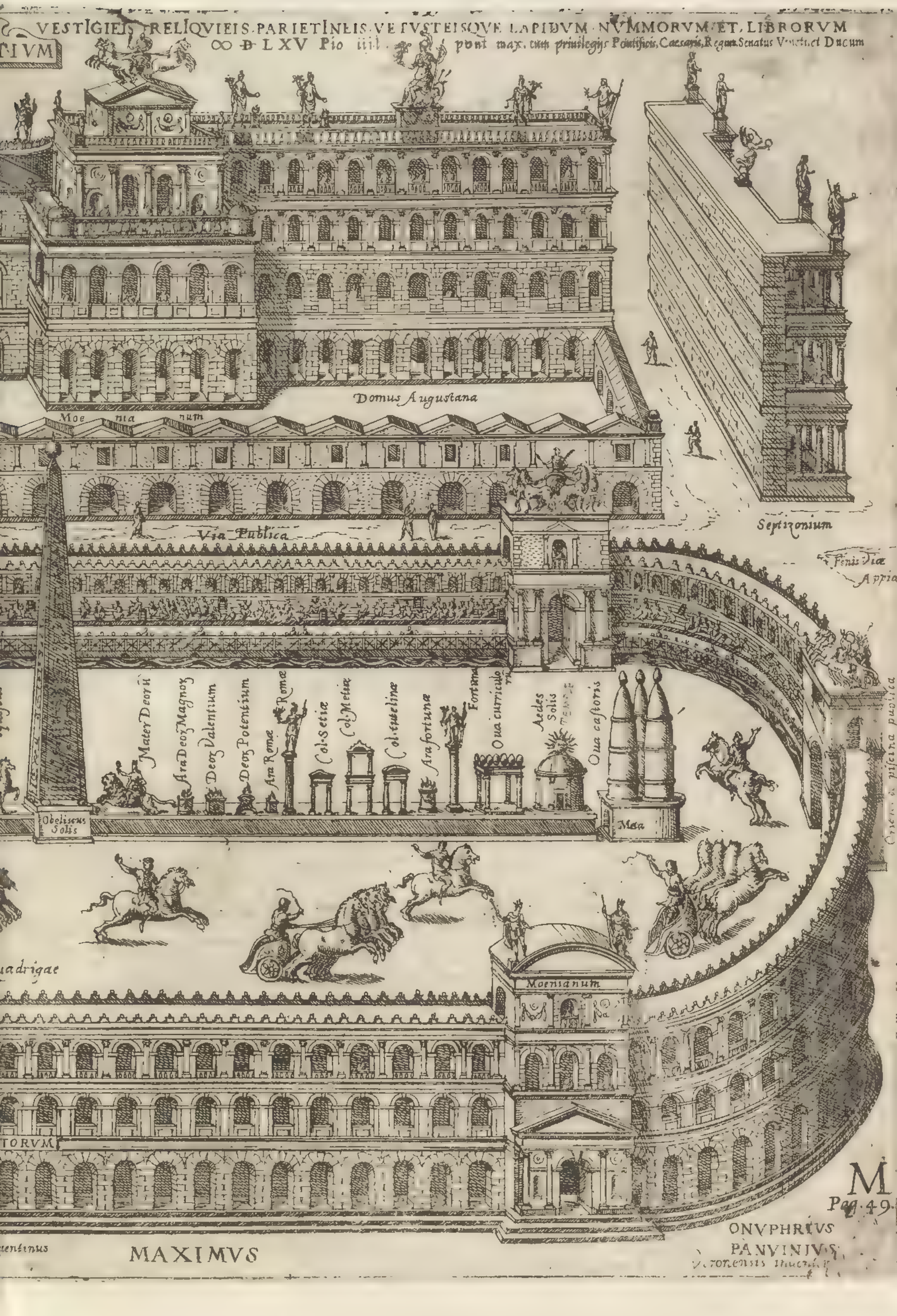
Mater magna. Ab alio Obelisci latere erat Isidis siue Cybeles Deorum matris simulachrum,quę diademate turrito caput cinctum habens,Leoni insidebat,altera manu sistrum Ægyptum instrumentum, altera uerò mali figura pallam rotundam,siue orbem tenẽs,per quam rerum naturam designabant,quod in orbe uis illa diuina sit,quam naturam dicimus.Ad extremas metas ara Consi,& Murciae delubrũ erant. De ara Consi M.Var ro lib.V. Consualia dicta à Conso,quod tum ferię publicę Circo,& in Circo ad aram eius ab sacerdotibus fiunt, Ludi illi quibus virgines Sabinæ raptę. Et Plutarchus in Romulo: Fama vulgata ab eo primum est, cuiusdam Dei aram conditam sub terra inuenisse,eiq; Deo Conso nomen indiderunt,siue à consilio,quod consiliarius foret, siue Neptunus equestris. Nam ara est in Circo Maximo posita,quę reliquum quidem tempus latet,in equestribus autem certaminibus aperitur. Placet tamen alijs quoniam consilium arcanum,& minimè palam esse oportet,subterraneam haud temere & apertam Dei aram esse. De utrisque, Murciæ scilicet & Consi aris, Q. Septimius: Frigebat dęmonum concilium sine sua matre magna,ea itaq; illic pręsidet Euripo. Consus (vt diximus) apud metas in terra delitescit. Murcia quoq; Idolum facit,Murciam.n.Deam amoris uolũt.(De qua latius supra dixi)cui in illa parte aedem uouere.

Ara Consi. Murciæ delubrũ.

Delphini Colũnae. Set ac. Murt'æ. Tutelinę Erant ibidem Delphinorum septem columnis impositorum in honorem Neptuni simulachra,item columnae setiae à setia sementum; metiae,uel messiae à Metia, uel Roncina,uel Messia metendi,aut messium Deabus; atq; tutelinę à Tutellina tutrice,& omnium frugum conseruatrice denominatae,& in earundem Dearum cultum dedicatae, quarũ omnium imagines,ex antiquis monumentis delineatas infra subijciam. M. Varro apud Nonium Marcellum: Tuam fidem non Tutellinam quam ego ipse inuoco. Et Plinius lib.XIIX.cap.II. Numa Fornacalia instituit farris torrendi ferias,& aequè religiosas terminis agrorum. Hos .n. Deos tunc maximè nouerant Seram,quę à serendo,Segestam à segetibus appellabant,quarum simulachra in Circo ui-

CIRCI·MAXIMI·ET·PALATII·ANTIQVI·IMPERATORVM·ROMANORVM·EX·HEIS·QVAE·SVPERSVNT
monumenteis certissima delineatio Onuphrij Panuinij Veronensis auctoris impensa, et aeneis formeis. Romae anno Salutis
Templum Matris Deum
Domus Tiberiana
Theatrum Lauri alias palatinum
Sedilia
Euripus
Hermulus
Carceres
Mappa
Bigae
Occidens et forum Boarium
Oppi
da
Meta
Ova Castorum
Obeliscus lunae
Delphini
Victoria
Ara Victoriae
Surculus
Vasa Sacra
Genius P.R.
Ara genii
Ara Murciae
Ara larium
Neptunus
Spina
Podium
CIRCVS

PODI-UM

VESTIGIEIS RELIQVIEIS PARIETINEIS VETVSTEISQVE LAPIDVM NVMMORVM ET LIBRORVM
∞ D LXV Pio iiii pont max. cum priuilegijs Pontificis, Caesaris, Regum, Senatus Veneti et Ducum
TIVM
Domus Augustana
Moe nia num
Via Publica
Septizonium
Finis Viae Appiae
Mater Deorū
Ara Deoz Magnoz
Deoz Valentium
Deoz Potentium
Ara Romae
Romae
Col. Setiae
Col. Metiae
Col. Tuelinae
Ara fortunae
Fortunae
Oua curriculi
Aedes Solis
Oua castoris
Obeliscus Solis
Meta
uadrigae
Moenianum
TORVM
MAXIMVS
ONVPHRIVS PANVINIVS

M
Pag. 49

A co uidemus. Tertiam ex ijs nominare sub tecto religio est. Quam Macrobus lib. I. Saturnalium cap. XVI. Tutilinam nominat, ideoq; à Romanis cultam ait, vt conditas iam fruges incorruptas tueretur. De ijsdem Q. Florens. Delphinos (inquit) Neptuno uouent; columnas fetias, à sementatoribus, messias à messibus, tutelinas à tutelis frugum sustinent. Ante has uerò arae trinis Dijs patent, Magnis, Valentibus, & Potentibus; eosdemque, & Samothracas existimant. Hos ego Deos Lares Vrbis Romæ fuisse opinor, quoniam & ipsi Magni dicuntur, quorum honori, Ludos Circenses factos Romanos, & Magnos dici, auctor est Pedianus. Erant ibi etiam oua columellis imposita, in Castoris & Pollucis quos Iouis cygni ouo genitos credebant memoriam erecta. Erat Oleæ Surculus, pacem designans quam quum homines habent, rectè uiuunt; de quo Tertullianus: Nam & riuulus tenuis ex suo fonte, & surculus modicus ex sua fronde qualitatem originis continent. Sed & Fortunae, Victoriaeque Simulachra eodem in loco uisebantur, quarum alteram colebant ut propitia esset; alteram uerò, quod omnium gentium uictores fuisset. Cuius etiam in Curia signum dedicarunt. De aliquot signis in Circo locatis mentionem facit Liuius lib. XL. Ver procellosum (inquit) fuit eo anno, pridie Palilia, medio fermè die atrox cum uento tempestas coorta multis sacris profanisq; locis stragem fecit. Signa in Circo Maximo cum columnis quibus superstabant euertit, ob ea prodigia XX. hostijs maioribus sacrificatum est, diem unum supplicatio fuit. Idem lib. XLIX. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, & A. Postumius Albinus faciebant, malus in Circo in stabulis, in signum Pollentium procidit, atq; id deiecit. Ea religione moti Patres, & diem unum adijciendum Ludorum celebritati censuerunt, & signa duo pro uno reponenda, & nouum auratum faciendum. Spartianus in Seuero: Die Circensium, quum tres uictoriae more solito essent locatae gypseae cum palmis, media quæ Seueri nomine ascripta orbem palmis tenebat, uento ista de Podio stans decidit, & humi constitit: Eaq; quę Getæ nomine inscripta erat, corruit, & omnis comminuta est.

Dij Magni, Valentes, Potentes. *Ternæ ijs arae.* *Oua Castoris.* *Surculus Oleae.* *Simulachra Fortunae, & Victoriae*

B

Pollentia

Victoriæ tres.

C Illa uerò quę Bassiani titulum praeferebat, amissa palma, uenti turbine uix constitit. Liuius libro XXXIII. L. Stertinius ex ulteriore Hispania reuersus, de manubijs duos fornices in foro boario ante Fortunae Aedem, & Matris Matutae unum; Alterum in Circo Maximo fecit, & his fornicibus signa aurata imposuit. Plinius lib. XXXIII. cap. III. Caius princeps in Circo pecma duxit, in quo fuere argenti pondo CXXIIII. Iuxta metam supra spinam erat praemiorum locus ad quem gradibus ascendebatur, & aurigas uictor è curru desiliens eo conscenso, brauium propositum tollebat. Demum in antiquis lapideis tabulis aliquot alia ornamenta, & signa, aræ, tripodes, & similia, super eandem spinam locata conspiciuntur, quorum certam, & exploratam cognitionem adhuc habere non potui.

Signum. *Pecma.* *Locus brauiorũ*

Figura Ænea Circi Maximi exedificati. M.

D Circi Maximi partibus, & cunctis. Circensium curriculis expeditis, operae precium uisum est, in huius capitis fine antiquam Circi Maximi topographiam ex uetustis nomismatum, tabularum marmorearum, & librorum monumentis, ac ijs quæ supersunt eiusdem fragmentis delineatam, ac omnibus numeris absolutam, subijcere. Qua Circi locus, palatij anteriores ad Circum vergentes partes, moenianum Imperatorum è quo Ludos spectabant, Circi gradus spectantibus completi, porticus, officinę, euripus, claustra, moeniana, spina, metæ, Obelisci, & spinae imponi ornamenta, aediculæ, arae, simulachra, columnae, & similia à me suprà abundè explicata, ita agitantes currus aurigae exprimerentur.

E

Figura Ænea ruinae Circi Maximi, N.

Alteram postea tabellam subijcere placuit eundem Circum omnino dirutum, temporum iniuria ruderibus hortisq; completum, item uastas palatij parietinae ruinas dissipatum, omnibus ornamentis spoliatum continentem. Vt ex utriusq; tabulæ comparatione imbecillitatis humanę casus intelligamus, sciamusq; nihil esse ruinis, & cladibus magis obnoxiũ, quam eas res quas ut aeternas aliquando tantopere mortales mirantur,

Figura Ænea sex Circorum Nomismatum, O,

Antequam aliorum Vrbis Circorũ descriptionem afferam, conueniens uisum est, hanc tabellam adijcere sex nomismata Circum Maximum, uel alios comprehendentia, & elegantissimè percussa, Eorum quattuor priora uariata Traiani Imperatoris sunt, quem Circum Maximum restituisse Dio auctor est. Quintum Hadriani de quo nihil adhuc memoratu dignum inueni, Sextum nouæ structurę Circum continens Gallieni est, quem multa in eo spectacula edidisse refert Trebellius Pollio. F

DE RELIQVIS VRBIS CIRCIS, ET PRIMVM DE FLAMINIO. Cap. XVIII.

Circus Flamini' à quo.

PRAETER Circum Maximum, de quo abundè suprà dixi, septem (vt P. Victor in libro de Regionibus Vrbis Romae) siue octo (vt ex ipsorum reliquijs constat) in Vrbe Circi fuere. Quorum post Maximum, ornatissimus, & antiquissimus Flaminius fuit, quem Plutarchus in Problematibus uocatum fuisse scribit à quodam Flaminio, qui antiquitus Ciuitati agros, & hęreditatem amplam ex testamento reliquit. Cuius pars maior Ludis equestribus hoc in Circo edi solitis impendebatur, & quum adhuc multa superesset pecunia, ex ea uia munita est, quam de eiusdem nomine Flaminiam ueteres dixere; quod & Liuius libro III. ab Vrbe condita innuere uidetur, quum ait: Confestim de Consulibus creandis cum prouocatione, M. Duilius rogationem pertulit, ea omnia in pratis Flaminijs concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant, vbi apertè scribit, ea loca, in quibus Circus Flaminius postea extructus fuit, prata Flaminia tunc appellata fuisse; idem ipse magis confirmare uidetur paulò post, ubi ait: Consules ex composito eodem biduo ad Vrbem accessere, Senatumque in Martium Campum euocauere, ubi quum de rebus ab se gestis agerent, quaesti primores Patrum, Senatum inter milites data opera terroris caussa haberi. Itaque, inde Consules ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est, Circum iam tum Apollinarem appellabant, auocauere Senatum, Hoc uerò factum fuit anno Vrbis CCC. Sed & M. Varro lib. IIII. de Verborum significatione ad Ciceronem, non alienus ab hac sententia est: Circus (inquit) Flaminius dicitur, qui aedificatus est circum Flaminium campum, & quod ibi quoq; Ludis Tauricis equi circum metas currunt. Quibus sententijs idem Liuius lib. XX. repugnare uidetur, quum dicit: C. Flaminius Consul (is cum P. Furio Philo fuit anno Vrbis conditae DXXXI.) uiam Flaminiam ab Vrbe usq; Ariminum muniuit, & Circum Flaminium extruxit. Item Sext. Pompeius lib. VI. Flaminius Circus, uia Flaminia à Flaminio Consule dicta sunt, qui ab Annibale interfectus est ad lacum Trasimenum. Has praestantissimorum auctorum contradictiones ita tolli posse opinor, si dixerimus cum Liuio, & Plutarcho, prata illa Flaminia ab illo antiquo Flaminio uocata fuisse, in ijsque rusticae, vel Circum ligneum, vel Circi formam extructa esse, qui & Apollinaris à proxima Apollinis

Circus Apollinaris.

G

H

IMP·CAES·NERVA·TRAIANVS·OPT·AVG·GERM·DACICVS
S·C
I.
S·P·Q·R·OPTI
S
SEX·CIRCORVM·NOMISMATA·AENEIS·FORMEIS·A
Venetijs Anno salutis
∞ Ↄ L X X X.
S·P·Q·R·OPTIMO·PRINCIPI
AGONAL
IIII.
HADRIANVS·AVG
S

MO·PRINCIPI
S·P·Q·R·OPTIMO·PRINCIPI
C
S·C
II.
III.
CVRATE·DELINEATA·ONVPHRII·PANVINII·VERONENSIS·OPERA
GREG.XIII. PAPA
Cum priuilegijs principum
VSTVS·COS·III·PP
IMP·C·P·LIC·GALLIENVS·P·F·AVG·
COS·P·P·
S·C
PONT·MAX·TRIB·POT
C
V.
VI.
O
Pag. 50.

A Apollinis Aede appellatus etiam fuit; Cęterum postea C.Flaminium Circum ipsum tanquam gentis suae monumentum de hostium manubijs magnificentius, lausiusq; renouasse, vel ruinæ proximum restituisse, à quo postea ex Apollinari Flaminius denominatus fuit. Atq; hac ratione omnium inter se diuersas sententias conciliabimus.

De Aede uerò Apollinis illi uicina, à qua aliquando etiam Apollinaris Circus nūncupatus est, Pedianus sic in orationem contra C. Antonium, & L. Catilinam mentionem facit: Ne tamen erretis, quod his temporibus Aedes Apollinis in palatio fuit nobilissima, admonēdi estis, non hanc à Cicerone significari, vt puto, quam post mortem etiam Ciceronis multis annis, Imp. Cæsar Augustus post Actiacam victoriam fecerat, sed illam demonstrari, quæ est extra portam Carmentalem inter forum olitorium, & Circum Flaminium, ea enim sola, tum demum Romae Apollinis aedes erat. Sed, & P. Victor, & Sext. Rufus hanc Aedem ita profitentur: Aedes antiqua Apollinis cum lauacro, & Colosso. Porta Carmentalis, secundo murorum Vrbis ambitu, B quos T. Tatius cum Romulo regnans extruxit, in radicibus Capitolij condita fuit. à qua haud procul Circus Flaminius erat, ad eam partem uergens, ubi nunc est Vrbs Roma. Cuius longitudo protendebatur ab area domus Marganiae, ubi in hemicycli formam definebat, usque ad nouām uiam Capitolinam, ubi Carceres & XIII. ostia erant: latitudo uerò fuit ab aedibus Ludouici Matthaei usq; ad Calcariae fontem ubi est officina tinctoris ambiens eo circuitu apothecas obscuras Matthaeiorum, & multas diuersorum priuatas domus. Cuius fundamentis è Tiburtino lapide, quæ Matthaeiorum, & uicinis aedibus supposita sunt, ante aliquot annos erutis, marmorea tabula pueros curulia ludicra agitantes incisos continens reperta fuit. Adhuc verò extat antiquus Circi Euripus limpidissimus tinctoris officinam praeterfluens, qui fons Calcariae à uicinis (quæ ibidem coquebantur calcis fornacibus) dicitur. Eius Circi harena lateribus minutissimis transuerse stratis opus tessellatum suprapositū habebat. Ludos & pompam in Circo Flaminio fieri solitam. Ita lib. I. cap. VII. de Somnijs nar C rant Valerius Maximus: Quum plebeijs Ludis quidam pater familias per Circum Flaminium priusquàm pompa induceretur seruum suum uerberibus multatum sub furca ad supplicium egisset. Et lib. IIII. cap. IIII. de Paupertate. In Circo Flaminio spectaculi locus, quæ quidem loca ob uirtutem publicè donabantur, gens Ælia possidebat, eum in Circo Flaminio ad sex millia ciuium occidisse. Liuius lib. XXXIX. M. Fuluius Cons. ante triumphum de Ætolis, & Cephalenia eo die priusquàm in Vrbem inueheretur in Circo Flaminio Tribunos, præfectos, equites, cēturiones Romanos, sociosq;, donis militaribus donauit, militibus ex pręda uicenos quinos denarios diuisit, duplex Centurioni, triplex equiti. De quo Circo M. Tullius in Oratione pro Sestio ita scribens, mentionem facit: Iidem Consules, si appellandi sunt Consules, quos nemo est qui non modo ex memoria, sed etiam ex Fastis euellendos non putet, pacto iam foedere prouinciarum, producti in Circo Flaminio ad concionem, ab illa Furia, ac peste patriae, maximo cum gemitu nostro, illa omnia, quæ tum contra me, con- D traque Rempublicam dixerat, uoce, ac sententia sua cōprobauerunt. Et Epist. lib. I. ad Atticum. Prima concio Pompeij qualis fuisset, scripsi ad te antea. Tum Pisonis Consulis impulsu, leuissimus Tribunus plebis L. Fusius in concionem produxit Pompeium. Res agebatur in Circo Flaminio, & erat eo ipso loco ipso die nundinarum πανήγυρις. Idem in Oratione post reditum in Senatu: Quum uerò in Circo Flaminio non à Tribuno plebis Consul in concionem, sed à latrone productus esset, primum processit. Et pro Sestio: Consules producti in Circo Flaminio, in concionem ab illa furia, omnia quæ contra me dicta erant comprobauerunt. Liuius lib. XXXVII. ab Vrbe condita. Fortè sub idem tempus, & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fuluius Consul, Comitiorum caussa Romam uenit. Actum de Imperio Marcelli in Circo Flaminio est ingenti concursu plebis, & omnium ordinum, &c. Plut. in Lucullo:

Aedes Apollinis

Porta Carmentalis.

Circi Flaminij locus et magnitudo.

Circi Flaminij harena.

Panegyris.

cullo: Lucullus triumpho suo Circum Flaminium tropheis exornauit. Dio lib. LV. Augustus spectacula quum exhiberet, aquam in Circum Flaminium induxit, in qua XXXVI. crocodilli sunt occisi. Drusum mortuum Tiberius frater in foro, Vitricus Augustus in Circo Flaminio laudarunt. Dio lib. LV. De Circo Flaminio, & aliquot rebus memoratu dignis, quæ ei uicinae erant, etiam meminit: vt pariter de eodem loquitur libro Fastorum VI. Ouidius.

XXXVI. Crocodili in Circi Flaminij Euripo occisi.

Columna bellica.

> *Prospicit à tergo summum breuis area Circum,*
> *Ast vbi non paruae parua columna notae.*
> *Hic solet hasta manu belli praenuncia mitti*
> *In Regem, & gentes, cum placet arma capi.*
> *Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est,*
> *Quod Deus Euboico carmine munus habet.*

Aedes Herculis.

De eadem columna Sext. Pompeius: Bellona Dea bellorum dicta, ante cuius templum erat columella quæ bellica uocabantur, supra quam hastam iaciebant cũ bellũ indicebatur. Quũ Imperator Cæsar Augustus Vrbe renouata, & Imperio Populi Romani sibi confirmato Romam, in quattuordecim Regiones (ut Tranquillus cap. XXX. tradit) distribueret, nam regionem, quæ plana Vrbis loca Tiberim uersus comprehendebat, & circuitu pedes XXX ∞ DLX. continebat, à Circo Flaminio denominauit, ut scribunt P. Victor, & Sext. Rufus. Ex quibus eidem Circo multas Diuorum sacras Aedes uicinas fuisse, etiam obseruaui, quarũ præcipuae ab ijs ita memorantur.

Regio vrbis IX. Circus Flamini'

Aedes Herculis magni custodis Circi Flaminij. Kalendarium uetus.

Aedes Martis in Circo Flaminio.

Aedes Vulcani in Circo Flaminio. Kalendarium uetus.

Aedes Bellonae uersus Portam Carmentalem in Circo Flaminio, de qua Kalend. vetus, intra quam dabatur Senatus legatis exterarum nationum quos in Vrbem admittere nolebant; ante quam erat columna index belli inferendi, ut etiam ex Ouidio supra vidimus.

Aedes Herculis. Aedes Martis. Aedes Vulcani. Aedes Bellonæ.

De Delubro Iouis Statoris in Circo Flaminio M. Varro lib. VIII. rerum diuinarum, apud Macrobium lib. III. Saturnalium: Delubrum ait alios extimare, in quo præter aedem sit area assumpta Deum causa, vt est in Circo Flaminio Iouis Statoris. &c.

Iouis Statoris delubrum.

Aedis Pietatis in Circo Flaminio, meminit Iulius Obsequens in prodigijs.

Aedes Castoris in Circo Flaminio. De qua Vitruuius lib. IIII. cap. VII. sic scribit. Item generibus alijs constituentur aedes ex ijsdem symetrijs ordinatae, & alio genere dispositiones habẽtes, vti est Castoris in Circo Flaminio, & inter duos Lucos Vei Iouis.

Aedes Pietatis. Aedes Castoris.

De Aede Neptuni in Circo Flaminio ita meminit uetus hæc inscriptio, quæ in pratis Quinctijs in uinea quadam adhuc Romae extat.

Aedes Neptuni

D. M
ABSCANTO. AVG. LIB.
AEDITVO. AEDIS NEPTVNI
QVAE. EST. IN. CIRCO FLAMINIO
FLAVIVS ABASCANTVS
ET PALLAS. CAES. N. SER
ADIVTOR. A RATIONIB.
PATRI. PIISSIMO. FEC

Et Liuius lib. XXVIII. Ara Neptuni multo manasse sudore in Circo Flaminio dicebatur. Idem lib. XL. Alter ex Censoribus M. Lepidus aedes Reginae Iunonis, & Dianae, quas bello Ligustino uouerat, dedicauit in Circo Flaminio, Ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis, biduum post Dianae, & singulos dies fecit in Circo.

Ara Neptuni. Aedes Iunonis, & Dianae.

Plinius

A Plinius lib. XXXIIII. cap. III. Inuenio à Cn. Octauio qui de Perseo Rege naualem triumphum egit factam porticum duplicem ad Circum Flaminium, quæ Corinthia sit appellata à capitulis aereis columnarum. Et lib. XXXVI. cap. V. In maxima dignatione Cn. Domitij delubro in Circo Flaminio Neptunus ipse & Thetis, atque Achilles, Nereides supra delphinos, & cete, & Hippocampos sedentes. Et paulò post. Nunc uerò praeter supradicta quæ nescimus Mars est, etiam num sedens Colosseus eiusdem in templo Bruti Callaici apud Circum eundem ad Labicanam portā eunti. Praeterea Venus in eodem loco nuda, Praxitelicam illam Gnidiam antecedens.

Portic. dupl. Cn. Oct. uij. Delubrū Cn. Domitij. Templū Bruti Callaici.

Iuxta Circum Flaminium pocula, & uasa ad bibendum fieri solita, Martialis docet hoc carmine lib. XII. ad Flaccum,

Quum tibi Niliacus portet chrystalla catastus
Accipe de Circo, pocula Flaminio,

De Circo Flaminio Seneca lib. V. de beneficijs, C. Cæsar castra in Circo Flaminio B posuit, propius quàm Porsennae fuerant.

Hunc Circum bello Gothico Italico, sub Imp. Iustiniano, à Belisario, & Narsete gesto, quo Circenses Ludi fieri desierunt, desiectum fuisse haud leuis est cōiectura.

DE CIRCO AGONALI. Cap. XIX.

TERTIVS Circus est ille, qui nunc media Vrbe existens Agonalis dicitur, mercatu nobilis. Is à P. Victore appellatur Alexandri, quod ab eo uel cōditus, uel potius renouatus fuerit: nam in eius fundamentis ab eo latere, ubi Mellinorum aedes sunt, olim fragmenta quaedam lapidea eruta fuere, in quibus Vespasiani aedilis nomen, cum notis quibusdam incisum erat, quæ ipsum nonnihil in hoc loco restituisse significare uidebantur. Eius areae pars occupatur domibus Cardinalis Neapolitani, Turrensium, Maximorum, C Macciatostensium, area & aede Diui Pantaleonis, ubi eiusdem carceres erant. porticuum quibus in gyrum finiebatur uestigia supersunt prope uiam, qua ex agone iter est in aream proximi Fani S. Apollinaris, à quo quidem eum Flaminium, qui, & Apollinaris dictus fuit, fuisse falso suspicati sunt. super cuius gradibus vel gradus sustinentibus porticibus cunctæ domus, quæ ex utroque latere areae Agonalis existunt sunt aedificatae. In aede D. Agnetis in Agone maximae structurae fornices, & porticuum arcus adhuc nonnulli supersunt, quibus structuræ magnificentia facile cognosci potest. Operae precium est quid M. Varro, & Sext. Pompeius ex Verrio Flacco de Agone scripserunt adijcere: Ille. n. lib. V. de lingua Latina sic scribit: Agonales dies per quos Rex in regia arietem imolat, dicti ab Agone, eo quod interrogetur à principe Ciuitatis, & princeps gregis imolatur. Festus uerò Agonium dies appellabatur, quo Rex hostiam imolabat. Hostiam. n. antiqui agoniam ab agendo uocabant. Agonium etiam putabaut Deum dici præsidentem rebus agendis. Agonalia eius festiuitatem. D Agonium idest Ludum, ob hoc dictum, quia locus in quo Ludi initio facti sunt, fuerit sine angulo. Cuius festa agonalia dicebantur.

DE CIRCO SALVSTII. Cap. XX.

QVARTVS in Vrbe Circus extat, cuius adhuc iuxta portam Collinam, aliàs Salariam intra Vrbis moenia propè hortos Salustianos, immò in hortis ipsis uestigia supersunt, vbi adhuc magnus Obeliscus notis Hieroglyphicis ornatus, & in terra confractus iacet. De quo ita scribit rerum gestarum lib. XVII. Ammianus Marcellinus: Secutae aetates alios Obeliscos transtulerunt, quorum unus in Vaticano, alter in hortis Salustij, duo in

Augusti

Augusti monumento erecti sunt. Quem Circum antiquum fuisse,& à Salustio renouatum opinor,de quo loqui Liuium lib.XXXVI. existimo,quum ait: Aquarum insolita magnitudo in religionem uersa: nam ita inundauit Tiberis,ut Ludi Apollinares Circo inundato,extra portam Collinam, ad aedem Veneris Erycinae portati sunt: Ceterum Ludorum ipso die, serenitate subita orta, pompa duci coopta ad portam Collinam,reuocata,deductaque in Circum est,quum decessisse inde aquam nunciatum esset,letitiamque populo,& Ludis celebritatem addidit sede suo solenni spectaculo reddita. Is porrò locus qui à Liuio extra portam Collinam tunc fuisse dicitur, murorum Vrbis ambitu aucto,nunc intra moenia receptus est; & profecto harenam aliquam seu publicum aliquod Ludis edendis aedificium ibidem aliquando fuisse intelligitur,etiam ex D. Hieronymi Martyrologio,qui Romæ sub Imp. Claudio passos fuisse CCLXXII. Martyres in amphitheatro extra muros portae Salariae à militibusque confectos scribit.

Videmus hodie Obeliscum unum prope portam Pincianam,in hortorum Salustij parte,vbi est Guidonis Palleli vinetum.

Alterum in Campo Martio in cella uinaria ex aduerso domus Christophori Nardini,quem pro gnomone fuisse scribit Plinius lib.XXXVI. cap.X. cũ hac inscriptione.

CAESAR. DIVI. IVLI. F. AVGVSTVS
PONTIFEX. MAXIMVS. IMP. XII
COS. XI. TRIBVNIC. POT. XIV
AEGYPTO IN. POTESTATEM
POPVLI. ROMANI. REDACTA
SOLI. DONVM. DEDIT

DE CIRCO FLORALI. Cap. XXI.

QVINTVS Circus erat in Quirinali Floralis dictus, cuius adhuc inter uineas Carafiorum,& Bocatianam nonnulla fragmẽta uisuntur,in quo Ludi Florales in honorem Deae Florae de quibus infrà dicam, edebantur. De eo P. Victor mentionem facit. Extat eiusmodi antiquus argenteus nummus cum Florae capite ita inscriptus

C. SERVEIL. C. F. FLORÆ PRIMVS

DE CIRCO VATICANO. Cap. XXII.

SEXTVS in Vaticano Circus erat,cuius adhuc integer suo loco extat Obeliscus à latere Basilicae Sancti Petri vulgo Gulia uocatus, cum eiusmodi inscriptione.

DIVO. CAESARI. DIVI. IVLI. F. AVGVSTO
TI. CAESARI. DIVI. AVGVSTI. F. AVGVSTO
SACRVM.

De quo Plinius libro XXXV. cap.XI. Tertius Obeliscus (inquit) est in Vaticano, Caij, & Neronis principum Circo, ex omnibus unus omninò fractus in molitione eius, quem fecerat Sesostridis filius Nuncoreus. Eiusdem remanet & alius centum cubitorum,quem post caecitatẽ uisu reddito ex Oraculo Soli sacrauit. Tranquillus in Claudio,cap.XXI. Circenses etiã frequenter in Vaticano commisit nonnunquam interiecta per quinos missus uenatione. Lãpridius in Elagabalo: Ipsum elephantorũ quattuor quadrigas in Vaticano agitasse scribit dirutis sepulchris quæ obsistebant.

Tacitus

A Tacitus Historiae Augustae lib. XV. Hortos suos (in Vaticano sitos) ei spectaculo (Christianis necandis) Nero obtulerat, & Circense ludicrum edebat, habitu aurigae permixtus plebi, uel circulo insistens. Plin. libro XVI. cap. XL. Abies admirationis praecipuae uisa est in naui quæ ex Ægypto Caij principis iussu Obeliscum in Vaticano Circo statutum, quattuorq; truncos lapidis eiusdem ad sustinendum eum adduxit. Qua naue nihil admirabilius uisum in mari certum est CXXM. modia lentis pro saburra ei fuere.

Hunc Circum Imperator Constantinus demolitus est, quando in eo maximam D. Petri honori Basilicam à fundamentis extuxit.

DE CIRCO NERONIS. Cap. XXIII.

SEPTIMVS Circus etiam Transtiberim haud longe à Vaticano erat, scilicet extram portam arci S. Angeli proximam, Hadriani moli in hortis B Domitiae, Neronis Imperatoris amitae uicinus. Cuius adhuc multa in uineis Castello proximis & praesertim Vettiorum uestigia, & parietinae uisuntur. Hunc Circum à Nerone conditum fuisse, certissimo argumento sunt nuper effossae in eius Circi carceribus bipedales tegulae figulinae multae, quibus magistrorum figulinarum nomina, & aliquot Consulum collegia inscripta erant, qui Neronis, & Hadriani principatibus fuerunt; qua ratione facilè conijcere possumus, cum à Nerone (cuius horti illi erant ex Domitiae amitae hereditate) inchoatum, ab Hadriano uerò quum Mausoleum suum uicinum ad Tiberis ripam conderet, aut perfectum, aut restitutum.

DE CIRCO S. SEBASTIANI VIA APPIA. Cap. XXIIII.

C OCTAVVS Circus is est, qui uia Appia tertio ab Vrbe lapide prope fanum D. Sebastiano dicatum euntibus, parte laeua adhuc paenè integer, & omnium à temporum iniuria magis praeseruatus occurrit, qui uulgò ab Antonino Caracallo extructus existimatur, quod eius principis nummo Circi figura cusa sit, sed falso. Nummi .n. illius Circus simillimus est Maximo qui in Traiani nomismate cernitur. Huius uerò tota lateritia structura admodum similis est aedificijs ijs quæ circa, uel post Constantini tempora extructa fuisse, certo scimus. Huius carceres Appiam uersus, hemicyclum, & finis Latinam uias siti sunt, longitudine pedum MMCCXCII. passuum uerò CCCCLVIII. latitudine pedum CCCLXX. passuum aũt circiter LXXIIII. In eo adhuc supersunt fornices lateritij qui gradus sustinebant, ostium ad finem hemicycli, moeniana in gradibus ex aduerso metarum locata, Spina, binae metae, cum ternis per singulas ouis, Obeliscus Hieroglyphicis literis incisus, in terra confractus, & alia multa uisu dignissima. Ostium maius inter duodecim minora, duaeque in angulis turres, & ex minoribus ostijs quibus carceres includebantur aliquot intra hoc decennium, ui tempestatum caeciderunt. Huius topographiam cum aedificijs omnibus quanta potui diligentia delineatum subijcere, ne curioso Lectori quid deesset, placuit. Spinae, & metarum dispositio, ex quattuor tres Circi harenae partes occupans, atque inter carcerum ostia, & primam metam relicta uacua magna area, proculdubio significant locum illum uenationibus, uel pugnis equestribus, & pedestribus fuisse destinatum: nam Circo contigua sunt uiuarium bestiarum, amplissimis parietibus clausum; & militare praesidium siue castrum mediam aedem sacram, & porticus magnus Circum complectens, quae militum stationem fuisse ostendunt. Quorum usibus, & delectationi proculdubio Circus ille extructus fuit. Hæc vt facilius intelligantur, & morem

meum

meum ſequar in ſatisfaciendo auidis antiquitatum ſtudioſis Romanarum rerum, duabus tabellis huius Circi topographiam, delineationem, & poſt ruinam quomodo nunc cernitur adiunxi.

Figuræ Æneæ, P. & Q.

DE CIRCO CASTRENSI INTER VIAS CAMPANAM, & Labicanam. Cap. XXV.

NONVS Circus eorum quorum hodie ueſtigia in Vrbe, uel in ſuburbijs ſuperſunt, fuit extra portas Labicanam & Praeneſtinam ſimul iunctas, quæ uno nomine hodie maior dicitur, haud longè ab amphitheatro Caſtrenſi, & Templo Sanctae Crucis in Hieruſalem prope formas aquarum Claudiae & Marciae: Cuius nomen, & auctor in incerto eſt. Eius parietinas in uineis proximis uidimus, in his graduum ſiue ſubſelliorum porticibus ſuſtentatorum ordinum loca, quibus ſpectatores conſidebant, in cuius medio in terram diſiectus, & conciſus iacet Obeliſcus notis etiam ipſe Ægyptiacis inſcriptus. Hunc quidam ab Aureliano conditum autumant, hac ducti coniectura, quod in eius principis nummo percuſſus Circus uideatur, quæ tamen leuis eſt. Ego militari uſui quemadmodum, & proximum amphitheatrum caſtrenſe excitatum fuiſſe libenter crediderim.

DE ALIIS CIRCIS EXTRA VRBEM. Cap. XXVI.

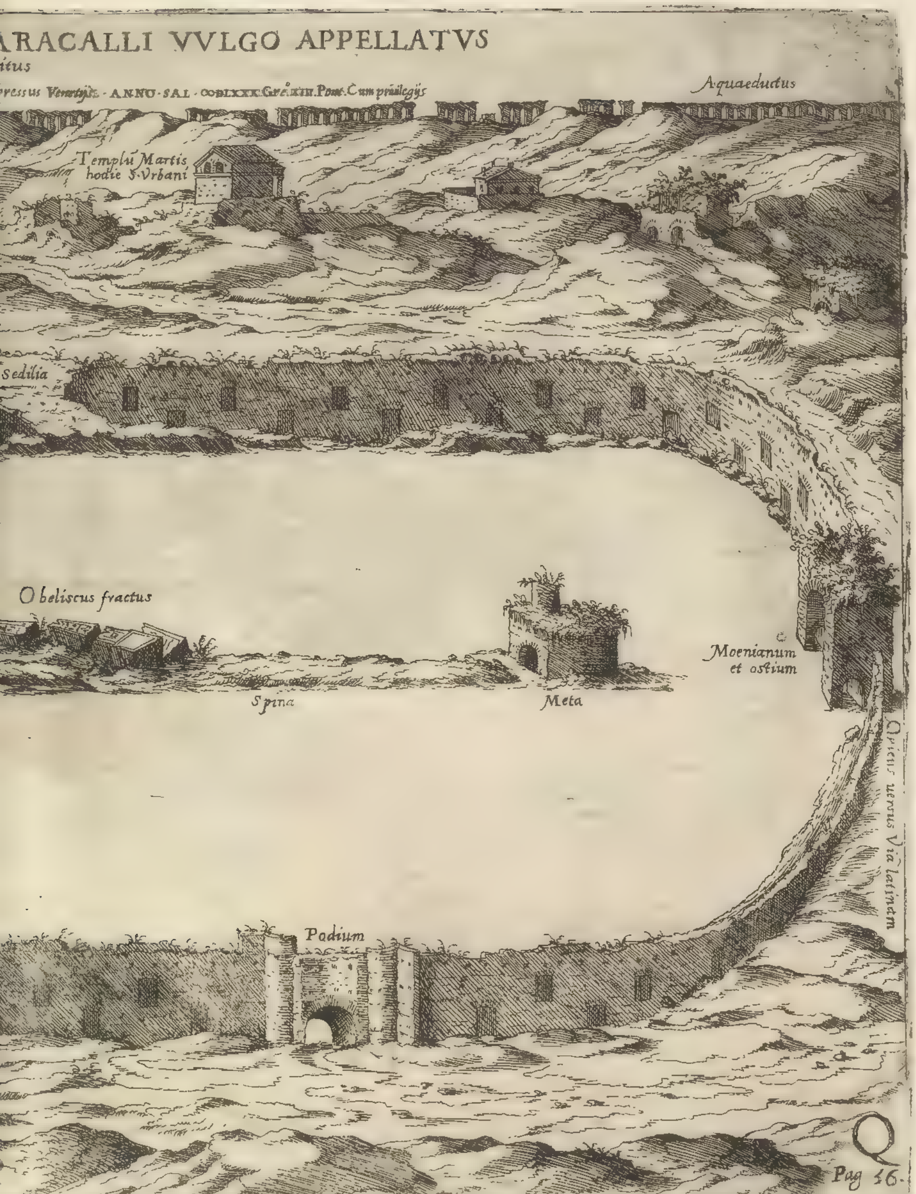
MVLTI praeterea circum Vrbem in proximis pagis, & vicinis oppidis erant Circi minores, quorum vnius reliquiae uia Gabina ſuperſunt quingentorum pedum longitudine.

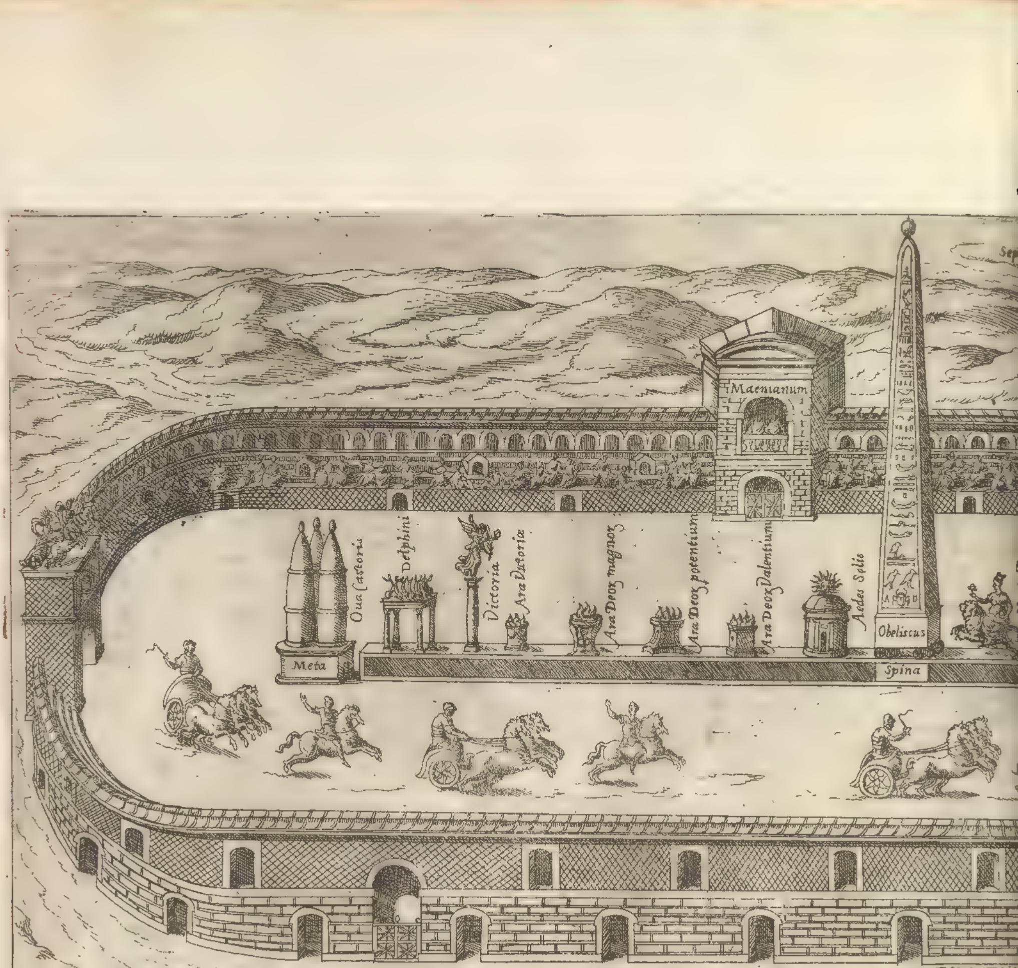
Alterius uia Praeneſtina prope templum antiquum circulare; Sed & ſecundo ab Vrbe lapide, inter Appiam, & Ardeatinam uias, alterius fragmenta extant. Qui ruſticorum uſui, aut Ludorum funebrium cauſſa extructi fuerunt, quum praeſertim in his locis magnus ſit ſepulchrorum numerus.

DE HIPPODROMO SIVE CIRCO CONSTANTINOPOLITANO. Cap. XXVII.

CONSTANTINOPOLI noua Roma ab Imp. Conſtantino Magno condita, veteris Romæ exemplo Circus (quē Græci Hippodromum uocant) in eadem extructus eſt. Cuius ueſtigia uſq; ad noſtra ſaecula perdurarunt. De Circenſibus Conſtantinopoli editis Marcellinus lib. XIIII. Ingreſſus (inquit) Gallus Conſtantinopolim, tanquam in rebus proſperis & ſecuris editis equeſtribus Ludis capiti Coracis aurigae impoſuit coronam, ut uictoris. Et lib. XXII. Dein Mamertino Conſule, Ludos edente Circenſes, manumittendis ex more inductis, &c. Cęterum, quum hanc Hippodromi Conſtantinopolitani tabellam appoſuerim, operę precium uidetur hic ſubijcere, quæ Petrus Gylius Gallus, vir doctiſſimus qui diu Bizantij verſatus eſt, lib. II. de Topographia Conſtantinopolis, de eiuſdé Hippodromo, Obeliſco, columnis, & ſtatuis accuratiſſimè noſtro ſaeculo ſcripſit, Ait autem Seuerum reconciliatum Byzantijs recentes Hiſtorici, vt Zonoras & alij plerique tradunt, Hippodromum aedificaſſe. Zoſimus antiquus Hiſtoricus ſcribit, Conſtantinum Magnum Hippodromum elaboraſſe, omniq; cultu pulcherrimo adornaſſe, partemq; eius feciſſe templum Caſtoris,

CIRCVS CASTRENSIS LATERITIVS
Tertio ab Vrbe lapide Via Appia
ONVPHRII·PANVINII·VERONENSIS·F·E·opera et formis diligenter
Oppidum
Moenianum
Occidens uersus Via Appiam
Venationum locus
Carceres
disiecti
Meta
Columnae antiquæ
Oppidum

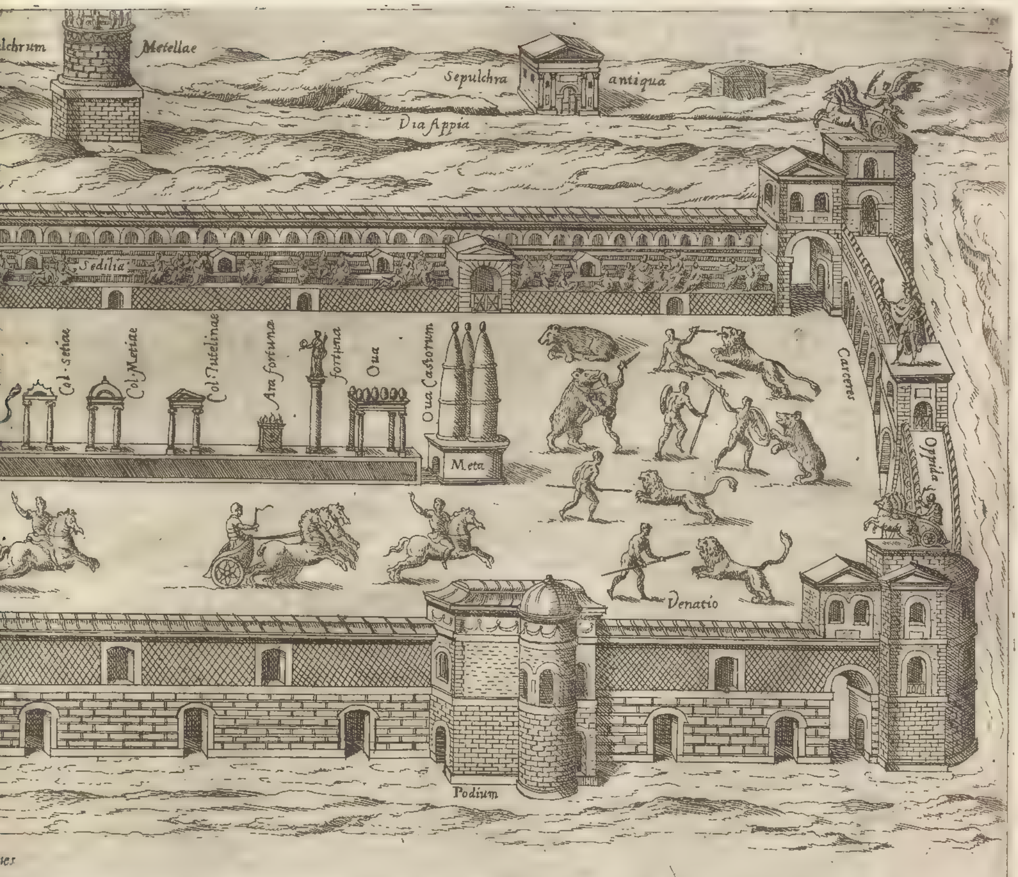

ARACALLI VVLGO APPELLATVS
itus
pressus Venetijs · ANNO · SAL · ∞DLXXX Gre. XIII. Pont. Cum priuilegijs
Aquaeductus
Templu Martis hodie S. Vrbani
Sedilia
Obeliscus fractus
Moenianum et ostium
Spina
Meta
Ostius uersus Via latinam
Podium
Q
Pag 56.

CIRCI·CASTRENSIS·CARACALLI VVLGO

VIA APPIA

Ex his quae supersunt uestigijs accurata delineatio. Onuphrij panuinij

ulchrum
Metellae
Sepulchra
antiqua
Via Appia
Sedilia
Col. Metiae
Col. Tutelinae
Ara fortunae
fortuna
Oua
Oua Castorum
Meta
Carceres
Oppida
Venatio
Podium
Occidens
CHNOGRAPHIA
LLATI AD TERTIVM AB VRBE LAPIDEM

A ſtoris, & Pollucis, quorum ſimulachra uſque in ſuam aetatem, hoc eſt, Theodoſij minoris, in Hippodromi porticibus extantes uidere liceret. In medio Circo, quem Grȩci Hippodromum appellant, Obeliſcus ex Thebaico lapide factus extat, cuius cum non meminerit antiqua regionum deſcriptio, & meminerit Obeliſci Thebaici quadrati, quem ponit in quinta regione, arbitrarer hunc terraemotu euerſum translatum fuiſſe in Hippodromum à Theodoſio poſt aeditam deſcriptionem regionum: Niſi hæc Theodoſiacorum multorum meminiſſet operum, niſi praeteriret non nulla in commemoratione regionum, quorum poſtea meminit in generali deſcriptione Vrbis. Habere igitur plures Obeliſcos Conſtantinopolis potuit, ex quibus non ſupereſt ille Thebaicus, quem in quinta regione ponit antiqua regionum deſcriptio, duos adhuc extantes uidi cum primum ueniſſem Byzantium, unum in Circo Maximo, alterum intra Clauſtrum Regium, in latere primi collis uergente ad Septemtriones, quadratum ex lapide Thebaico factum, erectum iuxta domum ui-B ctuariarum officinarum Regiarum, ſed paulò poſt euerſum. Et extra Clauſtrum, elatum uidi iacentem longum triginta quinque pedes, cuius ſingula latera, ſi bene memini, ſenos pedes, lata perimetrum illius efficiebant uiginti quattuor pedum. Hunc Antonius Priolus nobilis Venetus emit, Venetias exportaturus, & in foro Diui Stephani locaturus. Alter verò in medio Hippodromo pro meta in hunc diem extat ſupra quattuor teſſeras aeneas latas quoquo uerſus ſeſquipedem altas tantundem ſuſtentatas baſi & ſtylobate. A ſolo duos gradus habet ſtylobates, quorum inferior à terra altus eſt pedem unum, cuius latitudo pedalis, ſuperior gradus altus duos pedes, proiectus extra ſtylobatem quattuor pedes, & totidem digitos, gradus ſubiecti non ſunt ſtylobatae, ſed adiecti, & aſtructi uelut ſuggeſtus, vt apparet ex commiſſura, ſupra quos latus quoquo uerſus duodecim pedes ſtylobates eminet in altitudinem quattuor pedum & octo digitorum, & extra baſim proijcitur ſeſquipedem. Praeter hos quattuor pedes & ſex digitos ſtylobates pedalem altitudinem excedit, non extra ba-C ſim eminentem, nam ex ſummo ſtylobate eminet ſtriatura alta pedem & tredecim digitos quadrilatera, nempè ex perpetuo uno eodemque lapide conſtans, quo ſtylobates. Nam ſtylobates emittit ſuam ſupremam partem, non ſolum ſeſquipede ſtrictiorem, quam infimam, ſed etiam angulis mutilatam, locoque quattuor angulorum diminutorum exiſtunt quattuor lapides quadrati marmoris Thebaici rubentis, ſinguli alti ſeſquipedem, nempè quantum ſtriatura ſtylobate, his quattuor angularibus lapidibus intercluſa, qui cum intermedia parte ſuprema ſtylobate ſuſtinent baſim altam pedes ſeptem, & tredecim digitos, proiectam extra imum ſcapum Obeliſci, ſeſquipedem quoquo uerſus patentem nouem pedes, totidemque digitos, quæ tota inſculpta eſt ut ſtylobates, qui ſtatuis eminentibus omnia latera inciſa habet, ex Septemtrionali quidem latere expreſſae ſunt ſtatue, duobus ordinibus ſcalptae, quorum inferior continet duodeuiginti ſtatuas, & duas ergatas, earum ſingulas quaterni homines uerſant uectibus, quibus funes ductarij circũ ergatas uoluuntur, Obeliſcum ia-D centem trahentes. Tum in eodem ordine ſcalptus eſt Obeliſcus rectus, ut nunc eſt, tum ſtatuae tres, quarum Conſtantinopolitani praedicant unam eſſe magiſtri, alteram diſcipuli, quam magiſter, niſi interpoſita tertia perſona retentus fuiſſet, caſtigare conatur, quod ſe abſente Obeliſcum erexiſſet; In ſuperiori ordine binae ergatae connituntur cum ergatis inferioribus Obeliſcum iacentem trahere, verſatae ſingulae à quaternis hominibus circumuoluentibus ualidos funes bene eminentibus toris expreſſos. Quod ſi ſtylobate amplitudo capere rationem potuiſſet, qua erectus, eſt non dubito, quin talem ſculpſiſſet, qualem deſcribit Marcellinus. Sola inquit, reſtabat Obeliſci erectio, quæ uix, aut ne uix quidem ſperabatur poſſe compleri, ideſt, uſque ad periculum altis trabibus, ut machinarum cerneres nemus, innectuntur vaſti funes, & longi ad ſpeciem multiplicium liciorum coelum denſitate nimia ſubtegentes, quibus

colligatus Obeliscus,paulatimque per arduum inane portentus,diuque pensilis millibus multis tanquam molendinarias metas rotantibus cauea locatus in media; Hunc Obeliscum posse etiam Byzantios machinatores in alium locum transferre incolumem, aduerti ex columna sita in dorso quinti collis Constantinopolitani, quæ parum cedebat Obelisco. Hanc à suis sedibus deijci in terram uidi, in hunc ferè modum;circum columnam aliquo tamen interposito spatio trabes ingentes crebras in quadrum dispositas in solo defixas columna ipsa excelsiores erexerunt paribus interuallis inter se distantes,supra trabes imposuerunt transuersa tigna,omnia inter se firmissimè reuincta,ex quibus Trochleas creberrimas appenderunt, per quas traiecerunt ualidos funes ab imò columnae scapo ad summum surgentes ad columnam strictissimè alligatos densis funibus,ut se contingerent,& transuersis rectos uelut tramis stamina secantibus,formam textilis operis repraesentantibus,extra quadraturam trabium similitudinem turris quadratae gerentium. Ergatae utrinque multae in terram defixae erant,uersatae à multitudinae robustissimorũ iuuenum,funes illos ualidos,quibus columna cingebatur trahentes tamdiu,quoad columnam à sedibus subtraxerunt,deinde sensim detrahentes in terram deiecerunt,& curribus impositam firmissimis,quos rotae crassissimis ferris cinctae sustinebant traduxerunt incolumem in collem tertium ad Soleimani Regis aedem ornandam.

Iam uerò in latere stylobatae Occidentali Obelisci, incisum est hoc Epigramma.

Κίονα τετρα'πλευρον α'εἰχθονι κείμενον α"χθος
Μοῦνως α'νασήσας θεοδόσιος βασιλεὺς
Τολμήσας πρόκλος ἐπεκέκλετο, καὶ τόσος ἔστη
Κίων ἠλίοις εν τριακόντα δύο.

In latere Orientali inscriptum hoc est Epigramma incisione literarum Latinarum,sed paululum exesa,sed ut legere potui, sic habet

DIFFICILIS . QVONDAM . DOMINIS . PARERE . SERENIS
IVSSVS . ET . EXTINCTIS . PALMAM . PORTARE . TYRANNIS
OMNIA . THEODOSIO . CEDVNT . SVBOLIQVE . PERENNI
TERDENIS . SIC . VICTVS . DVOBVSQVE . DIEBVS
SVB . IVDICE . PROCLO . SVBLIMES . ELATVS . AD . AVRAS .

In Meridiano latere duplex ordo statuarum exprimitur, inferior quattuor currus partim bijuges,partim quadriiuges habet,quorum unumquemq; unus regit auriga. Superior ordo continet duos equites,tres pedites,togatos tres,Obeliscos duos,quattuor columnas in quadrum dispositas epistylia sustinentes; Iam uerò ex Boreali basis latere scalpti sunt quattuor ordines,continentes trigintaquinque statuas togatas. Ex latere Occidentali eminent duo ordines, quorum inferior habet nouem statuas supplices offerentes munera Regi, qui stat in superiori ordine cum statuis decem & sex. Latus Meridianum duobus ordinibus distinguitur, inferiore decem statuas togatas exprimente,superiore uiginti togatas omnes,exceptis quattuor clipeatis. Latus Orientale habet in parte inferiori tres ordines,infimus continet decem & sex personas,alias uiriles,alias muliebres saltantes,alias organa pulsantes, supra quas eminent duo ordines capite tenus, puto spectatores. Superior ordo reddit uiginti statuas harum sex ab alijs distinguuntur columnis,media coronam tenet manu; supra basim extant quattuor tesserae aeneae,quibus in quadrum dispositis, totus Obeliscus sustinetur,cuius quidem quadrati singula latera ima lata sunt circiter sex pedes ab imo ad summum scalpta notis Ægyptiacis.

In medio Hippodromo etiamnum extat structilis Colossus ex lapidibus quadratis factus,olim ut quidam imperitus in lucem prodidit,marmoreis crustis,vt uerò Epigramma in eius basi incisum testatur,aereis tabulis uestitus ferro colligatis,ut apparet ex

A ret ex foraminibus non modo in ſcapo,ſed etiam in baſi remanentibus, in quæ quidem foramina regulae ferreae inſitae erant plumbo confirmatae, nunc ſpoliatis reſtat ſtructuram interiorem lapideam prodens barbarorum auaritiam expertus,qualem prius periclitatus eſt Rhodius,quem regnante Conſtante nepote Heraclij,Agareni diſtraxerunt poſt mille & trecentos annos ex eo tempore, quo eiectus fuerat; Quem Iudaeus quidam Emeſenus emit, & eius aes diſtractum noningentis camelis exportauit,in illius Conſtantinopolitani baſi inciſi ſunt uerſus ſubſequentes.

Τετράπλευρον θαυμάτων μεταρσίων
Χρόνῳ φθαρὲν, νῦν κωνσταντῖνος
Δεσπότης οὗ ῥωμανὸς παῖς, δόξα τῆς σκηπτουχίας
Κρεῖττον νεουργεῖ τῆς πάλαι θεωρίας
Ὁ γὰρ κολοσσὸς θάμβος ἦν ἐν τῇ
Ῥόδῳ, καὶ χαλκοῦς οὗτος
Θάμβος ἐστὶν ἐνθάδε.

B Tres gradus imae huius baſi adiuncti ſunt,primus à terra altus eſt duos pedes, ſecundus pedem & duos digitos,tertius tantundem. Baſis eſt marmor quadratum altum ſeptem pedes & tres digitos, cuius latera ſingula lata decem pedes & dodrantem,hic Coloſſus excelſior eſt Obeliſco,in cuius cacumen cum feſto quodam die qui celebrabatur ob circuncisionem Principis Boldaniae aſcendere uidi circulatorem quendam benè peritum, & deſcendere incolumem quem ſubſecutus alter imperitior aſcendit quidem ſimiliter in cacumen,ſed excelſitas ita praeſtrinxit eius oculos, ut deſperans deſcenſum,ſe quantum contendere potuit,longe à coloſſo proiecerit, ne decideret in coloſſi crepidines,itaque rectus cadens pedibus altè defixis in terram ſtatim mortuus ſpectatus eſt.

In ordine Obeliſcorum directo in mediam longitudinem Hippodromi ſeptem columnae extant,quarum una ex marmore Arabico facta,perimetrum habet decem C & ſeptem pedum & octo digitorum,in qua Abramus Baſsà Herculem ex aere factum de Vngaricis Manubijs ſtatuerat,ſed illo extincto,Hercules,qui non modo uiuus in domandis monſtris orbem peragrauerat,ſed etiam mortuus huc illuc geſtatus fuerat, tot clades euaſerat tandem euerſus, & diſtractus eſt à Turcis acerrimis hoſtibus ſtatuarum,& totius artis Vitruuianae Herculae praeſtantioribus,qui tertiodecimo pro poſito certamine Herculem uicerunt, fortius quam qui primi uicerunt longis ante temporibus, ex eo, quod Herculem ligneum ſumma arte factum combuſſiſſent, ut Diagoras impius in publicum diuerſorium profectus cum lignis egeret ad lentem coquendam,inueniſſet qui Herculem ligneum pulcherrimè,& ſumma arte laboratum eum in fruſta diſſectum in ignem congeſſit,addens hæc uerba. O Hercule, qui duodecim certamina ſubijſti, age, & tertiumdecimum certamen ſubeas,& lentem D nunc coquas. Extat etiá in eodem ordine altera columna aenea,ſtriata non quidem canaliculis,rugas matronalium ſtolarum referentibus,ſed ſpiris trium ſerpentum,inter ſe circumplicatarum non ſurſum uerſus directis,ſed tortis in modum tororum. Quos ualde eminentes exprimunt magni funes,& deſinentibus in caput triceps trium ſerpentum quarum capita in triquetram formam diſpoſita longè eminent ſupra columnae toroſum ſcapum. Quamobrem fuerit hæc columna poſita,Conſtantinopolitani multa fingunt,ſed nugatoria omnia,ignorantes maiorum ſuorum hiſtorias. Inter quos Zoſimus ſcribit Conſtantinum magnum in Hippodromo ſtatuiſſe, Apollinis ſtatuam. Sozomenus Salaminus adiungit, Conſtantinum non modo tripodes Delphicos in Hippodromo poſuiſſe,ſed etiam celebratiſſimum tripodem quem Pauſanias Lacedaemonius,atque Vrbes Græcæ poſt bellum Medicum Apollini Delphico conſecrarunt. Euſebius Clarius tradit Conſtantinum in quadam Conſtantinopolis parte Sminthium Apollinem ſtatuiſſe,in Hippodromo autem conſtituiſſe

Pythium tripodem,circa quem ſerpens in ſpiras uolueretur; ex quibus ueriſimile uidetur,tripodem illum ſtatutum fuiſſe ſupra hanc columnam aeream tricipitem, ut erat apud Delphos ex Herodoto qui tradit ex decimis Manubiarum Perſicarum tripodem aureum factum in Delphis collocatum fuiſſe ſupra ſerpentem tricipitem aereum,atque idem affert Perſis ad Plateas uictis,tripodem aureum ibi repertum,redditum fuiſſe Deo Delphico,inſiſtentem ſupra triplicem ex aere colubrũ proximè aram. Similiter,errant qui putant hanc columnam nunc aeream olim inauratam ſpoliatam auro fuiſſe à Turcis,cum multis ſęculis ante Turcos aurum detractum fuerit,vt liquet ex Pauſania. Commune,inquit,fuit Græcorum de Plantenſi praelio donum aureus tripos ſuſtentatus aeneo dracone,aesque Pauſaniae aetate manſit ex eo donario integrum auri quod fuit,duces Phocenſium amouerunt,deinceps quinque columnae inſequuntur tenentes eundem ordinem quem tenent Obeliſcus,Coloſſus,& aenea columna procedentem recta uia per mediam Hippodromi longitudinem. In fronte Hippodromi ſpectante ad Propontidem, decem & ſeptem columnae marmoris albi,etiam tum extabant,cum ueni Byzantium cum ſpiris,& capitulis,& epiſtylijs digeſtae in ordinem ambientem Hippodromi partem ſitam inter Meridiem & Occaſum, quarum ſtylobatae alti duos pedes,& decem digitos ſuſtentati ſubſtructionibus fornicatis,aequatiſque ex interiori plus minus altis quinquaginta pedes, poſiti ſinguli ſunt ſupra murulum proijcientem duos gradus, uel plinthos quadratos, inferiorem quidem non ex uno lapide factum altum pedem,& digitum, ſuperiorem uerò altum pedem & digitos ſex,proiectum extra ſtylobatem octo digitos,quorum ſingula latera lata pedes octo,& dodrantem,ſtylobate lati quinq; pedes & ſeptem digitos,quoquo uerſus,eorum eminentiae imae poſitae pro toris reliquiſq; modulis ſunt alti ſex digitos & ſemidigitum ſuperiores eminentiae poſitae pro coronidibus tantundem ſpirae plinthus craſſus undecim digitos,torus inferior ſeptem digitos & dimidium digitum,ſcotia quattuor digitos,torus ſuperior ſex digitos,calcaneum ſcapi altũ quinque digitos,diameter ſcaporum eſt trium pedum,& quinque digitorum,eorum altitudo uiginti octo pedum, nunc ſcapi proſtrati iacent cum capitulis & baſibus nuper euerſi ad aedificandum Xenodochium Regis Soleimani. Dolui eorum caſum,non tam ex eo,quod proiecti humi iacerent, quam quod eorum nonnulli ſecarentur in tabulas ſolum conſtraturas balneorum,quodq; capitula ex antiqua artis ratione commutarentur in barbaricos modulos,aut in pilas excauarentur piſtrinarias,epiſtyliaq; & ſpirae exſcinderentur in murorum aedificationem,intercolumnia inter ſcapos lata erant undecim pedes diaſtyli compoſitione lubrica,ex qua aduerti propter interuallum magnum epiſtylia fracta eſſe,capitula omneis modulos habebant operis Corinthij,& trabeatio egregiè expreſſa praeter echinos,qui ſcalpti non erant, annuli ferrei ex epiſtylijs pendebant,vnde uela ſuſpendebantur; Supra harum ordinem columnarum extabat alter ordo columnarum etiam aliquanto poſt, quam Othomani ceperunt Vrbem, antequam Galli, & Veneti cepiſſent Conſtantinopolim, extabant in Hippodromo cum alij permulti equi lapidei & aerei,tum quattuor inaurati mira arte elaborati,quales hodie extant ſupra veſtibulum aedis Marcianae Veneticae,quos deportatos aiunt ex Conſtantinopoli. Praetereo non modo permultorũ Regum Principum,ſtatuas in Circo ſtatutas,inter quas Iuſtiniani Regis ſtatua celebratur peruulgatis uerſibus,ſed etiam Eunuchorum maximè ualere ſolitorum apud Imperatores Conſtantinopolitanos. Inter quos fuit ſtatua Platonis eunuchi Cubicularij Regij, qui imperante Baſiliſco exuſtus eſt. In cuius quidem ſtatuae pectore etſi inſcriptum Suydas teſtatur fuiſſe qui hanc ſtatuam in alium locum tranſtulerit,laqueo ſuffocetur,tamen ex templo Procopij, in quo prius erat,cum id reficeretur traducta eſt in Hippodromum. Iam uerò quid commemorem infinitas ſtatuas pugilum, luctatorum,aurigarum,in Hippodromo ſitas,quę etſi dudum perierunt,tamen recens eorum

ONVPHRII·PANVINII·VERONENSIS
Fratris Eremitae Augustimani opera et
formis. Venetijs Anno salutis ∞DLXXX.
Gre.° XIII·Pontif·Maximo·Cum priui
legijs principum

R
Pag. 61.

CIRCI · SIVE · HIPPODROMI Constantinopolitani ab imp. caesare Flauio Constantino Augusto exaedificati reliquiae, quae centesimo ante anno, quom ea vrbs a Turcis occupata est, adhuc supererant.

A memoria non perit, retenta plusquam trecentis uersibus etiamnum extantibus, quibus nonnulli aurigae decantantur, sed permultorum memoria extincta est, vt Thomae aurigae praestantissimi, quæ ne funditus pereat, me admonet lapidis fragmentum, quod uidi Byzantij cum hac inscriptione θωμᾶ ἡνιόχου qui fortasse ille est de quo ad Faustum Romæ praepositum Theodoricus Rex scribit: Dudum Thomati aurigae ex Orientis partibus aduenienti annonas rationabiles consideratio nostra largita est, donec eius artem probaremus & animum. Sed quoniam in hoc agone primatum dicitur obtinere, eiusque uoluntas patria derelicta nostri sedes fouere delegit Imperij, menstrua eum duximus largitate solidandum, ne adhuc redderemus quam Italiae dominatum elegisse cognouimus, is enim frequenter uictor per diuersorum ora uolitauit, plus uectus fauore, quam curribus, suscepit partem populi protinus inclinatam, & quos ipse fecerat tristes, laborauit iterum facere laetiores, modo agitatores arte superans, modo equorum uelocitatem transcendens. Frequentia palmarum eum dici B faciebant maleficum, inter quos magnum praeconium uidetur esse ad talia crimina peruenire. Necesse est.n. ad peruersitatem magicam referre, quorum meritis non potest applicari spectaculum expellens grauissimos mores, inuitans leuissimas contentiones, euacuatio honestatis, fons irriguus iurgiorum quod uetustas habuit sacrum, sed contentiosa posteritas fecit esse lubricum. Ex quibus Theodorici uerbis assequi possumus, hunc Thomatem, qui forte Byzantium reliquerat ob factiones partium, periclitatum fuisse Romæ ob partes diuersis coloribus in diuersa studia distractas, quæ non modo Romam, sed etiam Constantinopolim grauissimè afflixerunt, quibus non modo ciues, sed etiã Imperatores magni in grauissimum discrimen Imperij inciderunt. Nunc uerò Circus Constantinopolitanus friget omnibus ornamentis spoliatus, nuperq; exaedificari coeptus est, quod me spectantẽ dolore affecit, quem augebat Belisarij primũ de Rege Vandalorũ in Hippodromo triumphantis, deinde ob virtutẽ summã maximè periclitantis recordatio, quam mihi dabat numisma quod tũ C fortè habebam in manibus, in cuius uno latere scalptus erat Iustinianus, Belisariũ excipiens triumphantẽ, in altero Belisarij imago cum hoc elogio. Gloria Romanorum Belisarius. Procopius scribit in Hippodromo fuisse portam appellatã Cochliam ob descensum in orbẽ procedentem. Itemq; aditũ fuisse quendã qui appellaretur mortuus, idem etiã dicit in Hippodromo fuisse porticũ appellatã Venetiam à Veneta parte ibi sedere solita; ex qua colligere licet, fuisse etiã porticum prasinã, aliàsque porticus aliorũ colorum, partesq; non promiscuè sed porticibus distinctas spectauisse.

Eius Circi descriptionem, ex antiqua Constantinopolis topographia, quæ paulo antequàm Vrbs in Turcorum potestatem uenisset facta fuit, excerptã, sic adieci, parum his quæ à Petro Gilio dicuntur quadrantem. Fieri.n. potest ut centum annorum interuallo, Circi siue Hippodromi Constantinopolitani aspectus mutatus sit, Turcis eum indies demolientibus, & uastantibus, ac ad suos usus praeclarissima marmora, & columnas uertentibus.

D

❦ Figura Ænea. R.

DE SECVNDO CIRCENSIVM LVDICRO, SCILICET CERtamine Gymnico, siue Athletico. Cap. I.

LVDORVM Circensium singulas partes exponere ingredienti, duplex mihi ordo in ijs tractandis occurrit, originis, & temporis quo edebantur. Nam quantum ad originem spectat (cuius ordinem sequi magis placet) primum cursus, deinde gymnica, tertio pompa, quarto uenationes, siue contra bestias certamina, quinto Troiae lusus, sexto pugnae, septimo nauma-

Duplex Ludorũ Circensiũ ordo. Originis & temporis.

naumachia transigenda sunt. Quod si temporis editionem sequi magis uellemus, primò pompam, mox sacrificia, deinde certamen curule, & equestre, postea lusum Troiae, quinto uenationes, sexto certamen gymnicum, septimo pugnas, & naumachiam persequi oporteret: ita.n.plerumque in Circo exhiberi solebant, ut exposui. Quorum omnium Ludicrorum ex antiquis nomismatibus simulachra hic adieci una tabella expressa, quorum nomismatum primo pugiles, secundo Ludus Troiæ, tertio uenatio, quarto pugnę equestres & pedestres, quinto & sexto naumachię delineatę sũt.

Figura Ænea. S.

Varia porro fuisse Circi spectacula præter ea quæ dicam breuissimè lib.II.contra gentes ostendit Arnobius quum ait: Quid cursores, pugiles, quadrigarios desultores grallatores, funambulos, bigarios, præstigiatores? &c. Cæterum originis rationem sequi malens, cursus certamine expedito gymnicam, siue athleticam ingrediamur, quam cursui addidit L. Tarquinius Priscus. Quarum uocum eandem rem exprimentium prior ab exercendo, posterior à certando dictæ sunt. Dionysius Romanarum antiquitatum accuratissimus scriptor in lib.VII. fine, ubi Circensium pompae ordinem describit: Finitis (inquit) cursibus equestribus, hi qui corporibus suis certant, subintrant, Cursores Pugiles, & Luctatores, tria enim hæc athletica certamina apud ueteres Græcos erant, ut in Patrocli funere exponit Homerus.

Gymnicę inuentor Romæ L. Prisc⁹ Rex.

Gymnicum uerò certamen est (ut lib.XVIII.cap.XVII. Etymologiarum tradit Isidorus) uelocitatis ac uirium gloria. Quod à Lycaone Arcadiae Rege in Græcia, Plinio libro VII.cap.LVI. auctore, primum inuentum à Græcis, ad Tuscos, ab ijs ad Romanos manauit, & à Gymnasijs, in quibus apud Græcos fiebat nomen obtinuit. Gymnasium porro locus est, in quo fit aliquid exercitij ἀπὸ τοῦ γυμνάζων, hoc est, ab exercendo dictum. Quare amplissima loca illa, quibus Cursores, Luctatores, Pugiles, & cęteri id genus athletae exercebantur, peculiari nomine à ueteribus Græcis Gymnasia, & palastrae uocatae sunt, à Romanis uerò Græco etiam uocabulo Thermae, Ludi uerò ipsi Gymnici. Cęterum postea gymnasium pro omni loco, in quo aliquod exercitationis genus fieret, sumptum est, ut pro Ludo litterario, & scholis, siue diatribis philosophorum. Cicero de Oratore: Clamabant credo omnia gymnasia, atque omnes philosophorum scholae, sua hæc esse omnia propria; & Plinius iunior in Epistolis: Gymnasijs indulgent Graeculi. A Gymnasio autem duplex uox diuersa significans fit gymnastica, & gymnica. Gymnastica est ars qua homines exercentur ad sanitatem tuendam, & corporis robur sustinendum. Quare Aristoteles lib.VIII. Politicorum praecipit Adolescentes gymnasticae, & pedotribae esse tradendos, ita ut fiant exercitatiores, firmioresque. Plato autem lib VII.de legibus, gymnasticæ nomine exercitationes omnes bellicas contineri docet, hæc à gymnica manauit. Gymnica uerò est ars, & doctrina, qua homines cum disciplina exercentur, non sanitatis tantum, & pugnae, sed uictoriarum gratia; immò ipsa pugna, & decertatio. Ars porrò Gymnica, à publica concertantium aemulatione, praemiorumque, quæ uictoribus dabantur spe, originem habuit. Postea ad Deorum cultum, hominumq; delectationem transijt (Hinc Cicero pro Muraena, Ludis obtestamur & ducimur, scripsit) demũ ad exercitium corporis, & sanitatem tuendam, corporisq; uires exercendas frequentata est, gymnica porrò ars etiam Athletica ab athleta uocabatur. Athleta porrò ab ἆθλος, hoc est à certamine, uel ἆθλον, quod certaminis praemium significat, dictus est. Quo nomine apud Græcos Gladiatores, Cursores, Pugiles, Palestritae, qui idem, & Luctatores erant, & reliqui omnes qui corporibus suis, quauis ratione decertabant, compræhendebantur. Hi in gymnasijs inter se pugnantes exercebantur. Cicero secundo Tusculanarum: Faciunt (inquit) idem quum exercentur athletae. Plin.lib.XI. cap.

Gymnicũ certamẽ quid. *Gymnasiũ quid.* *Thermæ.* *Gymnastica quid* *Gymnica quid.* *Athletica quid.* *Athleta quid.*

CIRCI·ET·QVINQVE·LVDICRORVM·CIRCENSIVM EX
Veronensis inuentoris impensa et formeis Venetys anno
Obeliscus
Maenianum
Pugna equestris
Oua Castorum
Obeliscus lunae
Oua
Fortunae
Surculus
Col' Iutelinae
Col' Metiae
Columnae Seiae
Aedes Solis
Meta
Spina
Athletica
Ludus Troiae
Podium

PRISCIS MONVMENTIS GRAPHICA DEFORMATIO . ONVPHRII PANVINII
lutis. ∞ D LXXX Gre XIII. pont. max. Cum priuilegijs principum
Euripus
Podium
Cybele mater deum
Ara lanium
Deorum magnoȝ
Deoȝ Valētum
Deoȝ potentium
Ara murciae
Victoria
Delphini
Oua Castoris
Meta
Pugna pedestris
Venatio
Maenianum
CIRCVS
Pag. 62.

IMP C GORDIANVS PIVS FELIX AVG P M TR P IIII COS II P P
ATHLETAE
SIVE
PVGILES
I.
IMP·CAES·M·AVRELIVS·
ARMATA
SEX·LVDICRORVM CIRCENSIVM·ET NAVMACHIAE·ANTIQVI·NVM
Venetijs Anno salutis
ꝏ Ð L X X X.
IMP·NERO·CLAVDIVS·CAES·AVG·GERM·P·M·TR·POT·COS·P·P·IMP·II
DECVRSIO
LVDVS·TROIAE
II.
NIKA·NAYKPA
Nomisma argen

VERVS · ALEXANDER · AVGVSTVS
SALTATIO
IIII.
VENATIO
L · REGVLVS
III.
MI·ONVPHRII·PANVINII·VERONENSIS·FORMEIS
DILIGENTER·EXCVSI
ΤΩΝ·ΚΑΠΙΤΩΛ
GREG. XIII PONT.
Cum priuilegijs
ΕΠΟΙΗCΕ·ΦΛΑΟΥΙΟC·CABINOC
NAVMACHIAE
Nummus argenteus Domitiani Imp
m Claudij Imp
VI.
V.
S
Pag. 62.

A cap. LIII. ideo athletas malunt cibos ambulatione perficere. Hinc metaphoricè athletica uita, pro firmissima usurpatur,& athletica absolutè ponitur pro arte certandi. Plaut.in Epid.Quid herilis noster filius ualet. Respondet: Pugilicè,atq; athletice ualet. Et in Bacchidibus. Bene ne usque ualuit. Respondet: Pancraticè,atque athleticè. Et quanquam athletarum nomine omnes qui corporibus suis quauis ratione decertarent,apud Græcos dicerentur,tamen apud Romanos athletae propriè uocabantur tantum Pugiles, & Luctatores: cętera enim athletarum, siue gymnicorum genera propria nomina habebant,ut Cursores, Saltatores, Gladiatores, & alij eiusmodi. De athletis Tranquillus in Caesare cap.XXXIX. Athletae stadio ad tempus extructo in regione Martij campi (nam Circus alijs Ludicris occupatus erat)certauerunt per triduum. Athletas.n.antiquitus in Circo decertasse praeter Dionisium lib.VII. ex libro XXXIX. Historiarum Liuij intelligitur. Apparatos (inquit) Ludos M.Fuluius quos uouerat Aetolico bello,fecit. Multi artifices ex Græcia uenerunt B honoris eius caussa. Athletarum quoque(Græcorum intellige)certamen,tum primo Romanis spectaculo fuit,& uenatio data Leonum,& Pantherarum.Quum uerò Ludorum uis creuisset,è Circo athletarum certamen sublatū fuit,& ad stadium,& gymnasia primum pro his constituta,deinde ad amphiteatra translatum.

De athletis multa

Valerius libro II.cap.I.de Institutis antiquis. Athletarum (inquit) certamen à M. Scauri tractum est munificentia. Quos in theatrum ab eo primum inductos intelligere Valerium opinor. Tranquillus in Augusto cap. XLIII. Athletas extructis in Campo Martio sedibus ligneis,edidit. & cap.XLV. Nulli Græco certamini interfuit, quo non pro merito certantium quemq; honorauerit,spectauit,& studiosissimè Pugiles,& maximè Latinos non legitimos,atque ordinarios modo, quos etiam comittere cum Græcis solebat, sed & cateruarios oppidanos,inter angustias uicorum pugnantes temerè,ac sine arte. Vniuersum denique genus operas aliquas publico spectaculo praebentium,etiam cura sua dignatus est. Athletis,& conseruauit priuilegia, C & ampliauit. Idem in Nerone cap.XL. Statimque in Gymnasium progressus certantes athletas effusissimo studio spectauit. Et in Augusto cap.XLIIII. Athletarum spectaculo muliebrem sexum omnem adeo submouit,vt pontificalibus Ludis pugilum par postulatum distulerit in sequentis diei matutinum tempus,edixeritque mulieres ante horam quintam uenire in theatrum non placere. Nero tamen obscęnus Imperator,ad eorundem spectacula virgines etiam Vestales inuitauit. Suetonius cap.XII. Ad athletarum spectaculum inuitauit virgines Vestales,quia Olympijs quoq; Cereris Sacerdotibus spectare conceditur. Et paulò ante; Gymnico certamini quod in septis edebat inter Buthysiæ apparatum,barbam primam posuit, conditam in auream pyxidem. Idem cap.LIII. Exijt post scenicas coronas opinio proximo ludro descensurum eum ad Olympia inter athletas, nam luctabatur assiduè, nec aliter certamina gymnica Græcia tota spectauerat,quàm brabentarum more in stadio humi assidens ac si quæ paria longius recessissent,in medium manibus suis protrahens. Dio in Ela-D gabalo Spectaculis Sardanapali adfuit Aurelius Aelix nobilis Athleta,qui Olympijs lucta,& pancratio certauit,& utriusque certaminis uictor in Capitolino agone fuit, quod ante eum Romæ nemo fecerat Memoranter Athletæ illustres multi,inter hos Milo Crotoniata,de quo Gellius lib.XV.cap.XVI. Milo(inquit)Crotoniensis athleta illustris quem in Chronicis scriptum est Olympiade prima coronatum esse,exitum habuit vitæ miserandum, & mirandum. Cum iam natus grandis artem athleticam fecisset,iterq; faceret fortè solus in locis Italiae siluestribus quercum uidit proximè uiam patulis in parte media ramis hiantem. Tum experiri credo etiam uolens an vllae reliquæ sibi uires adessent, immissis in cauernas arboris digitis, deducere & rescindere quercum conatus est, ac mediam quidem partem discidit diuisitque: Quercus cum in duas deducta partes,quum illo quasi perfecto quod erat connixus,

manus

manus laxaſſet ceſſante ui redijt in naturã, manibusq; eius retentis incluſiſque ſtricta E denuo, & cohęſa, dilacerandum hominem feris præbuit. Fuit etiam athleta Euripides Poeta Tragicus, ut Theopompus auctor eſt. Solinus cap. III. Polyhiſtoris, de eodem Milone tradit, quod ictu nudae manus, taurũ fecit victimam, eumq; ſolidum quã mactauerat die aſſumpſit ſolus non grauatus. Victor omnium certaminum quę obiuit. Idem Solinus alios nobiles athletas commemorat Lygdamum Syracuſanũ, qui XXXIII. Olympiade primus in Olympico certamine Pancratij coronam reportauit, eiusq; oſſa deprenſa ſunt medullas non habere. Item Byzantium pugilem cap. IIII. & cap. V. Polymneſtorem Mileſium victorem in ſtadio Olympiade XLVI. curſu. De hoc eodem Milone Crotoniata Cicero de ſenectute. Quae uox poteſt eſſe contẽptior quàm Milonis Crotoniatae, qui cum iam ſenex eſſet, athletasq; ſe exercentes in curriculo uideret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illachrimansq; dixiſſe: At hi quidem mortui iam ſunt. Et paulò infrà. Per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur quum humeris ſuis bouem ſuſtineret uiuum. Gellius libro V. cap. IX. Aegeles Samius athleta F cum antea non loquens fuiſſet ob hanc cauſam eloqui cępiſſe dicitur. Quum in ſacro certamine ſortitio inter ipſum & aduerſarios non bona fide fieret, & forte nominis falſam ſubijci animaduertiſſet, repente in eam qui id faciebat ſeſe uidere quid faceret magnum inclamauit, atque is oris uinculo ſolutus per omne uitae tempus locutus eſt. Alexander Imp. in titulo Codicis de Athletis. Si tribus (inquit) ad minus coronis publicè fuerint donati, ciuilium munerum uacationem conſequi poſſunt. Apud Vlpianum Iureconſultum in l. Athletas, ff. de his qui notantur infamia, dicuntur etiam athletæ qui non lucri, ſed uirtutis gratia ſe exercent publicè, & non magis coactè quã ſua ſponte, vt ſunt qui hodie ſcrimia exercent. Plinius lib. XXIII. cap. VII. Ficcas ſiccas corpus, & uires adiuuare ſcribit. Ob id ante athletas hoc cibo paſci. Athletarum iudices erant, Athletæ, & agonothetæ uocati. Item curatores horum certaminum, qui præmia certantibus proponebant. Maſtigrophori uerò erant, qui athletas in certaminibus comitabantur, & cum flagellis præibant ſpectatores, & tur- G bam importunam ſubmouentes, ne ſpectaculis impedimento eſſet. Spartianus in Hadriano. Athenis pro agonotheta reſedit. Erant & gymnaſij præfecti gymnaſiarchę uocati, de quibus Sidonius lib. II. Epiſt. ad Domitium qui athletarum, & certaminum gymnicorum curam habebant, de quorum uno mentio eſt in antiqua hac & eleganti inſcriptione, quam in portu Anconitano repertam ex muſęo Fuluij Vrſini deſcripſi.

ΕΔΟΞΕ ΤΟΙΣ ΑΛΕΙΦΟΜΕΝΟΙΣ ΕΠΕΙΔΗ.

Plutarchus in Problematibus auctor eſt, Romanos niſi prius lauiſſent non ungi conſueuiſſe, nec aliud Græcis ſeruitutẽ ac molitiem attuliſſe Romanos putaſſe quàm gymnaſia & palaeſtram, quibus languęſcunt adoleſcentium animi & penitus effęminantur, imo puerorum amores gigni, hanc ſomno & deambulationibus iuuenum corpora corrumpi, hanc ſaltationibus & motu compoſito, & certo ac delicato cibi genere debilitari; quibus de cauſſis ab armis ſe delapſos eſſe non intellexerunt, contentiq; pro ſtrenuis ac fortibus militibus, ſe bonos paleſtritas, & athletas dici & haberi H & ad ſummam inertiam mollitiemque deflexerunt. Loca igitur athletarum certamini deſtinata, præter Circum, & Theatrum, de quo infrà dicam, ſtadium, ſepta, in Campo Martio, Paleſtræ, & Gymnaſia ſiue Thermae etiam fuere. De quibus ſingulis breui dicam. Stadium autem quod Latinè Curriculum dicitur, locus erat, in quo homines, & equi curſitabant, & athletæ certabant, ἀπὸ τῆς ςαδίου hoc eſt à ſtatione, quod Hercules eo ſpatio uno ſpiritu confecto conſtitiſſet. Cicero II. Tuſculanarum. Vt in Stadio Curſores exclamant quam maximè poſſunt. Martialis lib. III. ad matronas.

Stadium quid.

Gymnaſium, Thermae, Stadium eſt hac parte, recede
Exuimur, nudos parce videre uiros.

Catullus de Berecynthia, & Aty,

Abero

A *Abero Foro, & Palestra, & Stadio, & Gymnasiis.*

Lampridius in Elagabalo. Omnes (inquit) de Circo de Theatro, de Stadio, & omnibus locis, & balneis meretrices collegit in aedes publicas, & apud eas concionem habuit Ammianus lib. XXI. Vidit forum Pacis, Pompeij Theatrum, Oclaeum, & Stadium, aliaq; decora Vrbis aeternae. Clarissimum fuit curriculum Stadij Olympici, quod Hercules suis pedibus metatus fertur, continebatque octauam mille passuum, uel milliarij partem, quod CXXV. (vt Plinius lib. II. cap. XXIII. scribit) nostros efficit passus, hoc est pedes DCXXV. passus .n. quinq; pedibus constat, quæ mensura octies multiplicata mille passus, & milliare efficit.

Hinc Circus Maximus Romæ apud Latinos aliquando ob Vei similitudinem Stadium dictus est, quod tamen nomen Græcorum potius fuit; nam quod Latini Circũ, ipsi Stadium, uel Agon uocauere. Tranquillus in Domitiano cap. V. refert ipsum Romæ exædificasse inter cætera Flauiae gentis Templum, Metodium, Stadium, & Nau-B machiam. Idem (ut dixi) cum Stadio Agon erat, in Agone enim quum alijs ludicris, tum cursu præcipuè certabatur, quemadmodum in Stadio & Circo. Censorinus libro de Die Natali, cap. XII. tria Stadiorum genera facit Olympicum passuum, DC. Pythicum passuum ∞ Italicum passuum CXXV. Stadiodromon astylon dicitur à Plinio lib. XXXIIII. cap. VIII. De stadio Olympico ab Hercule condito multa Gellius lib. I. cap. I. Septa loca erant in Campo Martio tabulatis inclusa, in quibus populus Romanus suffragia tributis & centuriatis Comitijs ferre consueuerat, ita ad similitudinem ouilium dicta, de quibus Martialis lib. IX. in Mamurram.

In septis Mamurra diu, multumque uagatus
Hic vbi Roma suas aurea vexat ope.

In quorum medio recessus quidam erat ouile dictum, de quo Lucanus lib. II.

Concidit & miseræ maculauit ouilia Romæ,

Et Iuuenalis Satyra VI.

C *Meroe portabit aquas, vt spargat in aede*
Isidis, antiquo quæ proxima surgit ouili.

Et Ausonius in Panegyri ad Gratianum Imperatorem: Romanus populus, Martius Campus, Equester ordo, Rostra, Ouilia, Senatus, Curia imus ore mihi Gratianus. Liuius septa, & ouile commemorat, quæ ex ligneis M. Agrippa sub Augusto lateritia, & marmorea fecit, picturisq; exornauit. Dio lib. LIII. Augusto VIII. & Tauro Cons. Agrippa septa dedicauit. Septa locus est in Campo Martio, quem ad Comitia tributa habenda Lepidus undequaque porticibus circunductis ædificauerat, & tabulis lapideis, ac picturis exornatum Agrippa septa Iulia ab Augusto cognominauit. Plinius lib. XVI. cap. XL. Fuit memoria nostra in porticibus septorum à M. Agrippa relicta æquè miraculi causa quæ diribitorio superfuerat trabs C. pedum, sesquipedali crassitudine. Palestra ædificij genus apud Græcos erat, cuius exædificationem, & porticuum rationem docet Vitruuius lib. V. cap. XI. In qua uaria ad exercitium ido-D nea loca disposita erant. In his harenis stratis cuncti præter cursores, athletæ se exercebant, ut pugiles, & luctatores, qui etiam palestritae dicti sunt, & ars ipsa palestra, uel palestrica. Palestra propriè dicitur Luctatio à πάλιν iterum, & παίω ferio uel percutio, aut ἀπὸ τῆς πάλης, idest à luctatione, uel ἀπὸ τοῦ πάλλειν, idest à motu urnæ, nam antiqui ducta sorte luctabantur. Martialis lib. IIII. de Rusticatione.

Hinc oleo corpus frico, mollique palestra
Stringo libens, animo gaudens ac foenore liber. Et lib. VII. in Philænin.
Et putri luculenta de palestra.
Vncti verbere vapulat magistri.

Et de Menophilo libro eodem.

Dum ludit media populo spectante palestra.

E

Lucanus libro VIII.

. . . . . Graijs delecta iuuentus
Gymnasiis aderit, studioque ignaua palestre.

Virgilius libro VI.

Pars in gramineis exercent membra palestris.

Terentius in Eunucho.

Fac periculum in litteris, fac in palestra, in Musicis.

Palestra deinde quemadmodum Gymnasium per translationem accipitur pro quauis re aut loco, in quo quis se exercet, aut quoduis exercitij genus agit. Martialis libro IIII. ad Euphemum.

Sufficit in nonam nitidis octaua palestris.

Et libro X. in Marullam.

Idem post opus & suas palestras.

F

Terentius in Phormione.

Ecce è sua palestra exit foras.

Hoc est è domo lænonis, quę est ueluti exercitium ipsius amatoris.

Elegās Epigrāma de quodā palestrita extat in ędib. Cęsianis, dignū qđ vbiq; legatur.

Qui colitis Cybelem, et qui Phryga plangitis Attin
Dum vacat & tacita Dindyma nocte silent
Flete meos casus, non est alienus in illis
Hector, & hoc tumulo Mygdonis vmbra tegor.
Ille ego qui magni paruus cognominis heres
Corpere in exiguo res numerosa fui
Flectere doctus equos, nitida certare palestra,
Ferre iocos actu, fallere nosce fidem.
At tibi dent superi quantum Domitilla mereris
Quæ facis exigua ne iaceamus humo.

G

Xystus quid. Gymnasiū quid.

Palestra igitur (ut dixi) etiam ædificij siue harenae aliud genus fuit, in quo athletæ se exercebant, xystus etiā, & gymnasiū uocatū, de quo infrà dicam. Hæc porrò loca ut xysti, palestrę, stadia, & similia, in quibus athletę exercebantur, duplici ratione à ueteribus extructa fuisse obseruaui. Etenim omnia aut uno parietum ambitu claudebantur (is locus tum gymnasium uocabatur.) Cuius xystus, palestra, Stadium, & similia, partes erant; aut seorsum diuersis locis condebantur, vt Stadium Olympicum in Græcia, aliud Romę in Campo Martio à Domitiano extructum, & alia alibi, quę pro cursoribus praecipuè facta erant diuersis à palestrę & xysti locis.

Gymnasium.

De Gymnasiis & ipsorum partibus scribit lib. VI. Vitruuius, à quorum descriptione haud multum differunt ingentes illę fabricarum moles Romę à diuersis Imperatoribus Thermarum uocabulo exaedificatae, quarum amplissimę & uisū dignę parietinę adhuc supersunt, ut Agryppae, Neronis, & Alexandri, in Campo Martio, Caracalli in piscina publica, Diocletiani in Viminali, Constantini in Quirinali, & aliorum; in quibus quemadmodum in Gręcorum Gymnasiis singula loca erant, in quibus homines hyeme & ęstate, lauari, quiescere, deambularę, & animi gratia commorari, disputare, & colloqui poterant, Gymnasticam quoque sanitatis tuendę, & gymnicam ludicri gratia exercere; quorum locorum praecipua nomina ex Vitruuio, & alijs antiquis scriptoribus adferam posteaquàm de Gymnasijs aliquid dixero.

H

Dio in Traiano. Eo diuitiarum & potentiae processit, ut Gymnasium populo Romano sine impensis substruxerit. In Gymnasio autem Athletas certare solitos, intelligitur ex Tranquillo in Nerone, cap. XL. vbi ait: In Gymnasium progressus certantes athletas effusissimo studio spectauit. Gymnasia igitur (vt dixi) aedificia ingentia erāt; in quibus athletę exercebantur, quę apud Grecos duplicia fuere: erant.n. Gymnasium

aestiuum,

A aestiuum,& Gymnasium hybernum,quod xystus etiam dicebatur. Xystus autem qui ξυστὸν à Græcis nominatur, ambulatorium seu porticus latitudine ampla erat,exercitationi accommodata, in qua vt Vitruuius libro VI. scribit,athletę hyberno tempore tanquam tectis stadijs exercebantur. Hinc athletę aliquando etiam xystici nominati sunt, quod in xystis pugnantes se per hyemem sub tecto exercerent. Tranquillus in Augusto,cap.XLV. Nec in eo minus aut xysticorum certationes,aut gladiatorum pugnas seuerissimè semper exigit. Et in Galba,cap.XV. Liberalitates Neronis reuocandas curauit, vt si quid scenici uel xystici donatum olim uendidissent auferretur emptoribus, quando illi absumpto pretio persoluere nequirent. Extat vetus hoc Epigramma,

Xystus.

L. THENODORVS
XYSTICVS
PARIDI THIMELICO
B BENE MERENTI
FECIT,

Interdum xystus accipitur pro porticu quæ est ante uestibulum, uel paulò intra domum. Cicero in Bruto. Quum inambularem in xysto,& essem otiosus domi. Interdum pro ambulatione, in qua arbuscula sunt in plurimas species effigiata. Plinius iunior Epistolarum lib. Epist.ad Gallum qua uillam suam Faustinam describit. Ante Cryptoporticum xystus est uiolis odoratus. Et infra: In capite xysti deinceps Cryptoporticus horti dicata est. Et lib. V. Epistola ad Apollinarem ubi uillam Tifernatem describit. Ante porticum xystus concisus in plurimas species distinctusque buxo. Et lib. VIII. Epist. ad Romanum. Hic gestatio longo ordine super littus extenditur,hic spatiosissimo xysto leuiter inflectitur, & libro IX. ad Fuscum Epistola: Vt dies suasit in xystum me uel cryptoporticum confero. Tranquillus in Au-
C gusto, cap.LXXII. Sua prætoria quàmuis modica,non tam statuarum tabularumque pictarum ornatu,quam xystis & nemoribus excoluit, &c. Faciundi autem xysti sic uidentur: vt sint inter duas porticus siluæ aut platationes,& in his perficiantur inter arbores ambulationes,ibique ex opere signino stationes,proximè autem xystum, & duplices porticus designentur, in quas per hyemem ex xysto sereno cęlo athletę prodeuntes exercentur; ita Vitruuius libro VI. De altero Gymnasij genere aestiuo scilicet, quod xystum neutro genere, uel harena dicebatur. Vitruuius libro VI. Hypetræ ambulationes(inquit)quas Græci παραδρομίδας, nostri xysta appellarunt (xystus .n. & xystum apud Latinos significatione non nihil differunt, quàmuis Grecè idem sint.) Nam quæ sub Dio sunt ambulationes, siue athletarum harenae,ubi sudo cęlo suas exercitationes palestricas quas paradromidas uocant, xysta, quæ sub tecto vbi athletæ hyeme exercebantur,xystos appellauere Latini. Qui xystis præerat xystarchus dicebatur, qua uoce vtitur Tertullianus in libro ad Martyres, & in antiqua
D basi Græca supposita olim statuæ quam Hermodorus Hierapolitanus patri Demetrio erexerat, ita

Xystum, vel Arena quid.

In foro Traiani in basi statuae inscriptio.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ

A dextro latere.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ . ΕΡΜΟΠΟΛΕΙΤΗΝ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΑ . ΠΑΝΚΡΑΤΙΑΣΤΗΝ . ΠΕΡΙΟΔΟΝΕΙΚΗΝ
ΠΑΛΑΙΣΤΗΝ . ΡΑΡΑΔΟΞΟΝ . ΑΛΕΙΠΤΟΝ
ΤΟΝ . ΑΡΚΙΕΡΕΑ . ΤΟΥΣΥΝΠΑΝΤΟΣΞΥΣΤΟΝ
ΔΙΑΒΙΟΥΞΥΣΤΑΡΧΗΝ . ΚΑΙ . ΕΠΙΒΑΛΑΝΙ
ΩΝ . ΣΕΒ . ΤΟΝ . ΠΑΤΕΡΑ
Μ. ΑΥΡ . ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΗΣ . Ο ΚΑΙ . ΕΡΜΟΔΩΡΟΣ
ΝΕΩΚΟΡΟΣ . ΤΟΥ . ΜΕΓΑΛΟΥ . ΣΑΡΑΠΙΔΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ . ΕΡΜΟΠΟΛΕΙΤΗΣ . ΠΑΝΚΡΑ
ΤΙΑΣΤΗΣ . ΝΕΡΙΟΔΟΝΕΙΚΗΣ ΑΛΕΙΠΤΟΣ
ΑΣΥΝΕΞΩΣΤΟΣ . ΑΝΕΚΛΚΗΤΟΣ . ΞΥΣΤΑΡ
. ΞΗΣ ΔΙΑΒΙΟΥ ΟΥΙΟΣ
Ο ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ ΞΥΣΤΟΥ ΔΙΑΒΙΟΥ
ΞΥΣΤΑΡΧΗΣ . ΚΑΙ . ΕΠΙΒΑΛΑΝΙΩΝ ΤΟΥ . ΣΕΒΑΣΤΟΥ

In qua uerba Pancratiaſtes & Periodonices notata ſunt. Quorum ille dicitur Pancratiaſtes, qui quinq; certaminum generibus uicit, Periodonices verò, qui quattuor Gręciae ludicris uictor extitit Olympijs, Nemaeis, Iſthonijs, & Pythijs. Xyſtum porrò harena etiam uocatur, à tenuiſſimo illo aridoque fluminum puluere, in quo ſub Dio æſtate athletę exercebantur: nam in eiuſmodi aeſtiuis Gymnaſijs harenam ſpargebant, quo commodius & minore in caſu periculo athletę decertarent. In gymnico inſtrumento pulueris ſportulam enumerat Pollux. Athletę enim ante certamen in caniſterio puluere poſt unctionem aſperſi erant, ut prenſiones eſſent firmiores & non lubricę. Nam puluerem luctatoribus ex Ægypto deferri ſolitum auctor eſt. Tranquillus in Nerone cap. XLV. Nam & fortè accidit, ut in publica fame Alexandrina nauis nunciaretur puluerē luctatoribus aulicis aduexiſſe. Plin. lib. XXXV. cap. XIII. Non multum à puluere Puteolano diſtat è Nilo harena tenuiſſima ſui parte non ad ſuſtinenda maria, fluctusque frangendos, ſed ad debellanda corpora paleſtrę ſtudijs. Iam certè Patrobio Neronis principis liberto aduehebatur. Quin & Leonato, ac Cratero, & Meleagro Alexandri Magni Ducibus ſabulum hoc portari cum reliquis militaribus comertijs reperio. Harena hinc accipiebatur pro Stadio, uel curriculo, ſiue agone, in quo curſores currerent; Item pro paleſtra, in qua reliqua athletarum genera decertabant. Plinius lib. VIII. Cęſar harenae Circi, ideſt Stadio ſiuę curriculo, & areae Circenſi Euripum addidit. Et Suetonius in Auguſto, cap. XLIII. Quoſdam muneris die Parthorum obſides tunc primum miſſos per harenam (paleſtrę ſcilicet uel certaminum locum) mediam ad ſpectaculum introduxit. Virg. lib. V.

Harena.

Ille autem ſpiſſa iacuit reuolutus arena.

Et paulò infra eodem libro.

Perculit & fulua moribundum extendit harena.

Et infra.

Exuit atque ingens media conſiſtit arena.

Hinc & amphitheatrorū areae, imo amphitheatra ipſa harena aliquādo vocantur.

In Gymnaſiis autem ſiue paleſtris (ut ſupra dixi) uaria ad exercitium loca diſpoſita erant, quorum praecipua ex antiquis monumentis hęc fuiſſe annotaui.

Gymnaſiorū partes.

Porticus duplices, ſingulares, & ſtadiatae, deambulandi gratia. Exedrae ſpatioſae cum herentibus ſedilijs, in quibus Philoſophi, Rhetores, & alij, qui ſtudijs delectabantur ſedentes diſputabant, haud abſimiles locis illis, in monachorum clauſtris ſitis, quę Capitula uocant. Ephoebeum vbi puberes. Coriceum, ubi puellę exercebantur.

A bantur. Aut Conyceum,ideſt tonſtrina,aut Coryceum,ideſt locus ubi pila ſeu folle exercerentur. Coniſterium ubi luctaturi poſt lotionem puluere aſpergebantur, ut prenſiones eſſent firmiores, & non lubricę, ut ſuprà dixi. Eleotheſium ſiue unctuarium,vbi ceromate,ideſt cerato oleo perfundebantur athletę.Cui oleo ſubacta cera terrę quoddam genus admiſceri ſolitum teſtis eſt Plinius libro XXXV. cap.XIII. Frigidarium lauatio frigida. Hipocauſtum,ſiue vaporarium.
Propigneum ideſt ſuffocatorium vbi per furnum aut cellam vaporariam ignis prę-cluſus ęſtuabat. Concamerata ſudatio. Laconicum,ideſt ſudatorium. Lauatio calida,ſiue calidarium, Tepidarium.

Porticus ſubdiales,& ſtadiatæ in quibus ſeu tectis ſtadijs per hyemen coelo non ſereno athletæ exercebantur, aut ſpectante hominum multitudine certarent.

Item xyſti & xyſta. Et ſtadium figuratum, vt poſſent homines cum laxamento athletas certantes ſpectare. Item veſtibula,theatridia,ſphaeriſteria,pinacothecæ ca-B uedia,atria,atriola. Apodyteria,ideſt veſtiaria. Dietæ ſiue coenationes. De quibus magis opportunus alius erit dicendi locus. Erant gymnicorum ſerui qui ſtramenta gymnaſiorũ colligebant de quibus Valerius lib.IX,cap.XV,De ſimilitudine formae.

❧ Figura Ænea, T.

Hic antiquarum Diocletiani Thermarum deſcriptionem adijciam ex quibus ea quę dixi confirmantur.

Gymnicũ certamen quotu-plex.

Gymnicum autem certamen duplex (ut Plato ſenſit) vel triplex (vt Dionyſius lib. VII. & Iulius Pollux libro V. ſcripſerunt) fuit. Plato libro VII. de legibus,gymnicum certamen diuidit in Saltationem & Luctationem. Dionyſius verò,& Pollux cum Cicerone in Curſum,Pugillatum, & Luctam,ſiue Palaeſtram diſtinxere. Quae tria athletica certamina apud Romanos praecipuè in vſu erant. M. Tullius libro II. de Legi-C bus: Sunt corporum certationes Curſu,& Pugillatione,& Luctatione Curriculiſque equorum. Dionyſius libro VII. Hi qui corporibus ſuis certant, Curſores, Pugiles, & Luctatores tria athletica certamina apud Graecos veteres erant, ut in Patrocli funere auctor eſt Homerus. Idem libro quinto Iulius Pollux refert. Alij gymnicam quinque certandi generibus conſtituunt, ſcilicet Curſu,Pugillatu,Lucta,Saltu & Ediſco, quod certamen Graeci Pentathlum,ſiue Pancratium, Latini, ut Graeci à quinque partibus,Quinquertium appellarunt. Iſque Athleta qui omnibus his quinque certandi generibus congreditur, Pentathlus ſiue Pancratiaſtes dicitur. Quae certandi genera apud Graecos potiſſimum in uſu fuere, neque enim facilè apud Romanos Pancratiaſtem, ſiue Diſci, aut Saltus certamen ordinarium inueniri poſſe opinor: ſua enim Ludicra Curſu,Pugillatu,& Lucta conficiebant. Quae antiquitus in Circo edebantur,qui ob eam cauſſam aliquando etiàm Stadij,& Palaeſtrę nomen obtinuit. Quum de gymnico certamine in genere uerba fecerim: nunc ſingulas partes expe-D diam,à Curſu initium faciens. Curſus itaque certamen Romae in Circo eadem ratione inſtitutum erat,qua equorum,& curruum: nam ex quattuor Curſoribus unus ex ſingula factione ſumebatur, qui circum Metas Circi currerent,& ille qui primus omnium certa curricula confeciſſet, palmam obtinebat, ut is qui apud Graecos primus Stadij metam attigiſſet,curſus uictor erat, praemiaque uictoribus dari ſolita accipiebat. Stadium autem apud Graecos ad curſus certamen potiſſimum referebatur.

Pãcratiaſtes quid.

Curſus & Curſores.

Curſorũ myſteria.

Curſores porrò pedibus certatim currentes mortis ſimilitudinem repraeſentabant,ad quam celeri gradu omnes currimus, quare à ſuperiori parte ad inferiorem curſitabant,ideſt,ab Oriente ad Occidens,quum omnia orta occidere ſit neceſſe. Nudi currebant,quia in hoc ſaeculo poſt noſtrum obitum nulli noſtrae aliàs naturae reliquiae ſuperſunt. Recto ſpatio currebant, quod inter uitam & mortem pa-

rum

rum uel nihil sit discriminis. Cursus à uelocitate curruum uocatus. Est enim cursus celeritas pedum, ita Isiodorus Etym. libro XVIII. cap. XX. à cursu Cursores dicti. Quorum duo genera erant, eorum qui Parabatae, hoc est Certatores uocabantur. Hi primum super currus ab aurigis agitatos in Circo uehebantur, mox equestribus certaminibus finitis, è curribus descendentes, pedibus certatim currebant, de quibus Dionysius libro VII. Antiquum (inquit) institutum apud Graecos fuit, à Romanis etiam obseruatum, deuectorum in curribus cursu. Finito enim equorum certamine, Cursores in pedes è curribus desilientes quibus una cum aurigis prius uecti fuerant (quos poetae Parabatas, Athenienses Apobatas uocant) cursu stadij inter se ipsi certant.

Cursorũ genera duo.

Alterum uerò Cursorum genus erat, de quibus idem Dionysius scribit subijciens: Finitis cursibus equestribus, hi qui corporibus suis certant, tunc intrant Cursores, Pugiles, & Luctatores, tria athletica certamina. De Circensium Cursoribus Tranquillus in Augusto cap. XLIII. In Circo (inquit) aurigas cursores confectatoresque ferarum nonnunquam ex nobilissima iuuentute produxit. Spartianus in L. Aelio Caesare; Iam illa leuiora, quod Cursoribus suis exemplo cupidinum alas frequenter apposuit, eosque Ventorum nominibus saepe uocitauit. Boream alium, alium Notum, & item Aquilonem, aut Circium, ceterisque nominibus appellans, & indefessè, atque inhumaniter faciens cursitare. His alludit fortè eiusmodi uetus inscriptio.

In ædibus Marij Delfini

AQVILON K AQVI	HIRPINVS. N. AQVI
LONIS. VICIT CXXX	LONIS. VICIT CXIIII
SECVNDAS TVLIT	SECVNDAS TVLIT
LXXXVIII	LVI. TERT. TVL. XXXVI
TER. TVL. XXXVII	

Seneca controuersiarum libro V. Cursores quod intra exiguum spatium de uelocitate eorum iudicetur id saepè in exercitatione decurrunt quod semel decursuri erant in certamine. Multiplicatur ex industria labor quo condiscimus ut leuetur. Dio in Domitiano: Edidit spectaculum, quo virgines cursu certauerunt. Capitolinus in Alexandro: Cursorem nunquam, nisi seruum suum dedit, dicens ingenuum currere, nisi in sacro certamine non debere. M. Tullius II. Tusculanarum: In Stadio Cursores exclamant quam maximè possunt. Plautus Merc. Genua hunc Cursorem deserunt. Suidas meminit cuiusdam generis cursus quod Draulon, hoc est per duo stadia uocat, & apud Imperatorem Iustinianum καμον σραυλον extat. Plinius lib. VII. cap. XX. ex Solini Polyhistore. cap. V. cucurrisse ∞CCXL. Stadia ab Athenis Lacedemonem biduo Philippidem magnum erat, donec Anistius Lacon Cursor Lacedemonius, & Philonides Alexandri magni à Sicyone Elim uno die ∞CC. Stadia cucurrerũt. Addit Solinus cap. V. Polymnestor Milesius puer cum à matre locatus esset ad caprarios pastus, ludicro leporem consecutus est, & ob id statim productus à gregis domino Olympiade XLVI. ut Boetios est auctor, uictor in Stadio meruit coronam. In Italia octo annos puer natus XLV. millia passuum à meridie transiuit ad uesperum.

Nunc quidem in Circo quosdam CLX. millia passuum tolerare non ignoramus.

Pugiles. Pugiles secundum Athleticorum certaminum genus erant athletae caestibus inter se pugnantes, à pugna, uel pugno nominati, quod pugnare caestibus, & pugnis cõsueuissent. Isidorus lib. XVIII. cap. XXII. Pugillatus (inquit) est uirium immensitas in labore, & pondere corporis, à quo Pugiles dicti, caestibus pugnantes.

Caestus. Caestus uerò erat genus Clauae pilas plumbeas loris bubulis appensas habens, qua Dantem, & Entellum apud Virgilium, libro V. pugnasse legimus, à cędendo dictum.

A ctum. Vnde Seruius super eo loco; Erat durum certamen caestuum raroq; sine caede committebatur, nam ex ferro erant, & ut habilius, faciliusque manibus gererentur, pendebant ab illis lora, quibus non solum manus, sed brachia, humeriq; alligabantur, ut etiam remissis digitis palmae tamen haererent. Virgilius libro III.

Sin crudo fidit pugnam committere caestu.

Sext. Pompeius. Caestus uocatur ij, quibus pugiles dimicant. Erat & aliud genus Caestus quo athletæ uno aut utrisq; tantum brachijs armati, uel laminis ferreis, uel subtilium annulorum nexibus decertabant. Arnobius lib. VII. crudos Caestus uocat sic: Iam uerò si uiderint amicitiarum fide salua contendere se, alios & crudis mutilare de Caestibus, exclamant, quarum imagines infra ad feram. Virgilius uerò ludum Caestuum, quemadmodum & Troiae accuratè his uersibus describit libro V.

Talis prima Dares caput altum in praelia tollit
Ostenditque humeros latos, alternaque iactat
Brachia protendens, & uerberat ictibus auras;
Quæritur huic alius, nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire uirum, manibus inducere caestus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere pugna
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus
Tum leua taurum cornu tenet, atque ita fatur
Nate Dea: si nemo audet se credere pugnae
Quæ finis standi, quo me decet usque teneri
Ducere dona iube, cuncti simul ore fremebant
Dardanidae, reddique uiro promissa iubebant.
Hic grauis Entillum dictis castigat Acestes
Proximus ut uiridante toro cosederat herbae
Entelle heroum quondam fortissime frustra
Tanta ne tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc deus nobis ille magister
Ne quiquam memoratus Erix, ubi fama per omnem
Trinacriam, & spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub haec non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu, sed .n. gelidus tardante senecta
Sanguis habet frigentque effoetae in corpore uires
Si mihi qui quondam fuerat quaque improbus iste
Exultat fidens si nunc foret illa iuuenta,
Haud equidem pretio inductus pulchroque iuuenco
Venissem, nec dona moror; sic deinde locutus
In medium geminos immani pondere caestus
Proiecit quibus acer Erix in praelia suetus
D *Ferre manum duroque intendere brachia tergo*
Obstupuere animi tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto, ferroque rigebant
Ante omnes stupet ipse Dares longèque recusat
Magnanimusque Anchisiades, & pondus, & ipsa
Huc, illuc uinclorum immensa uolumina uersat
Tum senior tales referebat pectore uoces
Quid? si quis caestus ipsius, & Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in littore pugnam
Hæc germanus Erix quondam tuus arma gerebat
Sanguine cernis adhuc sparso quæ infecta cerebro

His

His magnum Alciden contra stetit, his ego suetus
Dum melior vires sanguis dabat aemula nec dum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed si nostra Dares hæc Troius arma recusat
Idque pro sedet Aeneae probat auctor Acestus
Aequemus pugnans Erycis tibi terga remitto
Solue metus, & tu Troianos exue caestus.
Hæc fatus duplicem ex humeris reiecit amictum
Et magnos membrorum artus magna ossa lacertosq;
Exuit, atque ingens media consistit arena
Tum satis Anchisa caestus pater extulit æquos
Et paribus palmas amborum innexuit armis
Constitit in digitos extemplo arrectus vterque
Brachiaque ad superas interritus extulit auras
Abduxere retro louge capita ardua ab ictu
Immiscentque manus, manibus, pugnamq; lacessunt
Ille pedum melior motu fretusq; iuuenta.
Hic membris, & mole valens sed tarda trementi
Genua labant uastos quarit aeger anhelitus artus
Multa uiri nequiquam inter se vulnera iactant
Multa cauo lateri ingeminant, & pectore vastos
Dant sonitus, errantque aures, & tempora circum
Crebra manus duro crepitant sub vulnere malae
Stat grauis Entellus, visuque immotus eodem
Corpore tela modo, atque oculis uigilantibus exit
Ille velut celsam oppugnat qui molibus Vrbem
Aut montana sedet circum castella sub armis
Nunc hos, nunc illos aditus, omnem pererrat
Arte locum, & varijs assultibus irritus vrget
Ostendit dextram insurgens Entellus, & alte
Extulit ille ictum venientem à vertice velox
Praeuidit celerique elapsus corpore cessit
Entellus vires in ventum effudit, & vltro
Ipse grauis, grauiterque ad terram pondere vasto
Concidit, vt quondam caua concidit aut erymantho
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus
Consurgunt studijs Teucri, & Trinacria pubes
It clamor coelo, primusq; accurrit Acestes
Aequaeuumq; ab humo miserans attollit amicum.
At non tardatus casu, neq; territus heros
Acrior ad pugnam redit, & vim suscitat ira
Tum pudor incendit vires, & conscia virtus
Praecipitemq; Darem ardens agit aequore toto
Nunc dexta ingeminans ictus, nunc ille sinistra
Nec mora, nec requies, quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant sic densis ictibus heres
Creber vtraq; manu pulsat, versatq; Dareta.
Tum pater Aeneas procedere longius iras
Et saeuire animis Entellum haud passus acerbis,
Sed finem imposuit pugnae fessumq; Dareta

Eripuit

A *Eripuit mulcens dictis ac talia fatur*
Infelix quæ tanta animum dementia coepit
Non vires alias,conuersaq; numina sentis?
Cede deo dixitq;,& praelia voce diremit
Ast illum fidi aequales genua aegra trahentem
Iactantemq; vtroq; caput,crassumq; cruorem
Ore reiectantem,mixtosq; in sanguine dentes
Ducunt ad naueis galeamq; ensemq; vocati
Accipiunt,palmam Entello taurumq; relinquũt
Hic victor superans animis ,tauroq; superbus
Nate dea,voxq; hæc inquit,cognoscite Teucri
Et mihi quæ fuerint iuuenili in corpore vires
Et qua seruetis reuocatum à morte Dareta
B *Dixit, & aduersi contra stetit ora iuuenci*
Qui donum astabat pugnae,durosq; reducta
Librauit dextra media inter cornua coestus
Arduus,effractoq; illisit ossa cerebro
Sternitur,exanimisq; tremens procumbit humi bos
Ille super taleis effudit pectore voces.
Hanc tibi Erix meliorem animam pro morte Daretis
Persoluo,hic victor caestus artemq; repono.

Memoratur Pollux argonauta egregius pugil uictor,& superator Bebrycis Amyci Neptuno geniti. Cuius huiusmodi ab Apollonio Rhodio refertur historia Argonauticon lib. II. Bebrix Amycus Bithyniæ rex pugil corporis firmitudine excellens cum hospitibus aduenientibus pugillatu decertare consueuerat. Casu accidit ut annauigantibus illuc argonautis in littus excurrisset classemque Mymarum conspicatus,il- C los inhospitaliter,& inhonorificè ad certamen prouocauit. Quam regis ferocientis impotentiam,non bono stomacho concoquens Pollux ad certamen pugillatorium congressus,eum interfecit.De eo Sidonius in Panegyri ad Maiorianum.

Vnius mortem libeat decernere cestu
Cessit Erix Siculus simili nec floruit arte
Sparta Terapnea pugilem Crig ymnade pinguem
Stratum Bebricijs Amycum suspexit arenis.

Et infra.

Tres animas vitam tum si tibi fata dedissent
Maioriane ferox uetuisses Castora frænos
Pollucem cestus Adonem spicula nosse.

Et infra in carmine ad Felicem.

Non dicam Lacedemonis iuuentam
D *Vnctas Tyndaridis dicasse luctas*
Doctos quos patrijs palem Ferapnis
Gymnas Bebrycij tremit theatri.

Pollucis,& Amyci certamen elegantissimè Valerius Flaccus Argonauticon libro IIII. describit Virgilij imitatione. Cuius carmina ad rei argumentum intelligendum subijcere non grauabor.

Principio fluuios gentemq; & littora ductor
Explorare nitet: paulumq; egressus Echion
Inuenit obscura gemitus in valle trahentem
Clam iuuenem, & cæci mærentem nomen Amyci.

Et infra.

Salue vera Iouis vera ò Iouis vndiq; proles
Ingeminant ò magna nimis memoranda palestris.
Taygeta & primi Felix labor ille magistri.

Et infra.

Carmine victori geminans cratera parenti.

E

Caestibus pugiles pugnabant. Cicero II. Tusculanarum Pugiles Caestibus cōtusi ne ingemiscunt quidem. Pugnabant,& pugnis, ut idem de claris oratoribus docet: Pugiles (inquit) inexercitati, etiam si pugnos, & plagas Olympiorum cupidè ferre possunt, solem tamen saepè ferre non possunt. Horat. II. Epist. I. ad Augustum.

Si discordet eques media inter carmina possunt.
Aut vrsum, aut pugiles, his nam plebecula gaudet.

Liuius libro primo eorum in Vrbe originem scribens; Ludicrum (inquit) Circensium fuit equi pugilesq; ex Hetruria maximè acciti. Dionysius lib. VII. Finitis equestribus certaminibus, hi qui corporibus suis certant tunc intrant cursores, pugiles, & luctatores. Tranquillus in Augusto cap. XLIIII. Athletarum spectaculis muliebrem sexum omnem adeo submouit, vt pontificalibus ludis pugilum par postulatum distulerit in sequentis diei matutinum tempus, edixeritque mulieres ante horam quintam uenire in theatrum non placere. Idem cap. XLV. Spectauit studiosissimè pugiles, & maximè Latinos, non legitimos, atque ordinarios modo, quos etiam committere cum Graecis solebat, sed & cateruarios oppidanos inter angustias uicorum pugnantes temerè ac sine arte. Plin. li. VIII. c. XXII. Copas qui Olympionica scripsit, narrat Demarchum Parrhasium athleticæ restitisse in pugillatum, uictoremque uictoria Olympia reuersum. Duorum pugilum imagines ex antiquis marmoreis tabulis quæ Romæ in regione Montium in priuatorum ædibus extant subijcere placet: Luctatio autem, siue Palæstrica à laterum complexu (ut Isidorus libro Etymologiarum XVIII. cap. XXIII. scribit) uocata, quibus cominus certantes innitent, tertium gymnicū certamen erat, Circensibus cum duobus superioribus à L. Tarquinio Prisco Rege additum. Vnde Athletae, Luctatores & Palestritae, etiam dicti sunt, quod nudi, & vncti decertarent; Lucta autem conflictus erat athletarum, quo alius alium prosternere in terram nitebatur, quae, & Palestra dicta est. Palestra etiam erat (ut supra dixi) locus in quo Luctatores se exercebant, dicta à παλλιν, & iterū παιων ferio uel percutio, siue à Luctatione, vel à motu vrnae: nam ueteres educta sorte luctabantur. Hinc Palestritae, qui & Luctatores. Hi nudi luctabant & oleo ungebātur, quo mollior esset nexuum comprehensio. Luctandi artem ursorum contentione primo mostratam fuisse refert Isidorus libro XVIII. cap. XXIIII. Namque inter cæteras feras eos solos erigi, & congressos subsidere celeriter, ac reuerti, & modo manibus tentare inuicem, modo complexu abigere sese more luctantium fertur. Virgilius libro VI.

Luctatio siue Palestrica.

F

G

Pars in gramineis exercent membra palestris,
Contendunt ludo, & fulua luctantur arena.

Plautus in Rudente ex vrbe ad mare huc prodimus pabulatum, pro exercitio Gymnastico, & Palestrico. Cicero in Verrem: De Heraclij hæreditate, quam Palestritis con cessisset, multo maximam partem ipsum abstulisse. Persius Satyra quarta.

H

Quinque Palestritae licèt haec plantaria vellant.

Plinius libro III. cap. LVI. Ludos Gymnicos inuenit in Arcadia Lycaon funebres Acastus in Folcho. Post eum Theseus in Isthmo. Hercules Olympiae athleticam. Sidonius lib. ij. ep. ad Domitium. Absunt lubrici tortuosique pugillatu, & nexibus Palestritae. Quorum etiam iuuenum luctas, si inuoluantur obscœnius, casta confestim gymnasiarcharū uirga dissoluit. In lucta porrò, & pugillatu is uictor censebatur, qui stabat, uel pugnis praeualebat, uictus is, qui in terram ceciderat, uel succubuerat. De his Dionysius libro VII. loco suprà saepè citato. Nudi Athletae ideo decertabant,

A bant, quum ante mos fuisset, ut uestibus induti, & ne nudarentur cincti pugnarent, quod in stadio relaxato cingulo repente prostratus, & exanimatus fuerit quidam cursor. Quare ex concilij decreto tunc Ludij princeps Hypomenes decreuit, ut deinceps nudi athletae, & uncti, solis uerendis tectis se in Gymnasijs exercerent. Dionysius libro VII. Athletae grauiorum leuiorumque certaminum nudi cetera, pudenda tantum tecti subligaribus campestribus decertabant. Qui mos Romae manet nostro quoque tempore, sicut olim fuit in Graecia, in qua nunc antiquatus est, orto à Lacedemoniis initio. Primus aũt nudauit totum corpus in Olympiaco stadio decurrens Neãthus Lacedemonius, Olympiade XV. Antea uerò turpe habebatur apud Græcos oẽs toto corpore nudo certare, ut ex Homero colligere licet, qui succĩctos induit Heroas. certe Aiacis, & Vlixis luctã Ludis in Patroclĩ honorẽ funebrib. describẽs sic ait,

Tum sese in medium coetum duo magna dedere
Corpora heroum succincta.

B Atque etiam manifestius idem liquet ex Odyssea vbi Irum, & Vlixem facit pugiles his versibus. *Diuus Vlixes.*

Prosilit in medium feruens portiq; fundendae.
Subligar iniecit

Mendicum porrò metu tergiuersantem fingens ita canit

Ast Iro frigidus tetigit praecordia sanguis.
Illi cunctanti licèt inuito, atque trementi

Seneca libro V. de beneficijs Luctator ter abiectus perdidit palmam nõ tradidit. cũ inuictos esse Lacedemonij ciues suos magno æstimarent ab his certaminibus remoue runt in quibus uictorẽ facit non iudex nõ per se ipse exitus, sed vox cedentis & tradere iubẽtis. Prudẽtius li. cõtra Symachũ posteriore de palestritis quos ẽt pugiles uocat sic,

Tum mastigophoris oleoque & gymnadis arte
Victis pugilibus mites pugnabat Hetruscus.
C *Nec petaso insignis poterat Lacedemone capta*
Mercurius seruare suas de clade palestras.

De luctatoribus Tranquillus in Nerone cap. XLIIII. Forte accidit, ut in publica fame Alexandrina nauis nunciaretur puluerem luctatoribus aulicis aduexisse. Iulius Capitolinus in Marci uita. Amauit (inquit) pugillantium luctamina & cursum. Capitolinus in Maximo seniore Natali Getae filij minoris Seuerus militares dedit ludos propositis præmijs argenteis, idest armillis, torquibus, & baltheolis. Tunc Maximinus XVI. lixas fortissimos uno sudore deuicit X V I. acceptis prẽmijs munusculis non militantibus Plinius. lib. VII. c. XX. Crotoniatem Milonem Athletam cum constitisset, nemo uestigio educebat, malum tenenti nemo digitum corrigebat. Cucurrisse ∞CIX. stadia ab Athenis, Lacedemonem biduo Philippidem magnum erat, donec &c. Notum Palestritam commemorat Martialis lib. VI. in Cinnam ipsa est imago panici palestritæ.

D Victori athletæ, & coronis ornabantur, & palmis donabantur. Cassiodorus lib. VI. epist. ad Stephanũ virum sublimen. Athletam populis palma designat esse uictorem. De hoc triplici athletarum genere Ausonius.

Doctus Hylas cæstu. Phegeus catus arte palestræ
Clarus Olympiacis & Lycus in stadijs
An possent omnes uenturo vincere agone
Hammonem Libiae consuluere Deum.
Sed Deus vt sapiens, dabitur victoria uobis
Indubitata quidem, si caueatis ait.
Ni quis Hylam cæstu ne quis certamine luctae
Phægea, ne cursu, te Lyce prætereat.

Haec uerò tria tantum Ludorum Circẽsium certamina gymnica fuisse refert Dionysius lib. VII. quod innuit lib. ij. de legib. M. Tullius, cum ait: Iam Ludi publici quum sint cauea Circoq; diuisi, sunt corporũ certationes curru, & pugillatione, & luctatione. Nam saltus, & disci certationes potius Graecorum fuere, quam Latinorum, & si à Romanis aliquando vsurpatae sunt, id extra Circũ fuit, quas quod cognitu dignae sint, & inter gymnicas artes relatae fuerint, paucis & ipsas expediam. Saltus certamẽ gymnicum etiam fuit dictum quasi exiliens in altum. est enim saltus altius exilire, vel lõgius, vt Isidorus lib. XVIII. cap. XIX. tradit, quum Athletae in harena, seu stadio, vel palaestra ad inuicem saltando decertabant, ita vt is victor esset, qui longius spatium pedibus saltando confecisset, de quo certamine Pausanias in rerum Heliacarum libris scribit. Disci ludicrum è quinque gymnicis certaminibus nouissimum fuit, erat autem Discus Ludi genus hoc est rotunda moles saxea, plumbea, siue ferrea, cuius iactu athletae inter se decertabant isque victor erat, qui aut altius in sublime, aut longius in tractu, vel propius destinatam metam proiecisset. Martialis lib. XIIII.

Saltus. *Discus.*

> *Splendida quum volitent Spartbani pondere disci,*
> *Este procul pueri.*

Vbi alludit ad mortem Hyacinthi pueri, qui iactu disci ab Apolline est interfectus, & in florem sui nominis mutatus, de quo vide Ouidium X. libro Metamorphoseos. Discus autem figura erat plana, & rotunda quemadmodũ ex antiqua statua videtur, sicut nobis solis caput apparet. Hinc Graeci solis corpus Discum vocant. Eiusmodi athletas Plinius lib. ij. cap. XXXVI. Discobolos appellat, idest Disci iactatores. Huiusmodi disco videntur nunc vti nostri temporis Ludiones, qui quaestus gratia plebẽ recreantes, orbem rotundum aereum minutissimo foramine in sublime iaculatum virga eodem immissa excipiunt. Sed antiquorum ludicro simillimum esse existimo eum ludum, qui Romae, & in Italia passim vsurpatus, vulgo piastrella dicitur.

Iactus. Disci loco Isidorus libro XVIII. cap. XXI. iactum ponit: Iactus (inquit) certamen gymnicum à iaciendo dictum, unde & piscatorum rete iaculum dicitur. Huic arti usus est arreptos lapides procul ferire cistas pondere librato iacere, sagittas arcu emittere. Cæterum hæc potius agonum genera esse crediderim, quam ex quinque Ludis aliquem quos Græci frequentantes Pãcratium siue pentathlum, Latini Quinquertium, quod quinque certandi generibus constaret vocauere, utrorumq; uerborum Sext. Pompeius meminit ita Quinquertium vocabant antiqui, quem Græci Pentathlum, vt indicat uersus hic.

Quinquertium penthatlum.

> *Omneis aequaleis vincebat Quinquertio.*

Quo die quinque genera artium ludo exercebantur. Liuius quoque ipsos athletas sic nominat: Quinquertiones praeco in medium uocat. Pentathlum antiqui Quinquertium dixerunt. Id autem genus exercitationis ex his quinque artibus constabat, iactu Disci, Cursu, Saltu, Pugillatu, Luctatione. Inde Athletae, qui his certaminibus congrediebantur Pancratiastæ, Pentathli, & Quinquertiones uocabantur. Hermolaus Barbarus in annotationibus in cap. VIII. lib. XXXIIII. Plinij Pentathlos à Pancratiastis, & hos rursus ab his quos periodo uictores uocabant, differre scribit, ita ut Pancratiastem esse potius sit, quam Pentathlum, & rursus Periodo uictorẽ plus quam Pancratiastem. Pentathlum enim esse existimat, qui his quinque certandi generibus congreditur, hoc est qui Cursu, Pugillatu, Lucta, Saltu, Discoque certat, etiã si in omnibus hisce, aut quibusdam succumbat. Pancratiastem autem dici putat, qui quinq; his certandi generibus congressus, omnibus uicit; Periodo uerò uictor is dicitur, auctore Sex. Pompeio, qui quattuor sacra illa Græciæ certamina obiuit, Pythia, Isthmia, Nemea, & Olympia, & his omnibus uicit, ab eorum spectaculorum circuitu & uictoria. Pancratium itaque, & Pancratiastes ex Hermolai sententia dicuntur ἀπὸ τοῦ παντα κρατεῖν, à uincendo omnia, ut Pancratium sit certamen de quo quis quinque

Pancratiastæ. *Pentathlus.* *Pancratiastes.* *Periodo victor.*

iam

A iam dictis certandi generibus congressus omnibus, uicit. Pancratiastes uerò, qui ex quinque hisce certandi generibus euasit uictor. Suidas uidetur Pancratij, & Pancratiastae uocabula deriuare ἀπὸ τῶν πάνδεων κρατῶν hoc est ab omnibus uiribus, & omni resistendi genere, quod in hisce certaminibus athletae effundebant, & manibus, pedibusq; pugnantem interpraetatur. Budaeus prioribus Pãdectarum annotationibus, putat Pancratium fuisse certaminis genus quod aduocatis omnibus corporis uiribus, omniumque neruorum contentione transigebatur: nam & calcibus, & cubitis non modo pugnis Pancratiastas usos fuisse opinatur Quinctilianus II. Institutionum oratoriarum libro: Sicut ille (inquit) exercendi corpora peritus, non si docendum Pancratiastem susceperit. Pugno ferire, uel calce tantum, aut nexus modo certos aliquos docebit, sed omnia quæ sunt eius certaminis. Plinius lib. XXXIV. cap. IIX. Myro fecit satyrum admirantẽ tibias, & Mineruam Delphicos pentathlos pancratiastas. Et infra. Vicit eum Pythagoras Rhegynus ex Italia pancratiaste Delphis posito. &
B lib. XXXV. cap. XI. Alcimachus Doxippum depinxit qui Olympiae pancratio citra pulueris tractum, quod uocant ἀκονιτὶ uicit. Propertius lib. III. Elegia XIII.

Pulueruleniaque ad extremas stat fœmina metas
Et patitur duro vlnera Pancratio.

Seneca libro V. de beneficentia: Lacedemonij (inquit) uetant suos pancratio, aut caestu decernere, & lib. V. declamationum: Duos filios quidam pancratiastas instituit & ad Olympiam duxit. Quum compositi esset, ut simul pugnarent accessit ad pugnantes pater, & ait abdicaturum se, si quis perdiderit, tum mortui iuuenes, & decreti sunt his honores diuini. Gellius lib. III. cap. XV. Diagoras Rhodius tres filios adulescentes habuit, unum Pugilem, alterum Pancratiastem, tertium Luctatorem, eosq; omnes uidit uincere & coronari eodem Olympiae die. Et quum ibi eum tres adulescentes amplexi coronis suis in caput patris positis suauiarentur, quumque populus gratulabundus flores in eum undiq; iaceret, ibi in stadio populo inspectante animã efflauit.
C A pancratio est aduerbium, pancraticè, hoc est robustè. Vnde pancraticè ualere, est, robustum esse, & firma corporis ualetudine, ut ij qui pancratio exercentur.

Plautus in Bacchide, Bene ne usque ualuit. Respõdit, Pancraticè, atq; athleticè. Plinius lib. XV. cap. IIII. Athenæ uictores olea coronant, Græci oleastro Olympiae. Idem lib. XVI. cap. XLIV. Conspicitur Olympiae oleaster ex quo primus Hercules coronatus est, & nunc custoditur religiosè; Athenis quoque olea durare traditur in certamine edito à Minerua.

Corona certantiũ

Fœminas pugiles instituisse Domitianũ refert Tranquillus cap. IIII. Nam venationes gladiatoresq;, & noctibus ad lychnicas nec virorũ modo pugnas, sed & feminarũ dedit. Quibus pugilibus fœminis alludit Statius primo Siluarum de Kal. Decemb.

Feminae pugiles.

Stat sexus rudis, insciusque ferri
Et pugnas capit improbus viriles,
Credas ad Tanaim ferumq; Phasin
D *Thermodoonticas calere turmas.*

Et Martialis lib. I.

Belliger inuictusque tibi Mars saeuit in armis;
Non satis est Caesar seruit, & ipsa Venus
Prostratum Nemees, & vasta in valle leonem
Nobile & Herculeum fama canebat opus.
Prisca fides taceat: nam post tua munera Cæsar,
Hæc iam fœminea vidimus acta manu.

Et Iuuenalis Satyra prima,

Mæuia Tuscum.
Figat aprum, & nuda teneat uenabula mamma

Item

Item Tranquillus in Domitiano cap.supra citato: In stadio cursu etiam virginis certamini praesedit crepidatus, purpureaque amictus toga Germanicam capite gestans coronam auream cum effigie Iouis Iunonis Mineruaeq;, assidentibus Diali Sacerdote, & collegio Flauialiũ pari habitu, nisi quod illorũ coronis inerat, & ipsius imago, &c. Victi pugiles herbam uictoribus dare solebant. Sext. Pompeius Herbam do, quum ait Plautus, significat uictum me fateor, quod est antiquæ & pastoralis uitae indiciũ, nam qui in prato cursu aut uiribus contendebant, quum superati erant, ex eo solo in quo certamen erat decerptam herbam aduersario tradebant. Fęminam pugilem scitè describit Propertius lib. III. Eleg. XIIII. ad Sparten de Ludis Laconicis.

Multa tuae Sparte miramur iura palestræ
Sed mage virginei tot bona gymnasii
Quod non infames exercet corpore laudes
Inter luctantes nulla puella uiros — Luctas.
Cum pila ueloces fallit per bracchia iactus — Iactus.
Increpat & versi clauis adunca trochi
Pulucrulentaq; ad extremas stat foemina metas — Pancratium.
Et patitur duro vulnera pancratio
Nunc ligat ad cestum gaudentia brachia loris — Cestus.
Missile nunc disci pondus in orbe rotat. — Discus.
Gyrum pulsat equis, niueum latus ense reuincit,
Virgineumq; cauo protegit aere caput.

Hoc loco cum incuria quadam omissa fuerit Epistola Theodorici Regis Fausto Præposito inscripta una cum poemate Heroico C. Lolij Sidonij Apollinaris Galli Aruenorum Episcopi ne sumptu inutili grauaretur impressor supponenda iudicauimus quæ folio 61. post Figuram Æneam litera R. signatam uenerant collocanda, tu Lector vide & properanti calcographo ignosce.

Cassiodorus libro III. Variarum.

FAVSTO PRÆPOSITO THEODERICVS REX.

QVANTVM Histrionibus rara constantia, honestumque uotum, tanto pretiosior est, cum in eis probabilis mõstratur affectus. Carum est enim homini reperisse, vbi aliquid se laudabile non putauerat inuenire. Dudum siquidem Thomati aurigae, ex orientis partibus aduenienti, annonas rationabiles consideratio nostra largita est, donec eius artem probaremus & animum. Sed quoniam in hoc agone primatum noscitur obtinere, eiusq; voluntas, patria derelicta, nostri sedes fouere delegit Imperij, mẽstrua eum duximus largitate solidandum. Ne adhuc ambiguum redderemus, quem Italiae dominatum elegisse cognouimus. Is enim frequenter uictor per diuersorum ora uolitauit, plus uectus fauore quam curribus. Suscepit partem populi protinus inclinatam, & quos ipse fecerat tristes, laborauit iterum reddere laetiores, modo agitatores arte superans, modo equorum uelocitate transcendens, frequentia palmarum eum dici faciebat maleficum, inter quos magnum praeconium uidetur esse ad talia crimina peruenire. Necesse est enim ad peruersitatem magicam referri quando uictoria equorum meritis non potest applicari. Spectaculum expellens grauissimos mores, inuitans leuissimas contentiones, euacuator honestatis, fons irriguus iurgiorum, quod uetustas quidem habuit sacrum, sed contentiosa posteritas fecit esse lubricum. Primus enim hoc apud Elidem Arcadiae ciuitatem Oenomaus fertur edidisse, quod postea Romulus in raptu

A ptu Sabinarum, necdum fundatis aedificijs ruraliter ostentauit Italiae. Sed Mundi Dominus ad potentiam suam opus extollens, mirandam etiam Romanis fabricam in vallem Murciā tetendit Augustus, vt immensa moles firmiter praecincta montibus cōtineret, ubi magnarum rerum indicia clauderentur. Bissena quippe ostia ad duodecim signa posuerunt. Haec ab hermulis funibus demissis subita aequalitate panduntur docentes totum illic, ut putabatur consilio geri, ubi imago capitis cognoscitur operari. Colores autem inuicem temporum quadrifaria diuisione funduntur, Prasinus uirenti Verno, Venetus nubilae Hyemi, Roseus Aestati Flammeae, Albus pruinoso Autumno dicatus est. Vt quasi per duodecim signa digrediens annus integer signaretur; sic factum, ut naturae ministeria spectaculorum composita imaginatione luderentur. Biga quasi Lunae, Quadriga solis imitatione reperta est. Equi desultorij, per quos Circensium ministri missus denunciant exituros, Luciferi praecursoris uelocitates imitantur; sic accidit, ut dum se colere astra putarent, religionem suam B ludicra similitudine profanarēt. Alba linea non longè ab ostijs in utrumq; podium, quasi regula directa producitur, ut quadrigis progredientibus, inde certamen oriretur, nedum semper praeproperè conantur elidere, spectandi uoluptatem uiderentur populis abrogare. Septem metis certamen omne peragitur, in similitudinem hebdomadis reciprocae. Ipsae uerò metae secundū Zodiacos decanos ternas obtinent summitates, quas ad instar solis quadrigae celeres peruagantur. Rotae Orientis, & Occidentis terminos designant. Euripus maris uitrei reddit imaginem, vnde illuc delphini equorei aquas interfluunt. Obeliscorum quoque prolixitates ad coeli altitudinem subleuantur, sed potior Soli, inferior Lunae dicatus est. Vbi sacra Priscorum Chaldaicis signis quasi literis indicantur. Spina infelicium captiuorum sortem designat, ubi duces Romanorum supra dorsa hostium ambulātes, laborum suorum gaudia; perceperunt. Mappa uerò, quae signum dare uidetur Circensibus, tali casu fluxit in morem; Cum Nero prandiū protenderet, & celeritatem, ut assolet, auidus spectan-C di populus flagitaret, ille Mappam, qua tergendis manibus utebatur, iussit abijci per fenestram, ut libertatem daret certaminis postulati. Hinc tractum est, ut ostensa Mappa certa uideatur esse promissio Circensium futurorum. Circus, à circuitu dicitur. Circenses, quasi Circienses, propterea quod apud antiquitatem rudem, quae necdum spectacula in ornatum deduxerat fabricarum, inter enses & flumina locis uirentibus agerentur. Nec uacat, quod viginti quatuor missibus conditio huius certaminis expeditur, profectò, ut diei noctisque horae tali numero clauderentur. Nec illud putetur irritum, quod metarum circuitus ouorum erectionibus exprimatur, quando actus ipse multis superstitionibus grauibus, oui exemplo geniturum se auem aliquam profitetur, & ideo datur intelligi, uolitantes atque inconstātissimos inde mores nasci, quos auium matribus aptauerunt. Caetera Circi Romani longum est sermone decurrere, dum omnia uideantur ad causas singulas pertinere. Hoc tantum dicimus, omnimodis stupendum, quod illic, supra caetera spectacula feruor animorum inconsulta gra-D uitate rapiatur. Transit Prasinus, pars populi maeret, praecedit Venetus, & totius turba Ciuitatis affligitur, nihil proficientes, feruenter insultant, nihil patientes grauiter vulnerantur, & ad inanes contentiones sic discedītur, tanquam de statu periclitantis patriae laboretur. Quod merito creditur dicatum numerosae superstitioni, ubi ab honestis moribus sic constat excidi. Haec nos foueamus necessitate populorum imminentium, quibus uotum est ad talia conuenire, dum cogitationes feras delectantur abijcere. Paucos enim ratio capit, & raros probabilis oblectat intentio, & ad illud potius turba ducitur quod ad curarum remissionē constat inuentum. Nam quicquid aestimat uoluptuosum, hoc & ad beatitudinem temporum iudicat applicandum. Quapropter largiamur expensas, non semper ex iudicio demus. Expedit interdum desipere, ut populi possimus desiderata gaudia continere.

Alba fortè erat funiculus. vide Pol lucē lib. 3

Ex. C.

Ex C. Solij Sidonij Apollinaris Galli Aruernorum Episcopi Panegyrico de laudibus Ciuitatis Narbonae,& eius ciuium,ad Cosentium Ciuem Narbonensem.

Nam Circensibus ipse quanta Ludis
Victor gesseris intonante Roma
Laetam par fuit exarare Musam.
Ianus fortè suas bifrons Calendas
Anni tempora circinante Phoebo
Sumendas referebat ad curules
Mos est Caesaris, vt die bis vno
Priuatos vocitent parare Ludos,
Tunc caetus iuuenum, sed aulicorum
Elaei simulachra torua campi
Exerceret spaciantibus quadrigis,
Et iam te vrna petit, cietque raucae
Acclamatio sibilans coronae
Tum qua est Ianua Consulumq; sedes
Ambit quam paries vtrumque senis
Cocryptis carceribusque fornicatus
Vno è quattuor axe forte lecto
Curuas ingrederis frequens habenas
Id collega tuus, simulq; vobis
Pars aduersa facit, micant colores
Albus vel Venetus, virens, rubensq;
Vestra insignia continent ministri
Ora & lora manus iubasq; tortas
Cogunt flexilibus latere nodis,
Hortanturq; obiter iuuantq; blandis
Vltro plausibus, & voluptuosum
Dictant quadrupedantibus furorem;
Illi ad claustra fremunt repagulisq;
Incumbunt simul ac per obseratas
Trasfumant tabulas, & ante cursum
Campus flatibus occupatur absens.
Impellunt, trepidãt, trahunt, repugnãt,
Ardescunt, saliunt, timent, timentur;
Nec gressum cohibent, sed inquieto,
Duratum pede stipitem flagellant,
Tandem murmure buccinae strepentis
Suspensas tubicen vocans quadrigas,
Effundit celeros in arua currus,
Non sic fulminis impetus trisulci
Non pulsa Scythico sagitta neruo,
Non sulcus rapidae cadentis astri,
Non fundis balearibus rotata
Vnquam sic liquidos poli meatus
Rumpit plumbea glandium procella
Cedit terra rotis, & orbitarum
Moto puluere sordidatur aer
Instant verberibus simul regentes

Iamq;

A Iamque & pectora prona de coiunno
Extensi rapiuntur & iugales
Trans armos feriunt vacante tergo
Nec cernas cito cernuos magistros
Temones magè sufferant an axes,
Iamque hos ex oculis velut volantes
Consumpto spacio patentiore
Campus clauserat artus arte factus
Per quem longa humilem duplamq; muro
Euripus sibi machinam tetendit
Vt meta vlterior remisit omnes
Fit collega tuus prior duobus
Qui te transierant ita ipse quartus
B Giri conditione tum fuisti
Curae est id medijs, vt ille primus
Pressus dexteriore concitatu
Partem si patefecerit sinistram
Totas ad podium ferent habenas
Curru praetereatur intus acto
Tu conamine duplicatus ipso
Stringis quadriugos, & arte summa
In girum benè septimum reseruas,
Instabant alij manu atq; voce
Passim & deciduis in arua guttis
Rectorum alipedumq; sudor ibat
Raucus corda ferit fauor fauentum
C Atq; ipsis pariter viris equisq;
Fit cursu calor & timore frigus
Itur sic semel, itur & secundo
Est sic tertius atq; quartus orbis
Quinto circite non valens sequentum
Pondus ferre prior rotabat axem
Quod velocibus imperans quadrigis
Exhaustos sibi senserat iugales
Iam sexto reditu perexplicato
Iamq; & praemia flagitante vulgo
Pars contraria nil timens tuam vim
Securas prior orbitas terebat
Tensis cum subito simul lupatis
D Tensis pectoribus pede ante fixo
Quantum auriga suos solebat ille
Raptans Oenomaum tremente Pisa,
Tantum tu rapidos teris iugales
Hic compendia flexuosa metae
Vnus dum premit incitatus à te
Elatas semel impetu quadrigas
Iunctum non valuit plicare giro
Quem tu quod sine lege praeteriret
Transisti remanens ab arte restans
Alter dum popularitate gaudet

Dexter sub cuneis nimis cucurrit
Hunc dum obliquat iter diuque lentus
Sero cornipedes citat flagello
Tortum tramite transis ipse recto
Hic te incautius assecutus hostis
Sperans anticipasse iam priorem
Transuersum uenit impudens in axem
Incuruantur aequi proterua crurum
Intrat turba rotas quaterque terni
Artantur radij repleta donec
Interualla crepent volubilisque
Frangat margo pedes, ibi ipse quintus
Curru praecipitatus obruente
Montem multiplici facit ruina
Turpans prociduam cruore frontem
Miscet cuncta fragor resuscitatus
Quantum non ciparisifer Lyceus
Quantum non nemorosa tollit ossa
Crebras inquietata per procellas
Quātum nec roboant uoluta ab Austro
Doris Trinacris aut voraginoso
Quae vallat sale Bosphorum Propontis
Hic mox praecipit aequus Imperator
Palmis serica torquibus coronas cōiugi
Et meritum remunerari
Victis ire iubens satis pudendis
Villis versicoloribus tapetas, &c.

DE POMPA TERTIA LVDORVM CIRCENSIVM PARTE. Cap. II.

Pompae Circensis origo.

ANNO Vrbis conditae CCLVII. A Postumio Albo Regillense T.Virginio Tricosto Rutilo Consulibus, quum Latini bellum pro reducendis Tarquinijs Regibus regno exactis, atq; Vrbe pulsis, contra S.P.Q.R. suscepissent, aduersus eorum impetum Dictator ex S.C. creatus est, Cōsulum alter A. Postumius, qui T. Aebucium Heluam Magistrum Equitum dixit. Hi magnis peditum, & equitum copijs instructi, Vrbe profecti ad lacum Regillum (qui nunc S.Praxedis dicitur) in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt, ubi conflictu acri inito, quum uehementer pugnantibus Latinorum, & exulum Romanorum copijs, in ancipiti res Romana adducta esset, A. Postumius Dictator Dijs Magnis Ioui, Iunoni, & Mineruae, cæterisq; Dibus hos Ludos, & sacrificia uouit ex S.C. se facturum, si prosperè contra Latinos rem gessisset. Hoc facto, illico Latinorum acies impulsa inclinari coepit, eisq; in fugam uersis, maxima uictoria Romani potiti sunt, qua Octauius Manulius Tusculanus hostium Dux, & duo Tarquinij Superbi filij Titus & Sextus ceciderunt, fuitq; ea clades Latinis ingens. Ferunt uoto in pugna à Dictatore facto statim in acie Romana duos apparuisse equites adulescentes habitu militari humana forma augustiores, qui equitatus Romani ductores facti, obuium quemque ex hostibus hastis perimebant, Romanos ad uictoriam adhortantes, eos quoque eodem inclinante ad uesperum die uictis, & captis Latinorum castris, uisos fuisse eodem habitu in foro Romano, Latinos à Quiritibus uictos esse nun-
ciantes,

A ciantes,discedentes deinde ex foro à nemine amplius uisos,multa de ijs inquisitione facta. Postera autem die quum à Dictatore Senatui epistolae redditae essent,quibus & uictoriam,& duorum iuuenum in castris apparitionem monuit,creditum vulgò est numina eos fuisse,Castorem scilicet,& Pollucem, cuius uictoriae ergo templum his in foro ex S. C. conditum fuit,sacraque solennia Idibus Quinctilibus,quo die prospe rè à Dictatore bellatum fuerat,instituta. Ludos uerò,& sacra à Dictatore uota,Senatui fieri placuit,& in posterum solennia esse,decretumque,vt singulis annis in horum Ludorum,sacrificiorumque impensis quingentae argenti Minae publico sumptu pēderentur,quod usq; ad Punicum bellum obseruatum fuisse tradit lib. VII. Dionysius. De Pompa Circensi Liuius lib. XXX. Ita abundauit Tiberis,ut Ludi Apollinares Cir co Veneris Eryanæ parati sint. Cæterum Ludorum ipso die serenitate subita orta pompa iam coepta ad portam Collinam reuocata deductaque in Circum est, quum decessisse inde aquam nunciatum esset.

B Hæc porrò sacra primum quidem simplicia fuere,Ioui,Iunoni, & Mineruae tantum celebrata,deinde quemadmodum in reliquis factum est,multis additis solennibus Ludicris,amplissima facta sunt,atque ad omnium Deorum cultum extensa. Horum Ludorum dies Mense Septembri erant,quando etiam Ludi Magni, siue Romani à Prisco Tarquinio Rege instituti,edebantur. His porrò Ludorum diebus,multa Romae more Græco circa mercatus,& nundinas,hospitum qui uisendi studio ad Vrbem frequentes conueniebant exceptiones,communesque inducias fiebant,solennisque pompa & sacra ita exhibebantur,vt ex Dionysij lib. VII. describam,quibus & reliqua aestimare possumus. Die Ludis destinato ante solennia ludicra pompam Dijs ordinabant,ducebantque ij magistratus qui in Vrbe tunc maximam haberent potestatem, vt Dictator, vel Consules, Decemuiri legibus scribendis deputati, aut tribuni militum Consulari potestate, vel his absentibus Praetores. Pompae initium erat à templo Iouis Capitolini, ea per forum Romanum circunducta Velabro ad Circum

Pompæ ritus. *Pompæ dies.* *Pompæ ordo,& uia.* *I. Magistratus summus pompæ, ductor.*

C Maximum ferebatur,ubi metis circundatis(quemadmodum tradit Varro) sacrificioque solenni perfecto,bigarum, quadrigarum,gymnica,& cætera Circensia spectacula committebantur,quæ tunc in Vrbe frequentia erant,& sic pompae finis. Procedendi uerò ordinem eiusmodi fuisse tradit Dionysius: Praecedebant omnes nobiles iuuenes Romani pubertati proximi,qui pompae ducendae iam per aetatem interesse possent, hi quidem equis uehebantur, quorum patres Equites Romani essent, & Equestrem censum H-S. CD. millium haberent; Cæteri inferioris census pedites militiae pedestris forma, per alas,centurias,classiumque & manipulorum ordines distincti subsequabantur,perinde, ac si Ludum litterarium peterent, aut ad bellum irent, vt hospitibus spectantibus Romanorum iuuentutis robur, quod ad Vrbis tutelam, & Populi Romani Imperium propagandum parabatur, eorum simul,& multitudo, & forma egregia conspicua esset. Tacitus lib. XII. Ludicro Circensium, quod acquirendis vulgi studijs edebatur,Britannicus in praetexta,Nero triumphali ueste transue

ij. Iuuenes Rom.

D cti sunt. Spectaret populus hunc decore Imperatorio,illum puerili habitu, ac perinde fortunam utriusque praesumeret. Hos tertio loco sequebantur quadrigae,& bigae,equi singulares,& desultorij,cum suis aurigis, siue agitatoribus.

Post eos ueniebant grauiorum,leuiorumq; certaminum trium generum Athletae, Cursores,Pugiles,& Luctatores,nudato corpore pudendis tantum subligaribus campestribus tectis,qui mos in Græcia antiquatus,diu Romae mansit.

Quintum locum obtinebant saltantium tres chori uirorum, imberbium, & puerorum, quorum apparatus, & habitus eiusmodi fuisse refert Dionysius. Puniceas induebant tunicas balteis aereis,gladijs,& parazonijs dependentibus astricti,lanceas deinde mediocribus etiam breuiores manibus tenebant. Cæterum,virorum chorus praeterea, galeas aereas Cristis insignibus, pennisq; ornatas ferebat, praecedebant

iij. Currus, & equi. *iv. Athletae.* *v. Saltatio armata, eius origo & ritus,tres saltantiū chori viri, Imberbes pueri.*

autem singulos choros singuli uiri, primique subsequentibus saltandi rationem tradebant, qui bellicos, motusque uehementes in saltando agitabant. Vnus uerò ex singulo coetu militares, ac concitatos modulos praecinebant rythmis plerumque proceleumaticis, hoc est uersibus, quorum primus pes ex quattuor syllabis breuibus constabat inmixtos, Proceleumaticus autem est dictus, quasi primitus iussus, eo quod in sacris Mineruae prius eius pedis uersus pronunciari uidebatur. Alij eum à cohortatione in iussu nautico dictum putant, cui ob celeritatem est aptissimus. Antiquissimum porrò fuit, & celebre apud Græcos eiusmodi saltandi institutum, atq; ab ijs ad Romanos manauit Oenoplia, ideſt armata saltatio (armati.n. saltabant) siue Pyrrhica nominatum. Cuius institutionis origo uariè proditur: quidam.n. eam à Pallade ortum habuisse ferunt, quæ ob uictoriam de Titanis adeptam, prae gaudio choros agere armatos, saltando psallere, & choreas ducere prima instituit. Alij à Curetibus, siue Corybantibus Creticis sacerdotibus hunc saltandi morem deriuasse scribunt, quum Iouem lactantem uellent strepitu armorum, concinnisque gesticulationibus rythmo, ideſt uersibus cantando demulcere: siue, ne Saturno patri qui ipsum comedere destinauerat, uagitu manifestaretur, eumque hac ratione liberauere. Plinius lib. VII. cap. LVII. Hanc saltationem Pyrrhicam in Creta Pyrrhum primum instituisse scribit, à quo etiam Pyrrhica appellata est. Strabo lib. X. Geographiae docet Pyrrhicam repertam fuisse à Pyrrhico pro adulescentibus ad disciplinam militarem exercendis. Quam antiquissimam artem apud Græcos fuisse ex Homero intelligitur, qui eam quum aliàs saepè, tum in caelatura clypei Achilli à Vulcano donati commemorat. Fingens.n. in eo duas ciuitates, alteram pace florentem, bello diuexatam alteram, feliciorem illam describit, festos dies agentem, vacantemq; nuptijs, ut fieri solet atque conuiuijs. Carmen sic habet.

Versus proceleumaticus.

Origo saltationis Pyrrhicæ aliàs armatæ.

. . . . . . arcta canoros
Tibia dat sonitus, salit omnis ad incita pubes
Carmina, & audaces coetu feruente choreas
Deducunt, iuuat è patulis spectare fenestris
Vestibulis domum pulchras astare puellas.

Rursusq; aliam choream Creticam constantem, ex innuptis puellis, & iuuentute, vbi ita canit.

. . . . . spectandum denique multa
Ante chorum, et uario, distinxerat ordine, qualem
Construxisse ferunt Creteis Dedalon oris
Formosae auxilium Minoidos ignibus olim
Illic, & nitidi iuuenes pulchraeque puellae
Stabant, alternata manu ceu vincla tenentes.

Deinde habitum eorum describens, vt mares in armis gesticulatos intelligamus hæc subijcit.

. . . . . pulchras hae ferre coronas
Hi gladios auro nitidos.

Praesultatores quoq; aliorum ita describit.

Plurima circunstans delectabatur amicum
Turba chorum spectans, medio gemini pueri arte
Praeibant magna Thiasis, saltuque rotabant
Corpora.

Sex. Pompeius: Bellicrepam saltationem dicebant, quando cum armis saltabant. Quod à Romulo institutum est, ne simile pateretur quod fecerat ipse, cum in Ludis Sabinorum virgines rapuit. Saltationem Appuleius libro X. de Asino aureo ita affabrè his uerbis explicat. Nam puelli, puellaeque florenti uirentes aetatula, forma

A ma cospicui, ueste nitidi, incestu, gestuosi Graecanicam saltantes Pyrrhicam dispositis ordinationibus, decoros ambitus inerrabant, nunc in orbe rotarum Flexuosi, nũc in obliquam seriem connexi, & in quadratum palorem cuneati, & in cateruae diffidium separati.

Et Liuius lib. XXII. A porta Carmẽta è Iugario uico in forũ uenére, in foro põpa cõstitit, per manus reste data, uirgines sonum uocis pulsu pedum modulãtes incessérũt.

Dio libro LX. Pueri quos ad Pyrrhicam saltationem ex Asia Caius euocauerat, semel duntaxat ea saltata, Ciuitate donati dimissi sunt.

Pyrrhica saltatio quid.

Plato libro VII. de Legibus: Pyrrhica est (inquit) quae motiones corporis imitatur, ictus, iactusque declinantis, & uitabundi, omnifariamque cedentis in altum etiã subsilientis, & sese subciduo poplite demittentis, rursus cõtrarios his motus Pyrrhica imitatur, eos scilicet qui in habitus corporis actuosos feruntur, quales eius sunt qui sagittarũ, missiliumq; iaculationes effingere, motu corporis, plagarumque, & petitionũ B multiplicium imitamenta assequi, implereque contendit, quibus tela, plagaeque uitantur. Tranquillus in Caesare c. XXXIX. Pyrrhicam saltauerunt Asiae, Bithyniaeque Principum liberi. Et in Neronis cap. XII. Exhibuit Pyrrhicas quasdam ex numero Ephebarum, quibus post editam operam diplomata ciuitatis Romanae singulis obtulit. Inter Pyrrhicarum argumenta taurus Pasiphaen ligneo iuuencae simulachro abditam inijt, ut multi spectantium crediderunt * Icarus primo statim conatu, iuxta cubiculum eius decidit, ipsumque cruore respersit. Spartianus in Hadriano Militares Pyrrhicas populo frequenter exhibuit.

Et Ammianus Marcellinus libro XVI. Quum exercere praeludia disciplinae Castrensis philosophus cogeretur, ut princeps, partemq; modulatius incedendi per Pyrrhicam continentibus disceret fistulis. Et Solinus cap. XVI. Pyrrho repertore equestres turmas Creta primum docuit, & lasciuas uertigines implicare, ex qua disciplina bellicae rei ratio, & usus est datus. Pyrrhicam saltationem, & de qua mox dicam Sa- C tyricam commemorat Iulius Pollux libro IIII. qui Pyrrhicam à saltationis iudice dictam autumat; extant eiusmodi armatæ in Circensibus saltationis imagines.

vi. Satyrica saltatio.

Hos sexto loco sequebatur Satyricorum chori hoc est eorum, qui satyrorum more saltabant Sicinnem referentes Graecã. Aliquorum habitus silenos repraesentantium erant hirsutae, & uillosae tunicae, quas quidam scorteas uocant amicula que conserta ex omni florum genere. Aliorum satyrorum quidam hircinis pellibus amicti erant, setasque herrentes in capite habebant atque his similia. Hi serias illas saltationes ridiculè imitabantur, deprauantes per ludibrium eas. Quibus lusibus satyricis, salibusque, & scomatibus iam inde à priscis saeculis delectatos fuisse Romanos ex triũphis apparet, permittebatur enim uictores deducentibus iambos, & dicteria iacere in Imperatores clarissimos, quemadmodum Athenis solebant pompam in plaustris ducentes sannis & scomatibus obuios impetere, postea extemporalibus uersiculis utebantur, quin, & in illustrium uirorum funebribus Pompis inter alia feretrum prae- D cedebant, saltatores satyrici maxime autem diuitum, quorum inuentio ad Graecos autores à Dionysio refertur; erant inter hos quidam Manduci uocati, de quibus Sex. Pompeius. Manducus effigies in pompa antiquorum inter cæteras ridiculas formidolosasq; ire solebat, magnis malis ac latè dehiscens, & ingentem dentibus sonitum faciens de qua Plautus ait in Rudente. Quid si aliquo ad Ludos me pro manduco locem? quapropter? clare crepito dentibus;

Scommata satyrica.

vij. Tibicines.

Post satyricos uerò choros VII. Pompã ducebant tibicines inflantes antiqui moris breues tibicinulas, quarum diu usus apud Romanos fuit quum in Graeciã exoleuissent, citharediq; lyras septicordes eburneas, quae etiam barbita dicuntur plectẽ ctes. Hi in omnibus ferè sacrificiis, & præsertim antiquis præsto erant. De tibicinibus Romanis mentio est in antiqua hac inscriptione sic.

In vi-

In vinea Carpensi.

IMP. CAES. IMP. CAES
L. SEPTIMI. SEVERI
PII. PERTINACIS
AVG. ARAB. ADIABEN
PARTHICI. MAXIMI
FORTISSIMI. FELICISSIM.
P. P. FILIO
M. AVRELIO ANTONINO
PIO. FELICI. AVG
TRIB. POTEST. III.
PROCOS
TIBICINES. ROMANI
QVI. SACRIS
PVBLIC. PRAEST. SVNT

In dextero latere.
DEDIC. PRID. NON. APRIL.
TI. CLAVDIO. SEVERO. C. AVFIDIO VICTORINO. COS
Q. Q. C. PRECILIO SERENO. II. TI. CLAVDIO TITIANO

viij. Ministri sacrorũ minores.

Alij ministri sacrorũ maiores. ix.

Post tibicines, & cithariſtas octauo loco praecedebant ſacerdotum miniſtri thuribula accerras,& alias arculas aureas,& argenteas,ſacras & publicas, in quibus aromata,& thus per uiam ad ſuffitum faciendum adolebant ferentes. His nono loco ſuccedebant reliqui ſacrorum ſanctiores miniſtri,ut Camilli,& Camillae,Flaminij,& Flaminiae,Aeditimi,aliàs Aeditui,Scribae publici Pontificum, A commentarijs XV.ſacris faecundis,adiutores haruſpicum,Kalatores ſacerdotiorum,Pullarij, poppae,uictimarij,lictores Flaminum,praeficae praeclamitatores, lictores virginum Veſtalium praeficae deſignatores,& alij ſimiles,tauros,uaccas, arietes, & alias hoſtias uittatas, & infulatas ad imolandũ ducentes, pompas,& res templorum ſacras, argenteas, aureasq́; mire elaboratas,ut uaſa,pateras,candelabra,lituos,apices,tripodas,gladios,ſecures ad cedendas uictimas ſimpulla,aſperſoria,exuuias,& alias eius generis portãtes.

x. Simulachra,et tenſæ Deorum cum ipſorum inſignib.

Decimo ferebantur omnium Deorum ſimulachra,effigies, habitum, inſignia,& munera habentium quales apud Græcos finguntur,partim curribus uecta,partim humeris hominũ lata,ſingulisq́; Dijs ſuos apparatus, notas, & dona, quorum vnusquiſque eorum olim inuentor fuerat, hominesque docuerat, Ioui . n. fulmen,& aquila, Palladi oliua, & oleum, Neptuno equi, Mercurio caduceus, & litterae, Cereri triticum,Tripolemo, aratrum & ſimilia aſcribebantur.

Dij maiores.

Primum omnium ferebantur eorum Deorum imagines quos Græci duodecim maiores Deos uocabant, Latini uerò conſentes quaſi conſentientes in eo quod eſt gerendum, his enim utitur uelut conſiliarijs Iuppiter in maximis rebus agendis. Hi porro totidem anni menſibus præerant,ut Iuppiter Iulio, Iuno Ianuario, Neptunus Februario, Apollo Maio, Mercurius Iunio, Mars Octobri, Volcanus Septembri, Veſta Decembri,Minerua Martio,Diana Nouembri,Venus Aprili,& Ceres Auguſto, ex quibus ſex mares ſunt, & totidem foeminae, quorũ imagines auratae ſtabãt apud forum,ut refert Varro lib.I.De re ruſtica quos Ennius diſticho eſt complexus.

Iuno,Veſta,Minerua,Ceres,Diana,Venus,Mars,
Neptunus,Iouis,Mercurius, Volcanus, Apollo.

Alij XX. inter quos eſt Varro Deos maiores faciunt,quos ſelectos uocant XII.

mares

DIVO
AVGVSTO
S·P·Q·R
S·P·Q·R
IVLIAE
AVGVST
OCTO·POMPAE·CIRCENSIS·ANTEIQVI·NVMMI·ONVPHRII·PANVIN
Venetijs Anno salutis
∞ƆLXXX
S·P·Q·R·DIVO·TRAIANO·PARTHICO
DIVAE·MARCIANAE·CONSECRATIO
S·C

DIVO·CLAVDIO·NERONI·S·P·Q·R
EX·S·C
DIVI·CLAVDI·NERONIS·CAESARIS·AVG·P·P
EX·S·C
·VERONENSIS·OPERA·ET·TYPEIS·ACCVRATE·DELINEATI
Greg.XIII·Pont Max
Cum priuilegijs
DIVAE·FAVSTINAE·AETERNITAS
S·C
S·P·Q·R
DIVO
HELVIO
PERT·AVG
S·C
Pag.87.

A mares, octo feminas videlicet, Ianus, Iuppiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Volcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Diana, Minerua, Venus, Vesta, ideo selecti dicti, propter maiores in mũdo administrationes, vel quod populis magis interueniãt, maiorq; est eis cultus exhibitus, ita D. Augustinus lib. VII. cap. I. de Ciuitate Dei. Hi sacris vehiculis portabantur. Post eorum Deorum signa lata, qui priores genuissent, quos duodecim etiam fuisse Graeci fabulabãtur, & Saturni, Opis, Latonae, aliàs Lucinae, Maiae, Themidis, Coeli, Deae Syriae, Isidis, Orci, Proserpinae, & Noctis. Tertio loco eorum Deorum figurae vehebãtur, quos fuisse Graeci finxerũt, postquam Iuppiter Imperium suscepit, Vt Parcarum, .s. Clotho, Lachesis, Atropos; Mnemosines, idest Memoriae, & filiarum eius Musarum, noué, Calliopes, Clio, Erato, Thaliae, Melpomenes, Therpsicores, Euterpes, Polymniae, & Vraniae; Item trium Gratiarum, Aglaiae, Thaliae, Euphrosines, Horarũ XXIV. Nympharum, Orcadum, Driadum, Hemadriadum, & aliorum denique Deo- B rum, quorum delubra, aut templa apud Graecos fuere. Quarto loco Heroum, & Semideorum statuae visebãtur, quorum animae post praeclarissimas quasq; res gestas, mortalia corpora relinquentes, in coelum ascendisse dicuntur, honores Dijs similes sortiti, ut Liberi patris, idest Bacchi, Herculis, Aesculapij, Castoris, Pollucis, Helenae, Triptolemi, Panos, Carmentae, Euandri, Æneae, Romuli, & aliorũ plurimorũ. Quibus postea addita sunt Caesarũ, & Augustarũ inter Diuos relatorũ simulachra, ut Iulij Caesaris, Augusti, Liuiae, Iuliae, Augustae, Drusillæ, Claudij, Claudiae, Poppeae, Vespasiani, Titi, Domitillae, Iuliae, Domitiani Caesaris, Neruae, Marcianae, Traiani, Plotinae, Antinoi, Sabinae, Hadriani, Faustinae, Pij. L. Veri, Faustinae filiae, Marci, Cõmodi, Pertinacis, Seueri, Getae, Antonini, Iuliae, Mesae, Alexãdri, Mãmeae, Paullinae, triũ Gordianorũ, duorum Philipporũ, Decij, & duorũ Valerianorum, Marinianę, Claudij, Aureliani, Cari, Numeriani, Nigriniani, Constantij, Maximiani, Romuli, Galerij, & omnium nouissimi Diocletiani. De quibus singulis, ut occasio erit differam.

Deorum maiorum parentes. *Parcae, Musae, Gratiae.* *Horae Nymphę.* *Heroes.* *Imperatores.*

C Eorum porrò XII. Deorum, quos præcipuos fuisse dixi, & post Caesaris tempora Diuorum Principum Romanorum simulachra in Circensi pompa super tensas, idest sacra uehicula ferebantur. Haec à diuersis animalium generibus uehebantur, quae à pueris patrimis, & matrimis augustiori veste indutis, recta ducebantur. Macrobius lib. I. Saturn. vehitur simulachrum Dei Heliopolitani ferculo ueluti uehuntur in põpa Ludorum Circensium Deorum simulachra. Erant uerò Tensae sacri currus, super quos Deorum statuae collocatae erant, quae linteis circum circa ad cubiculi, siue delubri speciem tensis cooperiebantur, à quibus etiam Tensas dictas fuisse opinor Sex. Pompeius ex Verrio Flacco. Tẽsam ait uocari Sinnius Capito, vehiculũ quo exuuiae Deorum Ludicris Circẽsibus in Circum ad puluinare vehuntur. Fuit & ex ebore, vt apud Titinium in barbato, & ex argento. Asconius Pedianus in orationem III. in C. Verrem, super ea verba Ciceronis. Quam tu viam Tensarum, & pompæ eiusmodi exegisti. Tensae (inquit) sunt sacra vehicula, pompa ordinum, & Hostiarum D Tensas alij ἀπὸ τῆς θεᾶς. idest à diuinitate dici putant, & sic per θ scribitur. Alij quod ante ipsa loca, & lintea tendantur, quae gaudent manu tenere & tangere, qui eas deducunt. Hi veste sumptuosissima amicti erant. Liuius libro V. Romae interim satis iam omnibus, ut in tali re ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressi aduentum hostium obstinato ad mortem animo expectabant, qui eorum Curules gesserant Magistratus, ut in fortunae pristinae honorumque aut uirtutis insignibus morerentur, quae augustissima uestis est Tensas ducentibus, triumphantibusve, & uestiti medijs ædibus eburneis sellis sedere.

Pueri patrimi matrimique. *Tensae.*

Plutarchus in Coriolano. Romanis Sacrificia, Ludos, & spectacula leui quaque de causa instaurare mos est. Nam olim tensam ducentibus equis, quum unus eorum attonitus resilisset, auriga habenas manu sinistra corripuit, quocirca eam denuo pompam

pam

pam instaurari decretum. Tullius Oratione VII. in Verrem: Omnes Dij qui uehiculis Tensarum solennes coetus Ludorū initis, uos praecor. Ducebant uerò pompam pueri (ut dixi patrimi, matrimique. Cicero in Oratione, de Haruspicum responsis. An si ludius (inquit) constitit, aut tibicen repente conticuit, aut puer ille patrimus, & matrimus, si terram non tenuit, aut tensam, aut torum amisit, aut si Aedilis uerbo, aut si nutu aberrauit, Ludi non sunt ritè facti. Item: Te apello Lentule, tui sacerdotij sunt tensae, curricula, praecentio, Ludi, libationes, epulæq; Ludorum publicorum. Imperatores tensas aliquando duxisse, Tranquillus in Augusto cap. XLIII. scribit, sic: Accidit uotiuis Circensibus, ut correptus ualetudine Lectica cubans tensas deduceret. Cicero in Verrem Oratione III. Quam in uiam tensarum, & pompae eiusmodi exegisti. Idem Orat. V. Qui ex tensarum orbitis praedare sit ausus & Oratione VII. Omnes Dij qui uehiculis tensarum solennes coetus Ludorum initis. De tensa Iouis Tranquillus in Vespasiano cap. V. Nunciabantur ex Vrbe praesagia, Neronem diebus ultimis monitum per quietem, ut tensum Iouis Optimi Maximi, è sacrario in domum Vespasiani, & in Circum deduceret. Dio lib. I. Prodigij loco habitum quod tensa Iouis Equestribus Ludis Romanis est fracta. Et in Caracallo: Romae Ludis Circensibus simulachrum Martis, quod erat habitu triumphali, decidit. Idem libro XLVII. Currus Mineruae ad Capitolium ex Exequestri quodam certamine reuectus confractus est. De Neptuni simulachro Circensi Tranquillus in Augusto, cap. XVI. Alij dictum, factumve eius criminantur, quasi classibus tempestate perditis exclamauerit, etiam inuito Neptuno uictoriam se adepturum, ac die Circensium proximo solenni pompa simulachrum Dei detraxit. Dio lib. XLVIII. Populus Romanus ad spectaculum congregatus, Triumuiros ad pacem cum Pompeio componendam hortatus est, multo eam rem clamore agens, quum nihil proficeret, animo ab ipsis abalienato ad Pompei studium inclinabat, quum alijs factis, tum Ludis Equestribus illatum Neptuni simulachrum multo plausu honorantes, eoque magnopere delectatus est. Quumq; id per aliquot dies non inferretur lapidatione in magistratus facta, eum foro eiecerunt, Caesarisq; & Antonij statuas disiecerunt. Liuius lib. XXXIIX. P. Africanus prohibuit, ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu è templo Iouis Optimi Maximi exiret.

Tensa Iouis. *T. Martis* *T. Mineruæ.* *T. Neptuni.*

Primus omnium Romanorum tensam Circensi pompa cum reliquis Deorum imaginibus, Caesar Dictator obtinuit. Tranquillus in eius uita cap. XXVI. Non enim honores modo nimios Caesar recepit, ut continuum Consulatum, perpetuam Dictaturam, Praefecturam morum, prænomē Imperatoris, cognomen patris patriae, Statuam inter Reges, suggestum inter Orchestra, sed & ampliora etiā humano fastigio decerni sibi passus est, sedem auream in Curia, & pro tribunali, Tensam, & Ferculum Circensi pompa, Templa, Aras, Simulachra iuxta Deos, Puluinar, Flaminem, Lupercos, & appellationem Mensis è suo nomine.

Tēsa Caesaris.

Ferculum porrò erat gestamen, quo pompa deferri solebat, vt idem Tranquillus in Caesare cap. XXXVII. tradit, Pontico triumpho inter pompae fercula trium uerborum praetulit titulum, VENI. VIDI. VICI. hoc est inter pompae triumphalis gestamina: quo nomine continentur simulachra Oppidorum, Spolia hostium, Coronae, Trophęa, Exuuiae, Machinae, & alia id genus, quæ in triumphali pompa ferri solebant. Ita etiam fercula Ludorum, quæ in Ludis, & sacrorum quæ in sacris ferebantur dicta. Acron refert fercula esse pulpita, super quæ Deorum imagines reponebantur in pompa Circensi. Cicero lib. primo... Cauendum est (inquit) ne tarditatibus vtamur in ingressu mollioribus, ac similes pomparum ferculis esse uideamur.

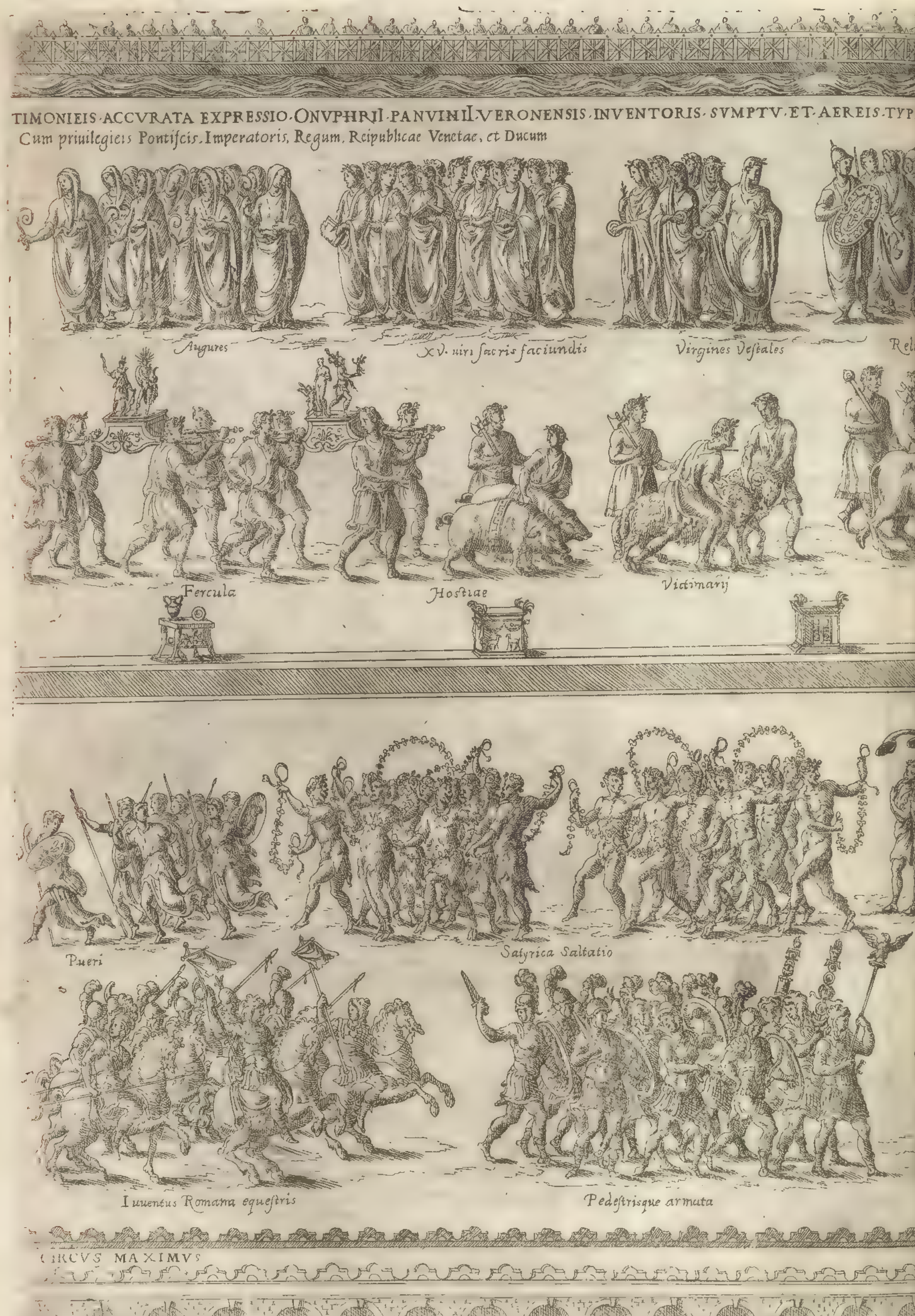
Ferculū.

Dio lib. XLIII. Statuam quoque tunc eburneam Caesaris, ac post tensam in Circensibus pompis cum Deorum simulachris uehi iusserunt, aliamque imaginem cum inscriptione Dei inuicti in Fano Quirini posuerunt.

Idem

TIMONIEIS ACCVRATA EXPRESSIO ONVPHRII PANVINII VERONENSIS INVENTORIS SVMPTV ET AEREIS TYPE

Cum priuilegieis Pontifcis, Imperatoris, Regum, Reipublicae Venetae, et Ducum

IS VENETIIS. ANNO. SALVTIS. ∞DLXXX. GREXIII. PAPA.
Senatores
sacerdotes
Lictores & uiatores
Reliqui magistratus
Popae
Victimae
Pullarij
Harus-pices
Ministri Sacerdotum
Meta
Camilli & flaminij
Oppida
Tubicines
Tibicines
Cytharoedi
Summus magistratus qui pompam ducebat
V
Pag 89.

POMPAE·CIRCENSIS·A·PRISCEIS·ROMANEIS·FLORENTE·IMPERIO·MAXIMO·APPAR
Carpenta
Arma maxi,
Currus
ONVPHRIVS·PANVINIVS
VERONENSIS·AVCTOR
Meta
Luctatores
Pugiles
Quadrigæ
Moenianum
S P Q R

ATV.ET.RELIGIONE.SOLENNI.RITV.CELEBRATAE.EX.ANTIQVEIS.LIBRORVM.LAPIDVM.ET.NVMMORVM. TES.
Pont : max
Pontifices
Flamines
Currus
Tensae
Obeliscus
Cursores
Armata saltatio Viri
Iuuenes
Bigæ
X
POMPA.CIRCENSIS

A Idem lib. XLVII. III. viri R. p.c. Caesaris statuam in Equestribus certaminibus cũ Veneris simulachro iunxerunt. Et lib. LIII. Augustus iussit, vt in Ludis Romanis, effigies Marcelli mortui aurea, aureaq; corona, & sella curulis in theatrum inferrentur, mediaq; inter praefectos ijs Ludis magistratus collocaretur. De Augusti, Liuiae, & Antoniae Claudij Imperatoris matris Circensis pompae curribus, Tranquillus in Claudij Vita, cap. XI. Auiae Liuiae diuinos honores, & Circensi pompa currum elephantorum Augustano similem decernendum curauit, parentibus inferias publicas, & hoc amplius patri Druso Circenses annuos natali die, matri carpentum quo per Circum duceretur, & cognomen Augustae ab auia recusatum. De Germanici Circensis pompae statua, Tacitus historiarum lib. II. Honores, vt quis amore in Germanicum aut ingenio ualidus reperti, decretiq;, vt nomen eius Saliari carmine caneretur, sedes curules, sacerdotum Augustalium locus, superque eas, querceae coronae statuerentur, Ludos Circenses eburnea effigies praeiret, neue quis Flamen aut Augur in locum Germanici nisi gentis Iuliæ crearetur. B De Agrippinae Circensis pompae carpento Tranquillus in Caligula cap. XV. Inferias matri, & patribus annua religione publicè instituit, & eo amplius matri Circenses Carpentumque, quo in pompa traduceretur. De Britannici Circensis statua idem in Tito cap. II. Titus Britannici memor, statuam ei auream in palatio posuit, & alteram ex ebore equestrem quæ Circensi pompa hodie quoq; prafertur dedicauit, persequutusque est. Iulius Capitolinus in Antonio Pio, Tertio anno Imperij sui, Faustinam vxorem perdidit, quæ à Senatu consecrata est, delatis Circensibus atq; templo, & Flaminicis, atq; statuis aureis, atque argenteis, quum etiam ipse hoc concesserit, vt imago eius cunctis Circensibus poneretur. Idem in M. Antonino. Iussit ut statuae tantummodo filio mortuo decernerentur, & imago aurea Circensibus per pompam ferenda, & ut Saliari carmine nomen eius inferretur. De hac pompæ Circenses parte Arnobius lib. IIII. aduersus gentes. Si per imprudentiae lapsum aut in uerbo quispiam aut sympinio deerrarit, aut si rursus in solennibus Ludis curriculisque diuinis commissum quid esset, statim religionem sacram inclamabant: C Si ludius constitit, aut tibicen repente conticuit, aut si patrimus ille puer amiserit per ignorantiam locum, aut terram tenere non potuit, audetis abnuere in delictis tam grauibus uiolari semper à uobis Deos. Quanta maxima potui diligentia ex antiquis nomismatibus tensas omnes & Circensis pompæ sacros currus Deorum, Caesarum, & Augustarum ut ex ipsorum indicibus liquebit, collegi, ac tribus his tabulis hoc loco ad libri ornatum adieci.

Simulachrũ Marcelli. Effigies Circenses Augusti Liuiæ & Antoniæ. Germanici. Agrippinæ. Britãnici Faustinæ Veri.

❧ Figuræ Æneæ. V. X.

Post Tensas, & simulachra Deorum, hominumque, vndecimi procedebant Armamaxi, hi erant curruum Scythicorum genera, ex duobus ueluti curribus compositi, & diuersis rebus exornati, vt coronis aureis, thoracibus, clypeis, exuuijs, & similibus. D Arma.n. currus, & maxus, plaustrum significant, demum ferebantur Imperatorum Diuorum memoriae dicatae sedes aureae, coronae, & exuuiae.

x. Armamaxi.

Duodecimo pompae loco ibant omnium sacerdotum Collegia, ut Pontifex Maximus, & Pontifices maiores VIII. & minores VII. Flamines XV. tres maiores Dialis, Martialis, Quirinalis, & XII. minores, Volcanalis, Carmentalis, Floralis, Palatialis, Falacer, Furinalis, Volternalis, Virbialis, Laurentialis, Lauinalis, Ligularis, aliàs Lucullaris, & Pomonalis cum suis totidem Flaminicis uirgas oleaginas manibus tenentes, capita apicibus redimita habentes ita,

xi. Sacerdotes.

Rex sacrorum, aliàs sacrificulus cum Regina.
Augurum XV. Collegium.
XV. Viri sacri sacris faciundis cum Magistro.
VII. Viri epulorum.

Flamines. Sacerdotum nomina.

Virgines Vestales sex cum virgine Vestali maxima. E

xxx. Curiones tum Curione Maximo.

Salij xii. cum Magistro. Hi erant sacerdotes Martis qui saltantes incedebant.

Virgines Saliares.

Salij Agonenses aliàs Collini.

xx. Fecialium Collegium cum patre patrato.

Fratres Aruales.

Sodales Titij, aliàs Titienses.

lx. Sacerdotes publici bini ex singulis Curijs.

Sodales Augustales,& aliorum postea Imperatorum, qui inter Diuos relati sunt.

Luperci panos Lycaei aliàs Inui sacerdotes.

Cereris Graeca sacerdos.

Galli sacerdotes Deæ Cybeles cum Archigallo. F

Sacerdotes Deorum singulorum.

Antistites templorum.

Haruspices.

Sacerdotes Bonae Deæ.

xij. Magistratus reliqui post minorem Magistratuũ nomina.

Nouissimum locum tenebant praeter eos magistratus qui pompæ ductores erant. Dictator cum Magistro Equitum Reip. tẽpore, uel Imperator cum filijs Caesaribus, Consules duo, vel alij magistratus Consulari potestate ut x. viri legum scribendarum, Tribuni militum, III. viri Reip. constituendæ, Censores duo,& Interrex si tunc creati erãt, Praetores aliquãdo xii. aliquãdo xv. Vrbanus, Peregrinus, de maiestate, de ui, de repetundis uel de peculatu, de crimine inter sicarios, de ambitu, de ueneficio, de falso, Cerealis,& Tutelaris praefectus Vrbi, Ædiles vi. Curules, Plebis,& Cereales, Tribuni plebis x. Quaestores Vrbani, aliàs Ærarij duo Tribuũ curatores xxxv.

III. Viri capitales, III. Viri nocturni. III. Viri monetales IIII. viri viarum curandarum, X. viri limitibus iudicandis, præfecti aerarij, curatores operum publicarum, curatores aluei Tiberis & cloacharum Vrbis, Praefectus praetorio, Praefectus vigilum, G Curatores,& denunciatores regionũ XIII. Magistri vicorũ Vrbis, aduocatus fisci. III. viri legendi Senatus III. viri recognoscendi turmas equitum Romanorum, & eorum ministri & apparatores scribae, accensi precones, lictores, uiatores,& alij.

De hac pompa Tertullianus in libro de spectaculis: Sed Circensium paulo pomposior suggestus, quibus propriè hoc nomen pompa praecedit, quorum sit in semetipsa probans de simulachrorum serie de imaginum agmine, de curribus, de tensis, de armamaxis, de sedibus, de coronis, de exuuijs, qualia præterea sacra, quanta sacrificia præcedant, intercedant, succedant, quot collegia, quot Sacerdotia, quot officia moueantur sciunt homines illius Vrbis, in qua dæmoniorum conuentus consedit.

Pompæ præfecti.

Huic pompae quattuor sacerdotum genera praeerant Pontifices, Augures, xv. uiri sacris faciundis,& vii. uiri epulorum, mox ijs additi sunt post Augusti mortem sodales Augustales. De quibus Tacitus historiarũ lib. iii. Sed tum supplicationes Dijs, H Ludique Magni ab Senatu decernuntur, quos Pontifices,& Augures, XV. uiri, cum vii. uiris simul,& sodalibus Augustalibus ederent. Censuerat L. Apronius, ut feriales quoque his Ludis praesiderent, contradixit Caesar distincto sacerdotiorum iure, & repetitis exemplis, neque enim unquam ferialibus hoc maiestatis fuisse, ideo Augustales adiunctos, quia propriũ eius domus sacerdotiũ esset, pro qua uota soluerẽtur.

Cicero in oratione de Haruspicum responsis. Te apello (inquit) Lentule (is Pontifex erat) cuius sacerdotij sunt tensae, curricula, praecentio, Ludi, libationes.

❧ Figura Ænea. Y.

Pompa postquam metas circumierat peracta, confestim Consules, siue Dictator, aut Imperator, is scilicet qui maximam tunc habebat potestatẽ medio in Circo super

aras

Popae hostiarum uiscera auferentes
Sacerdotes qui populum lustrant
IOVI·VLTO
Victima percussa
Ministri cum canistris carne immolandæ plenis
Hostia exentrata
Hostia iugulata
Flamines
Augures
Princeps Sacrificans
Tubicines
Haruspices
Enclabris
Ministri sacrorum
ANTIQVOR
ONVPHRII·PAN

Sueouetaurilia
RI·SACRVM
Pontifices
Tubicines
Cytharoedi
Pontifices
Popae
Tibicines
Camilli
Camillus puer
VM·SACRIFICANDI
RITVS
mentis accurate expressus
VINII·VERONENSIS·INVENTORIS
rmis Venetijs Anno salutis
papa cum priuilegijs
Regum Reipublicæ Venetæ
et Ducum
Popae, Victimarij
Haruspices
Y.
Pag. 90.

A aras in Spina locatas, imolationem & sacrificium edicebat eorum Deorum Sacerdotibus, quibus id sacrum paratum erat & Haruspicibus adstantibus. Hi omnes lotis manibus Victimas aqua pura lustrabāt, motaque earum capita infulis redimita conspergebant; precibus uerò emissis, uotisque nuncupatis, astantes ministros Poppas, & Victimarios eos imolare iubebant. Quorum quidam stantes hostias tenebant, & ab uno Poppa per os tentas, securi in tempora feriebant; alij ilico ijsdem in terram cadentibus, cultros sacros gutturi infigebant easdem uictimas contrucidantes, ac mox Corio eis detracto membratim concidebant, delibatisque ex singulis frustis, extis, alijsq; membris, primitias eas farina farris obuolutas in canistris offerebant sacrificantibus, quarum reliquias aris impositas igne supposito succendebant, larga manu pateris uinum desuper & thus, & alia odoramenta infundentes, quæ ex arcula puer nobilis sacrificanti subseruiens Flamini Diali depromebat. Quæ singula in sacrificijs Græcorum factitari solita refert Homerus, Qui manus lauantes Heroas inducit, mo-B lisque utentes, ubi sic Canit.

Dant famuli manibus lymphas, queis salsaque farra
Contractent.

Pilos quoque de capite uictimae desectos in ignem iecisse, sic ait.

Ardentesque focos, raptis de vertice villis
Spargit.

Securibus etiam ferientes in frontem, & collapsas mactantes, sicut in Eumaei sacrificio.

Icta graui trunco cadit hostia, moxque cadentem
Excipiunt cultro.

Primitias item extorum desumentes, aliorumque membrorum, easque farre prius imbutas, super altaribus consecrantes, in eodem sacrificio fingit.

C *Polline conspersos adipes per singula carpens*
Inijcit in Flammas Ithacensis.

Sacrificiis porro ritè peractis, Sacerdotibus, Magistratibus & Ludionibus, quibusque Sessum profectis, illicò reliquis Ludis Circensibus opera dabatur: Quorum primum erat certamen curule, idest bigarum, trigarum, & quadrigarum, mox Equestre, scilicet singularum & desultariorum equorum cursus, Olympico more certamine curuli, & equestri finito, tum Gymnicum siue Athleticū inchoabatur, eorum qui corporibus suis certabant, hi erant Cursores, Pugiles, & Luctatores, quo expleto, pompae simul, & Ludorum finis erat. De hac Circensis pompa Verrius apud Macrobium libro I. Saturnalium ita scribit: Quum populus Romanus pestilentia laboraret, essetque responsum, id accidisse, quod Dij despicerentur, anxiam Vrbem fuisse, quia non intelligentur oracula, euenisseque, ut Circensium die puer de cœnaculo pompam supernè despiceret, & patri referret, quo ordine secreta sacro-D rum in arca pilenti composita uidisset: qui cum rem gestam Senatui nunciasset, placuisse velari loca ea qua pompa ueheretur, atque ita peste fedata, puerum qui antiquitatem sortis absoluerat, togæ praetextae usum munus impetrauisse.

Finis pōpæ.

Arnobius lib. VII. aduersus gentes de hac pompa loquens ait. Ludorum deinde restauratione decreta, & spectaculis adhibitam grauem curam; & priorem populo redditam sanitatem. Et infra: Quis existimat eam sorte generis fuisse diuini quæ quoniam Ludis actus per Circi est spatium, meritornm pœnas & supplicia redditurus, ita exacerbatus ardesceret?

Lactantius totam rem breuissimè lib. II. de origine erroris, explicat sic: Tit. Atinio homini plebeio per quietem obuersatus esse Iuppiter dicitur, & præcepisse, ut Consulibus & Senatui nunciaret Ludis Circensibus proximis præsultorem sibi displicuisse, quod Antronius Maximus quidam, diuerberatum seruum sub furca medio

Circo ad supplicium duxerat, ideoque Ludos instaurari oportere, quod quum ille neglexisset, eodem die filium perdidisse, ipsum aūt graui morbo esse correptum, & cū rursus eandem imaginem cerneret quærentem satisne pęnarū pro neglecto imperio pendidisset? Lectica delatus ad Consules, & omni re in Senatu exposita, recepisse corporis firmitatem, suisque pedibus domum redijsse. Idem refert D. Augustinus libro IIII. cap. XXVI. de Ciuitate Dei, ex Ciceronis libro primo de Diuinatione, qui ita scribit: Quum bello Latino Ludi uotiui Maximi primum fierent, Ciuitas ad arma repente est excitata. Itaque Ludis intermissis instauratiui constituti sunt, qui antequam fierent, quumq; iam populus consedisset, seruus per Circum cum uirgis cederetur furcam ferens ductus est. Exin cuidam rustico Romano dormienti uisus est uenire qui diceret præsultorem sibi non placuisse Ludis, idque ab eodem iussum esse eum Senatui nūciare, illum non esse ausum. Iterum ad se iussum & monitum, ne vim experiri uellet, ne tum quidem esse ausum. Exin filium eius esse mortuum. Tandem in somnijs admonitionem fuisse tertiam. Tum etiam illum debilem factum rem ad amicos detulisse, quorum de sententia lectulo in Curiā esse delatum, quumque Senatui somnium narrauisset pedibus suis saluum reuertisse. Itaque somnio comprobato à Senatu, Ludos illos iterum instauratos memoriæ proditum est.

Hanc pompam Circensem innuere uidetur Cicero oratione VI. in Verrem, quum ait: Ludis Circeusibus mane apud L. Sisennam uirum primarium cum essent triclinia strata, argentumque expositum in ædibus, pro dignitate L. Sisennæ domus esset plena hominum honestorum, accessit ad argentum, contemplari unumquodque otiosè & considerare cœpit.

DE VENATIONE QVARTO CIRCENSIVM LVDICRO. Libri Secundi, Cap. III.

VENATIONVM; quæ Ludis Circensibus exhibebantur, quibusq; à bestiarijs infinitae ferae occidebantur, omnes ferè ueteres historici meminerunt: Quorum praecipuis locis citatis quintū Circense Ludicrum expediam. Quum Circensium, & aliorum spectaculorum superstitio, affluentibus ob crebras uictorias, & eximiam potentiam Populi Romani opibus, & diuitijs in uoluptatem & lasciuiam passim sese conuerteret, ueriti prisci illi Quirites, ne Ludicrorum multitudo, & diuersitas populum ferocem, & bellicosum corrumperet, & à uirtutibus ad uitia praecipiti cursu traduceret, ne id eueniret, multis modis praecauere curarunt. Quare inter reliquas Reip. salutares leges, pro moribus Ciuitatis conseruandis latas, uetus etiam Senatusconsultum fuit (ut historiae naturalis lib. VIII. cap. XVII. tradit Plinius) ne liceret Africanas bestias in Italiam aduehere. Videbant .n. eiusmodi spectaculis populum ocio, & ignauia lasciuientem emarcescere, & omnes curas suas ab externarum gentium uictorijs ad priuatas uoluptates conuertere. Contra hoc Decretum Senatus, ad populum tulit Cn. Aufidius Tribunus plebis, permisitque Circensium genera importare. Primam uenationem in Circo datam fuisse Verrius tradit L. Caecilio C. F. Metello Pontifice Maximo, & C. Furio C. F. Pacilo Conss. Anno Vrbis conditae DII. In qua pugnauerunt elephanti CXLII. qui uictoria L. Metelli Consulis in Sicilia de Poeneis capti ratibus transuecti fuerant, quas doliorum consertis ordinibus imposuerant. Eos Verrius Flaccus iaculis interfectos tradidit penuria consilij, quoniam neque ali placuisset, neq; donari Regibus. L. Piso inductos duntaxat in Circum, atque vt cōtemptus eorum incresceret, ab operarijs hastas praepilatas habentibus per Circum totum actos: nec quid deinde ijs factum sit, auctores explicant, qui non putant interfectos, qua ratione eos in Circo (ut tradit Verrius) pugnasse crediderim, ibique spiculis necatos.

S.C. cōtra feras & venationes.

Rogatio pro feris & venationibus.

Prima uenatio. Elephāti cxlij.

Elephantos uerò (ut Plinius libro VIII. cap. VI. ex Solini Polyhistoris cap. XXVII. refert

A refert)Italia primum uidit Pyrrhi Regis bello,& boues Lucas appellauit, in Lucania primum uisos anno Vrbis conditae CDLXXIIII. P.Valerio Leuino,& Ti. Coruncanio Ti. F.Consulibus. Roma autem in triumphis M. Curij Dentati III. Consulis, & L.Cornelij Lentuli,quos de Pyrrho Rege, Samnitibus, & Lucanis egerunt, quinque annis ad superiorem numerum additis. Fenestella verò eos primum Romae in Circo pugnasse tradit C.Claudij Ap. F. Pulchri ædilitate curuli, M. Antonio M. F. A. Posthumio A. F. Albino Conss. anno Vrbis. DCLV. Pedianus autem in orationem in L.Pisonem scribit Ludis Cn.Pompeij Magni,quos secundo Consulatu suo in dedicatione theatri à se fabricati dedit,ipsum elephantorum pugnam primum omnium in Circo dedisse;quod mihi verosimile non est: nam ex probatissimis Verrij, Pisonisque Annalibus, ante Pompeium magnum eos in Circo exhibitos fuisse ad pugnã cõstat.

Quando primum Elephãti in Italia.

Quando Elephantorum in Circo pugna.

Liuius historiarum lib. XXXIX. Sp. Posthumio L. F. Albino, Q.Marcio L.F.Philippo, Anno Vrbis DLXIIX. Ludis quos M. Fuluius M.F. Nobilior bello Aetolico B vouerat,in Circo venationem Leonum, & Panterarum prope posterioris saeculi copia,& varietate datam fuisse scribit. Et libro XLIIII. Q. Marcio Philippo II. Q.Seruilio Caepione Cos. Magnificentia crescente, notatum est Ludis Circensibus P.Cornelij Scipionis Nasicae, & P.Lentuli Aedilium Curilium LXIII. Africanas,& XL.Vrsos, & Elephantos lusisse. Plinius verò lib. VIII. cap. XVI. Leonum simul plurium pugnam primum Romae in Circo dedisse Q.Mucium P. F. Scaeuolam, qui postea Põtifex Maximus fuit,in Curuli Aedilitate C.Mario C.F. IIII. & Q.Lutatio Q.F. Catulo Conss. Anno Vrbis DCLII. Solinus cap. XXIX. Spectaculum ex Leonibus Romae primus edidit Q.Scaeuola P.F.in Curuli Aedilitate. Centum uerò Leonum iubatorũ pugnam princeps L.Cornelius P. F. Sulla Felix qui postea Dictator fuit, in Praetura exhibuit Anno Vrbis DCLX. C.Coelio Caldo, L.Domitio Cn.F. Ahenobarbo Cõss. Seneca libro de Breuitate uitæ L. Sulla primus in Circo Leones solutos dedit quum alioquin alligati tunc darentur ad conficiẽdos eos missis à Rege Boco iaculatorib.

Venatio M. Nobilioris.

Venatio ædiliũ Curul. P. Nasicæ & P. Lentuli. LXIII. Africanæ xl. vrsi,& elephanti.

Q. Mucij venatio quando primum plures leones in Circo pugnarunt.

Sullę pretoris venatio & leones.

C Cæterum quintodecimo anno post P.Seruilio C.F. Vatia Isaurico. Ap. Claudio C. F. Pulchro Conss. L.& M. Liciniorum, Lucullorum Aedilitate curuli multorum elephantorum aduersus tauros pugna in Circo data fuit. Plinius lib. VIII. cap. VII. Caesar qui postea Dictator fuit, Aedilis factus, L. Aurelio, M. F. Cotta, L. Manlio. L. F. Torquato Conss. anno Vrbis DCXXCIX. praeter comitium ac forum, basilicasque, etiam Capitolium ornauit porticibus ad tempus extructis, in quibus abundante rerum copia pars apparatus exponerentur: Venationes autem, Ludosque, & cum Collega, & separatim edidit; quo factum est, ut communium quoque impensarum solus gratiam caperet. Tranquillus in Caesare cap. X. & cap. LXXV. Afranius, & Faustus bestias quoque munus populi à Caesare comparatas trucidauerunt. Plin. libro XXXIII. cap. III. Caesar qui postea Dictator fuit, primus in Aedilitate munere patris funebri omni apparatu argenteo vsus est, ferasq; argenteis vasis tum primum vti visas, M.Pupio M.F. Pisone Caesonino, M.Valerio M. F. Messalla Cons. Anno Vrbis D DCXCIII. XIIII. Kalen. Octobris, L.Domitius Cn.F. Ahenobarbus, Aedilis Curulis, Vrsos Numidicos centum, & totidem venatores Aethiopes in Circo dedit, quod Spectaculum inter memorabiles titulos annotur, vt Annalibus Romanis, & Solini Polyhistoris cap. XXVIII. proditum esse scribit Plinius lib. VIII. cap. XXXVII. ubi animaduersione dignum, num sit legendum, Leones Numidicos ex antiquo eius argenteo nummo, in quo Leonum venatio percussa est. Quare etiam Plinius miratur adiectum Numidicos, fuisse, quum in Africa Leones, Vrsos non gigni constet. Memorabili autem M.Aurelij M.F. Scauri Aedilitate L.Calpurino, L.F. Pisone, A.Gabinio, A.F. Consulibus Anno DCXCVI. venationes multae in Circo datae, & ferae insolitae Romae visae sunt. Nam praeter Leonum, Elephantorum, Vrsorum, Pardorum, & aliarum ferarum, quas exhibuit pugnas, Pantheras quoque omnium primus

L.M. Lucullorum ædil. venatio. Cũ Tauris Elephanti.

Caesaris ædilis venatio.

L. Domitij ædil. uenatio.

C. Vrsi Numid. C. venatores.

M. Scauri ædilis venatio.

Leones, Elephãti vrsi, Pardi.

Crocodilli v. Hippopotamus. mus CL. in Circo misit. Plin. lib. VIII. cap. XVI. Crocodillos simul quinque, & Hippotamum animalia Ægyptia temporario Euripo Populo Romano in Circo Aedilitatis suae Ludis exhibuit M. Scaurus. Plinius libro VIII. cap. XXVI. ex Solino cap. XXXIIII. qui cap. XXXVI. auctor est M. Scaurum in Aedilitate ossa eius monstri marini cui Andromeda in Siria exposita fuit, inter alia miracula Romae publicasse. Cuius costæ excesserunt singulae pedes quadraginta. Excelsitas eminentior Elephantis Indicis. Cn. Pompeio Cn. F. Magno II. M. Licino P. F. Crasso II. Conss. Anno Vrbis DCXCIX. Idem Pompeius princeps omnium Romanorum theatri permansuram sedem (quod ante id tempus temporaneum extruebatur) titulo templi, & graduum Veneris genetricis aedificauit, ut Pedianus in Orationem in L. Pisonem tradit, in cuius dedicatione Ludos apparatissimos fecit, de quibus Cicero in L. Pisonem. Instant (inquit) post hominum memoriam apparatissimi, magnificentissimiq; Ludi, quales non modo nunquam fuerunt, sed nec quo modo fides fieri post hac possit, non possum ullo modo suspicari. Subijcit Pedianus, Cn. Pompei Ludos significat, quibus theatrum ab se factum dedicauit, quibus Ludis Elephantorum pugnas primus omnium dedit in Circo. ita ille. His Ludis uariarum ferarum, quæ antea in Vrbe raro uisae fuerunt, maximae uenationes datae, de quibus quid apud ueteres auctores inuenerim, adijciam. Dedicatione (inquit lib. VIII. cap. VII. Plinius) templi Veneris uictricis, Cn. Pompeio II. & M. Crasso II. pugnauere in Circo XVII. aut (vt quidam tradunt) XX. Elephanti, (vel ut Dio lib. XXXIX. tradit XIIX. Gaetulis ex aduerso iaculantibus mirabili unius dimicatione, qui pedibus confossis, repsit genibus in cateruas, arrepta scuta iaciens in sublime, quæ decidentia uoluptati spectantibus erant, in orbem circumactae uelut arte non furore beluae iacerentur. Magnum & in altero miraculum fuit, uno ictu occiso pilum sub oculo aductum in uitalia capitis uenerat: Vniuersi eruptionem tentauere, non sine uexatione populi circundati clathris ferreis. Qua de caussa Caesar Dictator postea simile spectaculum editurus, Euripis harenam circundedit, quos Nero princeps sustulit, Equiti loca addens. Sed Pompeiani amissa fugae spe, misericordiam vulgi inenarrabili habitu, quaerentes, supplicauere, quadam sese lamentatione complorantes, tanto populi dolore, ut oblitus Imperatoris, ac munificentiae honori suo exquisitae, flens uniuersus consurgeret, dirasque Pompeio, quas ille mox luit poenas imprecaretur. Hos Pedianus primos fuisse scribit qui in Cicero pugnauerint. Seneca lib. De breuitate uitae. Ferunt Pompeiũ primum in Circo Elephantorum duo de uiginti pugnam edidisse commissis more praelijs noxijs hominibus. Idem Pompeius primus omnium in Circo DC. Leones exhibuit, ac in his iubatos CCCXV. (quos Dio lib. XXXIX. D. fuisse scribit, quinque dierum spacio confectos.

Cn. Pompeij, Cos. II. uenatio, & Ludi. Theatrũ primum. Templũ Veneris genitricis Ludi magnificentissimi.

Cum XX. Elephantis pugna

Mirũ de Elephantis.

DC. Leones.

Plinius lib. VIII. cap. XVI. Idem CDX. Pantheras ad pugnam dedit. Plinius libro VIII. cap. XVII. Ijsdem Ludis Chaus, quem Galli Rhaphium uocabant, effigie Lupi Pardorum maculis aspersum Romae primum in Circo uisus est. Quibus etiam Roma Cephos primum, & nouissimè uidit. Hoc animal ex Æthiopia adductum fuit, quarum pedes posteriores pedibus humanis, & cruribus prioribus manibus fuere similes. Hoc animal (scribit lib. VIII. cap. XIX. Plinius) postea Roma non uidit. Solinus cap. XXXII. Iisdem temporibus Romae exhibita monstra sunt. Cephos appellant, quorũ posteriores pedes cruri, & uestigio humanos artus mentiuntur, priores perinde homnium manus referunt, quæ tamen à nostris non amplius quàm semel visa sunt. Iisdem Ludis Rhinoceros unius in nare cornu primum uisus fuit. Quem deinceps saepè populus Romanus aspexit. Hostis maximus elephanto genitus, cornu à saxo limato praeparat se, pugnae in dimicatione aluum maximè petens, quem scit esse molliorem. Longitudo ei par, crura multo breuiora, color buxeus. De cuius fortitudine extant Martialis lepida Epigrammata lib. I.

CDX. Pantheri Chaus aliàs Raphius. Cephos.

Rhinoceros.

Praestitit

A *Praestitit exhibitus tota tibi Caesar harena*
Quae non promisit praelia Rhinoceros.
O quam terribilis exarsit pronus in iras,
Quantus erat cornu cui pila taurus erat.
Item aliud eodem libro.
Sollicitant pauidi dum Rhinocerota magistri
Seque diu magnae colligit ira ferae.
Desperabantur promissi praelia Martis,
Sed tamen ijs rediit cognitus ante furor,
Namq; grauem gemino cornu sic extulit vrsum
Iactat vt impositas taurus in astra pilas.
Et lib. XIIII. Apophoretorum.
Nuper Ausonia Domini spectatus arena
B *Hic erit ille tibi, cui pila taurus erat.*

Solinus cap. XXXII. Ante Ludos Cn. Pompeij Rhinocerota Romana spectacula nesciebant. Cui bestiae in naribus cornu unicum & repandum, quod subinde attritum cautibus in mucronem excitat, eoque aduersus Elephantos praeliatur, par ipsis propè longitudine, breuior cruribus, naturali filo aluum petens, solam intelligit ictibus suis peruiam. In eadem Pompeij magni harena Lupus Ceruarius è Gallia adductus primum in Vrbe uisus. Plin. lib. VIII. & XXII. Plutarchus in Pompeio: Pompeius constructo Theatro in eius consecratione musicum agona exhibuit, uenationes pręterea quibus quingenti Leones cæsi, & Elephantes, horrendo & diro spectaculo. De Pompeij Ludis est accurata Epistola M. Ciceronis in Familiaribus ad M. Marium cuius parem ad præsens argumentum opportunam adijciam. Ait autem: Si te dolor aliquis corporis aut infirmitas ualetudinis tuæ tenuit, quo minus ad Ludos uenires fortunae magis tribuo quàm sapientiæ tuæ.

C Magnificentissimi & admodum memoratu digni fuere hi Ludi quos C. Caesar Dictator, cõfectis bellis ciuilibus, se III. & M. Æmilio M. F. Lepido anno Vrbis DCCVIII. populo exhibuit. De quibus Tranquillus in eius uita, cap. XXXXIX. Edidit (inquit) spectacula uarij generis, Munus gladiatorum, Ludos etiam regionatim Vrbe tota, & quidem per omnium linguarum histriones, Circenses, Athletas, & Naumachiam. Circensibus spacio Circi ab utraq; parte producto, & in girum Euripi addito, quadrigas, bigasque, & equos desultorios agitauerunt nobilissimi iuuenes, Troiam lusit turma, duplex maiorum, minorumvè puerorum. Venationes editae per dies quinque, ac nouissimè pugna diuisa in duas acies, quingenis perditibus, Elephantis uicenis tricenis equitibus, hinc, & inde commissis. Nam quo laxius dimicaretur sublatae metae, inque earum locum bina castra ex aduerso constituta erant. Plin. lib. VIII. c. VII. Pugnauerunt Caesare Dictatore tertio Consulatu eius uiginti Elephanti, contra pedites quingentos. Iterum totidem turriti cum sexagenis propugnatoribus eodem

D quo priores numero peditum, & pari equitum ex aduerso dimicante, postea singuli Principibus Claudio, & Nerone in consumatione gladiatorum. Idem c. XVI. lib. VIII. Caesar Dictator III. suo Consulatu Circensibus CCCC. Leones exhibuit, & cap. XVIII. ex Solini polyhistoris cap. XXXII. Camelorum aliqua similitudo in duo transfertur animalia, Nabin Æthiopes uocant, collo similem equo, pedibus & cruribus, boui, camelino capite, albis maculis rutilum colorem distinguentibus, unde appellata Camelopardalis. Dictatoris Caesaris Circensibus Ludis primum visa Romae, ex eo subinde cernitur, aspectu magis, quam feritate cõspicua, quare etiam ouis ferae nomen inuenit. Eandem rem ita tradit Dio libro XLIII. Caesar Camelopardalim primus Romae exhibuit. Id animal Camelo simile, nisi quod membrorum non eandem vbique proportionem seruat, partes eius posteriores humiliores sunt à clunibus paulatim

Venationes et Ludi Caesaris Dictatoris.

Pugna hominũ D. & Elephantorũ xx.

xx. Turriti Elephãti cum D. peditib.

Leones CCCC.

Camelopardalis aliàs Habis.

tim

tim erigitur, uideturq; quasi ascendere, quumque diu iam altius subinde factum est, E reliquam corporis partem prioribus pedibus eleuat, collo uerò sua peculiaris altitudo adest, colore vt pardalis uariegato, unde nomen illi est ex Camelo, & Pardali inditum. M. Varro lib. VIII. Camelus suo nomine Syriaco in Latium uenit, vt Alexandria Camelopardalis nuper adducta quod erat figura ut Camelus, maculis, ut Panthera.

Tauri. Plin. lib. VIII. cap. XLV. Tauris in aspectu generositas, torua fronte, auribus setosis, cornibus in procincto dimicationem poscentibus, sed tota cominatio prioribus in pedibus stat ira gliscente, alternos replicans, spargensque in altum harenam, & solus animalium eo stimulo ardescens. Vidimus de imperio dimicantes, & ideo demostratos rotari cornibus cadentes excipi, iterumq; resurgere modo iacentes ex humo tolli, bigarumque etiam cursu citato uelut aurigas insistere. Thessalorum gentis inuentum est, equo iuxta quadrupedante cornu intorta, ceruice tauros necare. Primus id spectaculum dedit Romae Caesar Dictator. De his Ludis M. Cicero Cornificio scribens: Equidem inquit sic iam obdurui, vt Ludis Caesaris nostri æquissimo animo uiderem T. Plancum, audirem Laberij, & Publij poemata, Plutarchus in Bruto. Occiso Caesare Brutus Romam redire non ausus, statuit, ut eo absente Ludi fierent magnifici & sumptuosi. Quum. n. plures Elephantos emisset, eos iussit exponi & parcè nihil exhiberi, sed profusè. F

Augusti Caesaris venationes. De Diui Augusti uenationibus Tranquillus cap. XLIII. Aliquando nihil praeter uenationem edidit. Et infra: In Circo (inquit) Aurigas, Cursores, confectoresq; ferarum, & nonnunquam ex nobilissima iuuentute produxit. Et paulò post: Solebat etiam citra spectaculorum dies, si quando quid inusitatum, dignumque cognitu aduectum esset, id extra ordinem quolibet loco publicare, ut Rhinocerotem apud Septa, Tigrim in Scæna, Anguem quinquaginta cubitorum pro Comitio. De ea Tigri Plinius libro VIII. cap. XVII. D. Augustus Q. Ælio Tuberone, & Paullo Fabio Maximo Conss. anno Vrbis DCCXLIII. IIII. Nonas Maij, Theatri Marcelli dedicatione, Tigrim, primus omnium Romae ostendit in cauea mansuefactam. Tigrim Hyrcani, & Indi ferunt animal uelocitatis tremendae, & maximè cognitae dum capitur. G

Anguis L. cubitorum. *Tigris mansuefacta.*

Rhinoceros. Hippotamus. Dio libro LI. Ludis Augusti multae ferae, ac animalia, & inter hæc Rhinoceros, & Hippopotamus tunc primum uisi Romae, & occisi sunt. Rhinoceros est animal Elephanto simile, cornu extra nasum prominens habens, à quo suum nomen inuenit.

CCC. vrsi CCC. Africanae. Ludi Germanici. CC. Leones. CDXX. Pantherae. Ludi L. Domitij. Et lib. LIII. Augusti tempore innotuit P. Seruilius, qui Ludis quibusdam Vrsos CCC. & totidem Africanas beluas interfecit. Idem libro LV. Germanicus Ludis Martialibus in Circo CC. Leones occidit. Idem Augustus Circensibus Ludis CDXX. Pantheras exhibuit, vt Plinius lib. VIII. cap. XVII. tradit. Tranquillus in Nerone, cap. IIII. L. Domitius Cn. F. Neronis Imp. auus Præturae Consulatusq; honore, uenationes & in Circo, & in omnibus Vrbis Regionibus dedit. De suorum temporum uenationibus Liuius lib. XLIIII. Mos erat tum Circensi Ludicro nondũ hac effusione inducta, bestijs omniũ gentium Circum complendi, spectaculorum uaria conquirere genera.

Caij venationes. De Caij Caesaris Caligulæ uenationibus Tranquillus in Caio cap. XVIII. Edidit & Circenses plurimos à mane usq; ad uesperam, interiecta modo Africanarum uenatione, modo Troiae decursione. H

CCCC. vrsae. CCCC. Ferae Africanae. Dio in Caio lib. LIX. Caius natali suo die uenationem dedit, Vrsae quadringentae, ac totidem aliae ferae Africanæ sunt interfectae. Patricij pueri Troiam luserunt. Et alibi: Caius natali die Drusillae, biduo populo spectacula praebuit, equestria, & uenationes, primo die CCCC. Vrsas occidit, postridie totidem Africanas feras.

De Claudij venationibus. De Claudij uenationibus Tranquillus in Claudio, cap. XXI. Circenses frequenter etiam in Vaticano commisit, nonnunquam interiecta per quinos missus uenatione, ac super quadrigarum certamina Troiae Lusum exhibuit, & Africanas conficiente turma equitum Praetorianorum, ducibus Tribunis, ipsoque praefecto. Praeterea,

Thessalos

A Thessalos Equites, qui feros tauros per spacia Circi agunt, insiliuntque defessos, & ad terram cornibus detrahunt. Elephantos pugnasse Ludis Circensibus Claudij in consumatione gladiatorum refert Plinius, lib. VIII. cap. VII. qui libro eodem capite XVII. tradit Claudium Imperatorem primum omnium quattuor simul Tigres mansuefactas ostendisse. Dio lib. LX. in Claudio. In Circo semel Cameli, & XII. equi certarunt Vrsae CCCC. Totidemq; Africae ferae trucidatae sunt. Plin. lib. VIII. cap. XIIII. Faciunt his fidem in Italia serpentes appellati Boae in tantã magnitudinẽ exeuntes, ut D. Claudio Principe occisae in Vaticano solidus in ventre spectatus sit infans.

Quattuor Tigres mansuefactas. Equi cũ Camelis. CCCC. vrsae. CCCC. Africanæ. Boae serpentes.

De Neronis uenationibus Tranquillus in Nerone cap. IIII. Refert Neronis Imperatoris auum L. Domitium Ahenobarbum, qui sub Augusto omnibus magistratibus functus est Praeturae, Consulatusque honore, Equites Romanos, matronasq; ad agendum mimum in scenam produxisse, uenationesque, & in Circo, & in omnibus Vrbis regionibus dedisse, & cap. VII. Nero edidit pro Claudij salute Circenses & ue-B nationem. Plinius lib. VIII. cap. VII. auctor est, singulos Elephantos Ludis Neronis Circensibus in consumatione gladiatorum pugnasse. De quibus Tranquillus cap. XII. Exhibuit ad ferrum etiam quadringentos Senatores, sexcentosq; Equites Romanos, & quosdam fortunae, atq; existimationis integrae ex ijsdem ordinibus, confectoresq; ferarum, & uaria harenae ministeria. Dio lib. LXI. in Nerone spectaculum Nero edidit, in quo homines equis insidentes magno cursu, atque impetu in tauros facto, eos occiderunt, Tum ab equitibus stipatoribus corporis Neronis CCCC. Vrsi, & CCC. Leones hastis transfixi sunt, virique equestris ordinis XXX. munus gladiatorum obierũt. Et infra: Elephanti, qui currum Augusti egerant in Circum ingressi, cum eo usq; ubi Senatores sedebant uenissent, non ultra progressi, constiterunt.

Neronis venationes. Homines cum Tauris. CCCC. vrsi. CCC. Leones.

De Titi venationibus Tranquillus in Tito, cap. VII. Dedit & nauale praelium in veteri Naumachia, ibidẽ & gladiatores, atq; vno die quinq; millia omne genus ferarũ.

Titi venationes. V. millia Feræ occisae.

Et in Domitiano cap. IIII. venationes, gladiatoresque noctibus ad lychnos dedit, C nec uirorum modò pugnas, sed & feminarum.

Domitiani venationes.

De cuius venationibus, & feris exhibitis extant aliquot Martialis Epigram. lib. I.

De Vrso.

Princeps sanguinea dum se rotat Vrsus harena
Implicitam visco perdidit ille fugam.
Splendida iam tecto cessent venabula ferro,
Nec volet excusa lancea torta manu
Dependat vacuo venator in aere praedam
Si captare feras aucupis arte placet.

De Tauro.

Raptus abit media quod at aethera taurus harena
Non fuit hoc artis, sed pietatis opus.
Vexerat Europem fraterna per aequora taurus,
D *At nunc Alcidem taurus in astra tulit*
Caesaris, atque Iouis confer nunc stemma iuuentus,
Par onus, vt tulerint, altius iste tulit.

De Tigride, & Leone.

Lambere securi dextram consueta magistri
Tigris ab Hyrcano gloria rara iugo,
Saeua ferum rabido lacerauit dente Leonem
Res noua non vllis cognita temporibus.
Ausa est tale nihil siluis dum vixit in altis
Postquam inter nos est plus feritatis habet.

N De

De Elephante, & Tauro.

Qui modo per totam flammis stimulatus harenam
Sustulerat raptas taurus in astra pilas
Occubuit tandem cornuto ardore petitus
Dum facilem tolli sic elephanta putat.

De Leone à femina occiso.

Belliger inuictis quod Mars tibi saeuit in armis
Non satis est Caesar, saeuit & ipsa Venus.
Prostratum Nemees, & vasta in valle Leonem
Nobile, & Herculeum fama canebat opus.
Prisca fides taceat, nam post tua munera Caesar,
Hæc iam foeminea vidimus acta manu.

De Carpophoro Vrsum Occidente.

Summa tuae Meleagre fuit quæ gloria famae
Quantula Carpophori portio fusus aper.
Ille, & praecipiti venabula condidit Vrso,
Primus in Arctoi qui fuit arce Poli
Strauit, & ignota spectandum mole Leonem
Herculeas potuit qui decuisse manus.
Et volucrem longo porrexit vulnere Pardum
Praemia cum laudis ferret adhuc poterat.

De Carpophoro Tauros duos occidente.

Dorica quam certo venabula dirigit ictu
Fortis adhuc teneri dextera Carpophori,
Ille tulit geminos facili ceruice iuuencos,
Illi cessit atrox bubalus, atque bison.
Hunc Leo cum fugeret, praeceps in tela cucurrit,
I nunc, & lentas corripe turba moras.

Item.

Quicquid in Orpheo Rhodope spectasse Theatro
Dicitur, exhibuit Caesar harena tibi.
Repserunt scopuli, mirandaque silua cucurrit
Quale fuisse nemus creditur Hesperidum
Affuit immixtum pecudum genus, omne ferarum,
Et supra vatem multa pependit auis.
Ipse sed ingrato tacuit laceratus ab Vrso
Hæc tamen vt res est facta, ita facta alia est.

Traiani venationes. x. millia bestiarũ caesa. Dio refert Traianum bello Dacico confecto, & Decebalo Dacorum Rege occiso, spectacula magnifica per centum, & uiginti tres dies Romae edidisse. In quibus caesae sunt ferae mansuetevè bestiæ mille, interdũ & decem millia, quę partim ferae, partim mansuetae erant, & innumerabiles gladiatores decertasse.

Hadriani venationes. ∞. Feræ. C. Leones Aelius Spartianus in Hadriano. Gladiatorum (inquit) munus per sex dies continuos exhibuit, & mille feras natali suo edidit. Athenis quoque mille ferarum uenationem in Stadio exhibuit, ab Vrbe nunquam ullum uenatorem scenicum auocauit. In Circo multas feras, & saepè centum Leones interfecit. Militares Pyrrhicas populo frequenter exhibuit.

C. Leones C. Leænę. Dio. Traianus Hadrianus spectacula suo natali die populo gratis dedit, ubi ita magnus bestiarum numerus caesus est, ut simul Leones centum, ac totidem Leænæ confectae fuerint.

Pij venationes. Iulius Capitolinus in Pij uita: Edita munera in quibus Elephantos, Crocutas, Tigrides,

A Tigrides, Rhinocerotas, Crocodilos etiam, atq; Hippopotamas, & omnia ex toto Orbe terrarum cum Tigridibus, exhibuit, centum etiam Leones una missione edidit.

C. Leones

Eutropius lib. VIII. in Marco Imperatore: In datione munerum post uictoriam, adeo magnificus fuit, vt centum simul Leones exhibuisse tradatur.

Marci venationes.

Lampridius in Commodo: Ferarum autem diuersarum manu sua occidit multa millia, ita ut & Elephantos occideret, & hæc sæpe spectante Populo Romano fecit. Fuit autem ualidus ad hæc, aliàs debilis, & infirmus. Virium autem ad conficiendas feras tantarum fuit, ut Elephantos centum transfigeret, & orygis cornu hasta transmiserit, & singulis ictibus multa millia ferarum ingentium conficeret. Herodianus lib. I. Commodus aurigando, bestijsq; conficiendis supra modũ exercebatur, ob quæ studia adulatores eum fortitudinis gloria celebrabant.

C. Leones Commodi venationes.

Et de Seueri Imperatoris Ludis, & Venationibus idem Herodianus lib. III. Seuerus Imperator popularis esse in primis uolebat edendis omnifariam magnificentissi-B mis spectaculis, centenis etiam saepenumero occisis beluis, quas omnibus regionibus conquirebat, sed & Congiaria dedit uberrima, & certamen proposuit undiq; accitis Ludionibus, atq; Athletis.

Seueri venationes.

Iulius Capitolinus in vita Gordiani senioris: Quæsturam magnificentissimè gessit, Ædilitatis suae tempore XII. Populi Romani munera, idest per singulos menses singula de suo exhibuit, ita, ut gladiatorum nonnunquam quingenta paria exhiberet, nunquam minus centenis quinquagenis. Feras Lybicas una die centum exhibuit, Vrsos una die mille. Extat silua eius memorabilis, quæ picta est in domo rostrata Cn. Pompeij, quæ ipsius, patrui eius, & proaui fuit, quam Philippi temporibus Fiscus inuasit: in qua pictura etiam nunc continentur Cerui palmati ducenti mixtis Britannis, equi feri XXX. oues ferae C. Alces X. Tauri Cybiratici, aliàs Cypriaci C. Struthiones mauri miniati CCC. Onagri XXX. Apri CL. Ibices CC. Damae CC. Hæc autem omnia populo rapienda concessit die muneris quod sextum edebat.

Gordiani senioris venationes. D. Gladiatorum paria. Feræ Lybicæ C. Vrsi ∞. Amplissima venatio.

C Iulius Capitolinus in vita Gordiani iunioris: Fuerunt (inquit) sub Gordiano Romae Elephanti XXXII. quorum Gordianus XXII. miserat, Alexander X. Alces X. Tigres X. Leones mansueti LX. Leopardi mansueti XXX. Belbi, idest Lienae X. aliàs L. Gladiatorum fiscalium paria mille, Hippopotamus, & Rhinoceros unus, Archoleontes X. Camelopardali X. Onagri XX. equi feri XL. & cætera eiusmodi animalia innumera, & diuersa, quæ omnia Philippus Ludis saecularibus, uel dedit, uel occidit. Has autem omnes feras mansuetas, & praeterea efferas parabat ad triumphum Persicum, sed uotum publicum nihil ualuit: nam omnia hæc Philippus exhibuit saecularibus Ludis, & muneribus atq; Circensibus cum millesimum ab Vrbe condita annum in Consulatu suo, & filij sui celebrauit.

Gordiani iunioris venationes. Apparatus Gordiani iunioris Aug. Philippi venationes Ludis sæcularibus.

Trebellius Pollio in Gallieno: Interfectis sanè militibus apud Byzantium, Gallienus quasi magnum aliquid gessisset, Romam cursu rapido conuolauit, conuocatisq; Patribus, Decennalia celebrauit nouo genere Ludorum, noua specie pomparum, D exquisito genere uoluptatum. Et paulò post: Quum taurum ingentem in harenam misisset, exijssetque ad eum feriendum uenator, neque productum decies potuisset occidere. Coronam uenatori Gallienus misit, mussitantibusque cunctis, quid rei esset, quod homo ineptissimus coronaretur, illi per Curionem dici iussit. Taurum toties non ferire difficile est.

Gallieni venationes.

Fl. Vopiscus in Aureliano: Princeps igitur totius orbis Aurelianus pacatis per Occidentem Gallis, atque undique circumactis terris Romam iter flexit, ut de Zenobia, & Tetrico, hoc est de Oriente, & Occidente triumphum Romanis oculis exhiberet. Non ab re est cognoscere qui fuerit Aureliani Triumphus, fuit enim speciosissimus. Currus Regij tres fuerunt in his unus Odenati, argento, auro, gemmis operosus, atq; distinctus. Alter, quem Rex Persarum Aureliano dono dedit, ipse quoq; pari opere

fabricatus. Tertius, quem sibi Zenobia composuerat, sperans se Vrbem Romanam E cum eo uisuram, quod illam non fefellit, nam cum eo Vrbem ingressa est uicta, & triumphata. Fuit alius currus, quattuor ceruis ductus, qui fuisse dicitur Regis Gothorum, quo ut multi memoriae tradiderunt, Aurelianus Capitolium inuectus est, vt illic cederet ceruos, quos cum eodem curru captos uouisse Ioui Optimo Max. ferebatur.

Feræ Aureliani Imp.

Praecesserunt Elephanti xx. mansuetae ferae Lybicae, Palestinae, diuersae cc. quas statim Aurelianus priuatis donauit, ne fiscum annonis grauaret, Tigrides quattuor, Camelopardali, Alces, cætera talia per ordinem ducta, gladiatorum paria octingenta, praeter captiuos gentium Barbararum. Sequentibus diebus datae sunt populo uoluptates Ludorum Scænicorum, Ladorum Circensium, Venationum, Gladiatorum, Naumachiae.

Probi venatio magna.

Animalia venatione edita.

Idem in vita Probi Imperatoris: Venationem in Circo amplissimam dedit, ita ut populus cuncta diriperet. Genus spectaculi fuit tale; Arbores ualidae per milites radicibus vulsae connexis latè longèque trabibus affixae sunt, terra deinde superiecta, F totusque Circus ad siluae consitus speciem gratiam nobis uiroris obtulit. Immissi deinde per omnes aditus struthiones mille, mille Cerui, mille Apri, mille Damę, mille Ibices, oues ferae, & cætera herbatica animalia, quanta uel ali potuerunt, uel inueniri. Immissi deinde populares, rapuit unusquisque quod uoluit.

Alia venatio Probi in Amphitheatro.

Numerus ferarum.

Addidit alia die in Amphitheatro una missione centū iubatos Leones, qui mugitibus suis tonitrua excitabant, qui omnes contificijs interempti sunt, non magnū praebentes spectaculum cum occidebantur. Neq; enim erat bestiarum impetus ille qui esse ab eis egredientibus solet. Occisi sunt praeterea multi, qui dirigere uolebant, sagittis, sed ibidem immissi centum Leopardi Libyci, centum deinde Syriaci, centum Leaenae & Vrsi simul trecenti, quarum omnium ferarum magnum magis constat spectaculum fuisse quam gratum; Edita praeterea gladiatorum paria ccc. à Blemijs, plerisque pugnantibus, qui per triumphum erant ducti, plerisque Germanis, & Sarmatis, nonnullis etiam latronibus Isauris. G

Carini venatio.

Ludi Romani magnificentissimi.

Idem Fl. Vopiscus in vita Carini Imperatoris: Memorabile maximè, & Carini, & Numeriani hoc habuit Imperium, quod Ludos Romanos nouis ornatos spectaculis dederunt, quos in palatio circa porticum stabuli pictos uidimus: nam & Neurobatem qui uelut uentis cothurnatus ferretur exhibuit, & Tichobatem, qui per parietem vrso clauso cucurrit, & vrsos in Circum agentes, & item centum Salpistas uno strepitu concinnentes, & centum Camptaulas, Choraulas centum, etiam Pithaulas centum, Pantomimos, & Gymnicos mille, paegma. Praeterea, huius flammis scaena conflagrauit, quam Diocletianus postea magnificentiorem reddidit. Mimos praeterea undique aduocauit, exhibuit & Ludum Sarmaticum, quo dulcius nihil est. Exhibuit Cyclopem adornatum, & Græcis artificibus, & gymnicis histrionibus, & musicis, aurum, & argentum donata, & uestis serica. Sed hæc omnia nescio quantum ad populum gratiae habeant, nullius certè sunt momenti apud principes bonos, Diocletiani denique dictum fertur, quum ei rationalis quidem suus edulionem Cari laudaret, dicens multum placuisse principes illos caussa Ludorum Theatralium, Ludorumq; Circensium. Ergo (inquit) benè vsus est Imperio suo Carus. H

Diocletiani venationes.

Idem de Diocletiano loquens scribit. Quum omnibus gentibus aduocatis Diocletianus daret Ludos, parcissimè usus est liberalitate, dicens castiores oportere esse Ludos spectante Censore. Veteres Romani miram in capiendis bestijs pro muneribus exhibendis diligentiam adhibebant. M. Caelius Aedilis curulis Ciceroni Proconsulatum Ciliciæ gerenti negotium dedit capiendi Pantheras quum ait: Fere litteris omnibus tibi de Pantheris scripsi. Turpe tibi erit Patiscum Curioni decem Pantheras misisse, te non multis partibus plures, quas ipsas Curio mihi, & alias Africanas decem donauit, ne putes illum tantum prædia rustica dare scire. Tu si modo memoria

teneres,

A teneres,& Cybiratus arcessieris,itemq; in Pamphyliã litteras miseris (nam ibi plures capi aiunt)quod uoles efficies. Hoc uehementius laboro nunc,quod seorsum à collega puto mihi omnia paranda. Amabo te,impera ibi,hoc cura. Soles libenter vt ego maiorem partem nihil curare. In hoc negocio nulla tua nisi loquendi cura est, hoc est imperandi,& mandandi,nam simulatque erunt captæ, qui alant eas & deportent habes eos quos ad Sittianam syngrapham misi, &c. Cui Cicero in Epistolis familiaribus ita respondet. De Pantheris per eos qui uenari solent agitur mandato meo diligẽter,sed mira paucitas est,& eas quæ sunt,valde aiunt quæri,quod nihil cuiquàm insidiarum in mea prouincia nisi siti fiat. Itaq; constituisse dicuntur in Cariam ex nostra prouincia decedere. Sed tamen sedulo fit,& in primis à Patisco.

De Circeusibus, & venationibus sub Theodosio.

Symmachus Praefectus in Epistola ad Imperatores Theodosium seniorem, & Arcadium filium Augustos. Ergo quum expectari munera principum soleant, nunc accita uenerunt. Praetereo illam diem, quo Elephantos Regios per conferta agmina B equorum nobilium pompa praecessit. Malo fremitum Marciae Vallis exponere,atq; illam quadrigarum distributionem,in qua sibi quum fortunatior uideretur, cui electionem mox urna tribuebat,par,uel potior erat,quem sors fecisset extremum.

Leges de venationibus.

De venatione ferarum extant titulo XI. libri XV. Codicis Theodosiani Rescripta duo, quorum exempla eiusmodi sunt,

Impp. Honorius ,& Theodosius iunior Augg. Mauriano
Comiti domesticorum,& uices agenti Magistri militum.

Occidendorum Leonum cunctis fecimus potestatem, neque aliquando sinimus quemquam calumniam formidare,quum & salus nostrorum prouincialium uoluptatibus nostris necessario praeponatur,& hæc ipsa propria uoluptatis intercludi minimè uideantur,quemadmodum occidendi feras,non uenandi, uenundandique licentiam dederimus,occidendi igitur memoratas feras,& ducibus,& officijs eorum con- C uentis,cunctis licentia tribuatur. Datum XIII. Kal. Iunij Constantio, & Constante VV. CC. Conss.

IIDEM AVGVSTI MONAXIO PRÆF. PRAETORIO.

PRAESIDIALIS officij Euphratensis deploratione comperimus,eos qui transductioni ferarum à Duciano officio deputantur,pro septem, vel octo diebus, contra legationum formam,tres uel quattuor Menses in Hierapolitana Vrbe residẽtes,post expensas tanti oneris etiam caueas exigere,quas nulla praeberi consuetudo permittit. Ideoque praecipimus bestias quæ ad Comitatum ab omnibus limitum Ducibus transmittuntur, non plus quàm septem diebus intra singulas Ciuitates retineri, scientibus ducibus,& eorum officijs. Si quid contra hæc commissum fuerit, quinas selibras auri fisci iuribus D inlaturas. Datum V. Kal. Octobris, Constantinopoli D. N. Honorio Aug. XI. & Constantio II. V. C. Conss.

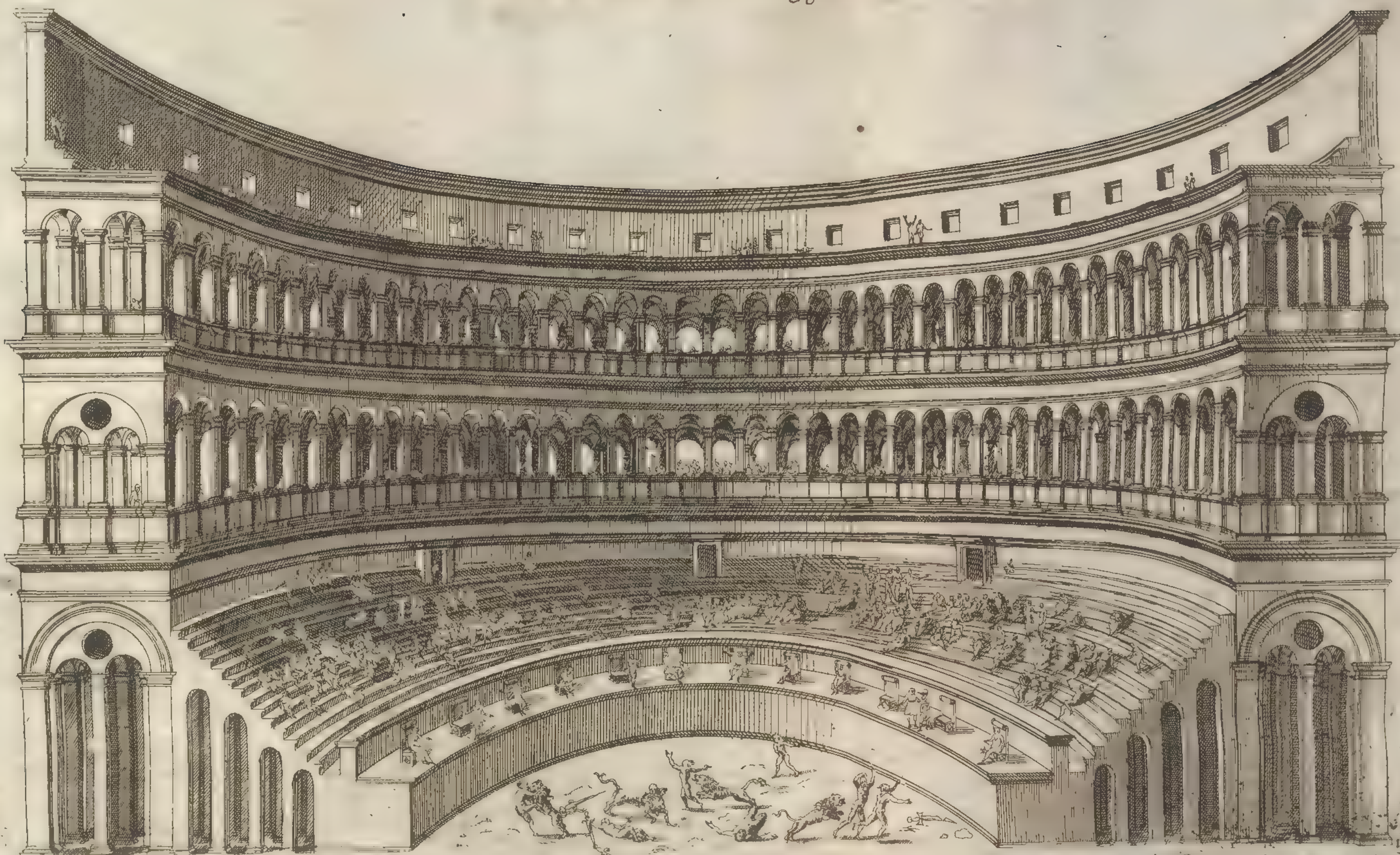
Hoc uerò Caput de quo de venatione tractaui,memorabili admodum casu qui à Gellio lib. V. cap. XIIII. refertur finiam. Appio Polyhistor lib. V. rerum Ægyptiacarũ scripsit,neque audisse,neque legisse,sed ipsum sese in Vrbe Roma vidisse oculis suis quæ dicam confirmat: In Circo Maximo(inquit) uenationis amplissimæ pugna populo dabatur. Eius rei(Romæ cum fortè essem) spectator fui. Multæ ibi sæuientes feræ magnitudine bestiarum excellentes,omniumq; inusitata aut forma erat,aut ferocia, sed præter alia omnia,Leonum inquit immanitas admirationi fuit,preterque omneis cæteros,unius,qui corporis impetu,uastitudine,terrificoque fremitu,& sonoro, toris, comisq; ceruicum fluctuantibus,animos,oculosque omnium in sese conuerterat.

Intro-

introductus erat inter complurcis cæteros ad pugnam bestiarum Dacus seruus viri E Consularis. Ei seruo Androdus nomen fuit. Hunc ille Leo, vbi vidit procul, repente inquit, quasi admirans stetit: ac deinde sensim, atque placidè, tamquam noscitabundus ad hominem accedit. Tum caudam more, atque ritu adulantium canum clementer, & blandè mouet: hominisque sese corpori adiungit, cruraq; eius, & manus propè iam exanimati metu, lingua leniter demulcet. Homo Androdus inter illa tam atrocis feræ blandimenta amissum animum recuperat: paulatimque oculos ad contuendum Leonem refert. Tum quasi mutua recognitione facta. lœtos inquit, & gratulabũdos videres hominem, & Leonem. Ea re prorsus tam admirabili, maximos populi clamores excitatos dicit. Arcessitumq; à Cæsare Androdum, quæsitamque causam cur ille atrocissimus Leonum vni parsisset. Androdus rem mirificam narrat, atq; admirandam. Cum prouinciam inquit, Africam Proconsulari Imperio meus Dominus obtineret: ego ibi iniquis eius, & quotidianis verberibus ad fugam sum coactus, & ut mihi à domino terræ illius Praeside tutiores latebræ forent: in camporum, & F arenarum solitudines concessi. Ac cũ defuisset cibus, consilium fuit mortem aliquo pacto quærere. Tum sole inquit, medio rapido, & flagranti, specum quandam nactus remotam, latebrosamque, in eam me penetro, & recondo, neque multo post ad eandem specum venit hic Leo debili vno, & cruento pede, gemitus edens, & murmura, dolorem, cruciatumque vulneris commmiserantia. Atque illic primo quidem con spectu aduenientis Leonis territum sibi, & pauefactum animum dixit. Sed postquam introgressus inquit Leo, vti re ipsa apparuit, in habitaculum illud suum, videt me procul delitescentem, mitis & mansuetus accessit: & sublatum pedem ostendere mihi, & porrigere, quasi opis petendæ gratia visus est. Ibi inquit, ego stirpem ingentem uestigio pedis eius hærentem reuulsi. Conceptáque saniem vulnere intimo expressi: accuratiusque sine magna iam formidine siccaui penitus, atque detersi cruorem. Ille tunc mea opera, & medela leuatus, pede in manibus meis posito recubuit, & requieuit. Atque ex eo die triennium totum ego, & Leo in eadem specu, eodemque uictu uiximus. G Nam quas uenabatur feras, membra opimiora ad specum mihi suggerebat: quæ ego, ignis copiam non habens, sole meridiano torrens edebam. Sed ubi me inquit, uitae illius ferinae iam pertesum est: Leone in uenatũ profecto, reliqui specum: & uiam ferme tridui permensus à militibus uisus, apprehensusque sum. Et ad Dominum ex Africa Romam deductus. Is me statim rei capitalis damnandum, dandumq; ad bestias curauit. Intelligo autem inquit, hunc quoque Leonem me tunc separato captum gratiam nunc mihi beneficij, & medicinæ referre. Hæc Appion dixisse Androdum tradit. Eaq; omnia scripta circumlataq; tabella populo declarat. Atq; ideo cunctis petentibus dimissum Androdum, & pœna solutum, Leonemque & sufragijs populi donatum. Postea inquit, uidebamus Androdum, & Leonem loro tenui reuinctum, Vrbe tota circum tabernas ire, donari ære Androdum, floribus spargi leonem, omnesq; ferè ubique obuios dicere: hic est Leo hospes homnis, Hic est homo medicus Leonis. H

❧ Figura Ænea Theatri. Z.

THEATRI *Cum Venatione figura.*

Z
Pag. 102.

tur. Sic hæc ...
timore discrutiat,omnibus tamen uicissim,ut decipere possit,arridet. Longum est
... sermonibus euagari. Sed aptè iungendum est,quod ait de

A

DE VENATORIBVS, Cap. IIII.

VENATORES verò, & qui beſtias feras in Circo, vel alibi conficere aut damnati, aut ſponte ſolebant, beſtiarij uocabantur. De quibus Cicero in Vatinium: Quod in concione dixiſti, Milonem gladiatoribus & beſtiarijs obſediſſe Rempublicam. Tranquillus in Claudio, cap. XXXIV. Beſtiarijs meridianiſque adeo delectabatur, vt à prima luce ad ſpectaculum deſcenderit, & meridie dimiſſo ad prandium populo perſederet, praeterq; deſtinatos, etiam leui ſubitaque de cauſſa quoſdam committeret; Meridiani erant hi, qui meridie feras conficiebant. Item Seneca Epiſtola ad Lucillum LXXI. Nuper in Ludo beſtiariorum, unus ex Germanis quum ad matutina ſpectacula praepararetur, ſeceſſit ad exonerandum corpus. Et lib. II. de Beneficijs, Leonem in amphitheatro ſpectauimus qui unum è beſtiarijs agnitum quod quondã eius fuiſſet magiſter, protexit ab impetu beſtiarum. Tertullianus in Apologetico, cap. XLII. Non in publico liberalitus diſcumbo, quod beſtiarijs ſuprema cenantibus mos eſt. Iis autem qui beſtias conficiebant, inter reliqua praemia donabatur etiam corona, & aurum. Quare Trebellius Pollio ſcribit, Gallienum coronam per ludibrium miſiſſe uenatori, ei qui taurum ingentem in harenam miſſum, & decies productum nunquam occidere poterat, hoc elogio ignauiam eius exprobrans, taurum toties non ferire difficile eſt. Iuuenalis Satira IIII. de venatore egregio.

Profuit ergo nihil miſero, quod cominus vrſos
Figebat Numidas Albana nudus arena
Venator.

Venatores beſtiarij.

B

DE VENATIONIS MODO. Cap. V.

C

QVOMODO autem contra beſtias decertaretur, ſolus quod ſciam Caſſiodorus, Variarum libro V. in Epiſt. Theodorici Regis ad Maximum accuratè exponit, his uerbis: Primus fragili ligno confiſus currit ad ora beluarum, & illud quod cupit euadere magno impetu uidetur appetere. Pari in ſe curſu feſtinat, & Praedator, & Praeda, nec aliter tutus eſſe poteſt, niſi huic quem uitare cupit, occurrerit. Tunc in aere ſaltu corporis eleuato, quaſi ueſtes leuiſſimae, ſuſpinata membra iaciuntur, & quidam arcus corporeus ſupra beluam libratus dum moras diſcedendi facit, ſub ipſo uelocitas ferina diſcedit. Sic accidit, ut ille magis poſſit mitior uideri, qui probatur illudi, alter angulis in quadrifaria Mundi diſtributione compoſitis, rotabili facilitate praeſumens, non diſcedendo fugit, non ſe longius faciendo, diſcedit, ſequitur inſequentem, poplitibus ſe reddens proximum, ut ora uitet Vrſorum, ille in tenuem regulam uenire ſuſpenſus inuitat exitiabilem feram, & niſi periclitatus fuerit, nil vnde uiuere poſſit, acquirit; Alter ſe geſtabili muro cannarum contra ſaeuiſſimum animal ericij exemplo, receptatus includit, qui ſubito in tergus ſuũ refugiens intra ſe collectus abſconditur, & cum nuſquam diſceſſerit, eius corpuſculum non uidetur. Nam ſicut ille ueniente contrario, reuolutus in ſphaeram, naturalibus defenſatur aculeis, ſic iſte conſutili crate praecinctus munitior redditur fragilitate cannarum alij tribus ut ita dixerim diſpoſitis oſteolis, paratam in ſe rabiem praeuocare praeſumunt, in patenti area cancelloſis ſe poſtibus occulentes modo facies, modo terga mõſtrantes, vt mirum ſit euadere, quos ita reſpicis per Leonum ungues, denteſque uolitare. Alter labenti rota feris offertur. Sic hæc machina ad infidi mundi formata qualitatem, iſtos ſaepè refouet, illos timore diſcrutiat, omnibus tamen uiciſſim, ut decipere poſſit, arridet. Longum eſt per tot periculorum caſus ſermonibus euagari. Sed aptè iungendum eſt, quod ait de inferis

Ratio venandi.

D

inferis Mantuanus. Qui scelerum comprehendere formas? quis omnia paenarum E percurrere nomina possit? sed uobis quibus necesse est talia populis exhibere, largitate manus fundite praemia, vt hæc miseris faciatis esse uotiua. Alioqui uiolenta compulso est solennia dona subtrahere, & mortes detestabiles imperare. Et ideo quicquid in longam consuetudinem antiqua liberalitate peruenit, sine aliqua dilatione concedite supplicanti. Quia homicidij reatus est, illis esse tenacem, quos editio uestra inuitauit ad mortem. Heu mundi error dolendus, si esset ullus aequitatis intuitus, tantae diuitiae pro uita mortalium deberent dari, quantae in mortes hominum uidentur effundi.

Sed & Imperatores iaculari feras solebant, vt Cōmodus, & Tiberius, de quo Tranquillus in Tiberio cap. LXXII. Ne quam suspicionem infirmitatis daret, Castrensibus Ludis non interfuit solum, sed etiam missum in harenam aprum iaculis desuper petijt.

DE VIVARIO. Cap. VI. F

Viuarium quid & vbi.

PARTICVLARIS erat in Vrbe locus Viuarium uocatus, in quo ferae conseruabantur, ad quarum saginam pecudes quotidie comparabantur. Tranquillus in Caio, cap. XXVII. Saeuitiam (inquit) ingenij per hæc maximè ostendit, quum ad saginam ferarum muneri praeparatarum carius pecudes compararentur, ex noxijs laniandos adnotauit, & custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto Elogio, stans tantummodo intra porticum mediam, à caluo ad caluum duci imperauit.

Locus uerò ille in quo ferae asseruabantur Viuarium (ut dixi) uocabatur. Is erat pone Castrum Praetorium extra Vrbis moenia inter Nomentanam & Tiburtinam portas, cuius adhuc amplissimae parietinae, maximis fenestris exornatae, & ingentia alia uestigia supersunt. De eo Procopius lib. I. De bello Gothico sic scribit: Belisarius acie instructa circa Prænestinam portam ad eam muri partem mox ducit, quam G Romani Viuarium dicunt. Vndè & expugnari moenia per quam facilè poterant. Item paulò post Bessas interea, Paraniusq; Vitige ipso è regione Viuarij ualidissimè his insistente, eòdem ad se Belisarium euocant. Ille uerò ut qui ei muro minus confideret, namq; (ut diximus) facilè expugnatu, his opem laturus, mox aduolat ad Salariam portam tuendam, ex amicis quodam dimisso, & quum milites in Viuario (id loco nomen) offendisset, ex inuadentium ingenti multitudine hostium insultu nimio trepidantes, statim his ipse animos facere, & hostes pauci ut facerent commonere, hortariq; item ad confidentiam. Erat nimirum ex ea parte planior locus, atq; adeo ad inuadentium insultus propportunus. Ad hoc accedebat quod ea è regione murus ita dissoluebatur, vt uel lateres ipsi haud sat multum in sua compage subsisterent. Huic muro alterum & breuem forinsecus ueteres quondam Romani, modico interuallo adiecerāt, sed non ad tutelam ut qui sine propugnaculis fuisset extructus, sed ad delitias factas haud satis decentes, & ut Leones eo in loco coercitos, & bestias alias asseruarent, vn-H de & Viuarium is locus est dictus. Vitiges igitur diuersas muri in partes machinationibus comparatis exteriorem murum suffodi iubet, haud dubie ratus si primum hunc sui peruaserint nullo negotio se moenibus potiturum, quæ utiq; haud sat ualida esse cognouerat. At Belisarius ubi hostes peruidet, & Viuarium suffodisse, & diuersim moenia inuadentes, abductis suis inde militibus, & in propugnacula paucis quibusdam relictis, quicquid in exercitu roboris erat apud se tenuit, & inferiorem in partem & circa portus, copias omnes armatas enses dumtaxat in manu gestantes traduxit; Muro itaq; demolito Viuarium iam irrumpentibus Gothis, Cypriano Belisarius, cum alijs nonnullis in eos confestim immisso, rem aggredi perstrennuè iubet. Tum illi iussa mox exequendo, obuios quosque ex hostibus ne repugnates quidem obtruncant,

tamet

A tametsi Barbari suomet impetu in ipsis ad euadendum angustijs opprimerentur. Hostibus itaq; re subita consternatis, incompositisque, & diuersim palantibus Belisarius Vrbis patefactis iam foribus, copias undiq; in hoc extemplò immittit. Tum Gothi nulla uirtutis, vel pristinarum uirium habita ratione, temerè omnes deferri, & quacunq; his licuit fugam capescere; Romani interea fugientes adepti, postrema carpendo concidunt, fugaque hostium effusius facta, ut se in castra reciperent à quibus procul educti muros oppugnatum aduenerant, Belisarius deinde fusis iam fugatisque hostibus incendi machinas iubet, quas secum detulerant, unde flamma ex his altius excitata, maiorem barbaris terrorem incussit. Hactenus Procopius.

Ante paucos annos haud procul à Viuario in vineto quodam proximo subterraneum balneum inuētum fuit uariorum, & incognitorum animalium signis depictum, ita conseruatis, ut recentiores esse uiderentur, quarum in tabella exemplum accuratè delineatum subijciam.

B

❧ Hic Figura uariorum animaliū locanda venit nondum aeneis formis incisa. Aa.

DE VIVARIIS ANIMALIVM. Cap. VII.

PLINIVS libro VIII. cap. LII. Viuaria animalium primùs togati generi s inuenit Fuluius Hirpinus qui in Tarquinensi feras pascere instituit. Nec diu imitatores fuere Q. Lucullus, & Q. Hortensius.

VARIA AD VENATIONES PERTINENTIA. Cap. VIII.

1 C VENATIONVM tempus matutinum fuisse uidetur. Seneca Epist. LXXI. Nuper in Ludo bestiariorum unus è Germanis, quum ad matutina spectacula praepararetur, secessit ad exonerandum corpus. Epist. VII. Mane Leonibus aut Vrsis homines, meridie spectatoribus suis obijciuntur. Martialis libro X. *Venationum tempus.*

En matutina nuper spectatus arena
Mucius, imposuit qui sua membra focis.

Et libro XIII. Xemorum ita,

Orix

Matutinarum non vltima praeda ferarum.
Sæuus Orix constat quod mihi morte canunt.

2 Erant & curatores Venationum, de quibus Tranquillus cap. XXVII. Curatorem munerum ac Venationum, per continuos dies in conspectu suo cathenis uerberatum, non prius occidit, quam offensus putrefacti cerebri odore. *Curatores venat*

3 De sagina ferarum. Idem in Caio cap. XXVII. Saeuitiam ingenij per hæc maximè D ostendit. Quum ad saginam ferarum muneri praeparatarum carius pecudes compararentur, ex noxijs laniandos adnotauit: & custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto Elogio stans tantummodo intra porticum mediam, à caluo ad caluum duci imperauit, feris capite damnati obijcebantur laniandi & mactandi. Idem in Caio cap. XXVII. Equitem Romanum obiectum feris, quum se innocentem proclamasset, reduxit, abscissaque lingua rursus induxit. *Ferarum sagina.*

De captione Leonum, Plinius lib. VIII. cap. XVI. Leones capere ardui quondam operis erat, foueisque maximè. Principatu Claudij casus rationem docuit, pudendam penè talis feræ nomine: Pastoris Gaetuli sago contra ingruentis impetum obiecto, quod spectaculum in harenam protinus translatum est, uix credibili modo torpescente tanta illa feritate, quamuis leui iniectu operto capite ita ut deuinciatur non repu *Captio Leonum.*

De Vrsis pugnans, videlicèt omnis uis constat in oculis. De Vrsis uerò idem Plinius libro XXXIIII. cap. XII. Nouo inuento Vrsorum in harena & Leonum ora aspergi solita chalcanto. Tantamque esse ei uim in astringendo, ut mordere nequirent. E

Plutarchus in lib. De industria animalium. Primum igitur Tauros vt cornibus dimicationem possunt uidere, et inspersо puluere ad luctam procinguntur. Apros vt dentes acuunt, Elephantos autem materia quam fodiendo depascantur dentem hebetante obterenteque ad hos vsus altero utuntur, alterius mucroni ad auertenda pericula parcunt. Leo inuolutis semper pedibus ambulat tanquam uagina conditis intus unguibus, ne attritis acies retundatur, tum, vt ne ansa uestiganti praebeatur, haud enim unguis Leonini nota temerè inuenitur, sed exiguis, & caecis uestigijs occurentibus falluntur uestigatores & deuiant, &c.

DE LVDO TROIAE QVINTA CIRCENSIVM PARTE. Cap. IX.

F

TROIAE siue Troianus Ludus in Circo agi solitus Equestris, & puerilis, fuit ab Aenea in Sicilia ad filij Iuli Ascanij, & caeterorum puerorũ exercitationem primum institutus. Ab Ascanio uerò in Latium portatus. Is in Circo edebatur à pueris maioribus & minoribus Equestribus turmatim discurrentibus, & congredientibus, quibus is qui praesidebat, princeps iuuentutis uocabatur, atq; ex numero filiorum primi nominis Senatorum, Augustorumvè legebatur, quemadmodum legimus apud Suetonium Tib. Caesarem Augusto uiuente his Ludis, vt principem iuuentutis praesedisse. Sext. Pompeius Troia & Regia Priami, & Lusus puerorum Equestrium dicitur. Huius Ludicri originem, rationem, ac modum elegantissimè libro Æneidos V. explicat his versibus Virgilius.

Origo Ludi Troiæ.

At pater Aeneas nondum certamine missa
Custodem ad sese, comitemq; impubis Iuli
Aepitidem uocat, & fidam sic fatur ad aurem,
Vade, age, & Ascanio si iam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusq; instruxit equorum,
Ducat auo turmas, & sese ostendat in armis.
Sic ait; ipse omnem longo decedere Circo
Infusum populum, & Campos iubet esse patentes.
Incedunt pueri, pariterq; ante ora parentum,
Frenatis lucet in equis, quos omnis euntes,
Trinacriae mirata fremit, Troiaeq; iuuentus.
Omnibus in morem tonsa coma, pressa corona,
Cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro.
Pars leues humero pharetras, & pectore summo
Flexilis obtorti per collum, it circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, terniq; vagantur
Ductores, pueri bisseni, quemq; secuti
Agmine partito fulgent, paribusq; magistris
Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
Nomen aui referens Priamus, tua clara Polite
Progenies auctura Italos, quem Thracius albis
Portat equus bicolor, maculis vestigia primi
Alba pedis, frontemq; ostentans arduus albam.
Alter Atys genitus, vnde Atys duxere Latini
Paruus Atys, pueroq; puer dilectus Iulo.

G

H

Extremus,

A *Extremus, formaque antè omnes pulcher Iulus,*
Sidonio est inuectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum, & pignus amoris.
Cætera Trinacrij pubes senioris Acestæ
Fertur Egris.
Excipiunt plausu pauidos, gaudentque tuentes
Dardanidae, veterumque agnoscunt ora parentum.
Postquam omnem læti consessum oculosque suorum
Lustrauere in equis, signum clamore paratis
Epitides longè dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atq; agmina terni
Deductis soluere choris, rursusq; vocati
Conuertere vias, infestaq; tela tulere.
B *Inde alios ineunt cursus, aliosq; recursus*
Aduersis spatijs, alternosq; orbibus orbes
Impediunt, pugnaq; cient simulachra sub armis.
Et nunc terga fugæ nudant, nunc spicula vertunt
Infensi, facta pariter, nunc pace feruntur.
Vt quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum cæcis iter ancipitemq;
Mille vijs habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus, & inremeabilis error,
Haud aliter Teucrum nati vestigia cursu
Impediunt, texuntq; fugas, & praelia ludis
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium Lybicumq; secant, luduntq; per vndas.
C *HVNC MOREM hos cursus, atq; hæc certamina primus*
Ascanius longam muris cum cingeret Albam,
Retulit, & priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes,
Albani docuere suos, hinc maxima porro
Accepit Roma, & patrium seruauit honorem
Troiaq; nunc pueri, Troianum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri,
Hic primum fortuna fidem mutata nouauit
Dum varijs tumulo referunt solennia ludis.

His versibus disertissimè Lusus Troiae rationem descripsit Virgilius, quem Romae à nobilibus pueris aliquando celebratum ex ueterum annalibus intelligit. Plutarchus in Catone: Quum L. Sulla equestrem Ludum, quem Troiam uocant edere sta-D tuisset, ac delectis patricijs pueris duos præfecisset, alterumq; pueri acceptarent gratia matris Metellæ, vxoris Sullæ M. Scaurum, alterum uerò qui Pompei nepos erat Sextum, non recepere, nec sub eo ludere uelle professi sunt, Catonem poscentes.

Id Ludicrum à Caesare quum penè exoleuisset, tanquam gentilicum restitutum (ipse enim ab Aenea, & Ascanio originem traxit) diu Romae frequens fuit. Tranquillus in Caesare cap. XXXIX. Circensibus (inquit) Troiam lusit Turma duplex, maiorum minorumvè puerorum. Dio lib. XLIII. Sub Caesare Dictatore Troiā antiquo more patriciorum filij luserunt, iuuenesq; qui dignitate aequales erant curribus certarunt. Tranquillus in Augusto cap. XLIII. Sed & Troiae Ludum edidit frequentissimè, maiorum, minorumvè puerorum delectu, prisci decorique moris existimans, clarae stirpis indolem sic innotescere. In hoc Ludicro C. Nonium Asprenatem,

Troia Caesaris.

Troia Augusti.

lapſu debilitatum, aureo torque donauit, paſſusque eſt ipſum, poſterosque Torquati E ferre cognomen. Mox finem fecit talia edendi, Aſinio Polione Oratore grauiter inuidioſeque in Curia quaeſto, Aeſernini nepotis ſui caſum, qui, & ipſe crus effregerat. Dio lib. XLVIII. M. Agrippa Praetor, Ludis Apollinaribus edendis occupatus, Ludos Equeſtres biduo praebuit, & Troiae Ludum per nobiles pueros magnificè edidit. Et libro XLV. M. Agrippa poſt Conſulatum Aedilis factus, Ludis quos multos, & omnis generis exhibuit, tanta uſus eſt munificentia, ut pueros etiã qui Troiam Equeſtri certamine luderent, pretio conduxerit, ne quem ſumptum faciendum haberent. Tranquillus in Tiberio cap. VI. Pubeſcens praeſedit, & Actiacis Ludis, & Troianis Circenſibus ductor turbae puerorum maiorum.

Cai Troia Idem in Caio cap. XVIII. edidit & Circenſes plurimos à mane uſque ad ueſperam, interiecta modo Africanarum uenatione, modo Troiae decurſione.

Dio libro LIX. C. Caligula die Natali ſuo venationes dedit, patricij pueri Troiam luſerunt, ſex equis tractus eſt currus triumphalis eiuſdem, quod numquam antea factum erat. Et infra. Druſillæ ſorori mortuæ publicam ſepulturam tribuit ac Praetoriani milites cum ſuo Tribuno, ac ſeorſim equeſter ordo, ſeorſim patricij pueri Troiæ decurſionem circum tumulum eius obequitarunt. Tranquillus in Claudio cap. XXI. *Claudij Troia.* Ac ſuper quadrigarum certamina Troiæ luſum exhibuit & Africanas cõficiente turma equitum Praetorianorum. Idem in Nerone cap. VII. *Neronis.* Tener adhuc, necdum matura pueritia, Circenſibus Ludis Troiam conſtantiſſimè, fauorabiliterque luſit. Et Tacitus libro XI. Sedente Claudio Circenſibus Ludis, quum pueri nobiles equis Ludicrum Troiae inirent, interque eos Britannicus Imperatore genitus, & L. Domitius adoptione mox in Imperium cognomenque Neronis adſcitus, fauor plebis acrior in Domitium, loco praeſagij acceptus eſt. & libro XII. Ludicro Circenſium, quod acquirendis vulgi ſtudijs edebatur, Britannicus in prætexta, Nero triumphali veſte trãſuecti ſunt, ſpectaret populus hunc decore Imperatorio, illum puerili habitu, ac proinde fortunã utriusque praeſumeret. Vnum hodie ex antiquis Ludicris ſupereſt, vulgò G Romae Ludus agonis & Teſtacij vocatus, quo pueri nobiles equeſtres more Veterũ Campos illos decurrunt, cui aliquot præterea alia ſpectacula addita fuere curruum curſus, & taurorum uenationum.

DE PVGNIS EQVESTRIBVS, ET PEDESTRIBVS Sexto Circenſium Ludicro. Cap. X.

IN Circo ad inſtar uerorum bellorum hominũ ingenuorum pugnas dari ſolitas uetuſtus mos fuit, auctore Liuio XLIIII. qui ita ſcribit: Iuuenes, etiam quidam Romani Ludicro Circenſi ad uſum belli uerſo partem humillimam muri coeperunt. Mos erat tunc, nondum hac effuſione inducta beſtijs omnium gentium Circum complendi, ſpectaculorum uaria conquirere genera: nam ſemel quadrigis, ſemel deſultore miſſo, uix unius horae tempus, H utrumque curriculum complebat. Inter caetera ſexageni fermè iuuenes, interdum plures apparitoribus Ludis armati inducebantur; Horum inductio in parte ſimulachrum decurrentis exercitus erat, ex parte elegantioris exercitij, quam militaris artis, propiorque gladiatorum armorum uſum quum alios decurſus edidiſſent, motus, quadrato agmine facto, ſcutis ſuper capita denſatis, ſtantibus primis, ſecundis ſubmiſſioribus, tertijs magis, & quartis, poſtremis etiam genu nixis, faſtigiatam ſicut tecta domorum ſunt, teſtudinem faciebant. Quem morem Caeſarem Dictatorem tertio Conſulatu ſuo repetiſſe tradunt Dio, Tranquillus, & Plinius. Ille lib. XLIII. Sic uiros quoſdam Caeſar ſingularibus certaminibus, ut Romanae erat conſuetudinis commiſit, alios plures in Circo, equites equitibus, peditibusque pedites, alioſque promiſcuè

A promiscuè æquali utrinque numero: erant enim XL. uiri qui cum elephantis pugnarent. Suetonius uerò cap. XXXIX. Circensibus (inquit) Venationes editae per dies quinque, ac nouissimè pugna diuisa in duas acies, quingenis peditibus, elephātis uicenis, tricenis equitibus, hinc, & inde commissis, nam quo laxius dimicaretur, sublatae metae, inquè earum locum bina castra ex aduerso constituta erant. Et Plinius libro VIII. cap. VII. Caesaris (inquit) tertio Consulatu pugnauere Elephanti XX. contra pedites quingentos. Iterum totidem turriti cum sexagenis propugnatoribus, eodem quo priores numero peditum, & pari equitum ex aduerso dimicante. Appianus libro II. bellorum Ciuilium: Caesar spectacula multifariam edidit, equorum, musici, pedestrisque certaminis uirorū mille ad totidem certantium, & equestres pugnas ducentorum pariter, & aliud ex peditibus equitibusq; praeludium subinde immiscens Elephantorum XX. bellum utrinq; locatorum; Naumachiam præterea exhibuit quater millium remigum, mille bellatoribus utraq; parte insidentibus. Dio libro B LI. Ludis Caesaris Augusti turmae Dacorum & Sueuorum depugnātes inuicem introductæ sunt, quarum altera est Scythica, altera Germanica Natio, Quae bello captae, inuicem pugnare coactae sunt. Haec spectacula multis diebus edita, quibus Ludis singuli Senatorum vnam diem in vestibulis aedium suarum epulati sunt. Tranquillus in Nerone cap. XII. exhibuit ad ferrum etiam quadringentos Senatores, sexcentosque equites Romanos, & quosdam fortunae, atque existimationis integrae. Idem in Domitiano cap. IIII. Spectacula magnifica assiduè, & sumptuosa edidit, non in Amphitheatro modò, verum & in Circo, vbi praeter solennes bigarum, quadrigarumque cursus, praelium duplex etiam equestre, ac pedestre commisit, atque in Amphitheatro nauale quoque. Dio in Domitiano: Diebus festis triumphalibus exhibuit multa certamina praelij peditū, ac deinde equitum commissis in Circo. Suetonius in Claudio cap. XXI. Edidit in Martio Campo expugnationem, direptionemque oppidi ad imaginem bellicam, & deditionem Britanniae Regum, praeseC ditque paludatus.

Pugnae Augusti. *Neronis P.* *Domitiani P.* *Pugnae Augusti.*

DE NAVMACHIA IN CIRCO ALIQVANDO FACTA. Cap. XI.

SEXT. IVLIVS Frontinus libro Primo de Aquæductibus scribit, riuum aquæ Appiae sub Coelio & Auentino montibus actum, emergere infra Cliuum Publicij Alsij (is erat ut ex P. Victore constat) supra Circum Maximum in regione Auentini, propè portam Trigeminam, & inde eductum esse in Naumachiam, nam eius caussa factus uidebatur. Vbi per Naumachiam Circum Maximum debere intelligi opinor, & locus ipse rei huiusce quadrat. Erat autem Naumachia belli naualis similitudo, neq; enim circa Cliuum sublicij & Auentinum, alius locus Naumachiae idoneus superesse uidetur praeter Circum. Quod etiam Tranquilli testimonio confirmatur in Nerone, cap. XXVII. Coenitabat (inquit) nonnunquam in publico Naumachia præclusa, uel Martio Campo, uel Circo Maximo inter scortorum totius Vrbis ambubaiarumque ministeria. Idem Frontinus libro II. eam rem apertius innuere uidetur, quum ait: Quantopere autem curae fuerit, ne quis uiolare ductus, aquamvè non concessam deriuare auderet, quum ex multis apparere potest, tùm ex hoc, quod Circus Maximus ne diebus quidem Ludorum Circensium nisi Ædilium aut Censorum permissu irrigabatur, quod donasse ei postquàm res ad Curatores transijt sub Augusto apud Ateium Capitonem legimus. Ludorū celebritate aucta, quum Circus Maximus tot Ludicris iam non sufficeret, per diuersas Vrbis parteis solo excauato Naumachias plures fecerunt Caesar, Augustus, Caius, Domitianus, & alij Imp.

Naumachia quid *Naumachiarum cōditores.*

Tran-

Caesaris Naumachia. Tranquillus in Caesare cap. XXXIX. Edidit spectacula uarij generis, Munus gladiatorium, Ludos regionatim Vrbe tota, per omnium linguarum histriones, item Circenses, Athletas, & Naumachiam. Nauali praelio in modum cocleae defosso lacu, Biremes, Triremes, Quadriremesq́; Tyriae & Ægyptiæ classes magno pugnatorum numero conflixerunt. Ad quæ omnia spectacula tantum undiq; confluxit hominum, ut plerique aduenæ aut inter uicos tabernaculis positis manerent, ac sæpe præ turba elisi exanimatique sint quamplurimi, & in his duo Senatores. Plutarchus in Caesare. Post triumphos ad conciliandam plebem spectacula edidit, ac conuiuia celebrauit uno die in duobus ac XX. millibus triclinijs epulum populo praebens. Munus gladiatorum ac Naumachiam Iuliæ filiae memoriae exhibuit. Appianus lib. II. Bellorũ ciuilium: Naumachiam Caesar exhibuit quater millium remigum, mille bellatoribus utraque ex parte insidentibus. Duae uerò Naumachiæ memorantur, altera Caesaris Dictatoris in Campo Martio, altera Augusti Transtiberim. De priore Tranquillus in Caesare sic scribit: Destinabat Martis templum quantum nusquam esset extruere, repleto & complanato lacu, in quo Naumachiæ spectaculum ediderat, Theatrumque summæ magnitudinis Tarpeio monti accubans. Et Dio libro XLIII. Bellum nauale non in mari, neque in palude, sed in terra C. Caesar exhibuit, effosso ad id loco in Campo Martio, eoque aqua impleto, & inductis nauibus. Et libro XLV. Is locus in quo naualis praelij specimen exhibitum fuerat uiuo C. Cæsare, eo mortuo, ex S. C. terra iniecta oppletus est. De posteriore Caesaris Augusti Naumachia, quę Transtiberim in hortis suis erat, Tranquillus in Augusto, cap. XLIII. Edidit (inquit) nauale praelium circa Tiberim cauato solo, in quo nunc Caesarum nemus est, quibus diebus custodes in Vrbe disposuit, ne raritate remanentium grassatoribus obnoxia esset. Idem in Tiberio cap. LXXII. His omninò toto secessus tempore Romã redire conatus, semel triremi usq; ad proximos Naumachiæ hortos subuectus est, disposita statione per ripas Tiberis, quæ obuiam procedentes submoueret. Et St. Papinius Siluarum libro IIII. ad Marcellum.

Augusti Naumachia.

Atque ubi Romuleas uelox penetraueris arces
Continuo dextras flaui pete Tibridis oras
Lydia quo penitus stagnum nauale coercet
Ripa, suburbanis uadum prætexitur hortis.

Hanc esse opinor quã idẽ Trãquillus in Tito c. VII. veterẽ Naumachiã uocat, de qua Plin. lib. XVI. c. XXXIX. sic meminit: Tib. Caesar cõcremato ponte Naumachario larices ad restituendũ caedi ex Rhetia praefiniuit. Et c. XL. Amplissima arborẽ ad hoc aeui existimatur Romae uisa, quam propter miraculum Tib. Caesare in eodem ponte Naumachario exposuerat, aducctam cum reliqua materie, durauitque ad Neronis principis Amphitheatrum. Fuit trabs è larice, longa pedes CXX. bipedali crassitudine aequalis. De eiusdem Naumachiae aqua ita scribit Frontinus lib. I. Quæ ratio mouerit Augustum prouidentissimum Principem, producẽdi Alsietinam aquam quæ uocatur Augusta, non satis perspicio, nullius gratiae, imò & parum salubrem, & nusquam in usus populi fluentẽ, nisi fortè quum opus Naumachiae aggrederetur, ne quid salubrioribus aquis detraheret, hanc proprio opere perduxit, & quod Naumachiae coeperat superesse, hortis subiacentibus & priuatorum Transtiberinam usibus ad irrigandum concessit. De Naumachia C. Caligulae, Dio lib LIX. Exhibuit spectacula multa in Septis, effosso eo loco, & aqua repleto, ut unã nauim introducere posset. Post alibi etiam maxima aedificia demolitus, tabulata fecit, contempto Amphitheatto Tauri.

C. Caligulae Naumachio.

Neronis Naumachia. De Nerone Suetonius cap. XII. Exhibuit Naumachiã marina aqua, innatantibus beluis. Dio libro IX. Nero populo epulum dedit intra naues, in eo loco, in quo ab Augusto bellum nauale factum fuerat. Inde media nocte fossa in Tiberim nauigauit.

uit. Et Tacitus libro XV. Nero in stagno Agrippæ fabricatus est ratem, cui superpositum conuiuium aliarum tractu moueretur. Naues auro & ebore distinctæ,&c. Seneca ad Lucillum Epist. LXXI. Secundo Naumachiae spectaculo vnus è barbaris lanceam quam in aduersarios acceperat, totam iugulo suo immersit. Tranquillus in Tito, cap. VII. Dedit & nauale praelium in ueteri Naumachia, ibidem & gladiatores.

De Naumachia Domitiani Tranquillus cap. IIII. In Amphitheatro dedit nauale praelium. Et paulò infra: Edidit nauales pugnas penè iustarum classium, effosso, & circumstructo iuxta Tiberim Lacu, atq; inter maximos imbres prospectauit. Quam Naumachiam ut idem cap. V. auctor est, Domitianus ipse construxerat, è cuius postea lapide Maximus Circus deustis utrinque lateribus extructus fuit. Dio in Domitiano: Postea dies festos triumphales egit quibus crebra certamina exhibuit. Praelijs peditum ac deinde equitum commissis in Circo. Tum enim nouo quodam loco bello nauali facto, in quo non solum omnes ferè qui pugnauerunt mortui sunt, sed etiam B multi ex spectatoribus, propterea, quod maximo imbre & uehementi tempestate repente commota, neminem permisit abire ex spectaculo, & quamquam ipse penulam mutaret, tamen caeteros nihil mutare passus est: qua ex re non pauci in graues morbos inciderunt, & mortui sunt. Quare ut consolaretur populum, eidem nocturnum epulum dedit. De eiusdem Naumachia extant hæc duo Martialis Epigrammata.

Domitiani Naumachia.

Si quis ades longis serus spectator ab oris,
Cui lux prima sacri muneris ipsa fuit,
Ne te decipiat ratibus naualis Enyo
Et par vnda fretis, hic modo terra fuit,
Non credis spectes dum laxent æquora Martem,
Parua mora est, dices hic modo pontus erat.

Item.

C

Augusti laudes fuerant committere classes,
Et freta nauali sollicitare tuba.
Caesaris hæc nostri pars est quota vidit in vndis
Et Thetis ignotas, & Galathea feras.
Vidit in aequoreo feruentes puluere currus,
Et domini Triton ipse portauit equos.
Dumque parat sæuis ratibus fera praelia Nereus
Abnuit in liquidis ire pedester aquis.
Quicquid & in Circo spectatur & Amphitheatro
Dices Caesarea præstitit vnda tibi.
Fucinus & pigri taceantur stagna Neronis
Hanc norint vnam saecula Naumachiam.

Figura Ænea. Bb.

D

Fl. Vopiscus: Triumpho suo de Zenobia, & Tetrico, idest de Oriente & Occidente Aurelianus Naumachiam addidit. De Claudij Naumachia in Lacu Fucino facta, Tranquillus in Claudio cap. XXI. Quin etiam emissurus Fucinum Lacum Naumachiam ante commisit, sed quum proclamantibus Naumachiarijs: Aue Imperator, morituri te salutant, respondisset, auete uos, neque post hanc uocem quasi uenia data, quisquam dimicare uellet, diu cunctatus, an omnes igne ferroque absumeret, tandem è sede sua prosiluit, ac per ambitum lacus nō sine foeda uacillatione discurrens, partim minando partim adhortando ad pugnam compulit. Hoc spectaculo classis Sicula, & Rhodia concurrerunt duodenarum triremium singulae exciente buccina tritone argenteo, qui è medio Lacu per machinam emerserat. Et Tacitus lib. XIII.

Aureliani Naumachia. Naumachia Claudij.

Sub idem tempus inter Lacum Fucinū amnemq; Lyrim, perpetuo monte, quo magni E ficentia operis à pluribus uiseretur, lacu in ipso nauale praelium adornatur, ut quondam Augusto structo cis Tiberim stagno, sed leuibus nauigijs, & minore copia ediderat. Claudius triemes, quadriremesque, & undeuiginti hominum millia armauit, cincto ratibus ambitu, ne uaga effugia forent, ac tamen spatium amplexus ad uim remigij, & gubernantium artes, impetusque Nauium, praelio soliti in ratibus Praetoriarū cohortiū manipuli, turmaeq; astiterunt, ante positis propugnaculis, ex quibus catapultas, ballistisque tenderunt. Reliqua Lacus classiarij rectis nauibus obtinebant, ripas, & colles, ac montium edita in modum Theatri, multitudo innumera compleuit, proximis enim municipijs, & alij Vrbe ex ipsa uisendi cupidine, aut officio in Principem. Ipse insigni paludamento, neque procul Aggrippina clamyde aurata praesidere; pugnatum, quamquam inter sontes fortium uirorum animo, ac post multum vulnerum occidione exempti sunt, sed perfecto spectaculo, apertum aquarum iter, & incuria operis manifesta fuit, haud satis depraessi ad lacus ima uel media, eoq; tempore F interiecto altius effossi specus, & contrahendae rursus multitudini, gladiatorum spectaculum editur, inditis pontibus pedestrem ad pugnam: quin, & conuiuium effluuio lacus appositum magna formidine cunctos effecit, quia uis aquarum prorumpēs proxima trahebat conuulsis ulterioribus aut fragore, & sonitu exterritis. Simul Agrippina trepidatione principis uisa, ministrum operis Narcissum incusat cupidinis, ac praedarum, nec ille reticet impotentiam muliebrem, nimiasque spes eius arguens. Et Dio lib. LX. In palude quadam Claudius exhibere naualem pugnam cupiebat, cinxeratque eam ligneo muro, fixeratque tabulata, conueniēte ad spectaculum immensa multitudine, uestitum quisq; suo arbitrio militarem Claudius, & Nero gestabant, Agrippina clamydem auro intertextam induerat. Quibus depugnandum fuit, morte damnati erant, vtrimq; naues quinquaginta habebant. Partium alteri Rhodiorū, alteri Siculorum nomen; primum utiq; in unum congregati Claudium his uerbis appellauere: Aue Imperator, morituri te salutant, post, cum salutem non impetrarent, G sed nihilominus pugnam naualem conferere iuberentur, tres nauium ordines se inuicem peruadentes, non ante ad manus venerūt, quam ui coacti mutuo se trucidarunt.

Plinius lib. XXXIII. cap. III. Nos uidimus Agrippinam Claudij Principis, edente eo naualis praelij spectaculum, assidentem & indutam paludamento auro textili sine alia materia.

DE LVDIS SCENICIS ALIQVANDO IN CIRCO FACTIS. Cap. XIII.

LVDOS Scenicos, quorum proprius locus Theatrum erat, etiam in Circo aliquando factos fuisse, referunt Liuius, & Tranquillus, ille lib. VII. sic: Nec tamen Ludorum Scenicorum primum initium procurandis religionibus datum, aut religione animos aut corpora morbis leuauit. H Quin etiam cum medios forte Ludos Circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id verò velut auersis iam Dijs, aspernatibusq; placamina irae terrorem ingentem fecit. Suetonius verò in Augusto, cap. XLIII. Spectaculorum, & assiduitate, & uarietate, atq; magnificentia omnes antecessit. Fecit nonnunquam Ludos uicatim ac pluribus Scenis per omnium linguarum non in foro modo, aut in Amphitheatro, sed in Circo, & Septis. Et cap. . . Etiam triuiales Ludos in Circo interponebat; Cuiusmodi verò hi Ludi fuerint, infrà aperiam.

A DE CIRCENSIVM PRAEFECTIS. Cap. XIII.

CIRCENSIVM certaminum praefecti à Iulio Polluce lib. III. ca. XXX. Brauiorum constitutores, certaminum institutores, praemiorũ procuratores, censores, inspectores, praesides, & speculatores dicuntur. Quorum munus erat quadrigas comittere, certamina, & brauia, id est praemia uictorum constituere, ijs qui cricissent distribuere, controuersias ortas dirimere, & similia facere. Arnobius lib. VII. Si Ludorum exhibitor magistratus minus curauit ediscere quisnã esset illo die Circi actus per medium, contractaq; est ex hoc culpa, quid infelix populus commeruerat. M. Caelius Ædilis in Epist. ad Ciceronem. Insolentissimi homines summis Circensibus Ludis meis postulandum me lege Scantinia curant. Tranquillus in Augusto c. XLV. Ipse Circenses ex amicorum caenaculis spectabat. Spectaculo plures horas, aliquando totos dies aberat, petita uenia, commendatisq;, qui sua uice praesidendo fungerentur: & in Caligula cap. XIIX. Neque spectaculis semper ipse praesidit, sed interdum aut magistratibus, aut amicis praesidẽdi munus iniunxit. Et in Claudio cap. VII. praesedit nonnunqu spectaculamis in Cai uicem autorante populo. Dio lib. LI. Caesaris Augusti spectacula multis diebus edita sunt, neq; propter eius infirmitatem intermissa, sed eo absente ab alijs curabantur, ijsq; Ludis singuli Senatores unam diem in uestibulis aedium suarum epulati sunt. Idem in Elagabalo. Currus agitabat prasino uestitu. Ibi erant praefecti certaminis, omnes, qui primi apud ipsum erant, sed praesertim praefecti praetorio, Auia, mater, & vxores. Hunc uiri ordinis Senatorij atque Leo praefectus Vrbis spectabant currus agitantem, petentemque aureos ut plebeium hominem, ac praefectos certaminum, militesque ipsius colentem. Cassiodorus variarum libro VI. Formulae praefecturae Vrbanae spectaculorum suo tempore curam ad Vrbis praefectum pertinuisse, ita tradit: Habes copiosè unde tibi gratiam tantae Ciuitatis acquiras, si spectaculum quod praebetur uoluptati, non sit caussa litigij. Suauiter. n. cogit gratum esse populum quisquis in certaminibus partium declinat iniustum. Idem in Formula Vicarij Vrbis Romae auctor est Vicarium ipsum Ludos quosdam Praeneste procurasse, Fortunae credo.

Varia Circensium praefectorum nomina.

Imp. praefecti Ludis.

B

C

DE CIRCENSIVM SPECTACVLORVM HORIS. Cap. XIIII.

VARIO diei tempore spectacula Circensia edebantur. Tranquillus in Caio cap. XVIII. Edidit Circenses plurimos à mane usque ad vesperam. D. Augustinus libro VIII. Confessionum, in meridie celebrari solitos ostendit, ubi spectaculum Circensium pomeridianum uocat. Et Suetonius in Claudio, cap. XXXIIII. Huc fortè alludit quum ait: Bestiarijs meridianisque adeo delectabatur, ut à prima luce ad spectaculum descenderet, & meridie dimisso ad prandium populo procederet.

D

Idem in Augusto cap. XLV. Spectaculo Circensi plures horas, aliquando totos dies aberat. Socrates & Sozomenus in Historia Ecclesiastica, ubi de Theodosij Imperatoris obitu agunt, Circenses à mane usq; ad uesperam produci solitos scribunt.

QVAS OB CAVSSAS LVDI CIRCENSES FIERENT. Cap. XV.

E

QVANQVAM in Kalendarij Romani expositione abundè hoc argumentum tractauerim, non alienum tamen ab hoc instituto erit, ea quæ in eo libro fusius scripsi, hoc loco breuissimè repetere, ne qui huius libri lectioni uacauerint, hac eius necessaria parte ad praesens fraudentur.

Ludorum Circensiũ diuisio.

Ludi igitur Circenses, quemadmodum etiam alij, aut ordinarij erãt, aut imperatiui. Rursum imperatiui, aut uotiui, aut extraordinarij. Tam uotiui quam extraordinarij siue publici, siue priuati erant, hoc est uel à magistratibus, uel à priuatis ciuibus dabantur. Hi omnes uel in Deorum cultum fiebant, ut Iouis, Iunonis, Mineruæ, Neptuni, Martis, Cybeles, Cereris, & caeterorum, Ludi magni siue Romani, Consualia, Equiria, Megalesia, & Cerealia uocati, de quibus in alio libro disputaui, uel in hominum, ut magistratuum & Imperatorum, uictoriarumq; eorundem honorem, edebantur, uel in mortuorum memoriam celebrabantur. Quæ omnia latius in Kalendarij Romani interpretatione explicaui. Et leuissimè his uerbis lib. VI. de uero cultu, exponit Lactantius sic: Ludorum celebrationes Deorum festa sunt, si quidem ob natales eorum, uel templorum nouorum dedicationes sunt constituti, &c.

Ludi magni siue Romani, Cõsualia, Equiria, Megalesia, & Cerealia uocati.

F

Ludorũ caussae.

De Ludis ordinarijs alius erit dicendi locus. Votiui uerò & extraordinarij varias ob caussas fiebant. Vt in publicis bellorum & pestilentiarum calamitatibus, Deum pacis exposcendae, iraeq; mitigandae caussa. Quoties Resp. afflicta esset, si in eodem statu per certum tempus permaneret. Si prosperè aduersus populi Romani hostes pugnari contigisset, seditionis Vrbanae, uel militaris sedandae caussa, in dedicationibus templorum uotum prodigiorum expiandorum ergo, pro ualetudine Principis, pro reditu Imperatoris, & similibus caussis. Extraordinarij autem Ludi non uoti erant, sed dabantur in templorum & omnium publicorum locorum dedicatione, ut Theatrorum, Basilicarum, Amphitheatrorum, Curiarum, & similium, in publicis hilaritatibus, & uictorijs Imperatorum, Diebus natalitijs uitae & Imperij Augustorum, eorundem adoptionibus, ludisque quinquennalibus, decennalibus, uicennalibus, & similibus, ob priuatorum hominum magistratus, demum mortuorum principum, uel nobilium memoriæ. Quæ omnia ut dixi diffusè tractaui in alio libro, quem propediem publicabo. Hæc satis sunt quantum ad præsens argumentum pertinet.

G

SPECTANDI RATIO. Cap. XVI.

VARIA spectandi ratio Ludis Circensibus fuit, uarijq; casus, dũ populus Romanus eo Ludicro uacaret accidisse memorantur, diuersaeq; Imperatorum res gestæ in uetustis annalibus dum spectarent referuntur. Quorum omnium praecipua quaedã ex antiquis auctoribus promam. Arnobius lib. IIII. aduersus gentes. Sedent in spectaculis publicis sacerdotum omniũ magistratuumq; collegia, Pontifices maximi, maximi Curiones, XVuiri laureati, Diales cum apicibus Flamines, Augures interpraetes diuinae mentis, & uoluntatis, castae virgines perpetui nutrices & conseruatrices ignis. Sed & cunctus populus, & Senatus Consularibus functi patres Dijs proximi, & augustissimi Reges.

H

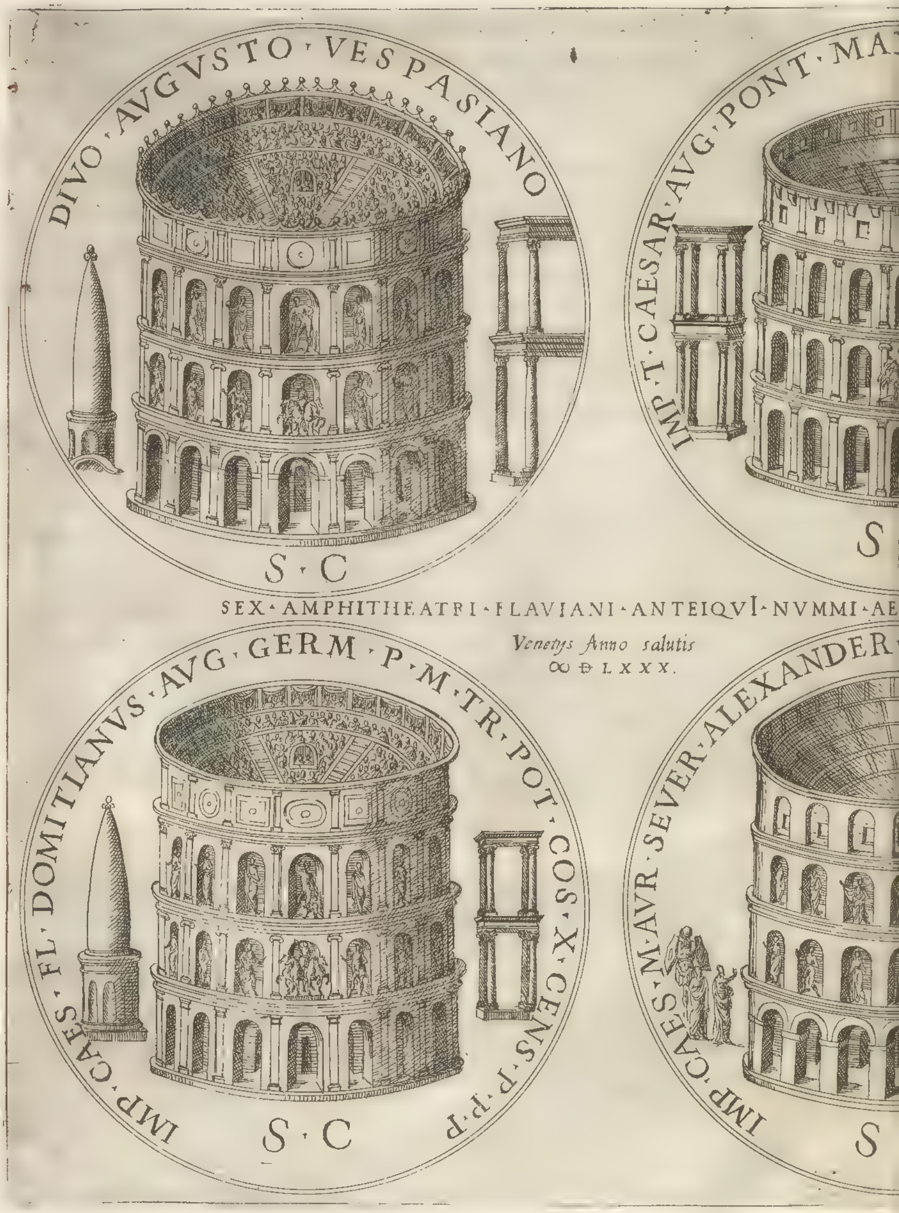
Qui Coronati spectabant Ludos.

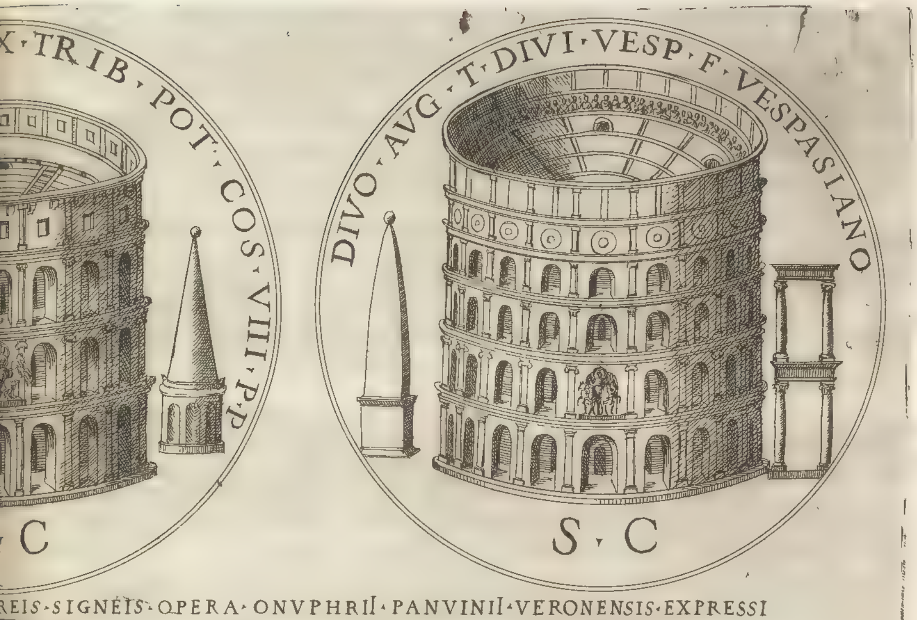
Liuius lib. X. L. Papirio, & Sp. Caruilio Consulibus, Coronati primum, ob res bello bene gestas Ludos Romanos spectauerunt. Idem lib. XL. Negocium Aedilibus datum, ne quem posthac paterentur in foro Circoue nisi positis lacernis togatum consistere. Et lib. V. vbi de matronis legitur: Grata ea res Senatui fuit, honoremq; ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pileatae ad Sacra Ludosq; Carpentis festo profestoque ueherentur.

Lacernis positis spectabant.

Matronarũ honos.

Plut.

DIVO·AVGVSTO·VESPASIANO
S·C
IMP·T·CAESAR·AVG·PONT·MA
SEX·AMPHITHEATRI·FLAVIANI·ANTEIQVI·NVMMI·AE
Venetijs Anno salutis
∞ Ð LXXX.
IMP·CAES·FL·DOMITIANVS·AVG·GERM·P·M·TR·POT·COS·X·CENS·P·P
S·C
IMP·CAES·M·AVR·SEVER·ALEXANDER

X·TRIB·POT·COS·VIII·P·P
C
DIVO·AVG·T·DIVI·VESP·F·VESPASIANO
S·C
REIS·SIGNEIS·OPERA·ONVPHRII·PANVINII·VERONENSIS·EXPRESSI
AVG·PONT·MAX·TR·POT·COS·P·P
GRE. XIII·PAPA
Cum priuilegijs
IMP·CAES·M·AVRELIVS·SEVERVS·ALEXANDER·AVG·PONT·MAX·TR·P·COS·P·P
C
S C

A Plut. in Paulo Æmilio. Sedente Populo Romano in Circensi spectaculo, subito rumor à prima Circi parte manauit, Æmilium hostibus superatis Macedoniam cepisse, isq; sermo per totum Circum diffusus laetitia & gratulatione Ciuitatem repleuit. Et paulò infra: Populus Romanus nitidis uestibus ornatus in Circis, & in locis circa forum ad hoc ipsum ex ligno fabricatis sese ad spectandum triumphũ comparauit.

Dio lib. LXI. in Nerone. Elephanti qui currum Augusti egerant, in Circum ingressi, quum eo vsq; vbi Senatores sedebant uenissent, vltrà non progressi constiterunt. Macrobius libro V. Saturnalium: Vomitoria in spectaculis dicimus unde homines glomeratim ingredientes in sedilia se fundunt. Tranquillus in Claudio, cap. VI. Equester ordo Claudio adhuc priuato spectaculis aduenienti assurgere, & lacernas deponere solebat. Idem in Caio, cap. XXVI. Inquietatus fremitu gratuita in Circo loca de media nocte occupantium omnes fustibus abegit, elisiq; per eum tumultum XX. amplius Equites Romani, totidem matronæ superinnumeram turbam caeteram.

Elephãti in Circo.

Vomitoria.

Caij saeuitia in spectatores.

B Herodianus lib. IIII. Quum Circenses spectante Caracallo Populus Romanus in Aurigam cui studebat, nescio quid cauillatus esset, ratus sibi contumeliam illatam, repente omnem exercitum in populum impetum facere iussit. Spartianus in Iuliano. Occupatis indifferenter omnium subsellijs, Circensi spectaculo populus geminauit conuicia in Iulianum, Pescennium Nigrum, qui iam imperare dicebatur, ad Vrbis praesidium vocauit. Et in Nigro. De Pescennio Nigro iudicium populi ex eo apparuit, quod quum Ludos Circenses Iulianus Romae daret, & indiscretè subsellia Circi Maximi repleta essent, ingentique iniuria populus affectus esset, per omnes uno plausu Pescennius Niger ad tutelam Vrbis est expetitus, odio Iuliani, & amore occisi Pertinacis. Dio in Caracallo. Principatum tenente Antonino, Imperium Romanũ adeo uastatum & direptum est, ut Ludis Circensibus Populus Romanus ita conclamauerit: Nos uiuos perdimus, ut mortuos sepeliamus. Ammianus Marcellinus libro XV. Euenerat autem ut antequam huiusmodi aliquid agitaretur in Gallijs, Romae in Circo Maximo populus incertus ratione quadam percitus an praesagio, ut Siluanus deuictus magnis uocibus exclamaret.

Caracalli saeuitia.

Studium populi in Nigrum.

C De varijs hominum generibus ad Ludos Romae confluentibus extat hoc Martialis Epigramma lib. I. ad Caesarem Domitianum.

Quæ tam seposita est, quæ gens tam barbara Caesar
Ex qua spectator non sit in Vrbe tua.
Venit ab Orpheo cultor Rhodopeius Harmo,
Venit & epoto Sarmata pastus equo.
Et qui prima bibit, deprensi flumina Nili,
Et quem supremae Tethyos unda ferit.
Festinauit Arabs festinauere Sabaei.
Et Cilices Nimbis hic maduere suis.
Crinibus in nodum tortis venere Sicambri,
D *Atq; aliter tortis crinibus Aethiopes.*
Vox diuersa sonat populorum, est vox tamen vna;
Quum verus patriae diceris esse pater.

De priuatis uerò personis Circensia spectantibus, & uarijs earundem casibus, breuiter etiam disseramus. De Cn. Pompeio Magno. P. Velleius Paterculus libro II. T. Ampius, & T. Labienus Tribuni Plebis, legem tulerunt, vt Ludis Circensibus Corona aurea, & omni cultu triumphantium Cn. Pompeius Magnus post bellum Mithridaticum uteretur. Scenicis etiam, praetext, a coronaq; aurea. Id ille non plus quam semel, & hoc sanè nimium fuit, usurpare sustinuit. Dio lib. XXXVII. Decretum est, vt Cn. Pompeius post uictoriam Mithridaticam, in omnibus festis solennibus Lauream gestaret, in ijsque omnibus Paludamentum ferret, & uestem triumphalem in

Cn. Pompeius.

equestribus certaminibus indueret.

C. Caesar dictus. De C. Caesare Dictatore, Dio libro XLIII. Caesar post uictoriam Hispaniensem, S.C. vestem triumphalem omnibus Ludis gestauit, semper & ubiq; Laurea corona usus. Idem lib. XLIIII. Primum Caesari ex S.C. datum est, ut semper uteretur ueste triumphali, etiam intra Vrbem. Deinde etiam ut semper Curuli sella sederet exceptis Ludis, tum enim sessio ei in Tribunitio subsellio cum ijs qui quo tempore Tribunatum plebis gererent, concedebatur. Canis canem in Circo cum fieret equestre certamen laniauit ac deuorauit. Idem lib. LI. Caesare victore decretum, vt in hymnis iuxta Deos immortales ipse adscriberetur, Corona triumphali omnibus Ludis uteretur, Senatores socij eius victoriae, in triumpho una cum ipso praetextati inueherentur.

August⁹ Tranquillus in Augusto, cap. XLV. Ipse Circenses ex amicorum fere libertorumque caenaculis spectabat, interdum è puluinari, & quidem cum coniuge, & liberis sedens. Spectaculo plures horas, aliquando totos dies aberat, petita uenia, commendatisque, qui sua uice praesidendo fungerentur. Verum quoties adesset, nihil praeterea agebat, seu uitandi rumoris caussa, quo patrẽ Caesarem vulgò reprehensum cõmemorabat, quod inter spectandum epistolis libellisq; legendis, ac rescribendis uacaret, seu studio spectandi ac uoluptate, qua teneri se neque dissimulauit unquam, & F

Claudius saepè ingenuè professus est. Idem in Claudio, cap. IIII. Ex Epist. Augusti ad Liuiam uxorem; spectare Claudium Circenses è puluinari non placet nobis. Expositus enim in prima sede spectaculorum conspicietur.

C. Caligula. De C. Caligula, Dio lib. LIX. Caius curricula aurigis non constituit, sed praesidens cum sororibus, & collegijs in sacerdotio Augustali spectauit.

Nero. De Nerone, Tranquillus cap. XXII. Quum inter initia Imperij eburneis quadrigis quotidie in abbaco luderet, ad omnes etiam minimos Circenses seccessu cõmeabat, primo clàm, dein propalàm, vt nemini dubium esset eo die utiq; adfuturum.

Marcus. De Marco Iulius Capitolinus. Marci consuetudo erat, ut in Circensium spectaculo legeret, audiret, ac subscriberet. G

Constantius. Marcellinus lib. XVI. De Constantio: Constantius Imperator sæpè quum equestres ederet Ludos, dicacitate plebis oblectabatur, nec superbè nec libertate coalita disciscens, reuerenter quoq; modum ipse debitum seruans.

Sidonius lib. I. in Epist. ad Montium. Postridie iussit Augustus Maiosianus, vt epulo suo Circensibus Ludis interessemus. Primus iacebat cornu sinistro Consul ordinarius Seuerinus, uir inter ingentes principum notus, atq; in aequalem Reip. statum gratiae semper aequalis. Iuxta eum Magnus olim ex praefecto nuper ex Consule par honoribus persona geminatis, post se Camillo filio fratris, qui duabus dignitatibus & ipse decursis pariter ornauerat Proconsulatum patris, patrui Consulatum. Poconius huic propter, atq; dehinc Antemius, hunc sequebatur Gratianensis, qui Seuerinum ueluti honore postibat, ita fauore praecesserat. Vltimus ego iacebam, &c.

Hæc scripta sunt Anno Christi. CDLXI.

Hadriani laus. Dio in Hadriano. In Circensibus Ludis Consules apprimè Hadrianus honorabat, domumq; è Circo illos reducebat. Idem lib. LVI. Decretum ut Ludos Augustalia H

Tribuni plebis. uocatos Tribuni plebis tanquam sacri celebrarent, ijq; omnia reliqua ex quo consue uerunt fieri more peregerunt, ueste triumphali Ludis Circensibus usi. Currum tamen non conscenderunt. Idem lib. I. refert Tacitus. Decretum ut Tribuni plebis Ludis Augustalibus per Circum triumphali ueste uterentur, curru uehi haud permissum.

Marcellinus libro XXI. Postridie Ludis Circensibus, idem ex aduerso Imperatoris ubi consueuerat, spectans, repentino clamore sublato, quum certamen opinatum emitteretur, diffractis cancellis quibus una cum pluribus incumbebat, cunctis cum eo in unum excussis, læsisque leuiter paucis, interna compage disrupta, efflasse spiritum repertus est solus. Vnde Constantius futurorum quoq; praescius exultabat.

Spartianus

A Spartianus in Iuliano,& Nigro: Inde ad Circense spectaculum itum est quod Iulianus dabat, sed occupatis indifferenter in Circo Maximo omnium subsellijs, ingentique iniuria populus affectus, geminauit conuitia in Iulianum, & Piscennium Nigrum ad Vrbis praesidium uocauit, eius odio,& amore occisi Pertinacis. Boetius libro II. de philosophica consolatione de se ipso loquens ait: Quum in Circo duorum medius Consulum circunfusae multitudinis expectationem triumphali largitione satiasti, dedisti uerba fortunae: Idem Ammianus libro XXVIII. ubi Romanae plebis mores sub Valentiniano & Valente Imperatorib. describit, Circi spectaculũ scitissimè exponit his uerbis: Nunc ad ociosam plebem ueniamus, ac desidem. Hi omne quod lucrantur uino ac tesseris impendunt,& lustris,& uoluptatibus, & spectaculis, eisque templum, & habitaculum,& concio,& spes omnis Circus est Maximus. Et uidere licet per fora,& compita,& plateas, & conuenticula, circulos multos collectos in se controuersis iurgijs ferri, alijs aliud ut fit, defendentibus: inter B quos hi qui ad satietatem uixerunt, potiores auctoritate longaeua per fanos,& fora clamitant saepe, Rempublicam stare non posse, si futura concertatione, quem quisque uindicat carceribus non exiluerit princeps,& circunflexerit metam. Exoptato die Equestrium Ludorum inlucescente nondum Solis puro iubare, fusius omnes festinant praecipites, ut uelocitate currus ipsos anteeant certaturos, super quorum euẽtu discissis uotorum studijs, anxij plurimi agunt peruigiles noctes, unde si ad theatralem uentum fuerit utilitatem, artifices scenarij per sibilos explodu ntur, si qui sibi aere humiliorem non conciliauerit plebem, cui si defuerit strepitus, ad imitationem Tauricae gẽtis peregrinos uociferãtur pelli debere, quorũ subsidijs semper nisi sunt ac steterunt,& tetris uocibus,& absurdis, quæ longè abhorrent à studijs,& uoluntate ueteris illius plebis, cuius multa facetè dicta memoria loquitur,& venusta, id enim nunc repertum est pro sonitu laudum impensiore, per applicatos homines ad loquendum, vt in omni spectaculo, exodiario, venatori, aurigae,& histrionum generi C omni,& iudicibus celsis, itidemq; minoribus, necnon etiam matronis clametur assiduè, per te ille discat, quid autem debeat disci nemo sufficit explanare.

Plebs in Circo.

Lactantius libro VI. de uero cultu: Circensium Ludorum ratio quid aliud habet, nisi leuitatem, vanitatem, insaniam. Tanto namque impetu concitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur, vt iam plus spectaculi exhibeãt qui spectandi gratia ueniunt. Cum exclamare,& offerre,& exilire cœperint. Vitãda ergo spectacula omnia, non solum ne quid uitiorũ pectoribus insidat, quæ sedata & pacifica esse debent, sed ne cuiuis nos uoluptatis consuetudo deliniat, adeo & à bonis operibus auertat. Idem in epitome diuinarum institutionum: Circus non innocentior aestimatur, sed maior hic furor est, si quidem mentes spectantium tanta feruntur insania, ut non modo in conuitia, sed etiam in rixas, necnon & in praelia, & contentiones saepè cõsurgant. Seneca lib. XII. epistolarum ad Lucilium epistola XXV. Ecce Circensium obstrepit clamor, subita aliqua & immensa uoce feriuntur aures meae. Nec D cogitationem meam excutiunt, nec interrumpunt quidem. Fremitum patientissimè fero, multae uoces & in vnum confusae pro fluctu mihi sunt aut uento siluam verberante,& caeteris sine intellectu sonantibus. Cassiodorus de Circensi spectaculo loquens ait: Spectaculum expellens grauissimos mores, inuitans leuissimas contentiones, euacuatio honestatis, fons irriguus iurgiorum, quod uetustas habuit sacrum, sed contentiosa posteritas fecit esse lubricum: quod merito creditur dicatum numerosae superstitioni, ubi ab honestis moribus sic constat excidi. Hoc etiam dicimus omnimodè stupendum, quod illic supra caetera spectacula furor animorum inconsulta grauitate rapiatur. Iuuenalis Satyra VIII.

Qui saturant Vrbem Circo scænæq; vacantem.

Et Satyra IX.

Qui

qui me ceruice locata
Securum iubeant clamoso insistere Circo. E

Et Satyra x.

Quid si vidisset Praetorem in curribus altis
Extantem, & medio sublimem in puluere Circi,
In tunica Iouis, & pictae ferana ferentem
Ex humeris aulaea togam, magnaeq; coronae.

Contra Circensium spectacula multa Tertullianus scribit. Martialis libro IIII. De Horatio.

Spectabat modo solus inter omnes
Nigris mumis Horatius lacernis
Cum plebs & minor ordo maximusq;
Sancto cum duce candidus sederet,
Tota nix cecidit repente coelo F
Albis spectat Horatius lacernis.

DE LVDIS CIRCENSIBVS PER DIVERSAS CIVITATES editis. Cap. XVII.

Circenses Mediolani.

CIRCENSES Ludos praeter Romã & Constantinopolim, Mediolani in Italia, Antiochiae in Suria, Arelate in Gallia, & alibi per Prouincias Romanas editos fuisse, ex ueterum monumentis obseruaui. Ausonius Gallus Circi Mediolanensis ita mentiuit.

Et Mediolani mira omnia, copia rerum
Innumerae cultaeq; domus facunda virorum
Ingenia, antiqui mores, tum duplice muro
Amplificata loci species, populiq; voluptas G
Circus, & inclusi moles cuneata theatri,
Templa palatinaeq; arces, opulensq; moneta,
Et regio Herculei celebris sub honore lauacri
Cunctaq; marmoreis ornata peristyla signis
Moeniaq; in vallo formam circundata limbo
Omnia, quæ magnis operum uelut aemula formis
Excellunt, nec iuncta premit vicinia Romae.

Socrates Historiæ Ecclesiasticæ, lib. v. cap. XXVI. Quum Honorius Mediolanum uenisset, Imperator Theodosius à morbo nonnihil releuatus, victoriae gratia Ludos Equestres instituit, & ante prandium quidem melius habens, Equestria certamina spectabat, à prandio uerò confestim malè se habebat, nec ad spectacula redire ualebat. In filium itaq; ea disponendorum Equestrium certaminum cura coniecta, ipse superuenienti nocte obijt, Olybrio & Probino Consulibus. H

Et Sozomenus eiusdem Historiæ libro VII. cap. XXVIII. Honorium ubi uenisse Mediolanum conspicatus est Imperator Theodosius, leuius habere uisus est, ita vt & ad spectandos Ludos Circenses prodiret. Subito autem à prandio quum rursus malè haberet, filio committit ut Ludorum spectaculum ipse absoluat, & sequenti nocte migrauit. De Circensibus Antiochiae editis Marcellinus lib. XIIII. vbi de plebe Antiochena loquitur: Quod est studiorum omnium maximum, ab ortu ad uesperam Sole fatiscunt, uel pluuijs praemia aurigarum equorumq; praecipua, uel edita scrutantes; & est admodum mirum uidere plebem innumeram mentibus ardore quodam infuso cum dimicationum curulium euentu ponderantem. Et paulò infra, vbi de Gallo Caesare loquitur Antiochiae agente: Erat autem diritatis eius hoc quoq;

Antiochiæ.

indicium

A indicium nec obscurum, nec latens, quod Ludicris cruentis delectabatur, & in Circo uel sex uel septem aliquoties uetitis certaminibus pugilum uicissim se cōcidentium, perfusumque sanguine specie, ut lucratus ingenita laetabatur.

De Ludis Circensibus Arelate habitis, idem Marcellinus libro eodem. Arelate hyemem agens Constantius post Theatrales Ludos atque Circenses, ambitioso editos apparatu, insolentia pondera grauius librabat. Tacitus libro XV. Decretum à Senatu vt Ludicrum Circense, vt Iuliae genti apud Bouillas, ita Claudiae Domitiaeq; apud Antium ederentur.

Arelate.

Bouilli Antij.

TEMPVS QVO VNVMQVODQVE CIRCENSIVM LVDICRVM fieri desijt. Cap. XVIII.

B SINGVLORVM Circensium Ludicrorum origine, & declaratione, usque explicatis, rei ipsius ordo iure exposcere uidetur, vt quando unumquodq; ipsorum celebrari desierit, quantum à me in tanta rerum obscuritate fieri poterit, aperiam.

Pompam Constantini principatu sublatam fuisse ex Zosimo constat: nam Christianorum sacris initiatus, antiquam superstitionem, quæ hac supplicationum pompa maximè conseruabatur, quantum potuit, & temporum illa conditio tulit, circa Annum Christi CCCXXV. labefactauit.

Quando Pompa desijt.

Naumachiae quoq; spectacula circa ea tempora in usu esse desijsse facilè crediderim: nam post Constantinum pauci admodum per multa saecula Imperatores, quorum id praecipuè muneris erat, Romae permanserunt, & nulla amplius apud ueteres auctores quod sciam eius Ludicri mentio extat.

Naumachia.

Pugnas equestres, pedestres, & uenationes, vsque ad Iustiniani Augusti Imperium Romae perdurasse, alicubi obseruaui. Caeterum postquam Bellum Gothicum inCchoatum est, Oriensque qui bestias mitteret hostem Romanis Imperatorem, & principem Vrbem Constantinopolim haberet, Africa quoque uel intestinis tyrannorum rebellionibus, uel Vandalorum tyrannide uexata, huic muneri uacare amplius non posset, hæc spectacula fieri desiere, Imperij maiestate indies imminuta, & Barbaris Italiam, & caeteras Occidentalis Imperij prouincias, uastantibus. Nisi nostri saeculi Ludicra, quae aliquot taurorum exhibitione fieri solent, uenationes appellare quis uelit, quibus nihil cum antiquis simile, quum inconditè, ineptè, nulla in conficiendis belluis arte, sed tumultuariè, & sine ullo pugnae artificio fiant.

Pugnae equestres & pedestres. Item venationes, quando fieri desierint.

Bello Gothico Italico, quod cum Vitige, & Totila, fortissimis Regibus, belli ducibus Belisario, & Narse, XIIX. annorum interuallo gessit Iustinianus Imperator, reliqua Circensium spectacula Romae, & in Italia praeter Troiae Ludum sublata fuere, quum Vrbs, olim Orbis terrarum domina, toto Imperio exuta, Graeculorum principum & Exarchorum uile mancipium facta fuerit. Ex tot porrò Circensium D Ludicris unum tantum (ut dixi) Romae, & aliud reliquum in Oriente apud Constantinopolim fuit curule scilicèt, & Equestre certamen, quod usque ad Alexium Comnenum, quo imperante, Constantinopolis à Venetis & Gallis capta fuit perdurauit: Vbi in extructo à Constantino magno Imperatore Circo, quem Graeci ab equorum cursu Hippodromum uocabant, exhibitum fuit.

Reliqua spectacula quādo abolita.

DE LVDIS ANTIQVIS, QVORVM HODIE VESTIGIA SIVE E potius umbrae aliquae supersunt. Cap. XIX.

Ludus Troiae Testatij dictus.

ROMAE uerò antiquus Troiae Ludus usurpatus fuit, quem quibusdam alijs Barbaris spectaculis, & magnificis pro temporum conditione apparatibus animalium, & hominum cursibus, & ineptis Taurorum uenationibus additis, recentiores Romani Agonis, siue Testatij Ludos hodie uocant. Ex antiquis etiam hominum, & singulorum equorum Circensibus Ludicris nostro tempore Romae, & per Italiam reliquus est hominum itidem, & diuersorum animalium, vt equorum, asinorum, & bubalorum inconditus, & sine ullo Ordine ab uno principio ad certum terminum protensus cursus, antiquisque illis Circensibus nihil simile habens praeter currendi usum, ut ea quae scripsimus, & hodiernum cursum accuratè consideranti, manifestum erit.

Quot animalia currãt hodie Romae, & alibi.

Hodie porrò nouem in Vrbe cursus genera sunt, quattuor hominum, quinque bestiarum. Ex hominibus currunt Iudaei, pueri, iuuenes, & senes. Veronae in patria mea, currunt etiam mulieres. Ex bestijs Asini, bubali, equi, equae, & equi Numidae, Barbari vulgò uocati, de quo currendi more quum Barbarus, & ineptus sineque ulla disciplina sit, nihil est quod dicam.

Claudianus Libro Secundo in Eutropium Eunuchum de Circensibus Arcadio, & Honorio Imperatoribus scribens, ait:

Ergo vbi collecti proceres, qui rebus in arctis
Consulerent, tantisq; darent solatia morbis,
Obliti subito Phrygiae, bellisq; relictis
Ad solitos coepere iocos, & iurgia Circi
Tendere, nec quiquam magna confligitur ira.
Quis medius vibrata puer vertigine molli
Membra rotet? vertat quis marmora crine supino?
Quis magis enodes laterum detorqueat artus?
Quis voci digitos, oculos quis moribus aptet?
Hi tragicos meminere modos, his fabula Tereus,
His necdum commissa thoro cantatur Agaue.

Item in Panegyrico Consulatus Fl. Manlij Theodori. v. c. quum Ludos in eius Magistratu editos describit, ita canit:

Vranie redimita comas, qua saepe magistra
Manlius igniferos radio descripserat axes,
Sic alias hortata Deas: Patimur ne sorores
Optato procul esse die? nec limina nostri
Consulis, & semper dilectas visimus aedes?
Et fasces subijsse libet? miracula plebi
Colligite, & claris nomen celebrate theatris.
Tu Iouis aequorei submersam fluctibus aulam
Oratum volucres Erato iam perge quadrigas
A quibus haud vnquam palmam rapturus Arion
Illustret Circum sonipes, quicunq; superbo
Perstrepit hinnitu Betim, qui splendida potat
Stagna Tagi, madidoq; iubas abstergitur auro.
Calliope liquidas Alcidem posce palestras,
Cuncta Palaemonijs manus explorata coronis
Adsit, & Helasco pubes laudata Tonanti.

Alludit ad quadrigarũ cursum in Circensibus.

Alludit ad pugiles.

Tu

A

Tu iuga Taygeti, frondosaque Maenala Clio
I, Triuiae supplex, non aspernata rogantem
Amphitheatrali faueat Latonia pompa,
Audaces legat ipsa viros, qui colla ferarum
Arte ligent, certoque premant venabula nisu,
Ipsa truces foetus, captiuaque ducat ab antris
Prodigia, & caedis sitientem deferat arcum
Conueniat vrsi, magna quos mole ruentes
Torua Lycaonijs Helice miretur ab astris,
Perfossique ruant populo pallente Leones,
Quales Mygdonio currum frenare Cybelle
Optat, & Herculei mallent fregisse lacerti,
Obuia fulminei properent ad vulnera Pardi,

B

Semine permixto geniti, quum forte Leaenae
Nobiliorem vterum viridis corrupit adulter,
Hi maculis patres referunt, & robore matres,
Quicquid monstriferis nutrit Getulia campis
Alpina quicquid tegitur niue, Gallica si quid
Silua timet, iaceat, largo ditescat harena
Sanguine, consument totos spectacula montes,
Nec molles egeant nostra dulcedine Ludi,
Qui laetis risum salibus, mouisse facetus
Qui nutu manibusque loquax, cui tibia flatis,
Cui plectro pulsanda chelys, qui pulpita socco
Personat, aut alte graditur maiore cothurno,
Et qui magna leui detrudens murmura tactu,

C

Innumeras voces segetis moderatus ahenae
Intonat erranti digito, penitusque trabali
Vecte, laborantes in carmina concitat vndas.
Vel qui more auium sese iaculantur in auras
Corporaque aedificant, celeri crescentia nexu
Quorum compositam puer augmentatus in artem
Eminet & uinctus plantae, vel curribus haerens
Pendula librato figat vestigia saltis
Mobile ponderibus descendat pegma reductis,
Inq; chori speciem spargenteis ardua flammas
Scena rotet, varios effingat Mulciber orbes,
Per tabulas impune vagus, pictasque citato
Ludant igne trabes, & non permissa morari
Fida per innocuas errent incendia turres.

D

Lasciui subito confligant aequore lembi,
Signaq; remigibus spument inuersa canoris,
Consul per populos, idemq; grauissimus auctor
Eloquij duplici vita subnixus in aeuum
Procedat pariter libris fastisq; legendus
Accipiat patris exemplum, tribuatq; nepoti
Filius, & coeptis ne desit fascibus haeres,
Decurrat trabeata domus, tradatq; secures
Mutua posteritas, seruatoq; ordine fati,
Manlia continuo numeretur Consule proles.

Alludit ad venationes ferarum.

Alludit ad scenicos Ludos

Alludit ad funambulos.

Alludit ad naumachiā.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI, DE SPECTACVLIS LIBER.

E

QVI status fidei, quae ratio ueritatis, quod praescriptum disciplinae, inter caetera secularium errorum, etiam spectaculorum uoluptates adimat, Dei serui cognoscite: qui cum maximè ad Deum acceditis, recognoscite qui iam accessisse uos testificati & confessi estis, ne aut ignorando, aut dissimulando quis peccet. Tanta est enim uis uoluptatum, vt & ignorantiam protelet in occasionem, & conscientiam corrumpat in dissimulationem, aut utrumque. Adhuc forsan alicui opiniones Ethnicorũ blandiũtur, quæ in ista causa aduersus nos ita argumentari consueuerunt: Nihil obstrepere religioni, in animo & conscientia tua tanta solatia extrinsecus oculorum uel aurium: nec uerò Deum offendi oblectatione hominis, qua saluo erga Deum metu, & honore suo, in tempore & suo in loco frui scelus non sit. Atquin hoc cum maximè paramus demon- F strare, quemadmodum isthec non competant uerae religioni, & uero obsequio erga Deum uerum. Sunt qui existiment Christianum expeditum mortis genus ad hanc ob stinationem abdicatione uoluptatum erudiri, quò facilius uitã contemnant amputatis quasi retinaculis eius ne desiderent quam iam superuacuam sibi fecerint vt hoc consilio potius & humano prospectu non diuino praescripto definitum existimetur. Pigebat scilicet etiam perseuerantes in tantis uoluptatibus propter Deum mori. Quanquam etsi ita esset, tam apto consilio tantae obstinatio disciplinae debebat obsequium. Iam uerò nemo est qui non hoc quoq; praetendat, omnia à Deo instituta & homini attributa (sicut praedicamus) & utiq; bona omnia, ut boni auctoris: inter haec deputari uniuersa ista ex quibus spectacula instruuntur, Circum uerbi gratia & Leonem & uires corporis & uocis suauitates. Igitur neque alienum uideri posse, neq; inimicum Dei, quod de conditione constet ipsius: neque cultoribus Dei vitandum, quod Dei non sit inimicum, quia nec alienum planae & ipsae extructiones locorum, G quòd saxa, quòd caementa, quòd marmora, quòd columnæ Dei res sint, qui ea ad instrumentum terrae dedit: sed & ipsi actus sub coelo Dei transiguntur. Quàm sapiens argumentatrix sibi uidetur ignorantia humana, praesertim cum aliquid eiusmodi de gaudijs, & de fructibus seculi metuit amittere. Plures deniq; inuenias, quos magis periculum uoluptatis quam uitae, auocet ab hac secta. Nam mortem etiam stultus ut debitam non extimescit, uoluptatem etiam sapiens, vt tantum non contemnit, cum alia nõ sit & stulto & sapienti uitae gratia nisi uoluptas. Nemo negat, quia nemo ignorat quod ultrò natura suggerit, Deum esse uniuersitatis conditorem, eamq; uniuersitatem tam bonam, quam homini mancipatam. Sed quia non penitus Deum norunt, nisi naturali iure, non etiam familiari, de longinquo, non de proximo, necesse est ignorent, qualiter administrari aut iubeat aut prohibeat quae instituit, simul quis sit aemulus ex diuerso, adulterandis vsibus diuinae cõditionis, qua neq; uoluntatem neque aduersarium noueris eius, quem minus noueris. Non ergo hoc solum respicien- H dum est, quo omnia sint instituta, sed à quo cõuersa. Ita.n. apparebit cuius vi sint instituta, si appareat cuius nõ sint. Multum interest inter corruptelam, & integritatem, quia multum est inter institutorem, & interpolatorem. Caeterorum omnes species malorum, quae etiam Ethnici indubitatè & prohibent & defendunt, ex operibus Dei cõstant: Vis homicidiũ ferro, ueneno, magicis deuinctionibus perfici. Tã ferrum Dei res est, quã herbae, quã Angeli, Nunquid tamen in hominis necem auctor ista prouidit? Atquin omnẽ homicidij speciẽ vno & principali praecepto interemit: Non occides. Proinde aurum, aes, argentum, aebur, lignum & quaecunq; fabricãdis idolis materia captatur, quis in saeculo posuit nisi saeculi auctor Deus? Nunquid tamẽ vt hæc aduersus ipsũ adorentur? Atquin summa offensio penes illũ idololatria est, quid nõ

Dei

A Dei est quod Deum offendit? Sed cum offendit, Dei esse desijt; & cum desijt, offendit. Ipse homo omnium flagitorum actor, non tātum opus Dei, uerum etiam imago est, & tamen & corpore & spiritu desciuit à suo institutore. Neque.n. oculos ad concupiscentias sumpsimus, neq; linguam ad maliloquium, & aures ad exceptaculum maliloquij, & gulam ad gulae crimen, & uentrem ad gulae satietatem, & genitalia ad excessus impudicitiae, & manus ad uim, & gressus ad uagam uitam, aut spiritus, ideo insitus corpori, ut insidiarum, & fraudum, & iniquitatum cogitatorium fieret, nō opinor. Nam si omnem malignitatem, & si tantam malitiam excogitatam Deus exactor innocentiae odit, indubitatè quaecunq; condidit non in exitum operum constat condidisse qui damnat, licèt eadem opera per ea quae condidit administrētur, quando haec sit tota ratio damnationis peruersa administratio conditionis à conditis. Nos igitur qui domino cognito etiam aemulum eius inspicimus, qui institutore comperto etiam interpolatorem unà deprehendimus, neque mirari, neque dubitare oportet, B eum ipsum hominem opus & imaginem Dei totius uniuersitatis possessorem illa vis interpolatoris & aemulatoris Angeli ab initio de integritate deiecerit, uniuersam substātiam eius pariter cum ipso in peruersitaté demutatam aduersus institutorem: ut quam doluerat homini concessam, non sibi, in ea ipsa & hominem reum Deo faceret, & suam dominationem conlocaret. Hac conscientia instructi aduersus opiniones ethnicorum, conuertamur magis ad nostrorum detractatus. Quorundam .n. fides aut simplicior, aut scrupulosior ad hanc abdicationē spectaculorum de scripturis auctoritatem exposcit, & se in incertum constituit, quod non significanter, neque nominatim denuncietur seruis Dei abstinentia eiusmodi. Planè nusquam inuenimus quemadmodum apertè positum est: Non occides, non idolum coles, non adulterium, non fraudem admittes: ita exertè definitum, non in Circum ibis, non in Theatrum, agonem, munus non spectabis. Sed inuenimus ad hanc quoque speciem pertinere illam primam uocem Dauid, Felix, (inquit,) qui non abijt in C concilium impiorum, & in via peccatorum non stetit, & in cathedra pestilétiae non sedit. Nam etsi iustum illum videtur praedicasse quod in concilio & in consessu Iudeorum de Deo denegando consultantium non communicauit, latè tamen semper scriptura diuina diuiditur, vbicunque secundum praesentis rei sensum etiam disciplina munitur, ut hic quoque non sit aliena vox à spectaculorum interdictione. Si.n. pauculos tunc Iudaeos impiorum concilium vocauit, quanto magis tantum conuentum ethnici populi: ni pij ethnici, minus peccatores, minus hostes Christi, quā tunc Iudaei, quò & cætera congruunt. Nam apud spectacula & in uia statur. Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, & discrimina popularium per procliuum, Cathedra quoque nominatur ipse in anfractu ad consessum situs. Itaque contrariò infoelix qui in quodcunque concilium impiorum abierit, & in quacunque via peccatorum steterit, & in quacunque cathedra pestium sederit, generaliter dictum intelligamus, cum quid etiam specialiter interpretari capit. Nam spe- D cialiter quaedam pronunciata, generaliter sapiunt. Cum Deus Israelitas admonet disciplinae uel obiurgat, utique ad omnes habet: cum Aegypto & Aethiopiae exitium comminatur, in omnem gentem peccatricem praeiudicat. Sic omnis gens vocatur Aegyptus & Aethiopia, à specie ad genus. Quemadmodum etiam de origine spectaculorum omne spectaculum concilium vocat impiorum, à genere ad speciem. Ne quis argumentari nos putet, ad principalem auctoritatem conuertar ipsius signaculi nostri. Cum aquam ingressi, Christianam fidem in legis suae uerba profitemur, renunciasse nos diabolo, & pompae, & Angelis eius ore nostro contestamur. Quid erit summum ac praecipuum, in quo diabolus, & pompae, & Angeli eius censeantur, quam idololatria? ex qua omnis immundus & nequam spiritus, ut ita dixerim, quia nec diutius de hoc. Igitur,

si ex idololatria uniuersam spectaculorum paraturam constare constiterit, indubitatè præiudicatum erit etiam ad spectacula pertinere renunciationis nostrae testimonium in lauacro, quæ diabolo, & pompae, & angelis eius sunt mancipata, scilicet per Idololatriam.

VNDE LVDI DICTI.

COMMEMORABIMVS origines singulorum, quibus incunabulis in sæculo adoleuerint: exinde titulos quorundam, quibus nominibus nuncupentur: exinde apparatus, quibus superstitionibus instituantur: tum loca, quibus Præsidibus dicentur: tum artes, quibus auctoribus deputentur. Si quid ex his non ad idolum pertinuerit, idem neq; ad idololatriam, neq; ad nostram eierationem pertinebit. De originibus quidem ut secretioribus, & ignotis penes plures nostrorum altius, nec aliundè inuestigandum fuit, quam de instrumentis ethnicarum litterarum. Extant auctores multi, qui super ista re commentarios ediderunt. Ab his Ludorum origo sic traditur. Lydos ex Asia transuenas in Hetruria consedisse, ut Timaeus refert, duce Tyrrheno, qui fratri suo cesserat regni contentione. Igitur in Hetruria inter cæteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoq; religionis nomine instituunt. Inde Romani accersitos artifices mutuantur, tempus, enunciationem, vt Ludi à Lydis uocarentur. Sed etsi Varro Ludos à Ludo, idest à lusu interpretetur, sicut & Lupercos Ludos appellabāt, quòd ludendo discurrant: tamen eum lusum iuuenum & diebus festis, & templis, & religionibus reputat. Nihil iam de causa uocabuli, cùm rei causa idololatria sit. Nam & cum promiscuè Ludi Liberalia uocarentur, honorem Liberi patris manifestè sonabant. Libero enim à rusticis primò fiebant ob beneficium quod ei adscribunt pro demonstrata gratia uini. Exinde Ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant. Eundem enim & Consum uocabāt. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit: quāquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit Deo, ut uolunt, consilij: eius scilicet, quo tunc Sabinarum uirginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. Probum planè consilium, & nunc quoq; apud ipsos Romanos iustū & licitum, ne dixerim penes Deum. Facit etenim ad originis maculam, ne bonum existimes quod initium à malo accepit, ab impudentis uiolentiae alio Deo, à fratricida institutore, à filio Martis: & nunc ara Conso illi in Circo defossa est ad primas metas sub terra, cum inscriptione huiusmodi, CONSVS CONSILIO, MARS DVELLO, LARES COMITIO POTENTES. Sacrificant apud eam Nonis Iulijs Sacerdotes publici, XII. Kal. Septemb. Flamen Quirinalis, & virgines. Dehinc idem Romulus Ioui Feretrio Ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos & Capitolinos Piso tradidit. Post hunc Numa Pompilius Marti & Robigini fecit. Nam & Robiginis Deam finxerunt. Dehinc Tullus Hostilius. Dehinc Ancus Martius, & caeteri quoq; per ordinem. Et quibus idolis Ludos instituerunt, positum est apud Suetonium Tranquillum, uel à quibus Tranquillus accepit. Sed hæc satis erunt ad originis de idololatria reatum.

DE TITVLIS.

ACCEDIT ad testimonium antiquitatis subsecuta posteritas, formam originis de titulis huius quoque temporis praeferens, per quos signatum est cui idolo, & cui superstitioni utriusq; generis Ludi notarentur, Megalenses, & Apollinares, item Cereales, & Neptunales, & Latiares, & Florales in commune celebrātur: reliqui Ludorum de natalibus & solennitatibus Regum, & publicis prosperitatibus & municipalibus fastis superstitionis, causas originis habent. Inter quos etiam priuatorum memorijs legatariae editiones parentant, id quoque secundum institutionis antiquitatem,

Nam

A Nam & à primordio bifariam Ludi censebantur, sacri & funebres, idest Dijs Nationum,& mortuis. Sed de idololatria nihil differt apud nos sub quo nomine & titulo, dum ad eosdem spiritus perueniat,quibus renunciamus,licèt mortuis,licèt Dijs suis faciant. Proinde mortuis suis,ut Dijs faciant,una conditio partis utriusq; est,vna idololatria,una renunciatio nostra aduersus idololatriam.

DE APPARATIBVS.

COMMVNIS igitur origo Ludorum utriusque generis,communes & tituli,ut de communibus causis,proinde apparatus communes habeant necesse est de reatu generali idololatriae conditricis suae. Sed Circensium paulo pompatior suggestus qui bus propriè hoc nomen pompa,praecedit,quorum sit in semetipsa probans,de simulachrorum serie,de imaginum agmine,de curribus,de thensis,de armamaxis, de sedi B bus,de coronis,de exuuijs,quanta praeterea sacra, quanta sacrificia praecedant, intercedant,succedant,quot collegia,quot sacerdotia,quot officia moueantur, sciunt homines illius Vrbis in qua daemoniorum conuentus consedit. Ea si minore cura per prouincias pro minoribus uiribus administrantur,tamen omnes ubique Circenses illuc deputandi,unde & petuntur,inde inquinantur,unde sumuntur. Nam & riuulus tenuis ex suo fonte,& surculus modicus ex sua fronde,qualitatem originis continet. Viderit ambitio siue frugalitas eius quod Deum offendit: qualiscunque Pompa Circi & si pauca simulachra circumferat, in uno idololatria est: & si unam thensam trahat,Iouis tamen plaustrum est: quaeuis idololatria sordidè instructa, vel modicè locuples,splendida est censu criminis sui,

DE LOCO.

C VT & de locis secundum propositum exequar,Circus Soli principaliter consecratur: cuius aedes medio spatio,& effigies de fastigio aedis emicat,quod non putauerint sub tecto consecrandum,quem in aperto habent. Quod spectaculum primum à Circe habent, Soli patri suo,vt uolunt, editum adfirmant: ab ea & Circi appellationem argumentantur. Planè uenefica eis utique negocium gessit hoc nomine,quorum Sacerdos erat,daemonijs & angelis scilicet. Quot igitur in habitu loci ipsius idololatrias recognoscis,singula ornamenta Circi singula templa sunt. Oua honori Castorum adscribunt,qui illos ouo editos credendo, de cygno Ioue non erubescunt. Delphinos Neptuno uouent,columnas sessias à sementationibus,messias à messibus, tutelinas à tutelis fructuum,sustinent. Ante has tres arae trinis Dijs parent, Magnis, Potentibus,Valentibus. Eosdem Samothracas existimant. Obelisci enormitas,vt Hermateles adfirmat,Soli prostituta: scriptura eius,unde & census, de Ægypto superstitio est. Frigebat daemonum concilium sine sua Matre Magna; ea itaque illic praesi D det euripo. Consus(vt diximus)apud metas sub terra delitescit. Murtias quoque idolum fecit, Murtiam enim Deam amoris uolunt,cui in illa parte aedem uouere. Animaduerte Christiane,quot nomina immunda possederint Circum. Aliena est tibi religio,quam tot diaboli spiritus occupauerunt. De locis quidem locus est retractandi ad praeueniendam quorundam interrogationem. Quid enim inquis,si alio in tempore Cirum adiero,periclitabor de inquinamento? Nulla est praescriptio de locis. Nam non sola ista conciliabula spectaculorum, sed etiam templa ipsa sine periculo disciplinae adire seruus Dei potest urgente causa simplici duntaxat, quæ non pertineat ad proprium eius loci negotium,uel officium. Caeterum,& plateae,& forum,& balneae,& stabula,& ipsae domus nostrae sine idolis omninò non sunt; totum saeculum Satanas & angeli eius repleuerunt. Non tamen quod in saeculo sumus, à Deo

excidi-

excidimus,sed si quid de saeculi criminibus attigerimus.Proinde si Capitolium,si Se- E
rapeum sacrificator & adorator intrauero,à Deo excidam: quemadmodum Circum
uel Theatrum spectator. Loca nos non contaminant per se,sed quæ in locis fiunt,à
quibus & ipsa loca contaminari altercati sumus: de contaminatis contaminamur.
Propterea autem commemoramus quibus eiusmodi loca dicentur,ut eorum demon
stremus esse,quæ in his locis fiunt,quibus ipsa loca dicantur.

DE ARTE CIRCI.

NVNC de Artificio quo Circenses exhibentur. Res equestris retrò simplex de
dorso agebatur,& utique communis usus reus non erat. Sed cum ad Ludos coactus
est,transijt à Dei munere ad daemoniorum officia. Itaque Castori & Polluci deputa
tur hæc species,quibus equos à Mercurio distributos Stesichorus docet. Sed & Ne-
ptunus equestris est,quem Graeci ἵππιον appellant. De iugo uerò quadrigas Soli,bi- F
gas Lunae sanxerunt. Sed &

Primus Ericthonius currus & quattuor ausus
Iungere equos rapidusque rotis insistere uictor.

Ericthonius, Mineruae, & Vulcani filius,& quidem de caduca in terram libidine,
portentum est daemonicum,imò diabolus ipse,non coluber. Si uerò Trophilus Argi
uus auctor est currus,primo Iunoni,id opus suum dedicauit. Si Romae Romulus qua
drigam primus ostendit,puto & ipse inter idola conscriptus, si idem est Quirinus.
Talibus auctoribus quadrigae productae, merito & aurigis coloribus idololatriam
uestierunt,& ab initio duo soli fuerunt,albus & russeus. Albus hyemi,ob niues candi-
das: russeus aestati ob Solis ruborem uoti erant. Sed postea tam uoluptate,quam su
perstitione prouecta, russeum alij Marti, alij album Zephiris consecrauerunt, prasi-
num uerò terrae matri uel Verno: venetum coelo & mari,vel autumno. Cum autem
omnis species idololatriae damnata sit à Deo utique etiam illa damnatur quæ ele- G
mentis mundialibus profanatur.

DE THEATRO.

TRANSEAMVS ad scenicas res,quarum & originem communem,& titulos pa-
res secundum ipsam ab initio Ludorum appellationem, & administrationem con-
iunctam cum re equestri iam ostendimus. Apparatus etiam ex ea parte consortes,
quæ ad scenam spectat: nam à templis & aris,& illa infoelicitate thuris & sanguinis
inter tibias & tubas itur;duobus inquinatissimis arbitris, funerum & sacrorum,desi-
gnatore & haruspice. Ita cum de originibus Ludorum ad Circenses transimus,inde
nunc ad scenicos Ludos dirigimus,à loci uitio. Theatrum propriè sacrarium Vene-
ris est. Hoc denique modo id genus operis in saeculo euasit. Nam saepè Censores
renascentia cùm maximè theatra destruebant,moribus consulentes,quorum scilicet
periculum ingens de lasciuia prouidebant,ut iam hinc ethnicis in testimonium ce- H
dat sententia ipsorum nobiscum faciēs,& nobis in exagerationem disciplinae etiam
humanae praerogatiua. Itaq; Pompeius Magnus solo theatro suo minor, cum il-
lam arcem omnium turpitudinum extruxisset,ueritus quandoq; memoriae suae Cen
soriam animaduersionem,Veneris aedem superposuit,& ad dedicationem edicto po
pulum uocans,non theatrum,sed Veneris templum nuncupauit, cui subiecimus in-
quit gradus spectaculorum: ita damnatum & damnandum opus templi titulo prae-
texuit,& disciplinā superstitione delusit.Sed Veneri & Libero conuenit.Duo ista dae-
monia cōspirata & cōiurata inter se sunt,ebrietatis & libidinis.Itaq; theatrum Vene-
ris,Liberi quoq; domus est. Nam & alios Ludos scenicos Liberalia propriè uocabant,
praeter quā Libero deuotos,quod sunt Dionysia penes Græcos ēt à Libero institutos.

DE

A DE ARTIBVS SCENICIS.

Et est planè in artibus quoque scenicis Liberi & Veneris patrocinium, quæ priuata & propria sunt scenae, de gestu & corporis fluxu. Nam mollitiam Veneri & Libero immolant; illi per sexum, illi per fluxum, dissolutis. Quæ uerò uoce, & modis, & organis, & lyris transfiguntur, Apollines, & Musas, & Mineruas, & Mercurios mancipes habent. Oderis Christiane, quorum auctores non potes non odisse.

DE ARTIBVS.

Iam nunc uolumus suggerere de artibus, & de his, quorum auctores in nominibus execramur. Scimus nihil esse nomina mortuorum, sicut nec ipsa simulachra eorum. Sed non ignoramus qui sub istis nominibus, & institutis simulachris operentur B & gaudeant, & Diuinitatem mentiantur, nequam spiritus, scilicet daemones. Videmus igitur etiam artes eorum honoribus dicatas esse, qui nomina incolunt auctorum earum, nec ab idololatria uacare, quarum institutores etiam propterea Dij habētur. Imò quod ad artes pertinet, altius praescripsisse debemus, daemonas ab initio prospicientes sibi inter caetera idololatriae etiam spectaculorum inquinamenta, quibus homines à Deo auocarent, & suo honori obligarent, eiusmodi quoq; artium ingenia inspirasse. Neque enim ab alijs praeoccupatum fuisset, quod ad illos peruenturum esset. Nec per alios tunc homines edidissent, quam per ipsos, in quorum nominibus & imaginibus, & historijs fallaciam consecrationis sibi negotiū acturae constituerāt.

DE AGONIBVS.

Vt ordo peragatur, ineamus etiam agonū retractatum. Origo istis de Ludorum C propinquitate est. Inde & ipsi sacri uel funebres instituti, aut Dijs Nationū, aut mortuis fiunt. Proinde Tituli Olympia Ioui, quæ sunt Romae Capitolina. Item Herculi Nemaea, Neptuno Isthmia, caeteri mortuorum uarij agones. Quid ergo mirum, si apparatus agonum idololatria conspurcat, de coronis profanis, de sacerdotalibus praesidibus, de collegiarijs ministris, de ipso postremo boum sanguine, ut de loco supplcā, ut de loco communi pro collegio artium Musicarum & Minerualium, & Apollinarium, etiam Martialium, per duellum, per tubam, ut stadio Circum aemulentur, quod utiq; templum est, & ipsum eius idoli cuius solennitates agit. Sed & gymnicas artes Castorum, & Herculum, & Mercuriorum disciplinae prodiderunt.

DE MVNERE.

Svperest illius insignissimi spectaculi acceptissimi recognitio. Munus dictum D est ab officio: quoniam officium etiam Muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se ueteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperauerunt. Nam olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captiuos, vel malo ingenio seruos mercati, in exequijs immolabant. Postea placuit impietatem uoluptate adumbrare. Itaq; quos parauerant armis, quibus tunc & qualiter poterant eruditos, tantum ut occidi discerent: mox edicto die Inferiarum apud tumulos erogabant: Ita mortem homicidijs consolabantur. Hæc muneris origo, sed paulatim prouecti ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem, quia ferrum uoluptati satis non faciebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Quod ergo mortuis litabatur, utiq; parētationi deputabatur. Quæ species proinde idololatria est, quonam & idololatria parentationis est species. Tam haec,

quam

quam illa mortuis ministrat. In mortuorum autem idolis daemonia consistunt, vt & E titulos consideremus: licèt transierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores uiuentium, Quaesturas dico, & Magistratus, & Flaminia, & Sacerdotia cũ tamen nominis dignitas idololatriae crimine teneatur, necesse est quidquid dig nita tis nomine administratur, communicet etiam maculas eius, à qua habet causas. Id em de apparatibus interpretabimur in ipsorum honorum suggestu deputandis, quod pur purae, quod fasciæ, quod uittae, quod coronae, quod denique conciones & edicta, & pultes pridianae sine pompa diaboli, sine inuitatione daemonum non sunt. Quid ergo de horrido loco perorem, quem nec periuria sustinent? Pluribus.n. & asperioribus nominibus Amphiteatrum consecratur, quam Capitolium omnium daemonium Templum est. Tot illic immundi spiritus considunt, quot homines capit, Vt & de ar tibus concludam, Martem & Dianam utriusq; Ludi praesides nouimus. Satis opinor, impleuimus ordinem, & quot & quibus modis spectacula idolatriam committant, de originibus, de titulis, de apparatibus, de locis, de sacrificijs, quo certi sumus, nulla ex F parte competere nobis ea, qui idolis renunciauimus: non quod idolum sit aliquid (vt Apostolus ait) sed quod quæ faciunt, daemonijs faciunt, consistentibus s. in consecra tionibus idolorum, siue mortuorum, siue (ut putant) Deorum. Propterea igitur, quoniam utraque species idolorum conditionis unius est, dum mortui & Dij unum sunt, utraq; idololatria abstinemus: nec minus templa, quam monumenta despuimus: neu tram aram nouimus, neutram effigiem adoramus: non sacrificamus, non parẽtamus, sed neque de sacrificato & parentato edimus, quia non possumus coenam Dei edere, & coenam daemoniorum. Si ergo gulam & uentrem ab inquinamentis liberamus, quanto magis augustiora nostra, oculos & aures ab Idolothytis & necrothytis voluptatibus abstinemus, quæ non intestinis transiguntur, sed in ipso spiritu & anima digeruntur: quorum munditia magis ad Deum pertinet, quam intestinorum. Nunc interpositio nosse de idololatria, quod solum subiectum sufficere deberet ad abdicatio nem spectaculorũ, alia iam ratione tractemus ex abondanti: propter eos maximè qui G sibi blandiuntur, quod non nominatim abstinentia ista praescripta sit, quasi parũ etiã de spectaculis pronuncietur, cum concupiscentiæ saeculi damnantur. Nam sicut pecu niae, uel dignitatis, vel gulae, vel libidinis, vel gloriae: ita & uoluptatis concupiscẽtia est. Species aũt uoluptatis etiã spectacula (opinor) generaliter nominatae concupiscẽ tiae continent in se & uoluptates: Aequè generaliter intellectae uoluptates specialiter & in spectacula differũtur. Caeterum retulimus suprà de locorũ conditione, quod non per semetipsã nos inquinent, sed per ea quæ illic geruntur, per quæ simul inquinamentum combiberint, tunc & in alteros respuunt. Viderit ergo ut diximus principalis titulus idololatriae, reliquas rerum ipsarum qualitates contrarijs omnes feramus. Deus praecepit Spiritum sanctum vtpotè pro naturae suae bono tenerum & de licatum, tranquillitate & lenitate, & quiete & pace tractare, non furore, non bile, non ira, non dolore inquietare. Huic qũo cum spectaculis poterit conuenire? Omne .n. spectaculũ sine concussione spiritus non est. Vbi.n. uoluptas, ibi & studium per quod H s. uoluptas sapit. Vbi studium, ibi & aemulatio, per quam studium sapit. Pono ubi aemulatio, ibi & furor, & bilis, & ira, & dolor, & caetera ex his, quæ cũ his non cõpetunt disciplinae: Nam & si qui modestè & probè spectaculis fruitur, pro dignitatis, vel aeta tis, vel etiã naturae suae cõditione: non tamen immobilis animi est sine tacita spiritus passione. Nemo ad uoluptatem uenit sine adfectu, nemo adfectum sine casibus suis patitur. Ipsi casus incitamenta sunt adfectus. Caeterùm si cessat adfectus, nulla est uo luptas, & est reus iam ille uanitatis eo conueniens, ubi nihil consequitur. Puto aũt etiã uanitas extranea est nobis. Quid quod & ipse se iudicat inter eos positus, quorum se similem nolens utique detestatorem confitetur? Nobis satis non est si ipsi nihil tale faciamus, nisi & talia facientibus non conferamur. Si furem (inquit) videbas, concurrebas

Arebas cum eo. Vtinam ne in saeculo quidem simul cum illis moraremur: sed tamen in saecularibus separamur quia saeculum Dei est, saecularia autem Diaboli. Cùm ergo furor interdicitur nobis, ab omni spectaculo auferimur, & iam à Circo, vbi propriè furor praesidet. Aspice populum ad id spectaculum iam cum furore uenientẽ, iam tumultuosum, iam caecum, iã de sponsionibus concitatum. Tardus est illi Praetor, semper oculi in urna eius cum sortibus uolutantur. Dehinc ad signum anxij pendẽt, vnius dementiae una uox est Cognosce dementiã de uanitate: misit dicunt & nunciãt inuicẽ, quod simul ab omnibus uisum est. Teneo testimonium caecitatis, non uident missum quid sit, mappã putant: sed est diaboli ab alto praecipitati figura. Ex eo itaq; itur in furias, & animos, & discordias, & quidquid non licet sacerdotibus pa is. Inde maledicta, conuitia sine iustitia, odij etiam suffragia sine merito amoris. quid.n.consecuturi suum illic agunt, qui sui non sunt? nisi fortè hoc solum, per quod sui non sunt: de aliena infęlicitate contristantur, de aliena fęlicitate laetantur. Quicquid optant, quic B quid abominantur, extraneum ab illis est. Ita & amor apud illos ociosus, & odium iniustũ. Et forsitan sine causa amare liceat, quàm sine causa odisse. Deus certè etiã cum causa prohibet odisse, qui inimicos diligi iubet. Deus etiã cum causa maledicere nõ sinit, qui maledicẽtes benedici praecipit. Sed Circo quid amarius, vbi ne Principibus quidẽ aut ciuibus suis parcunt? Sed quid horũ quibus Circus furit, alibi cõpetit sanctis, ẽt in Circo licebit. Si uerò nusquam, ideò nec in Circo. Similiter impudicitiã omnem amoliri iubemur. Hoc igitur modo etiã à theatro separamur, quod est priuatum consistoriũ impudicitiae, ubi nihil probatur, quã quod alibi non probatur. Ita summa gratia eius de spurcitia plurimùm concinnata est, quã Atellanus gesticulator, quam Mimus etiam per mulieres repraesentat sexum pudoris exterminans, vt facilius domi quam in scena erubescant. Quam deniq; Pantomimus à pueritia patitur in corpore, vt artifex esse possit. Ipsa etiã prostibula publicae libidinis hostiae in scena proferũtur; plus miserae in praesentia foeminarum, quibus solis latebant, perq; omnis aetatis, om C nis dignitatis ora transducuntur, locus, stipes, elogium, etiã quibus opus non est, praedicatur. Taceo de reliquis, ea quae in tenebris & in speluncis suis delitescere decebat, ne diem contaminarẽt. Erubescat Senatus, erubescant ordines omnes. Ipsae illae pudoris sui interẽptrices de gestibus suis ad lucem & populum expauescentes semel anno erubescunt. Quod si nobis omnis impudicitia execranda est, cur liceat audire quae loqui non licet? Cum etiam scurrilitatem & omne vanum uerbum iudicatum à Deo sciamus, cur aequè liceat uidere, quæ facere flagitium est? Habes igitur & theatri interdictionem, de interdictione impudicitiae. Sin & doctrinam saecularis litteraturae ut stultitiae apud Deum deputatã aspernamur, satis praescribitur nobis & de illis speciebus spectaculorum, quæ saeculari litteratura lusoriam, uel agonisticam scenã dispungunt: quod sint Tragoediae & Comoediae scelerum auctrices, & libidinum c uentae & lasciuae, impiae & prodigae. Nullius rei aut atrocis, aut uilis commemoratio melior est: quod in facto reijcitur, etiam in dicto non est recipiendũ. Quod si & stadium D contendas in scripturis nominari, sanè obtinebis. Sed quæ in stadio geruntur, indigna conspectui tuo non negabis, pugnos, & calces, & colaphos, & omnem petulantiã manus, & quamcunq; humanioris, i. diuinae imaginis depugnationẽ. Non probabis vsquã uanos cursus, & iaculatus, & saltus uaniores, nusquã tibi uires aut iniuriosae, aut uanae placebunt, sed nec cura factitij corporis, ut plasticã Dei supergressae propter ocium. Graeciae altiles homines oderis. Et palaestrica diaboli negociũ est. Primos homines diabolus elisit. Ipse gestus colubrina vis est tenax ad occupandũ, tortuosa ad obligandum, liquida ad elabendum. Nullus tibi coronarum usus est, quid de coronis voluptates aucuparis? Expectabimus nunc ut & Amphitheatri repudiũ de scripturis petamus; Si saeuitiam, si impietatem, si feritatẽ permissam nobis contendere possumus, eamus in Amphitheatrum. Si tales sumus quales dicimur, delectemur sanguinae humano,

Bonum est cùm puniuntur nocentes. Quis hoc nisi nocens negabit? Et tamen inno- E
cens de supplicio alterius laetari non potest, cùm magis competat innocenti dolere, quod homo par eius tam nocens factus est, vt tam crudeliter impēdatur. Quis autem mihi sponsor est, nocētes semper uel ab bestias, vel ad quodcunq; supplicium decerni, vt non innocentiae quoq; inferatur, aut vltione iudicantis, aut infirmitate defendentis, aut instantia quaestionis? Quam melius ergo est nescire cùm mali puniuntur, ne sciam, & quum boni pereunt, si tamen bonum sapiunt. Certè quidem gladiatores innocentes in Ludum ueniunt, vt publicae uoluptatis hostiae fiant. Etiam qui dānantur in Ludum, quale est ut de leuiore delicto in homicidas emendatione proficiant. Sed hæc ethnicis respondi. Caeterùm absit ut de ipsius spectaculi auersione diutius discat Christianus: quanquam nemo plenius hæc omnia exprimere potest, nisi qui adhuc spectat. Malo non implere, quam meminisse. Quam uana igitur, immò desperata argumentatio eorum, qui sine dubio tergiuersationem admittendae uoluptatis obtendunt. Nullam eius abstinentiae mentionem specialiter uel localiter in scripturis de- F
terminari, quæ directò prohibeant eiusmodi conuentibus interesse seruum Dei. Nouam proximè defensionem suauiludij cuiusdam audiui. Sol (inquit) immò etiam ipse Deus de coelo spectat, nec contaminatur. Planè Sol & in cloacam radios suos defert, nec inquinatur. Vtinam autem Deus nulla flagitia hominum spectaret, ut omnes iudicium euaderemus. Sed spectat & latrocinia, spectat & falsa, & adulteria, & fraudes, & idololatrias, & spectacula ipsa. Iccircò ergo nos non spectabimus, ne uideamur ab illo qui omnia spectet. Componas homo reum & iudicem: reū, qui quia uidetur reus est: iudicem, qui quia uidet, iudex est. Nunquid ergo & extra limites Circi furori studemus, & extra cardines theatri impudicitiae intendimus, & insolentiae extra stadium, & immisericordiae extra Amphitheatrum, quod Deus etiam extra cameras & gradus & apulias oculos habet. Erramus, nusquam & nunquam excusatur quod Deus dānat. Nusquam & nunquam licet, quod semper & ubiq; non licet. Hæc est ueritatis integritas, & quæ ei debetur disciplinae plenitudo & aequalitas timoris, & fides obsequij, nō G
immutare sententiā, nec uariare iudicium. Non potest aliud esse, quod uerè quidem est bonum seu malum. Omnia autem penes ueritatem Dei fixa sunt. Ethnici quos penes nulla est ueritatis plenitudo, quia nec doctor ueritatis Deus, malum ac bonū pro arbitrio ac libidine interpretantur, alibi bonum quod alibi malū, & alibi malū quod alibi bonum. Sic ergo euenit, ut qui in publico uix necessitate uesicae tunicam leuet, idem in Circo aliter non exultet, nisi totum pudorem in faciem omnium intentet. Et qui filiae virginis ab omni spurco uerbo aures tuetur, ipse eam in theatrum ad illas uoces gesticulationesq; deducat, & qui in plateis litem manu agētem aut compescit, aut detestatur, idem in stadio grauioribus pugnis suffragium ferat. Et qui ad cadauer hominis communi lege defuncti exhorret, idem in Amphitheatro derosa & dissipata, & in suo sanguine squalentia corpora patientissimis oculis desuper incumbat. Immò, qui propter homicidae poenam probandam ad spectaculum ueniat, idem gladiatorem ad homicidium flagellis & uirgis compellat inuitum. Et qui insigniori cuique H
homicidae Leonem poscit, idem gladiatori atroci petat rudē, & pileum praemium conferat. Illum uerò confectum etiam amoris spectaculo repetat, libentiùs recognoscens de proximo, quem uoluit occidere de longinquo, tanto durior si noluit. Quid mirum de inaequata ista hominum miscentium commutantium statum boni & mali per inconstantiam sensus & iudicij uarietate? Etenim ipsi auctores & administratores spectaculorum, quadrigarios, scenicos, xysticos, harenarios illos amantissimos, quibus uiles animas foeminae, aut illi etiam corpora sua substerunt, propter quos in ea committunt, quæ reprehendunt, ex eadem parte quam magnifaciunt, deponunt, & deminuunt, immò manifestè damnant ignominia & capitis minutione, arcentes Curia, Senatu, Rostris, Equite, caeterisq; honoribus omnibus simul ac ornamētis. Quibus quanta per-

ta per-

A ta peruersitas. Amant quos multant, depreciant quos probant. Artem magnificant, artificem notant. Quale iudicium est, ut ob ea quis offuscetur, per quæ promeretur. Immò quanta confessio est malae rei, quarum auctores quum acceptissimi sint, siue notu non sunt. Quem igitur humana recordatio, etiam obstrepente gratia voluptatis damnandos eos censeat ademptis bonis dignitatum in quendam scopulum famosita tis, quanto magis Diuina iustitia in eiusmodi artifices animaduertit? An Deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum minister, tot statuum, ut sacerdos coronatus, uel coloratus ut leno, quem curru rapiendum diabolus aduersus Heliam exornauit? Placebit & ille, qui vultus suos nouacula mutat infidelis erga faciem suam, quam non contentus Saturno & Isidi & Libero proximam facere, insuper contumelijs alaparum, sic obijcit, quasi de praecepto Domini ludat? Docet. s. & diabolus uerberandam maxillam patienter offerre; Sic & tragoedos cothurnis extulit, quia nemo potest adijcere cubitum unum ad staturam suam, mendacē facere vult Christum.

B Iam uerò ipsum opus personarum quaero an Deo placeat, qui omnē similitudinem uetat fieri, quanto magis imaginis suae. Non amat falsum auctor ueritatis: adulteriū est apud illum omne quod fingitur. Proinde uocem, sexus, aetates mentientem, amores, iras genibus, lachrymas adseuerantem non probabit, qui omnē hypocrisin damnat. Caeterum eum in lege praescribit, maledictū esse qui muliebribus uestietur, quid de Pantomimo iudicabit, qui etiam muliebribus curatur? Sanè & ille artifex pugnorum impunitas ibit? Tales. n. cicatrices caestuum, & callos pugnorum & aurium fungos à Deo cum suo plasmate accepit. Ideò illi oculos Deus plasmauit, vt uapulando deficiant. Taceo de illo qui hominem Leoni prae se opponit, ne parum sit homicida, quam qui eundem postmodum iugulat. Quot adhuc modis perorabimus, nihil ex his quæ spectaculis deputantur, placitum Deo esse, aut congruens Dei seruis, quod Domino placitum non sit, Si omnia propter diabolum instituta, & ex diaboli rebus instructa monstrauimus; nihil. n. non diaboli est quidquid Dei non est, uel Deo displicet:

C hoc erit pompa diaboli, aduersus quam in signaculo fidei eieramus. Quod autē eieramus, neq; facto, neq; dicto, neq; uisu, neq; prospectu participare debemus. Caeterum, nonne eieramus & rescindimus signaculum, rescindendo testationem eius? Nunquid ergo superest ut ab ipsis ethnicis responsum flagitemus? Illi iam nobis renuncient, an liceat Christianis spectaculo uti. Atquin hinc uel maximè intelligunt factum Christianum, de repudio spectaculorum. Itaq; negat manifestè qui per quod agnoscitur, tollit. Quid autem spei superest in huiusmodi homine? nemo in castra hostium transit, nisi proiectis armis suis, nisi destitutis signis & sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire. An ille recogitabit eo tempore de Deo, positus illic ubi nihil est de Deo, pacem opinor habebit in animo contendens pro auriga, pudicitiam edis cet, attonitus in mimos. Immò in omni spectaculo nullum magis scandalum occurret, quam ipse ille mulierū & uirorum accuratior cultus: ipsa consensio, ipsa in fauoribus aut conspiratio aut defensio inter se de comercio scintillas libidinum conflabellant. Nemo

D deniq; in spectaculo ineundo prius cogitat, nisi uideri & uidere. Sed tragoedo uociferante, exclamationes illae alicuius prophaete retractabit. Inter effoeminationis modos Psalmum secum comminiscetur, & quum athletae agent, ille dicturus est repercutiendum non esse, poterit & misericordia moueri difixus in morsus vrsorum, & spongias retiariorum. Auertat Deus à suis tantam uoluptatis exitiosae cupiditatem. Quale est. n. de Ecclesia Dei in diaboli Ecclesiam tendere? de coelo (quod aiunt) in coenum? illas manus quas ad dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ex ore quo Amen in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, εἰς αἰῶνας alij omnino dicere nisi Deo Christo? Cur ergo non eiusmodi etiam demonijs penetrabiles fiant? Nam & exemplum accidit Domino teste, eius mulieris quæ theatrum adijt & inde cum daemonio redijt. Itaq; in exorcismo cum oneraretur immun

dus ſpiritus,quod auſus eſſet fidelẽ aggredi : conſtanter & iuſtiſſimè quidem (inquit) E
feci,in meo eam inueni. Conſtat & alij linteum in ſomnis oſtenſum eius diei nocte,
qua tragoedum audierat,cũ exprobratione nominato tragoedo, nec ultra quintum
diem eam mulierem in ſaeculo fuiſſe. Quo utiq; & alia documenta ceſſerunt de his
qui cum diabolo apud ſpectacula communicando à Domino exciderunt. Nemo.n.
poteſt duobus Dominis ſeruire. Quid luci cum tenebris? quid uitae & morti? Odiſſe
debemus iſtos conuentus & coetus ethnicorum,vel quod illic nomen Dei blaſphematur,illic quotidiani in nos Leones expoſtulantur, inde perſequutiones decernuntur,
inde tentationes emittuntur. Quid facies in illo ſuffragiorum impiorum aeſtuario de
prehenſus,non quaſi aliquid illic pati poſſis ab hominibus,nemo te cognoſcit Chriſtianum,ſed recogita quid de te fiat in coelo. Dubitas.n.illo momento quo in diabo
li eccleſia fueris,omnes angelos proſpicere de coelo,& ſingulos denotare,quis blaſphemiam dixerit,quis audierit,quis linguam,quis aures diabolo aduerſus Deum administrauerit? Non ergo fugies ſedilia hoſtium Chriſti, illam cathedram peſtilentia- F
riam,ipſumq; aerem qui deſuper incubat,ſceleſtis uocibus conſtupratum? Sint dulcia licèt & grata & ſimplicia,etiam honeſta quaedam. Nemo uenenum temperat fel
le & elleboro,ſed conditis pulmentis & benè ſaporatis,& plurimum dulcibus id mali
inijcit: ita & diabolus letale quod conficit,rebus Dei gratiſſimis & acceptiſſimis imbuit. Omnia illic ſeu fortia,ſeu honeſta,ſeu ſonora,ſeu canora, ſeu ſubtilia,proinde
habe ac ſi ſtillicidia mellis de libacunculo uenenato: nec tanti gulã facias uoluptatis,quanti periculum. Per ſuauitatem ſaginentur eiuſmodi dulcibus conuiuae ſui, &
loca & tempora & inuitator ipſorum eſt. Noſtrae coenae, noſtrae nuptiae, nondum
ſunt: non poſſum cum illis diſcumbere,quia nec illi nobiſcum. Vicibus diſpoſita res
eſt. Nunc illi laetantur,nos conflictamur. Saeculum (inquit) gaudebit,uos triſtes eritis. Lugeamus ergo dum ethnici gaudent,vt cum lugere coeperint,gaudeamus,ne pa
riter nunc gaudentes,tunc quoque pariter lugeamus. Delicatus es Chriſtiane,ſi & in
ſaeculo uoluptatem concupiſcis,immò nimium ſtultus, ſi hoc exiſtimas uoluptatem. G
Philoſophi quidem hoc nomen quieti & tranquillitati dederunt,in ea gaudent, in ea
auocantur,in ea etiã gloriantur. Tu mihi metus,& ſcenas,& puluerem,& harenas ſuſpiras. Dicas uelim. Non poſſumus uiuere ſine uoluptate,qui mori cum uoluptate de
bebimus? Nam quod eſt aliud uotum noſtrum,quam quod & Apoſtoli,exire de ſaeculo,& recipi apud Dominum. Hæc uoluptas,ubi & votum. Iam nunc ſi putas delectamentis exigere ſpatiũ hoc,cur tã ingratus es,vt tot & tales uoluptates à Deo contri
butas tibi ſatis non habeas,neq; recognoſcas? Quid.n.iocundius,quàm Dei patris &
Domini reconciliatio,quàm ueritatis reuelatio,quàm errorũ recognitio,quàm tantorum retrò criminum uenia. Quæ maior uoluptas,quàm faſtidium ipſius uoluptatis,
quã ſaeculi totius contẽptus,quàm uera libertas,quàm conſciẽtia integra,quàm uita
ſufficiens,quàm mortis timor nullus,quòd calcas Deos Nationũ,quòd daemonia ex
pellis,quòd medicinas facis,quòd reuelationes petis,quòd Deo uiuis? hae uoluptates,
hæc ſpectacula Chriſtianorũ,ſancta,perpetua,gratuita: in his tibi Ludos Circenſes in H
terpretare,curſus ſaeculi intuere,tẽpora labentia dinumera,metas conſummationis
expecta,ſocietates Eccleſiarum defende,ad ſignum Dei ſuſcitare,ad tubã angeli erigere,ad martirij palmas gloriare. Si ſcenicae doctrinae delectant,ſatis nobis litterarũ
eſt,ſatis uerſuum eſt,ſatis ſententiarum,ſatis etiã canticorũ,ſatis uocum,nec fabulae,
ſed ueritates,nec ſtrophae,ſed ſimplicitates. Vis & pugillatus & luctatus? praeſtò ſũt,
non parua,ſed multa. Aſpice impudicitiã deiectam à caſtitate,perfidiã caeſam à fide,
ſaeuitiam à miſericordia contuſam,petulantiam à modeſtia obumbratam,& tales ſunt
apud nos agones, in quibus ipſi coronamur. Vis autem & ſanguinis aliquid? habes
Chriſti. Quale autem ſpectaculum in proximo eſt aduentus Domini, iam indubitati,
iam ſuperbi,iam triumphantis? Quæ illa exultatio Angelorum,quæ gloria reſurgen-

A tium sanctorum? quale regnum exinde iustorum? qualis Ciuitas noua Hierusalem? At enim supersunt alia spectacula, ille ultimus & perpetuus iudicij dies, ille Nationibus insperatus, ille derisus, cum tanta saeculi uetustas, & tot eius natiuitates uno igne hau riuntur. Quæ tunc spectaculi latitudo? quid admirer? quid rideam? ubi gaudeam, ubi exultem, spectans tot ac tantos Reges, qui in coelum recepti nunciabantur, cum ipso Ioue & ipsis suis testibus, imis tenebris congemiscentes? item Praesides, persequuto res Dominici nominis saeuioribus quam ipsi flammis saeuierunt insultantibus cõtra Christianis liquescentes? quos praeterea sapientes illos Philosophos coram discipulis suis unà conflagrantibus erubescentes, quibus nihil ad Deum pertinere suadebãt, quibus animas aut nullas, aut non in pristina corpora redituras affirmabant; etiã Poetas non ad Rhadamanti, nec ad Minois, sed ad inopinati Christi tribunal palpitantes? Tunc magis tragoedi audiendi, magis scilicet uocales in sua propria calamitate. Tunc histriones cognoscendi solutiores multò per ignem: Tunc spectandus au-
B riga, in flammea rota totus rubens: tunc xystici contemplandi non in gimnasijs, sed in igne iaculati, nisi quod nec tunc quidem illos uelim uisos, ut qui malim ad eos potius conspectum insatiabilem conferre, qui in Dominum desaeuierunt. Hic est ille (dicam) fabri ut quaestuarij filius, Sabbati destructor, Samarites, & daemonium habens. Hic est quem à Iuda redemistis, hic est ille arundine & colaphis diuerberatus, sputamentis dedecoratus, felle & aceto potatus. Hic est quem clàm discentes subripuerunt, vt resurrexisse dicatur, vel hortulanus detraxit, ne lactucae suae frequentia commeantium laederentur. Vt talia spectes, ut talibus exultes, quis tibi Praetor, aut Consul, aut Quaestor, aut Sacerdos de sua liberalitate praestabit? & tamen haec iam quodammodò habemus per fidem spiritu imaginante repraesentata. Caeterum qualia illa sunt quae nec oculus uidit nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt? Credo, Circo & utraq; cauea & omni stadio gratiora.

C

CYPRIANVS PLEBI IN EVANGELIO STANTI S.

VT ME satis contristat, & animum meum grauiter affligit, cum nulla mihi scribendi ad uos porrigitur occasio (detrimentum, est. n. meum uobiscum non colloqui) ita nihil mihi tantam laetitiam, hilaritatemq; restituit, quamcum adest rursus occasio. Vobiscum me esse arbitror, cum uobis per litteras loquor. Quamquam igitur ita se hæc habere quæ dico, certos uos esse sciam, nec quidquam de uerborum meorum ueritate dubitare; tamen etiam argumentum sinceritatem rei asserit, nam cum nulla prorsus praeteritur occasio, probatur affectio. Quàmuis ergo certus sim, uos non minus esse in uitae actu graues, quam in sacramento fideles, tamen, quoniam non desunt uitiorum asserto-
D res blandi & indulgentes patroni, qui praestant uitijs auctoritatem, & quod est deterius censuram scripturarum coelestium in aduocationem criminum conuertunt; quasi sicut innocens spectaculorum ad remissionem animi appetatur uoluptas (nam & eousq; eneruatus est ecclesiasticae disciplinae uigor, & ita omni languore uitiorum praecipitatur in peius ut iam non uitijs excusatio, sed auctoritas detur) placuit paucis uos non nunc instruere, sed instructos admonere, ne quia male sunt uincta uulnera, sanitatis obductae perrumpant cicatricem. Nullum enim malum difficilius extinguitur, quam quod faciles reditus habet, dum & multitudinis consensu asseritur, & excusatione blanditur. Non pudet, non pudet inquam fideles homines, & Christiani sibi nominis auctoritatem uindicantes, superstitiones uanas gentilium cum spectaculis mixtas de scripturis coelestibus uindicare? & auctoritatem idololatriae conferre?

ferre? nam quando id, quod in honore alicuius idoli ab ethnicis agitur, à fidelibus E Christianis spectaculo frequentatur; & idololatria gentilis asseritur,& in contumeliã Dei religio uera, & diuina calcatur. Pudor me tenet praescriptiones eorum in hac causa,& patrocinia referre. Vbi inquiunt scripta sunt ista? ubi prohibita? Alioquin,& auriga est Israel Helias,& ante arcam Dauid ipse saltauit; Nabla aerea,Tympana,Tibias,Citharas,choros legimus,Apostolus quoq; dimicans,cestus,& colluctationis nostrae aduersus spiritalia nequitiae proponit certamen. Rursus de stadijs sumit exempla,coronae quoque collocat praemia. Cur ergo homini Christiano fideli non liceat spectare,quod licuit diuinis scribere? Hoc in loco dixerim longè melius fuisse, istis nullas litteras nosse,quam sic litteras legere,verba enim,& exempla, quæ ad exhortationem euangelicae uirtutis posita sunt,ad uitiorum patrocinia trasferuntur: quoniã non ut spectarentur ista scripta sunt,sed ut animis nostris instantia maior excitaretur in rebus profuturis,dum tanta est apud ethnicos in rebus non profuturis. Argumentum est ergo excitandae uirtutis,non permissio, siue libertas spectandi gentilis erro- F ris;ut per hanc animus plus accendatur ad euãgelicam uirtutem propter diuina praemia,cum per omnium laborum, & dolorum calamitatem concedatur peruenire ad terrena compendia. Nam quod Helias auriga est Israelis,non patrocinatur spectãdis Circensibus,in nullo.n.is Circo cucurrit. Et quod Dauid in cõspectu Dei choros egit, nihil adiuuat in theatro sedentes Christianos fideles. Nulla.n. obscoenis motibus mẽbra distorquens, desaltauit Graecae libidinis fabulã. Nabla, aerea,tibiae,& citharae Deum cecinerunt,non idolum. Non igitur praescribitur,ut spectentur illicita: Diabolo artifice ex sanctis in illicita mutata sunt. Praescribat igitur istis pudor,etiã si non possunt sanctae litterae. Quaedam.n.scriptura magis prouidet in praecipiendo: uerecundiam passa plus interdixit,quia tacuit: ueritas si ad hæc usq; descenderet,pessimè de fidelibus suis sensisset,nam & plerumq; in praeceptis quaedam utilius tacentur,admonent saepè dum interdicũtur: ita etiam tacẽtur,dum in litteris scripta sunt; & praeceptorum loco seueritas loquitur,& ratio loquitur,quæ scriptura conticuit,se- G cum tantum unusquisq; deliberet,& cum persona professionis suae loquatur, nihil unquam indecorum geret; plus.n.ponderis habebit sententia,quæ nulli se alteri debebit nisi sibi. Quid scriptura interdixit? Prohibuit.n.spectari,quod prohibet geri. Omnia inquam ista spectaculorum genera damnauit,quando idololatriam sustulit, Ludorum omnium matrem; unde hæc uanitatis & leuitatis monstra uenerunt. Quod .n.spectaculum sine idolo? quis Ludus sine sacrificio? quod certamen non consecratum mortuo? Quid inter hæc Christianus fidelis facit? si idololatriam fugit,quid loquitur? qui iam sanctus sit,de rebus criminosis uoluptatẽ capit? Quid contra Deum superstitiones probat,quas amat dum spectat? Caeterum sciat hæc omnia inuenta daemoniorum esse, non Dei. Impudenter in ecclesia daemonia exorcizat, quorum uoluptates in spectaculis laudat: & cum semel illi renuncians,recisa sit res omnis in baptismate, dum post Christum ad diaboli spectaculum uadit,Christo tanquam diabolo renunciat. Idololatria,vt iam dixi Ludorum omnium mater est,quæ ut ad se H Christiani fideles ueniant,blanditur illis per oculorum & aurium uoluptatem. Romulus Conso quasi consilij Deo ob rapiendas Sabinas Circenses primus consecrauit. Caeterum reliqui,dum Vrbem fames occupasset,ad aduocationem populi acquisiti sunt Ludi scenici,& Cereri,& Libero dicati postmodum,reliquisq; idolis,& mortuis, Graeca illa certamina,vel in cantibus,vel in fidibus,vel in uocibus,vel in uiribus,praesides suos habent uaria daemonia; & quidquid est aliud,quod spectantium aut oculos mouet,aut delinit aures; si cum origine sua,& institutione quaeratur,causam praefert aut idolum,aut daemoniũ,aut mortuum. Ita diabolus artifex quia idololatriam per se nudam sciebat horreri,spectaculis miscuit,vt per uoluptatem posset amari. Plura prosequi quid est necesse? uel sacrificiorum in Ludis genera monstruosa describere?

inter

A inter quæ nonnunquam & homo fit hostia, latrocinio sacerdotis, dum cruor etiam de iugulo calidus exceptus patera, dum adhuc feruet, & quasi sitienti idolo in faciem iactatus crudeliter propinatur; & inter uoluptates spectantium quorundã mors erogatur, vt per cruentum spectaculum saeuire discatur: quasi parum sit homini priuata sua rabies, nisi illam & publicè discat. Ad poenam hominis fera rabida nutritur in delitijs, vt sub spectantium oculis crudelius insaniat, erudit artifex belluam, quæ clementior fortasse fuisset si non illam magister crudelius saeuire docuisset; Ergo ut taceam quidquid latius idolatria probat; quam uana sunt ipsa certamina, lites in coloribus, contẽtiones in curribus, gaudere quod equus uelocior fuerit, maerere quod pigrior, annos pecoris computare, Consules nosse, aetates dicere, prosapiam designare, auos ipsos, atauosq; commemorare: quam hoc totum otiosum negotium? immò quã turpiter non otiosum? hunc, inquam, memoriter totam equini generis sobolem computantem, & sine offensa hunc locum magna velocitate referentem? Partes Christiani si B perroges, nescit; aut infelicior, si scit: quem si rursum perrogẽ, quo ad illud spectaculũ itinere peruenerit; confitebitur per lupanarium, per prostitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum, per vulgarem lasciuiã, per communẽ omnium contumeliam. Cui ut non obijciam quod fortasse commisit; uidit tamen quod committendum non fuit, & oculos ad idolatriae spectaculum per libidinẽ duxit: ausus secum spiritum Sanctum in Lupanarium ducere si potuisset; qui festinans ad spectaculum, dimissus, & adhuc gerens secum, vt assolet, Eucharistiam inter corpora obscaena meretricum tulit; plus damnationis meritus de spectaculi uoluptate, Sed vt ad scenae iam sales inuerecundos transitum faciam, pudet referre, quæ dicuntur, pudet etiã accusare quæ fiunt. Agentium strophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, scurules iocos, parasitos sordidos, ipsos quoque patres familias togatos, modo stupidos, inuerecundos. Et cum nulli hominũ aut generi, aut professioni, ab improbis isto sermone parcatur; ab omnibus tamen ad spectaculum conuenitur. Commune de C decus delectat, uidelicet, uel recognoscere otia, uel discere: concurritur in illud pudoris publici lupanarium, ad obscoenitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur, quã quod in publico discitur, & inter ipsas leges docetur, quidquid legibus interdicitur. Quid inter hæc Christianus fidelis facit? cui uitia non licet nec cogitare? quid oblectatur simulachris libidinis, vt in ipsis deposita uerecundia audacior fiat ad crimina? Discit facere dum consuescit uidere. Illas tamen, quas infelicitas sua in seruitutẽ prostituit, libidinis publicae occultat locus, & dedecus suum de latebris consolãtur, erubescunt uideri etiã quæ pudorem uendiderunt. At istud publicum monstrũ omnibus uidentibus geritur, & prostitutarum transitur obscoenitas: quaesitum est quo modò adulterium ex oculis admitteretur. Huic dedecori condignum dedecus superducitur; homo fractus omnibus mẽbris, & uir ultra muliebrẽ mollitiẽ dissolutus, cui ars sit verba manibus expedire, & propter unum nescio quem, nec uirum, nec feminã, commouetur ciuitas tota, ut desaltentur fabulosae antiquitatum libidines. Ita amatur quid-D quid non licet, vt quæ etiã aetas absconderat, sub oculorum memoriam reducantur; nõ est libidini satis, malis suis uti praesentibus, nisi suum de spectaculo faciat, in quo etiã superior aetas errauerat. Non licet inquam adesse Christianis fidelibus, non licet omnino; nec illis, quos ad delinimenta aurium ad omnes vbiq; Graecia instructos suis uanis artibus mittit: clangores tuba bellicos alter imitatur raucos, alter lugubres sonos spiritu tibiã inflante moderatur, alter cum choris, & cum hominis canora uoce, contendens spiritu suo, quem de uisceribus suis superioribus nitens hauserat, tibiarũ foramina modulans, nunc effuso, & nunc intus recluso, ac represso, nunc certis foraminibus emisso, atq; in aerem profuso, itẽ in articulos sonum frangẽs, loqui digitis elaborat; ingratus artifici qui linguam dedit. Quid loquar comicas inutiles curas? quid illas magnas tragicae uocis insanias? quid neruos cũ clamore missos? hæc etiã si non essent

simula-

simulachris dicata, obeunda tamē spectacula non essent Christianis fidelibus, quæ & E si non haberent crimen, habent in se & maximam, & parum congruentem fidelibus uanitatem: nam illa altera dementia est manifesta, otiosis hominibus negotiatio sua, vt uapulet; & prima uictoria est ultra modum humani uentris esurire potuisse super titulo coronae edacis flagitiosae nundinae; ictibus infelix facies locatur, ut infelicior uenter saginetur. Quam foeda praeterea ista luctamina? uir infra uirum iacens, & amplexus inhonestis nexibus implicatur. In tali certamine stare (uideris quis uincat) pudor uictus est. Ecce tibi alter nudus salit, alter orbem aeneum contentis in aerem uiribus iactat, hæc gloria est dementiae: deniq; remoue spectatorem, reddideris uanitatem. Fugienda sunt ista Christianis fidelibus, ut iam frequenter diximus, tā uana, tam perniciosa, tam sacrilega spectacula: & oculi nostri sunt, & aures custodiendae. Cito in hoc assuescimus, quod audimus, scelere. Nam cùm mens hominis ad uitia ipsa ducatur, sibi quid faciet si habuerit exempla naturae corporis lubricae? quæ sponte corruit; quid faciet, si fuerit impulsa? Auocandus est animus ab istis. Habet Christianus F spectacula meliora si uelit; habet ueras, & profuturas uoluptates, si se recollegerit: & ut omittam illa quæ nondum contemplari potest, habet istam mundi pulchritudinē, quam uideat atq; miretur; Solis ortum aspiciat, rursus occasum mutuis uicibus dies, noctesq; reuocantem; globum Lunae, temporum cursus incrementis suis, decrementisq; signantem, astrorum micantium choros, & à summo de summa mobilitate fulgentes; anni totius per uices membra diuisa, & dies ipsos cum noctibus per horarum spatia digestos, & terrae molem libratam cum montibus, & proflua flumina cum suis fontibus; extensa maria cum suis fluctibus atq; littoribus. Interim constātem pariter summa conspiratione nexibusq; concordiae; extensum aerem medium, tenuitate sua cuncta uegetantem, nunc imbres contractis nubibus profundentem, nunc serenitatē refecta raritate reuocantem; & in omnibus istis incolas proprios, in aere auem, in aquis piscem, in terra hominem, hæc inquam, & alia opera diuina, sint Christianis fidelibus spectacula. Quod theatrum humanis manibus extructum istis operibus poterit com G parari? magnis licèt lapidum molibus exstruatur, crustę sunt montium; & auro licèt tecta lacunaria reluceant, astrorum fulgore uincentur: nunquam humana opera mirabitur, quisquis se cognouerit filium Dei. Deijcit se de culmine generositatis suæ, qui admirari aliquid post Deum potest. Scripturis inquam sacris incumbat Christianus fidelis, ibi inueniet condigna fidei spectacula. Videbit instituentem Deum mundum suum, & cum caeteris animalibus, hominis illam admirabilem fabricam melioremq; facientem; spectabit mundū in delictis suis: iusta naufragia, piorum praemia, impiorumq; supplicia, maria populo siccata, & de petra rursus populo maria porrecta; spectabit de coelo descendentes messes, non ex areis; inspiciet flumina transitus siccos refraenatis aquarum agminibus exhibentia; uidebit in quibusdam fidem cum igne luctantem, religione superatas feras, & in mansuetudinē conuersas, intuebitur, & animas ab ipsa morte reuocatas, considerabit etiam de sepulchris admirabiles ipsorum consummatorum iam uitas corporum redactas, & in his omnibus iam maius uidebit H spectaculum, diabolum illum qui totum detriumphauerat mundū, sub pedibus Christi iacentem. Quam hoc decorum spectaculum fratres? quam iucundum? quam necessarium? intueri semper spem suam, & oculos aperire ad salutem suam. Hoc est spectaculum quod uidetur etiam luminibus amissis, hoc est spectaculum buod non exhibet Praetor, aut Consul, sed qui est solus, & ante omnia, & super omnia, immò ex quo omnia, pater Domini nostri Iesu Christi, cui laus & honor in saecula saeculorum. Amen.

F I N I S.

F. ONVPHRII PANVINII EREMITAE AVGVSTINIANI,

DE TRIVMPHO ROMANORVM COMMENTARIVS.

CVM PRIVILEGIIS.

VENETIIS, TYPIS IO. BAPTISTÆ CIOTTI SENENSIS.
Sub Signo Auroræ. M. DC.

F. ONOPHRII PANVINII EREMITAE AVGVSTINIANI, DE TRIVMPHO COMMENTARIVS.

DE Triumpho, eiusque pompa ſcripturus, primum ab eius uerbi ſignificatione ſcribendi initium ſumam; Triumphi igitur etymologiam non omnes una ratione ueteres exponunt ſcriptores; Nam M. Varro libro v. de lingua Latina à Baccho triumphi inuentore tractum nomen putat, cui triumphantis cognomen fuit; milites enim cum Imperatore uictores redeuntes per Vrbem in Capitolium eunti duci io triumphe clamitabant; quod nomen à θρίαμβος, Græca uoce, Liberi patris cognomine deriuatum eſt. Nam Bacchus quum poſt uictoriam Indicam primus triumpharet, milites eius ficorum folijs, quæ θρῖα dicuntur, vultus cooperuerunt, clamitantes io thriambe Bacche, io thriambe Bacche; vnde Baccho cognomen inditum θρίαμβος hoc eſt, triumphans. Sic milites Romani Io triũphe Græcam in Latinam uocem uertentes dicebant. Itaque Liuius libro XLV. ait: Milites laureati triũphum nomine cient. Verba autem Varronis ſunt hæc: Sic triumphare appellatum, quòd cum Imperatore milites redeuntes clamitant per Vrbem in Capitolium eunti io triumphe io; idque à θρίαμβος Græco Liberi patris cognomento poteſt dictum eſſe. Tranquillus autem ideo exiſtimat dici triumphum, quòd qui triumpharet, triplici iudicio honoraretur; Primo enim Exercitus de triumpho decernendo duci iudicabat; Secundo Senatus; Tertio Populus. Alij triumphum nomen Græcum eſſe putant, quod enim θρίαμβον appellant Græci, Latini aſpiratione ex prima in nouiſſimam ſyllabam tranſlata, & b. in p. mutata triumphum dixerunt. Erat autem triumphus inter honores omnes qui à S.P.Q.R. dari ſolebant, eximius. Pompa ſcilicet ſolemnis illa, quam is, qui auſpicijs ſuis hoſtibus prœlio deuictis in Vrbem cũ incolumi exercitu redibat, Senatus primum decreto, poſt etiam iuſſu Populi conſequebatur. Triumphum autem primus omnium poſt homines natos India debellata apud Græcos (ut dixi) Bacchus Thebanus Iouis, & Semeles filius inſtituit, qui & Liber pater dictus eſt, vt Solinus cap. LIII. ſcriptum reliquit. Quis autem apud Romanos primus triumphum egerit, parum inter ſcriptores conuenit, Dionyſius enim libro II. Plutarchus in Romulo, & Meſſalla, Romulum huius inſtituti auctorem fuiſſe ſcribũt. Qui etiam illud tradunt, ab alijs quibuſdam L. Tarquinio Priſco Regi hoc tribui, quos Florus, & Eutropius lib. I. ſequuti ſunt, & fortaſſe etiam Liuius, qui nullius Re-

v. le petit traité sur les triomphes, hist. rom. par Rollin tom VII. p. 288.

gij triumphi meminit, nisi eius, quem L.Tarquinius Priscus de Sabinis egit. Quam tamen controuersiam dirimit in Romulo Plutarchus, qui Priscum quidem primum fuisse putat, qui curulem in Vrbe triumphum inuexerit, sed qui triumphandi morem instituerit, Romulum. Is enim Acrone Cęninensium Rege interfecto, Cænina, Antemnis,& Crustumerio Sabinorum oppidis captis, pedibus triumphauit, non curru, ut Dionysius tradit. Quare Plutarchus Dionysium ipsum meritò reprehendit, qui Romulum curru Vrbem ingressum in triumpho scripserit, cum tamen minimè Romulus, sed aut Priscus, aut, ut alij tradiderunt, Poplicola Cōsul primus Vrbem curru triumphi caussa inuectus sit. Triumphorum porro duo genera fuerunt. Vnus maior, qui præcipuè Triumphus; Alter minor, quæ Ouatio appellata est. Ex triumphis maioribus Alij Terrestres, Alij Nauales. Ex Terrestribus Alij in Vrbe, Alij in monte Albano acti. Hi vero cuiusmodi, quiue primi, & quo anno, aut qua caussa instituti fuerint, ac quid inter Triumphum, & Ouationem interfuerit, sigillatim paulo post demonstrabo. Quum autem triumphi honos omnium maximus stante Republica omnibusque communis semper fuerit; ea euersa Imperatoribus tantum dari cœpit; atque pro triumpho triumphalia ornamenta ab Augusto Cæsare Populi Romani ducibus ob res bello præclarè gestas decerni cœpta sunt. Quę cuiusmodi fuerint, suo loco exponam; ante omnia autem de Triumpho maiore, qui pręcipuè triumphus dicebatur, disseramus. Illud igitur in primis animaduersione dignum, diuersam triumphorum rationem fuisse. Nam re ab exiguis exorta initijs, tenues principio, exilesquè triumphi fuere, deinde paulatim crescente Populi Romani ditione, ac potestate, ingentes, & opulentissimi fieri cœperunt. Ex gentium enim,& populorum deuictorum conditione uel tenuiores, uel sumptuosiores fiebant. Itaque quum primis illis temporibus exigua oppida in deditionem Populi Romani uenirent, debiles erant, postea uerò quum integrę Prouincię, & Regna à Populo Rom. subacta sunt, sumptuosissimi fieri cœperunt. quod his uerbis docet Dionysius libro II. Vrbe Cænina capta, arma tradi iussit, acceptisq; pueris obsidibus, quos uoluit, in Antemnates uertitur, palantesquè eos, & dispersos ad prædam inopinato superuentu capit, eodemquè modo de his, quo de prioribus decernens, exercitum domum reduxit; spolia etiam adducens bello capta, Deisquè prædæ primitias consecrans, ac multa simul faciens sacrificia, ultimus autem ipse post pompam ibat purpurea ueste amictus, comamquè lauro coronatus,&, ut dignitatem regiam seruaret, curru quadriiugo inuectus; Aliæ uerò equestres, pedestresquè copiæ sequebantur egregiè instructæ. Deos laudantes patrijs carminibus, ac ducem suum extemporalibus uersibus extollentes. Ex Vrbe uerò cuncti eis obuiam prodiere cum uxoribus, & liberis, ex utraque uiæ parte simul,& ob uictoriam gaudentes,& omnem præseferentes comitatem: Vtquè Vrbem inierunt, crateribus occurrunt uino plenis, mensisquè omnium generum cibis refertis expositis ipsis apud illustres familias, ut paratæ essent uolentibus. Victoriosa igitur,& trophæaphora pompa,& immolatio, quam Romani triumphum uocant, prima à Romulo instituta, talis fuit. Aetate autem nostra sumptuosissima, & insolens, & ad ostentationem potius diuitiarum, quàm ad uirtutis existimationem decantata omnem prorsus formam exuit priscæ tenuitatis. Post pompam autem, & sacrificium Romulus templum in Capitolio Ioui Feretrio extruxit &c. Ceterum, ut Plutarchus scribit, eum, qui triumphabat Vrbem ingredi pedibus primo mos fuit captiuis præcedentibus,& exercitu subsequente, ut fecit Romulus. Mox Tullus Hostilius equo uectus de Albanis, Fidenatibus,& Sabinis triumphauit. Idē fecit Ancus Martius, quum de Veiētibus, & Sabinis uictis triumphum duceret. Primus quadriga usus secundo triūpho suo, quem de Hetruscis egit L.Tarquinius Priscus, uel, ut alijs placet, P.Valerius Poplicola Consul. Albis equis ad curum iunctis primus triumphauit de Veientibus M.Furius Camillus Dictator. Postea passim triumphalis pompa ita aucta est, ut ni-

ut nihil speciosius in Vrbe uideri posset. Ego autem, quo ab antiquitatum studiosis gratiam aliquam ineam, hic apponere eius generis triumphorum, quos sumptuosissimos fuisse refert Dionysius, descriptionem institui, quam ex Iosepho, Plutarcho, Appiano, Zonara, & alijs plerisque scriptoribus excerptam hac ratione concinnaui. Rep. bene gesta, egregia uictoria parta, & rebus triumpho dignis actis, Populi Rom. dux statim à militibus Imperator appellatus, fasces laureatos per cursores in Vrbem mittebat. Quum uerò ipse incolumi cum exercitu domum reuersus esset, Senatus ei intra Aedem Bellonæ, extra Vrbem, in Cãpo Martio dabatur, ubi quæ gesserat exponere, debitumque triumphum petere posset, nemini enim triumphaturo Vrbem ingredi ante triumphum licebat. Tum si res ab eo gestę triumpho dignę Senatui uisę fuissent, à Senatu primo, deinde à populo, quum Imperatoris nomen ei cõfirmatum esset, ei decernebatur, ut ei triumphanti Vrbem inire liceret, diesq; certa triumpho statuebatur. Quod si Imperator, Dictator, aut Consul, uel Praetor non fuisset, atque ob eam caussa imperium intra Vrbem habere non posset, Proconsules enim, & Proprętores intra Vrbis moenia cum imperio esse nõ poterant, tunc, quo triumphanti ei cum imperio Vrbem ingredi liceret, lex Comitijs Curiatis ferebatur de imperio eius ducis intra Vrbem per diem, uel dies triumphi habendo: nam neque priuatis triumphare licebat; qua lege lata, dieque triumpho decreto, Imperator trimphali habitu amictus, armillis sumptis, laurea redimitus, & ramum lauri dextra tenens, milites ad concionem conuocabat. Vbi militibus, & publicè, & priuatim laudatis, pecuniam donabat, & ornamenta, ut armillas, torques, hastas puras, id est sine ferro, coronas alijs aureas, alijs argenteas, expresso in his & nomine, & hominis præclarè gestis. Nam qui murum primus conscenderat, aut oppidum expugnauerat, ei corona muralis, & obsidionalis dabatur; qui classe uicerat, corona rostrata donabatur: qui uerò ciuem in prælio, obsidione, alioue periculo liberauerat, quum summam laudem assequebatur, tum ciuica honorabatur, querna corona, cuius honos omnibus argenteis, & aureis præferebatur: qui uero equestri pugna uicerat, aliud ei quoddam pugnæ equestris specimen fingebatur, quo ab Imperatore donaretur. Cui rei cognoscendæ non parum auxilij afferet Epigramma L. Sicinij Dentati ex Varrone, Plinio, & Valerio Maximo libro III. cap. II. formatum, & in antiquis Epigrammatibus Vrbis exaratum est ita.

L. SICINIVS, DENTATVS. TRIB. PL.

CENTIES. VICIES. PRAELIATVS. OCTIES. EX. PROVOCATIONE. VICTOR. XLV. CICATRICIBVS. ADVERSO. CORPORE, INSIGNIS, NVLLA. IN. TERGO: IDEM. SPOLIA. COEPIT. XXXIIII. DONATVS. HASTIS. PVRIS. IIXX. PHALERIS. XXV. TORQVIBVS. III. ET. LXX. ARMILLIS. CLX. CORONIS. XXXV. CIVICIS. XIII. AVREIS. VIII. MVRAL. III, OBSIDIONAL. I, FISCO, AERIS. X. CAPTIVIS. XX. IMPERATORES. VIII. IPSIVS. MAXIME OPERA, TRIVMPHANTES. SECVTVS.

Porro autem hæc dona non uiritim, sed cohörtibus, & legionibus integris præbebantur. Spoliorum pars inter milites distribuebatur his exceptis, quæ triumpho seruabantur. Fuerunt etiam Imperatores, qui die triumphi populo Romano epulum, & congiarium dederint, sumptusquè ad spectacula publica edenda elargiti fuerint. Quod supererat, uel in armamentarium, aut ærarium deferebatur, aut in fana, porticus, ianos, atria, arcus, & alia publica opera conferebatur. His peractis, Imperator currum conscendebat, neque bellicis, neq; ijs similem, quorum in Circensibus vsus erat, sed instar turris rotundæ confectum, quemadmodum ex antiquis nummis, & Titi Imperatoris arcu Romæ intelligi, & cognosci potest. Interea, dum hęc extra

Vrbem ab Imperatore triumphaturo geruntur, Populus Romanus ipso triumphi die candidis uestibus amictus, omnibus circis, & locis circa forum, & alijs Vrbis partibus, per quas triumphans trãsiturus erat, tabulatis ad hoc ex lignis cõpositis insidens sese ad spectandũ triumphũ præparabat, ita ut nemo penè ex infinita illa populi Romani multitudine domi remaneret: qui uerò in tabulatis considere non poterant, ob frequentem ad spectandum conuenientem multitudinem, vix concesso necessario trãsitu per uari a vrbis loca discurrentes, vbi spectandis tantum Imperatoribus locus sufficeret, consistebant. Viæ Vrbis, & Templa aperta sertis, vaporibusquè suauissimis repleta erant. Ante omnia uniuersus Senatus obuius ibat usque ad vrbis portam duci triumphaturo, ibiquè paululum operiebatur, donec tempus triumphandi aduenisset, omniaquè triumphi insignia, & ornamenta disponerentur. Tum multitudo ministrorum baculos manibus gestantium ex medio dimouebant turbas, & vias apertas, ac sine impedimento plebis præstabant. Hinc pompae initium uel à porta Capena, quæ triumphis vehendis commoda erat, vel ab ea, qua triumphans ingressurus esset, inchoabatur. Primo enim uniuersus Senatus Capitolium versus præibat: post Senatum Tibicines cum tubis classicum resonantibus, sertisquè redimiti currus spolijs refertos præcedebant; quibus tabulæ eburneæ, & æreæ, colossus, signa, ligneæ turres, & captarum Vrbium, Castellorum, montium, fluuiorum, paludum, marium, & omnium denique, quæ capta erant simulachra vehebantur, scripturis, imaginibusq; adiectis gestorum seriem explicantibus; Deinde ferebatur aurum, argentum, & æs partim rude, & graue, partim quibusdam figuris impressum. Post tabulæ, & signa aurea, argentea, ærea, & eburnea uidebantur. Gemmarum quoque, purpuræ, cocci, vestium bysinarum, vel auro intextarum ingens copia. Item coronæ, quas virtutis ergo vrbes, aut socij, aut exercitus vrbi parentes, militibus dedissent, aureæ, & argenteae, uel ex alia materia adducebantur. Sequebantur post hæc pulcherrima, & ornatissima gentium victarum arma, multis curribus lata, ære, ferroquè absterso, & polito splendentia, atque ita disposita, ut casu maximè sic cecidisse uiderentur. Erãt autem galeæ, scuta, thoraces, ocreæ Cretenses, peltæ Thraciæ, & Celtæ, pharetræque, equorum frena, enses nudi, & gladij, sagittæ infixæ, arcusque, pila, sarissæ, & cætera eiusmodi missilia, ita ut nec uictorum quidem absq; metu esset aspectus. Post armorum currus, aliquot uirorum millia sequebantur, qui in uasis argenteis nomismata ferebant aurea, argenteaque. Alij uerò crateras, philas aureas, calicesque ornatissimos, & magnos certo ordine ferebant. Postea alij tibicines aderant, non mite, aut suaue, sed bellicum præcinentes. Post hos quinquaginta, aut centum, aut plus, uel minus boues iuxta triumphantis opes cornibus auratis, infulis, & sertis ornati ab adolescentibus popis succinctis ad immolandum ducebantur. Postea sequebantur pueri Camilli qui aureas, & argenteas pateras sacrificij caussa deferebant; post, si eo bello capti essent, elephanti adducebantur. Omnes autem triumphorum ministri sericis, purpureisque, & auro intertextis uestibus induti erant. Post hæc captorum Ducum, et Regum currus, arma, diademata super armis imposita uehebantur. Deinde hostium Reges, seu Duces cum filijs, fratribus, & sororibus, omnibusque, si qui essent, familiaribus ueniebent lachrymantes, casumque captiuitatis dolentes. Post hæc multa hostium millia manibus pone tergum reuinctis deducebantur, qui ex omnibus hostium exercitibus captis pulchriores, & elegantiores, uastioreque, & proceriore corpore selecti fuerant, atque ad triumphum exornandum reseruati. Ferebantur etiam aureæ coronæ, quibus Imperatorem ipsum virtutis ergo Vrbes in libertatem vindicatæ, seu sociæ ciuitates donauerant. Sequebatur deinceps Dux ipse, seu populi Romani Imperator, aurato curru à quattuor albis equis uectus, toga purpurea triumphali auro intertexta amictus, in capite lauream, seu auream lapillis, gemmisq; ornatam coronam gestans, dextera Laurum, sinistra verò eburneum sceptrum tenẽs

Impe-

Imperatoris,currum si Pretor, vel pro Pretore fuisset,VI. si Consul,vel pro Consule, XII. Si dictator, vel Augustus XXIIII. Lictores cum fascibus,& securibus laureatis, purpureis uestibus amicti præcedebant. Circum currum uerò citharedorum,at tibicinum turba ueniebat,modulis elegantissimis concinnantes: hi succinti,coronisque aureis redimiti,suo quiq; ordine psallentes,canentesq; prodibant. Horum in medio stabat quidam talari neste,fimbrijs,ac armillis auro splendentibus amictus,qui gestus uarios edebat,hostibusq; deuictis insultans,risus undiq; ciebat.Postea thurris,& Arabum odorum suffimenta Imperatorem undiq; comitabantur.In ipso uero Imperatoris curru pone triumphantem quidam publicus minister uehebatur,coronam auream gemmis distinctam supra caput eius tenens,qui à tergo sæpe illud insusurrabat,quod refert Tertullianus in apologetito aduersus gentes,ET RESPICE POST TE, HOMINEM MEMENTO TE memorans,ne illa fœlicitate elatus humanæ conditionis obliuisceretur,sed reliquæ uitæ cursum præuideret,nec eo honore superbiret. Appensa quoque erat currui nola,& flagellum,quæ innuebant eum in tantas calamitates posse incidere,ut aut flagro cederetur,aut capitis damnaretur.Nam qui ob facinus extremo supplicio afficiebantur,nolas gestare solebant,ne quis inter eundum contactu illarum,piaculo se obstringeret. Neque tamen Imperator solus eo curru uehebatur, sæpius enim in eodem triumphantis curru adducebantur pueri,virginesque puellae, vel cognatorum filij,aut nepotes: Ad equorum uerò habenas hinc inde cognati iuuenes, vel etiam ipsis insidentes, eos dirigebant,vt in triumpho Augusti Marcellum dextro,Tib. verò Neronem sinistro funali equo insidisse legimus. Si plures uerò erãt, equis singularibus uictorem comitabantur. Cæterorum enim ciuium adequitabat nemò,sed laureati omnes sequebantur. Post currum ministri primo,& scutiferi,mox legati Imperatoris,& tribuni,deinde exercitus omnis sequebatur,in legiones,cohortes,centurias,& manipulos distinctus. Erantq; milites omnes laureis sertis redimiti, laurumq; manibus ferebant,coronasque,quibus uirtutis ergò ab Imperatore donati fuerant.Hi currum Imperatoris triumphantis sequebantur,partim carmina patria salibus,& risu permixta,partim ducis laudes canentes,& quum hoc ordine ita processisset pompa,omnes in Capitolium per forum Romanum ascendebant, vbi Consules, & reliqui magistratus,& uniuersus Senatus Imperatorem triumphantem expectabãt. Quum autem triumphans in forum Romanum uenisset, aliquot captiuorum duces in carcerem duci,occidiq; iubebat, ipseq; deinde in Capitolium ire pergebat. Vbi cum uentum esset, antequam sacrificium inchoaretur, mos erat antiquis tantisper operiri,donec ipsius hostium ducis mortem quispiam nunciaret,quod postquam factum esse nunciatum fuisset, tunc taurorum, & aliarum hostiarum immolationes inchoari consuetudo erat. Quibus ritè peractis,donarijsq; quibusdam dedicatis,quum in porticibus ibi cænatus esset,vesperi tibijs,& fistulis antecedentibus domum redibat, quem reliqui omnes ciues comitati, postea singuli ad propria diuertebant. Atq; hic fermè erat amplissimorum triumphorum ordo,qui vel apparatiores aliquando,vel etiam tenuiores erant,prout fuerant gentis,vel regis deuicti opes,& potentia, si enim plura spolia bello acquisita fuissent,ea ordine à me relato in triumpho ducebantur,si pauciora,eadem ratione post Senatum ante currum uictoris ducis deferebantur exercitu subsequente. Porro autem uno die singulos triumphos agi mos erat. Sed quum aliquando accidisset, vt propter prædæ, spoliorum, & gentium uictarum multitudinem pompa triumphalis uno die uehi non posset, ea in biduum,uel in triduum diuidebatur,vt factum est triumphis Macedonicis. T. Flaminij ex Philippo. L. Pauli ex Perse, Item Gn. Pompei Magni ex Mithridate. Duos Imp. uno curru triũphali uehi,quamquam unà bellum aliquod confecissent, nunquam inueni: singulis triumphos decerni mos erat. Primi omnium Rom. ducum Vespasianus Augustus,& Titus Cæsar Iudaicum triumphum uno curru uecti unà egerunt,post quos à sequentibus Imp. id aliquando usurpatum. Ius autem triumphandi non habebat,nisi is magistratus,

gistratus, cui lege curiata à Populo Rom. imperium permissum erat, cuiusq; unius auspicijs id bellum gestum fuisset: hi autem erant Rex, Dictatores, Consules, Proconsules, Prætores, & Proprætores postremò Imperatores, & Cæsares. Moris autem erat ab Imperatore si Consul, aut Dictator non esset triumphum ducturo, Consules inuisari ad cœnam, deinde rogari, vt uenire supersedeant, ne quis eo die, quo ille triumphauerit, maioris in eodem conuiuio esset imperij.

Hæc ex Dionysio libro V. in triumpho Poplicolæ.
Iosepho libro VII. cap. XXIIII. de Bello Iudaico.
Valerio Maximo libro II. cap. III. de Iure triumphi.
Et Ioanne Zonara Historiarum Tomo II. excerpta collegi.
Plutarcho in Vita Pauli Æmilij.
Appiano Alexandrino in Lybico.
Seruio super Virgilium.

De Triumphali pompa sic M. Cic. in L. Pisonem scribit; Differis de triumpho, quid tandem sit iste currus? quid uicti ante currum duces? quid simulachra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? quid vehi per vrbem? Seruius quoque libro IIII. Æneidos super illud, Sola fuga nautas comitatur ouantes: Qui triumphat (inquit) albis equis uehitur quattuor, & Senatu præeunte in Capitolio de tauris sacrificeat. Porro autem quum animaduerterimus triumphum omnium honorum apud Romanos maximum fuisse, uerosimile est, plerosq; fuisse Imperatores, qui ob leuia prælia triumphos sibi decerni desiderarint, quibus ut occurreretur, lege cautum est, ne quis triumpharet, nisi quinque millia hostium una acie cecidisset, non enim numero, sed gloria triumphorum excelsum vrbis futurum decus maiores existimabant. Cæterum ne tam preclara res cupiditate laureæ obliteraretur, legis alterius adiutorio fulta est, quam L. Marius, & M. Cato Tribuni plebis tulerunt. Pœnam enim Imperatoribus minati sunt, qui aut hostium occisorum in prælio, aut amissorum ciuium falsum numerum in litteris Senatui ausi essent referre. Iubebatque eos, cum primum ad vrbem accessissent, apud quæstores vrbanos iurare, de utroque numero uerè ab his Senatui esse scriptum. Porro triumphi decernendi Senatus munus erat, vt apud omnes ueteres auctores constat, & præsertim Pedianum in Corneliana: uerum & populus Senatus consultum sciebat. In omnibus uerò bellis, victis hostibus ius triumphandi semper fuit eius, cuius Imperium maius erat, cuiusque auspicijs bellum gestum esset, etsi bello absens fuisset. Nam Prætorem, qui & ipse imperium habebat, auspicijs tamen Consularibus bellum gerentem, uicisse inuenimus absente, aut etiam ęgro Consule, ius tamen ob eam uictoriam triumphandi Consuli potissimum adiudicatum esse: cuius rei exemplum nobis affert Valerius Max. libro II. cap. III. de iure triumphandi de Q. Lutatio Consule, & Q. Valerio Falcone Prætore, qui bello Punico primo, quum circa Siciliam insignem Pœnorum classem deleuisset, consule Lutatio pugnæ tempore in lectica claudo iacente, eiusdem tamen rei nomine Lutatio Consuli, cuius auspicijs bellum gestum fuisset, triumphum Senatus decreuit. Quem cum Valerius sibi quoque decerni desideraret, negauit id fieri oportere Lutatius, ne in honore triumphi minor potestas maiori æquaretur: atque ita quum Prætor uicisset, triumphauit Consul cuius in eo bello auspicia fuissent. Cæterum, inter uaria triumphandi iura erat & altera lex, quæ iubebat, vt tantum pro aucto imperio, non pro recuperatis, quæ Populi Romani fuissent, triumphus decerneretur. Quare Q. Fuluio de Capua recepta, L. Opimio de Fregellanis ad deditionem compulsis, P. Scipioni ob recuperatas Hispanias, & M. Marcello ob captas Syracusas ius triumphandi ab amplissimo ordine summa obseruandi eius iuris diligentia negatum est: omnes quidem editis operibus magnifici, sed rei petitæ nequaquam compotes. Mar-

celli

celli etiam, & Scipionis repulsis alia caussa adiuncta, quòd ad eas res gerendas cum Imperio tantum, sine ullo missi essent magistratu. Aliud quoque in triumphis ius diu obseruatum est, ut, quamuis quis præclaras res, maximeque Reipublicæ utiles bello ciuili gessisset, Imperator tamen ab exercitu eo nomine appellatus non est, neq; ullæ supplicationes ei à Senatu decretæ sunt, neque aut ouans, aut curru triumphauit, quia ut necessariæ istæ, ita lugubres semper existimatæ uictoriæ sunt, vtpotè non externo, sed domestico partæ cruore. Itaque & Nasica Ti. Gracchum, & Opimius C. Gracchi factionem mœsti trucidarunt. Neque Q. Catulus de M. Lepido collega cum omnibus copijs seditiosis extincto, aut C. Antonius de L. Catilina cęso, uel L. Sulla, qui plurima bella ciuilia confecit, de C. Mario, L. Cinna. C. Carbone, & L. Norbano, ulla ratione triumphare uoluerunt. Sulla quoq; cum consummata, ac constructa potentia sua, triumphum duceret, vt Gręcię, & Asię multas Vrbes, ita ciuium Romanorum oppidum nullum uexit. Cuius rei etiam lauream Senatus nulli unquam dedit, nec quisquam sibi dari desiderauit ciuitatis parte lachrymante. Hunc morem plerosque Romanos Imperatores Augustos obseruasse memorię proditum est. Neque enim C. Cęsar Dictator de Gn. Pompeio ex prælio Pharsalico, Octauius, & Antonius de Bruto, & Cassio, Augustus ipse de M. Antonio, Vitellius de Othone, de Vitellio Vespasianus, de Auidio Cassio Marcus, aut denique Seuerus de Pescennio Nigro, vel Clodio Albino Imperatoribus contra se creatis triumphare voluerunt. Vetus etiam consuetudo erat, vt quum populi Romani ducem res prosperes gessisse Romę nuntiatum esset, statim ei à Senatu in aliquot dies ad omnia templa publicę supplicationes fierent, quas C. Cęsari bello Gallico occupato frequenter decretas fuisse in eius Commentarijs legimus. Atq; hæc ferè sunt, quæ de triumpho maiore, siue curuli apud Veteres scriptores extare dicerim.

DE TRIVMPHO NAVALI.

Triumphorum autem (ut dixi) alij terrestres, alij nauales erant, alij Romæ, alij in monte Albano acti. Ad triumphos autem terrestres, & Romæ actos, quæ supra satis abundè diximus, pertinent. Cuius primus apud Romanos institutor fuit Romulus. Triumphum uerò naualem, qui concedebatur Imperatori, qui classem hostium superasset de Pœnis primus apud Rom. egit Anno Vrbis CDXCIIII. Duilius consul. Cuius rei ita meminit Florus ex Liuio in Epitome lib. XVII. C, Duilius Consul aduersus classem Pœnorum prosperè pugnauit, primusque omnium Romanorum ducum naualis uictoriæ duxit triumphum, ob quam caussam ei perpetuus quoque honos habitus est, vt reuerenti à cœna tibicine canente funale præferretur. Hanc rem ita tradit Polybius. Cn. Cornelius Consul classi prefectus, omnibus nauibus, vbi perfectę essent, ad fretum uenire iussis, ipse cum XVII. Messanam contendit, inde quum paratis necessarijs rebus quadam oblata spe, aliquanto celerius, quam necesse erat, Liparas cum XVII. nauibus concessit: ibi ab Hannibale Pœnorum Duce conclusus, & captus est. Hannibal cum classem Romanorum speculandam iret, atque improuiso in eam instructam incidisset, magna suarum nauium parte amissa, ipse uix uiuus fugit. His rebus auditis C. Duilius pedestribus, quibus prȩerat, copijs tribunis militum traditis, ad classem se contulit, ac Pœnos nauali prelio congressus deuicit. Hannibal uix Carthaginem incolumis redijt. Et Florus lib. II. cap. II. Duilius uictor ad Liparas mersa, & fugata hostium classe, primum illum maritimum egit triumphum, cuius quod gaudium fuit? Quum Duilius Imperator non contentus unius diei triumpho, per uitam omnem ubi à cœna rediret, prelucere funalia, & præcinere sibi tibias iussit, quasi quotidie triumpharet. Itaq; apud Ciceronem Cato

y Rollin hist. Rom. tom. IV. p. 83. et seq.

ita loquitur, C. Duilium M. F. qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cęna senem sæpe uidi puer, delectabatur crebro funali, & tibicine, quę sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: Tantam licentiam dabat gloria. Eadem Eutropius lib. II. Orosius libro IIII. cap. VII. Valerius Maximus libro III. cap. VI. Plinius libro XXXIIII. cap. V. Cornelius Tacitus lib. II. Auctor de uiris illustribus, & Frontinus Stratag. lib. XV. cap. VI. Duilio autem ob naualem hanc uictoriam statua cum columna rostrata in Foro Romano decreta fuit, cuius meminit Plinius libro XXXIII. cap. I. & Quintilianus lib. I. cap. de Ortographia. Eius autem basi inscriptio antiqua illa scribendi ratione incisa erat, quam superioribus annis in Capitolinis Vrbis ruinis repertam, quantum licuit ex auctoritate ueterum scriptorum ab Antonio Augustino Ilerdensi Episcopo, Carolo Sigonio, & Fuluio Vrsino suppletam, nos hic imprimendam curauimus. Triumphos nauales celeberrimos inter cęteros post C. Duilium egerunt Q. Lutatius, qui & ipse Pœnicam, & Gn. Octauius, qui Macedonicam, classes superarunt. Quos in omnibus terrestribus triumphis similes fuisse existimo, nisi quod uictoris ducis currum præcederent nauium, & triremium uictarum simulachra, item currus rostris nauium harpagonibus, remis, & cæteris maritimis instrumentis eo bello captis onusti. In reliquis uerò cum triumpho terrestri conueniebat.

DE TRIVMPHIS EXTRA VRBEM, VEL PRÆTER VETEREM consuetudinem actis.

De Triumphis autem in monte Albano actis, & eius instituti caussa, hæc quæ dicam, habeo. Valerius libro III. cap. VI. Papirius Maso, quum benegesta Republica triumphum à Senatu non impetrasset, in Albano monte triumphandi, & ipse initium fecit, & cęteris postea exemplum præbuit, proque laurea corona, quū alicui spectaculo interesset, myrtea usus est. In Capitolinis quoq; triumphorum tabulis ita notatū est.

C. PAPIRIVS. C. F. L. N. MASO. COS. AN. DXXII. DE. CORSEIS. PRIMVS. IN. MONTE. ALBANO. III. NONAS. MART.

Et Plinius libro XV. cap. XXIX. L. Piso tradit, Papirium Masonem, qui primus in monte Albano triumphauit de Corseis myrto coronatum Ludos Circenses spectare solitum: Auus maternus inferioris Africani fuit. Sext. Pompeius: Papirius (inquit) myrtea corona usus est, quod Corsos in campis myrteis superasset. Exemplum Papirij secutus est M. Marcellus, qui uictis Syracusanis, quum triumphum ei Senatus negasset, & ipse postea in monte Albano triumphauit. Distat uerò hic mons ab Vrbe millibus passuum XII. M. verò Antonius III. Vir R. P. C. Artabaxe Armeniorum rege proditione potius, & dolo, quam aperta ui superato in Cleopatræ gratiam Alexandriam catenis aureis uinctum in triumphum duxit, solusq; omniū Romanorū ducum fuit, qui extra Italiam ante Vrbem Constantinopolim conditam triumpharit. Quæ res Populum Romanum mœstitia affecisse tradita est, quum optima, & præcipua patriæ suę ornamenta scorti Cleopatrę gratia Ægyptijs quoque impartiri ab Imp. Romano viderent. Cęterum Vrbe Constantinopoli à Magno Constantino Imperatore condita, aliquando in ea ab Imperatoribus Romanis triumphatum fuisse legitur, vt paulò post demonstrabo. Aurum autem, argentum, & ęs, & cętera spolia de hostibus capta, atque in triumpho adducta, Senatus, Populiq; Romani erant, eaque in publicum ærarium reponebantur, extractis tamen prius expensis, quæ in triumphi pompa fiebant. Publicis enim sumptibus triumphari mos erat. Primus autem priuatis sumptibus triumphauit Ap. Claudius. Pulcher de Salassis ex alpibus anno Vrbis DCX. Quum enim vel tot millia hostium non occidisset, quot ad iustum triumphum agendum necesse essent, vel propter uictæ gentis inopiam parum auri, vel argenti, aut æris

in

Cum Priuilegiis

in ærarium detulisset,ob idque ei à Senatu triumphi impensæ negatę fuissent,priuatis sumptibus triumphauit, honoris magis,quam diuitiarum habita ratione. Quum autem (ut dixi) de triumpho agendo primo Senatus,deinde Populus decerneret, sæpe usu uenit,vt aliquot Imperatores apud alterutram ciuitatis partem minus gratiosi,vel tantum iussu Populi,iniussu uerò Senatus,aut ex S.C.sine Populi iussu triumpharint. Primus P. Seruilius Priscus Consul anno Vrbis CCLVIII. de Volscis sine S. C. triumphauit,vt tradit Dionysius. Primi quoque omnium non solum sine S. C. sed inuitis patribus Populi tantum iussu triumpharunt Consules L.Valerius Potitus de Æqueis,& M. Horatius Barbatus de Sabinis anno Vrbis CCCIII. Et è conuerso Virgo Vestalis Claudia Fratrem iniussu populi triumphantem ascenso simul curru vsq; in Capitolium prosecuta est,ne uetare aut intercedere fas cuiquam,tribunorum esset. Ita Tranquillus in Tiberio cap.II. sed pauca admodum eiusmodi exempla reperiuntur. Atq; hactenus de triumphis maioribus,nunc de Ouatione siue triumpho minori disseramus.

DE OVATIONE.

Ouationem, quam Dionysius lib.v. & Plutarchus in Marcello,minoris triumphi genus esse memoriæ prodiderunt, ab oue dictam putat Plutarchus, quam,qui hoc triumphi genere ornabantur,sacrificabant,quemadmodum qui maiorem triumphum agebant,taurum in Capitolium uenientes immolabant. Plutarchi sententiam secutus est Seruius Grammaticus in lib.IIII. Æneidos super illud. Sola fuga nautas comitabor ouantes. Vbi ita ait. Qui ouationem meretur, uno equo utitur,& à plebeis, vel equitibus Romanis deducitur in Capitolium,& de ouibus sacrificat,vnde,& ouatio dicta. Qui autem triumphat,albis equis utitur quattuor,& Senatu præeunte in Capitolio de tauris sacrificat. Sext. autem Pompeius ouantes, inquit, lætantes dicuntur ab eo clamore,quem faciunt redeuntes à pugna uictores milites,geminata ò littera; quod idem etiam Dionysio placet, qui ait,quasi uerò Romani (euastin) Græcorum vocem,quæ clamorem significat,ouationis nomine uoluerint interpretari. Erat autem ouatio minor (vt dixi) triumphus,qui agebatur,quum belli duces rebus quidem prosperè gestis,non tamen ita magnis,vt iusto triumpho dignæ essent. Nam ex S.C. ouantes pedibus primum,deinde non curru,sed uno equo uecti Vrbem ingredi solebant. Differt autem ouatio à triumpho (vt ait Dionysius lib. v.) quod qui ouans ingreditur,is nec curru uectus,nec sceptrum in manu tenens,nec trabeam,vel togam pictam,aut aurei claui uestem,(qui peculiaris Consulum amictus) indutus pedibus vrbem exercitu præeunte inire. Plutarchus autem eundem nec quadrigis inuectum,nec laurea coronatum,nec tubis concinentibus,sed pedibus,& calceis myrtea redimitum tibijs modulantibus vrbem inisse tradit. Myrtea autem eos potius esse usos,quam (vt ait Dionysius)laurea,Plutarcho assentior,quòd idem etiam traditum sit à Plinio, Sexto Pompeio,& Gellio. Plinius enim lib.xv. cap.xxix. Triumphauit inquit de Sabinis Postumius Tubertus in Consulatu,qui fuit primus omniũ ouans,quòd sine cruore rem gessisset,myrto Veneris uictricis coronatus incessit,hæc postea ouantium fuit corona,excepto M.Crasso,qui de fugitiuis,& Spartaco laurea coronatus incessit. Et Sext.Pompeius: Oualis corona est myrtea, quam habebant, qui ouantes introibant, quum bella non essent indicta,aut sine sanguine confecta. Idem & Gellius refert. Hoc autem triumphi genus primum anno CCLI. P.Postumio Tuberto II. & Agrippa Menenio Coss. institutum fuisse,ex Licinij annalibus docet Dionysius lib.v. Cur autem hoc factum fuerit,non eandem caussam Dionysius,& Plinius afferunt. Hic enim,quia Postumius leuiter,& sine cruore rem gesserat; ille ex prœlio antè infelicissimè facto, in quo plurimis ex suis amissis,parum abfuit quin ipse cum cęteris in fuga caperetur. Pedibus autem,an equo uecti ouantes ingrederentur,magna quęstio esse videtur,de

qua sic etiam scribit Gellius, lib. v. cap. vi. Prætereundum non est, quod ad ouationem attinet, super quo dissentire ueteres auctores scio, partim enim scripserunt, qui ouaret introire solitum equo uehente. Et Sabinus Massurius pedibus ingredi ouantes dicit, sequentibus eos no militibus, sed uniuerso Senatu. Ita etiam Dionysius pedibus ingressos, Liuius, & Dio, equo uectos intelligunt. Etenim ouantem ingredi, equo uehi Dio appellat, quum de Cesare Dictatore, Antonio, Augusto, Druso, & Nerone loquitur. Dionysius uerò, pedestrem triumphum ouationem uocat, dum de A. Manlio anno CCXXC. Ouante differit. Quam ego controuersiam sic dirimi posse existimo, initio quidem ouantes pedibus, postea uerò equo uectos Vrbem ingredi consueuisse. Ouandi autem, & non triumphandi has causas lib. v. cap. vi. affert Gellius. Quum aut bella non ritè indicta, neq; cum iusto hoste gesta sunt, aut quum hostium nomen humile, aut non idoneum est, vt seruorum, piratarumq;, aut deditione repente facta (sine puluere ut dici solet) incruentaq; uictoria obuenit. Cui facilitati aptam esse Veneris frondem crediderunt, quòd non Martius, sed quasi Venereus triumphus quidã foret. Hanc myrteam coronam M. Crassus bello fugitiuorum confecto, quum ouans rediret, insolenter aspernatus est, Senatusq; Consultum faciendum per gratiam curauit, vt lauro, non myrto coronaretur. Adijcit Plutarchus, cum uerbis, & comitate res cum hostibus transacta, & bene gesta esset, tum vt ouantes inirent, fuisse permissum. His adde, aut ob inducias factas, aut quum in aliena prouincia, aut alienis auspicijs, aut quum sine magistratu res gesta esset, vt de A. Manlio apud Dionysium anno CCXXC. de C. Nerone apud Liuium; de Valerio Falcone, apud Verium Flaccum; & de M. Marcello apud Valerium & Liuium, factum refertur. Illud etiam animaduersione dignum est, quod Massurius Sabinus apud Plinium lib. xv. cap. xxix. scriptum reliquit, eos, qui curru triumphabant, aliquando myrtea corona usos fuisse. M. etiam Valerius Volusus vir triumphalis duabus coronis vtebatur laurea, & myrtea. Hæc autem sunt quæ de ouatione hinc inde collecta in unum congregaui, cuius usus potissimum Romæ vsq; ad Neronis Imp. tempora mansit. Haud enim facile si ab uno, aut altero recesseris, vllum post Neronem inuenies, qui vrbem ouans inierit.

ITEM DE TRIVMPHO.

Triumphi autem maioris vsum vsq; ad Iustiniani tempora permansisse satis liquet. Nouissimus enim omnium, quod sciam, Iustiniani Imp. auctoritate triumphauit Fl. Belisarius V.C. Africa recepta, de Vandilis, & eorum Rege Gilimere, more ueteri, curru quadriiugo in Vrbem Constantinopolim uectus. Post quem neminem amplius de more prisco triumphasse inueni, quum post ea tempora Imperium Romanum non solum vllum incrementum habuerit, sed in præceps pronum ab Arabibus, & Sarracenis, Hunnis, Bulgaris, & Longobardis postremò laceratum sit, & euersum. Trecentos porro, & circiter quinquaginta triumphos, & ouationes à Romuli tẽporibus vsq; ad Iustiniani Augusti tempora actos fuisse, varia, longa, & difficili obseruatione inueni. Quum enim CCCXX. actos fuisse triumphos à Romulo vsq; ad Vespasianum referat Orosius, ego circiter XXX. alios triumphos à Vespasiani Imperio subsequentibus Imperatoribus vsq; ad Belisarium deprehendi ferè omnes à Romanis principibus gestos. Quidam referunt Heraclium Imperatorem post deuictos, & ad internicionem ferè cesos Persas, ipsorumq; rege Chosdroe occiso, quum ingrederetur Hierosolymam sanctissimę crucis parte recuperata, triumphasse; quod mihi magis triumphi vmbra uidetur, quam iustus Triumphus. Nam nec curru uectus, nec cum insignibus triumphalibus processit, sed tantum uictoria potitus, antiqui triumphi vmbram quandam ostendit. Cęterum de CCCXX. triumphis à Romuli tempore ad Vespasiani Augusti Imperium actis, his verbis Orosius lib. vii. mentionem facit. Vbi autem Vespasianus,

& Titus

& Titus Imp. magnificum agentes de Iudæis triumpnum,Vrbem ingressi sunt, pulchrum,& ignotum antè cunctis mortalibus inter CCCXX. triumphos,qui à condita Vrbe,vsq; ad id tempus acti erant,hoc spectaculum fuit, patrem, & filium vno triumphali curru uectos,gloriosissimam de his,qui patrem,& filium offenderant, victoriam reportasse. Tiumphi verò honor Romæ vsque ad Augusti Imperium frequentissimus fuit,sub quo ẽt eum multi sunt duces adepti. Nam plus quã XXX. ducibus nisi in verbo error sit,(vt inquit Tranquillus)iustos triumphos decernendos curauit. Post Augusti tempora Romanis iam toto ferè terrarum orbe uictoribus,rarò admodum Romæ triumphatum est. Quum enim terra,mariq; pace parta undique iam bella cessassent,& omnes ferè orbis terrarum nationes,& gentes,vel Imperio Romano parerent, vel fœdere coniunctæ essent,paucæ admodum triumphorum materię reliquę fuerunt, si quidem,intra DC. annorum interuallum,quod inter Augustum,& Iustinianũ fuit, uix quinquaginta triumphi acti sunt, quum præcedentibus temporibus intra annos paulo plus DCC. trecentos ferè triumphos duces populi Romani adeptos fuisse constet. Quod si aliqua bella oriri contigisset,vt Parthica,Germanica,& Persica(hę.n.pręcipuè gentes Romano Imperio infestiores erant)ea ab Imperatoribus administrabantur,qui aliquando duo,& tres,pari præditi potestate erant,eorumq; auspicijs à priuatis ducibus,vel eorundem legatis gerebantur: quare soli Imperatores de victis gentibus triumphabant; Quod si aliquando usu uenisset Romanos Principes pluribus,difficillimisq; bellis insurgentibus,priuatos duces ad ea suis auspicijs gerenda mittere, eis post adeptam uictoriam non amplius triumphum debitum cõcedebant,quorum pompam sibi ipsis retinere cęperunt,sed triumphi loco,quem in Republica libera omnino meruissent,triumphalibus ornamentis nouo,& tenuiore honoris genere ab Augusto excogitato eos honorabant. Porrò autem sub Augusto Cæsare triumphaliũ ornamentorũ usus pro triumpho hac ratione primum,vt lib. LV. tradit Dio,inuentus est.

DE TRIVMPHALIBVS ORNAMENTIS.

Anno Vrbis conditæ DCCXL. Cn.Lentulo,& M.Crasso Consulibus, Bosphoranos,qui Asandro mortuo,à Scribonio quodam solicitati fuerant,subactos ab Agrippa tradit Dio. Eidemq; propterea supplicationes Romæ esse,atq; triumphum decretum; quem tamen ab ipso non esse actum,quia de rebus gestis nihil ad Senatum scripserat. Ex quo tempore (inquit) reliqui exemplum eius quasi legem quandam secuti, nec publicè litteras miserunt,neque triumphum obtinuerunt: ac propterea nemini alij pari dignitate triumphus in posterum,sed triumphalia tantum ornamenta decreta sunt; ita Dio. Agrippam autem honorum nimia satietate affectum,triumphum recusasse crediderim,cuius postea exemplum quum alij secuti essent,rem casu ortam, Imperatores sequentes pro lege usurparunt, triumphiquè decus,quod omnium maximum erat,sibi ipsis retinuerunt.Quum.n.Reipublicę principes,& domini essent,tanto honore solos se dignos existimabant, idquę fortassis priscorum regum Romanorũ more,sub quibus nemine præter Reges triumphasse animaduertimus; ut.n.Imperio,& dignitate cęteros Senatores anteibant,ita quoq; triumphandi iure,honore omnium maximo illis interdicto,præstare inter alios uoluerunt. Duces quoque,qui Cęsarum tempore fuerunt,inuidiam maximi honoris uitaturi,rebus egregiè gestis,triũphi mentione omissa,triumphalibus ornamentis contenti erant. Hęc autem fuerunt Supplicationes decretæ,Appellatio Imperatoris,Laurea corona,Prætexta siue trabea triumphalis, Sceptrum,statua,sacrificia,& cætera triumphantium insignia,curru tamen intra Vrbem non uehebantur,neq; consuetam pompã agebant.Qui honor usq; ad Constantini Imp. tempora permansit.Post quæ cũ triumpho paulatim obliterari cępit. Cęterum ego,quemadmodũ de triũphis feci,ita & in his,qui ornamentis triumphalibus

phalibus ornati essent, digerendis multum laboraui. Quos tamen non nisi vsq; ad Domitiani Imperatoris tempora inuenire potui. Reliqui enim deinceps obscuri sunt,& incogniti; & librorũ auxilio destitutus, qui fuerint ne suspicari quidẽ potuerim. Hæc autẽ sunt quę de ornamentis triũphalibus, eorum caussis,& initijs inuenire potuerim.

DE SPOLIIS OPIMIS, QVÆ A TRIVMPHANTIBVS relata, & suspensa sunt.

Finitimarum Vrbi gentium animis ob raptarum virginum iniuriam irritatis, Ceninenses primi non expectato cęterorũ populorum subsidio, cum eorum rege Acrone in agrum Romanum impetum fecere. Quibus effusè uastantibus, obuius factus cum exercitu Romulus leui certamine eorum exercitum fudit, fugauitq;, fusum persecutus Regem eorum Acronem in pręlio obtruncatum spoliauit. Duce hostium occiso, Vrbem primo impetu cœpit, inde exercitu victore reducto in Vrbem ea ratione, de qua supradixi, reuersus primus Romæ Liberi patris exemplo uictore reducto exercitu triumphum, seu potius triumphi umbram Romanis ostendit. Hicq; primus Romæ triumphus actus est. Qui cum triumphans in Vrbem reuerteretur, spolia occisi hostium ducis Acronis suspensa, fabricato ad id apto ferculo gerens, in Capitolium ascendit, ibiq; ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designauit templo Iouis fines, cognomenq; addidit Deo: Iupiter Feretri, inquit, hæc tibi uictor Romulus Rex regia arma fero, templumq; in regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spolijs, quæ regibus, ducibusq; hostium cęsis me auctore sequentes posteri ferent. Hæc autem Templi est origo, quod primum omnium Romę sacratum est. Ita deinde Dijs uisum est, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eò spolia posteros nuncupauit, nec multitudine compertũ eius doni vulgari laude, bina postea intra tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia, adeo rara eius fortuna decoris fuit. Ità lib. I. Liuius. Eadem referunt Dionysius lib. II. Mesala lib. I. Valerius Max. lib. III. cap. II. Plutarchus in Romulo. L. Florus lib. I. Auctor libri de uiris illustribus. Eusebius in Chronico, & Orosius. Cæterum de spolijs opimis à Romulo, Acrone Ceninensium Rege occiso relatis, ideo hoc loco scripsi, quòd in Capitolinis triumphis animaduerterim tertiorum spoliorum, quæ M. Marcellus anno DXXX. retulit, mentionẽ fieri, de quibus hęc tradita fuisse à veteribus scriptũ inueni. Spolia opima, idest ampla, & magnifica ea erant, quę dux Populi Romani hostium duci detraxit, quorum auspicijs bellum vtrinq; gereretur. Dicta vt Varro lib. III. de lingua Latina tradit, ab ope, vel vt Plutarchus in Romulo scriptũ reliquit, ab opere rei gestę, quum sit opus egregium, & clarissimum ducem belli parẽ sibi ductorem singulari certamine superare. Varronis sententiã Sex. Pompeius secutus videtur, qui ita scribit: Opima spolia dicuntur, originẽ quidem trahentia ab Ope Saturni vxore, quòd ipse Saturnus agrorum cultor habetur, nominatus à satu, tenensq; falcem effingitur, quę est insigne agricolæ. Itaq; illa quoq; cognominatur Consiua, & esse existimatur terra, ideoq; in regia colitur à Populo Romano, quia omnes opes humano generi natura tribuat, ergo, & opulenti dicuntur terrestribus rebus copiosi, & hostię opimę, pręcipuę pingues, & opima, magnifica, & ampla. Vnde spolia quoq;, quę dux Populi Romani Duci hostiũ detraxit, opima dicuntur. Quorũ tanta raritas est, vt intra annos paulo minus DXXX. tantum trina contigerit nomini Romano. Vna, quæ dux Romulus de Acrone. Altera, quę Cossus Cornelius de Tolumnio. Tertia, quę M. Marcellus de Virdumaro fixerunt. M. Varro ait opima spolia esse etiam, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium detraxerit. Quòd autem omnia solita non sint ad ædem Iouis Feretrij poni, testimonio esse libros Pontificũ, in quibus pro primis spolijs boue, pro secundis suoue taurilibus, pro tertijs agno publico fieri debere. Esse etiã Pompilij Regis legẽ opimorũ spoliorum

ſpoliorum talem. Cuius auſpicio claſſe procincta opima ſpolia capiuntur, Ioui Feretrio darier oporteat,& bouem cędito,qui cepit æris CC, Secunda ſpolia in Martis aram in campo, ſuouetaurilia uera uoluerit cædito. Tertia ſpolia Iano Quirino agnum marem cędito C. qui ceperit ex ære dato, Cuius auſpicijs capta dijs piaculum dato. Ita Sex. Pompeius. Quod verò apud Sextum Varro ſcribit,ea opima ſpolia etiam eſſe,quæ manipularis miles detraxit,dummodo hoſtium duci detraxerit, id nequaquam obſeruatum fuiſſe uidetur. Nam P. Scipio Æmilianus in Hiſpania, & M. Licinius Craſſus ſub Auguſto in Thracia duces hoſtium interfecerunt,quod quia alienis auſpicijs militabant, ſpolia opima non retulerunt. Seruius poſtremò exponens illum Virgilij verſum, Tertiaq; arma patri ſuſpendet capta Quirino. Prima Ioui. Secunda Marti. Tertia Quirino dicata fuiſſe ex lege Numæ Pompilij ſcribit. Idem in Marcello docet Plutarchus.

F I N I S.

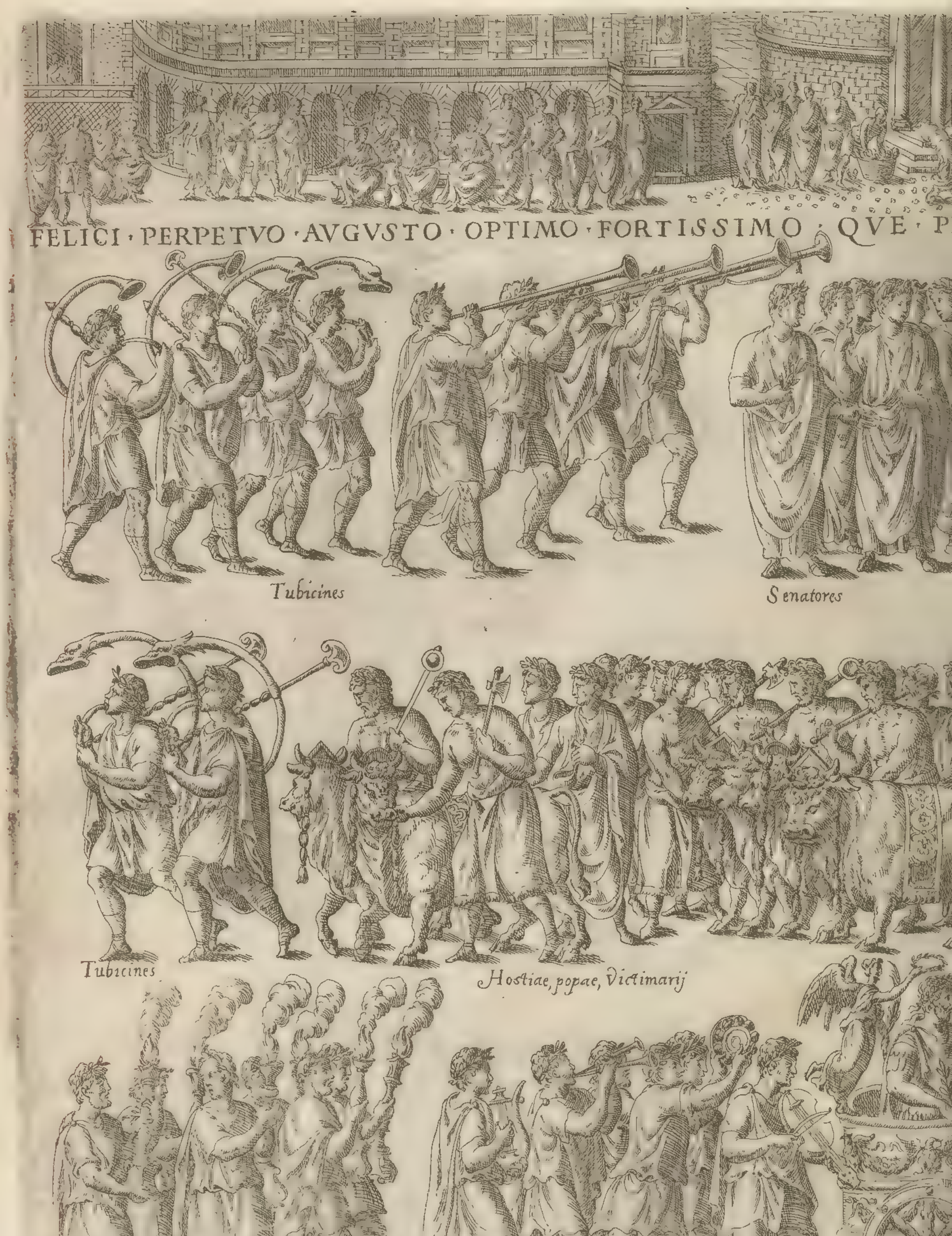

ORNATISSIMI·TRIVMPHI·VTI·L·PAVLLVS
de Rege Macedonum Perse capto, P·Africanus Aimilianus de
Carthaginiensibus excisis, CN·Pompeius Magnus, ex oriente Julius,
Augustus, Vespasianus, Traianus, et alij Jmperatores Romani triumpharunt
ex uetustis lapidum, nummorum, et librorum monumentis accuratissima
descriptio Onuphrij panuinij Veronensis inuentoris opera,
et aeneis formeis. Venetijs. Anno salutis ∞DLXXX. Gre.° XIII.
Papa Cum Priuilegijs pontificis, Caesaris Regum, Reipublicæ
Venetae, et ducum
Allocutio Jmperatoris Triumphatum ad
uictorem exercitum, et militarium
donorũ pecuniæ, coronarum armillarum hastarum
pinarum, et similium distributio
Coronae militibus
legionibus uirtutis
donatae
S. P. Q. R
Porta Triumphalis
Primum sacrificium militare ante triumphum ad portam Urbis a Triumphaturo celebratum

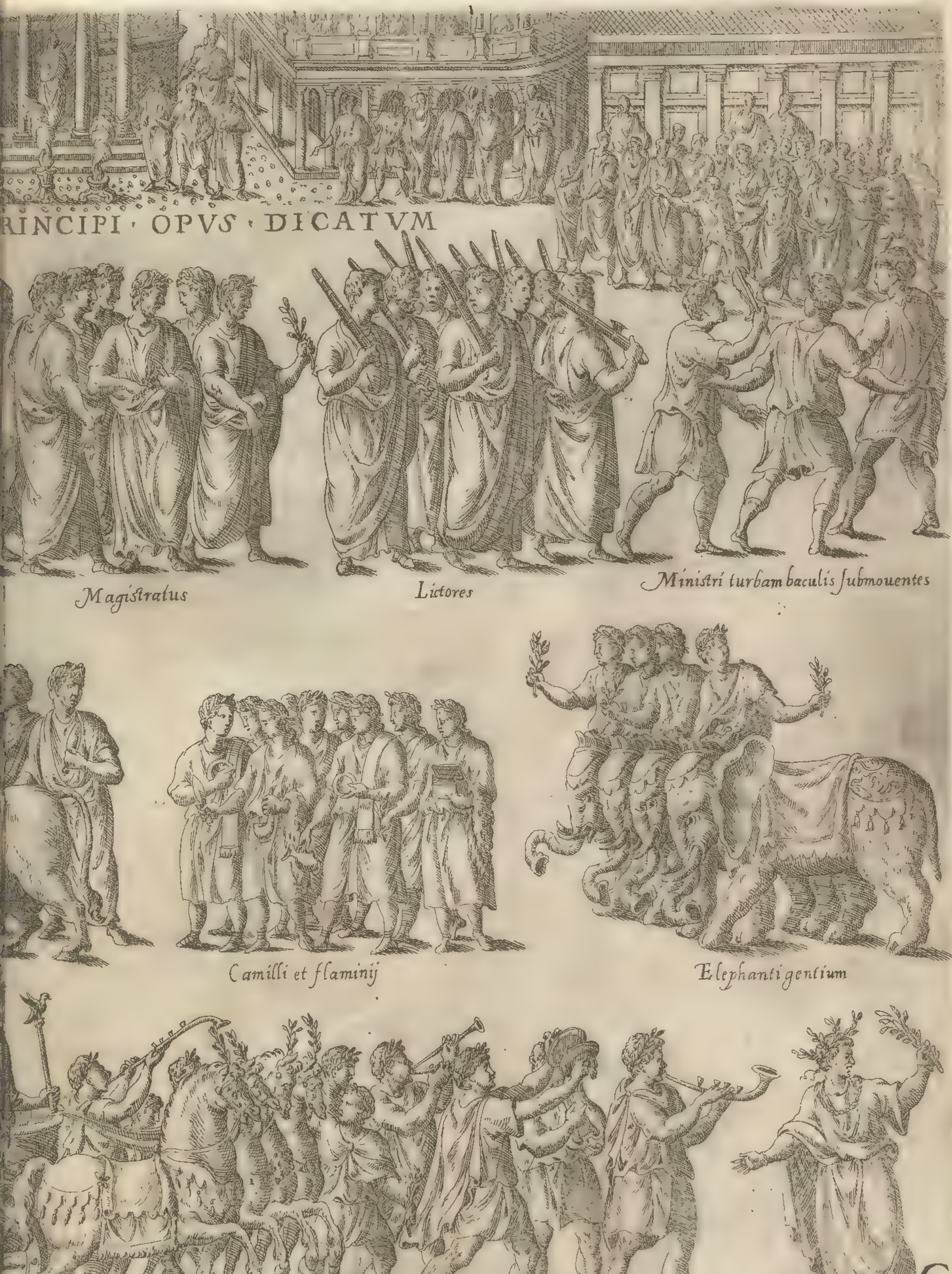

IMPERATORI CAESARI DIVI
Tabulae, signa aurea, argentea, aerea, eburnea Gemmae purpura, coccus byssus, uestes
Gentium uictarum arma pharetrae, frena, enses.
Galeae scuta, thoraces
Gladij signa
Exercitus populi Romani in legiones, cohortes,
centurias et manipulos distributus
A

FERDINANDI·AVGVSTI·FILIO MAXI MILIANO
Aurum, argentum aes rude, et aliquot signis impressa
Ocreæ cretenses, peltæ sagittæ arcus, pila
Threijciae et celticæ Sarissae
Legati, Tribuni

II AV ST RIO PIO
Tabulæ eburneæ, et aereae colossus, signa. Captarum orbium, montium, fluuioꝝ et marium simulachra.
Vasa aurea argentea
Tubicines
B.

FELICI · PERPETVO · AVGVSTO · OPTIMO · FORTISSIMO · QVE
Tubicines
Senatores
Tubicines
Hostiae, popae, Victimarij
Suauissimorum odorum Suffimenta
Tibicines Cytharoedi phonasci
Impera

RINCIPI · OPVS · DICATVM
Magistratus
Lictores
Ministri turbam baculis submouentes
Camilli et flaminij
Elephanti gentium
tor, triumphans
Is qui uictis insultabat
triumphantem monebat
C

Ara

IOVI·OPTIMO·MAXIMO·SACRVM
Templum Iouis Capitolini
Congiarium populo Romano Datum
N·POMPEIO·CN·F
MAGNO·IMP
Reges captiui cum familia
filijs filiabusque suis
Coronæ a prouincijs Imperatori triumphanti donatae
Gentes bello captæ
D